EDİTÖRLER

Sedat Laçiner, Hacali Necefoğlu, Hasan Selim Özertem

TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri

TÜRK DIŞ POLİTİKASI

ULUSLARARASI III. TÜRK DIŞ POLİTİKASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

EDİTÖRLER

Sedat LAÇİNER
Hacali NECEFOĞLU
Hasan Selim ÖZERTEM

YARDIMCI EDİTÖRLER
Salih DOĞAN, Ceren MUTUŞ, Muzaffer VATANSEVER

Nisan, 2009

USAK Yayınları: 24
Editörler:
Sedat Laçiner,
Hacali Necefoğlu,
Hasan Selim Özertem
Yardımcı Editörler:
Salih Doğan,
Ceren Mutuş,
Muzaffer Vatansever

IT Editörü:
Vedat Suat Kavgacı
Sekreterya:
Nuray Özkan
Teknik İşler:
Ahmet Ünal

Kütüphane Katalog Bilgileri:
Kitabın Adı: Türk Dış Politikası – Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri
Sayfa sayısı: 342
ISBN: 978-605-4030-11-8
1. Türk Dış Politikası 2. Ortadoğu 3. Kafkasya
4. Avrupa 5. Orta Asya 6. Uluslararası İlişkiler

Bu yayın Kars Kafkas Üniversitesi ve Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu işbirliğinde hazırlanmıştır.

Birinci Baskı : Ankara, Nisan 2009
Mizanpaj & Kapak Tasarım : Sadullah Hatam
Baskı & Cilt : Cantekin Mat. Yay. Tic. Ltd. Şti.
Zübeydehanım Mahallesi Samyeli
Sokak No: 15 İskitler-ANKARA
Tel: 0312 384 34 35

ULUSLARARASI STRATEJİK ARAŞTIRMALAR KURUMU (USAK)

Süslü Sokak No: 2, Mebusevleri
Tandoğan, Ankara
Tel: +90312 212 28 86
Faks: +90312 212 25 84
http://www.usak.org.tr
merkez.usak@gmail.com

Tasarım: *Karınca Yayınları-Meşrutiyet Caddesi 50/9 Kızılay-ANKARA*
Tel: 0312 431 54 83 Faks: 0312 431 54 84

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Türkiye son dönemde dünyanın merkezine doğru hızlı bir seyahat içersindeymişçesine hareket ediyor. Yerkürenin en önemli on gündem maddesinden en az yedisi Türkiye ile doğrudan ilişkili. Terörden, enerji hatlarına, Filistin Sorunu'ndan Afganistan'a kadar tüm hayati sorunlar Türkiye'nin kilit rol oynadığı konular arasında. Türkiye bu yoğun gündeme zaman zaman isteyerek giriyor, ancak çoğu kez olaylar ülkemize çok da fazla seçenek bırakmıyor. Örneğin Irak Savaşı, Kafkasya'daki gerilimler ve diğer pek çok konu Türkiye'yi adeta olayların merkezine çekiyor. Osmanlı coğrafyasında veya daha Doğu'da başına bir hal gelen yüzünü Ankara'ya dönüyor. Soğuk Savaş'ın dondurduğu sorunlar ve ilişkiler hızla çözülürken Türkiye sıradan bir orta büyüklükte devlet olmaktan çıkmaya başlıyor.

Türkiye küresel gündeme sürüklenirken elbette gücünde de artışlar gözleniyor. Cumhuriyetin ekonomiyi ve insan gücünü geliştirme çabaları semeresini veriyor. Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile kıyaslandığında petrol gibi neredeyse hiçbir ciddi doğal zenginliği olmamasına rağmen insan gücünün kalitesi sayesinde dünyanın en büyük 'Müslüman ekonomisi' haline geldi. Başka bir deyişle Türkiye'nin doğal zenginliği insanı oluyor. IMF ve Dünya Bankası verilerine göre Türkiye, dünyanın en büyük 17. ekonomisidir ve ticaret hacmi 300 milyar doları aşmış durumdadır. Türk ekonomisinin ihracat-ithalat merkezli oluşu dış ilişkilerdeki hareketliliği doğal olarak arttırmakta ve hükümetlerden bağımsız olarak içeride, izolasyoncu dış politika anlayışlarına karşı doğal bir dinamizm oluşmaktadır.

Gelinen noktada Türkiye bölgesinde ve tüm dünyada özel bir ülke olmaya doğru hızla yol almaktadır. Bundan böyle ülkenin dış politikasının diğer ülkelerin senaryolarına uyum sağlamak şeklinde sürmesi ya da bir bloğa dâhil olarak güvenliğin temin edilmeye çalışılması mümkün değildir. Türkiye hızla sürüklendiği noktaya hazırlıklı olmak zorundadır. Diğer ülkelerin diplomaside hata yapma payları ne ise, Türkiye'nin payı bunun çok altındadır. Türkiye pek çok sorunda neredeyse sıfır hata ile hareket etmeye adeta mahkûmdur. Türkiye aynı zamanda bölgesindeki sorunları çözmeye de mahkûmdur. Çünkü bölgeye çözümleri ile gidemeyen bir Türkiye Ortadoğu'dan, Kafkasya'dan, Balkanlar'dan ve diğer çevre bölgelerden sorunların Türkiye'nin içlerine doğru yürüdüğünü görecektir.

Türkiye'nin bölgesi onun tecritçi bir dış politika izlemesine müsaade etmemektedir. Bölgesinin jeostratejik yapısı Türkiye'yi bundan sonraki dönemlerde aktif bir dış politikaya zorlayacaktır. Başka bir deyişle son dönemde hızlanan dış ilişkiler sadece hükümet değişiklikleri veya lider karakterleri ile açıklanamaz.

İçinde bulunduğumuz dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile yakınlaşan, hatta tam üyelik müzakereleri yapacak kadar ilerleyen ilişkilerine rağmen diğer bölgelerle de ilişkilerinde büyük bir mesafe katedilmesi dikkat çekicidir. Gelinen tabloya bakıldığında Türkiye'nin onyıllardır hayalini kurduğu çok boyutlu dış politikaya daha fazla yaklaştığı görülmektedir.

Bu çerçevede Türk dış politikasına dünyada ve Türkiye'de kayda değer bir ilginin oluştuğu gözleniyor. Söz konusu eğilim içinde Kars Kafkas Üniversitesi ile Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu'nun (USAK) işbirliği ile gerçekleştirilmekte olan 'Uluslararası Türk Dış Politikası Sempozyumu'nun önemi ve katkıları daha bir ön plana çıkmaktadır. Üçüncü'sü 2007 yılında serhat şehrimiz Kars'ta yapılan toplantıya alanında uzman yerli ve yabancı 26 öğretim üyesi katıldı. Türkçe ve İngilize olarak gerçekleştirilen ve gelenekselleşme eğilimine giren sempozyumda Türk Dış Politikası adeta masaya yatırıldı ve en son gelişmeler neden ve sonuçları ile incelendi. Sempozyumdaki tebliğler kadar tartışmalar da heyecan verici idi. Ne yazık ki sempozyum konuşma ve tebliğlerini aynı yıl basabilmek bazı teknik aksaklıklar nedeniyle mümkün olamadı ve baskı 2009 yılına sarkmış oldu. Elinizdeki çalışma 3-4 Mayıs 2007 tarihleri arasında USAK ve Kars Kafkas Üniversitesi işbirliğiyle Kars'ta gerçekleştirilen sempozyumun tebliğ ve konuşmalarından oluşuyor. Bir kısım konuşmacıların tebliğlerine yazık ki tarafımıza ulaşmadığı için yayınlanamıyor.

Elinizdeki kitap dört ana bölümden oluşuyor. İlk bölümün başlığı 'Türk-Batı İlişkileri' ve beş ayrı tebliğden oluşmakta. USAK Başkanı Doç. Dr. Sedat Laçiner ilişkilerin genel görünümünü çizerken, ikinci tebliğde Uludağ Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Tayyar Arı Soğuk Savaş sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerini analiz ediyor. Yine Uludağ Üniversitesi'nden Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat, Galatasaray Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ercüment Tezcan ve USAK uzmanlarından Fatma Yılmaz'ın çalışmaları ise Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin çeşitli boyutlarını ele alıyor.

İkinci bölümün başlığı 'Türk Dış Politikasında Kafkasya ve Asya'. Kitabın belki de en uzun bölümünü oluşturan bu kısımda USAK Uzmanı ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Kamer Kasım, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nden Prof. Dr. Yagub Mahmudov, Gürcistan Uluslararası ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi'nden Dr. Nika Chitadze, Kars Kafkas Üniversitesi'nden Prof. Dr.

Haceli Necefoğlu, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nden Dr. Kerim Şükürov, Adnan Menderes Üniversitesi'nden Doç. Dr. Selçuk Çolakoğlu ve son olarak Gazi Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Mehmet Seyfettin Erol Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Uzak Doğu ilke ilişkilerini ele alıyorlar.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise Türkiye-Ortadoğu ilişkilerine ayrılmış durumda. Bu bölümde ilk olarak Emekli Tümgeneral Armağan Kuloğlu Ortadoğu'daki gelişmelerin Türkiye'nin geleceğine etkilerini inceliyor. Ardından Süleyman Demirel Üniversitesi'nden Prof. Dr. Bayram Kodoman büyük devletler bağlamında Ortadoğu ve Türkiye ilişkilerine değiniyor. Son olarak USAK Ortadoğu ve İran Uzmanı Dr. Arzu Celalifer Ekinci Türkiye-İran ilişkilerini ele alıyor.

Dördüncü ve son bölümün başlığı 'Türk Dış Politikasında Güvenlik'. Bu kısımda Galatasaray Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Beril Dedeoğlu, Gazi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Haydar Çakmak ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden Gökhan Koçer Türkiye'nin dış ilişkilerinin güvenlik boyutuna odaklanıyorlar.

Çalışmanın sonunda sempozyum ile ilgili detaylar ve fotoğraflar da bulunabilir.

Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu çok sayıda uzman ve akademisyeni bir araya getirdi ve Türk Dış Politikasının yönelişi konusunda önemli ipuçları elde etmemizi sağladı. Sempozyum USAK ve Kafkas Üniversitesi ortaklığında bundan sonraki yıllarda da yapılmaya devam edilecek. Umarız fırsatlar ve risklerle dolu yeni bir döneme giren Türk Dış Politikası bu tür etkinlikler sayesinde riskleri azaltıp, fırsatları arttırabilir.

Editörler

Nisan 2009

Boşsayfa

1. BÖLÜM:
TÜRK - BATI İLİŞKİLERİ

1. BÖLÜM

1.1. Türk Dış Politikasının Avrupa ile İlişkileri Çerçevesinde Geleceği
İbrahim S. CANBOLAT, Uludağ Üniversitesi

1.2. ABD'nin Soğuk Savaş Sonrası Politikası ve Türk-Amerikan İlişkileri
Tayyar ARI, Uludağ Üniversitesi

1.3. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliği Perspektifinde Avrupa Ülkelerindeki Kamuoyu Üzerine Birtakım Değerlendirmeler
Ercüment TEZCAN, Galatasaray Üniversitesi

1.4. Kıbrıs Sorununun Avrupalılaşma Süreci ve Muhtemel Çözüm Önerileri
Fatma YILMAZ, USAK

1.1.

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ AVRUPA İLE İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE GELECEĞİ

İbrahim S. CANBOLAT[*]

Konuya, Sovyet sonrası dönemde genel anlamda dış politikayı, özelde ise Türk Dış Politikasını oluşum ve uygulama aşamalarında etkileyecek faktörlerin özlü bir analiziyle girmek yararlı olacaktır. Ondan sonra Avrupa ile ilişkiler kendi bağlamı içerisinde ele alınacak ve Türk Dış Politikasının geleceği bu çerçevede incelenecektir. Avrupa denildiğinde, bugün genel anlayışta olduğu gibi, pratikte düşünülen, Avrupa Birliği'dir.

Dış politika, ilgili tarafların siyasal otoritelerinin dış çevreye yönelik irade oluşumlarına ışık tutar. Sovyet sonrası dünyada ulus devletlerin yanı sıra devlet dışı yeni aktörlerin küresel ilişkilerde etkin olmaları da gösteriyor ki, bugün uluslararası politika büyük ölçüde ulus-devletler arasında cereyan etmekten çıkmıştır. O artık edimli olarak uluslar aşırı, uluslar üstü ve/veya uluslararası düzlemde bir dış politika görünümündedir. Dış politika bağlamında meydana gelen irade oluşumu da artık sadece devlet temsilcilerinin değil, çok farklı siyasal ve kültürel katmanların tercihini yansıtmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı'da ve tüm dünyada değerler sisteminde yaşanan değişme, dış politikayı da etkilemektedir. Geleneksel dış politika yönetiminin temel varsayımları olan "ülke bütünlüğü, egemenlik, meşruiyet ve etkinlik" yeniden değerlendirilip yorumlanmak durumunda kalmıştır. Dünya sisteminde meydana gelen değişme, iki kutuplu çekme/itme alanlarını ortadan kaldırırken, eski bir blok önderi devletin (yeni adıyla: Rusya Federasyonu) yeni dünyaya entegre olma gereğini ve bu arada Batılı değerlerle tanışmasını gündeme getirmiştir. Doğal olarak, sözü edilen devletin eski uydularının bulunduğu jeopolitik/jeostratejik alanlar (Orta ve Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya), çeşitli bakımdan *yeni nüfuz alanları* olarak belirmişlerdir. Gerek bu yeni bağımsız

---

[*] Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi.

devletlerin uluslararası politikaya katılmaları, gerekse yeni dönemde Büyük Güçlerin söz konusu ülkelere rahatlıkla nüfuz edebilmeleri, öncelikle dış politika araçlarının dünyanın konjonktürel değişimine uygun hale getirilmesiyle ilişkilidir.

Dış politika araçlarının değişimi, aslında, dünyadaki ekonomik, politik, toplumsal, kültürel ve teknolojik gelişme sürecinin zorunlu bir sonucudur. Herkesin tanık olduğu iletişim ve ulaşım olanaklarının dış politika yönetimine etkisi, yadsınılmayacak derecede büyüktür. Bu bağlamda interneti, ulus devlet sınırlarını aşan bir genel talep uyarıcısı olduğu kadar, gizli servislerin ve/veya yeraltı örgütlerinin bilgi edinme ve aktarma aracı olarak da görebiliriz. O nedenle, ulus devletlerin geleneksel yöntemlere bağlı kalarak mevcut uluslararası sorunlarla baş etmeleri zorlaşmıştır. Diğer yandan ekonomik ve ticarî etkinlik de bir tür "uluslar aşırı güç etkisi" olarak bugünkü küreselleşen dünyada varlığını daha bir kuvvetle hissettirmektedir. Söz konusu güç etkisine maruz kalanlar ise, genelde, gelişmekte olan ülkelerdir. 21.yüzyılın başlarında bir ekonomik (ve siyasal) krizden geçen Türkiye'yi ABD'nin eski Başkanı George Bush'un bir şirketin yönetim kurulu üyesi sıfatıyla ziyaret etmesi, bu çerçevede düşünülmesi gereken bir hadisedir.

Yeni dünyada yükselen değerler arasında yer alan *demokrasi, hukukun üstünlüğü ile insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması* gibi ortak beşerî değerler, uluslararası politikanın en çok devreye sokulan, kullanılan araçları haline gelmişlerdir. Çok sayıda devletin taraf olduğu uluslararası belgeler, pratikte, orada öngörülen hak ve düzenlemelerin gerçekleştirilmesine yönelik olmaktan çok, Batılı güçlerin çeşitli gerekçelerle çevre ülkelere müdahale politikalarına siyasi/hukukî referans niteliğindedir. Özellikle de bu tür belgelerde dikkat çeken "ulusal azınlıklar" vurgusu, ulus devletlerin dış politika yönetimini epeyce zora sokmuştur; çünkü ulusal yapı böylelikle uluslararası denetime açık hale gelmektedir. İnternet ise, dominant kültür ve baskın güç politikası gözetiminde talep oluşturucu etkisiyle, ulus devletlerde halkı ve ulusal azınlıkları "demokratik haklar" ve tüketim kültürüyle tanıştırma/buluşturma rolü de üstlenmektedir.

Bu gelişmelere paralel olarak, Batı dünyasının ivmelediği, ama tüm uluslararası toplumda yaygınlaşması beklenen, değerler sistemindeki değişmeyi burada bir kez daha zihinlere çağırarak, konunun farklı düzlemlerdeki analizine geçmek yararlı olacaktır.

Dış Politikayı Etkileyen Bir Faktör olarak Değerler Sisteminde Değişme

Dünya, gelişen iletişim ve ulaşım olanakları ölçüsünde küçülürken çeşitli uluslar arasında meydana gelen kurumsallaşmış işbirliğinin geleceği, tarafların mümkün olduğunca aynı değerler etrafında buluşma irade ve/veya yeteneklerine bağlıdır. Ne var ki değerlerde değişim, sosyolojik ve tarihsel

arka planı da olan çetin bir mukavemet ile karşı karşıya gelmeden gerçekleşecek kadar kolay değildir. Çünkü o, kimi geleneklerin yıkılmasını, kimilerinin ise yeniden içselleştirilmesini zorunlu kılar.

Doris Lucke'nin, "Avrupa Birliği'nde para birliği politikasından önce toplumbilim yaklaşımlı bir değerler politikası" önerisi,[1] bu bakımdan anlamlıdır. Lucke'nin belirttiği gibi, "Latin, Germen ve İskandinav değerler ailesine" mensup Avrupa Birliği'nin "tek para politikasını" başarıyla uygulayabilmesi, kültür ve değerlerle şekillenen ortak bir anlayış zemini olmadan zordur. Bundan dolayıdır ki AB, özellikle 1980'lerden itibaren Tek Avrupa Senedi, Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları aracılığıyla optimal bir kurumsal kapasite ve yaygınlaşan işlevsel etkinlik alanları oluşturmaya çalışmaktadır. Maastricht ve Amsterdam antlaşmaları bir 'AB Yurttaşlığı' öngörürken,[2] aynı zamanda "ortak değerlerin" geliştirilmesini[3] de ana hedefler arasında saymaktadır. Ortak değerlerin entegrasyon unsuru olarak kökleşip sistem dönüşümüne katkıda bulunması için Avrupa Birliği, "yapısal fonlar" ve "uyum fonu" gibi mali destek araçlarından yararlanmaktadır.[4] Kültürel değerlere ilişkin ulusal farklılıkların AB sisteminin işlevsel etkinlik alanlarında kilitlenmeye yol açmasına engel olmak amacıyla böylesi önlemlerin alınması zorunlu görülmektedir. Bunlar, Avrupa Birliği ile (üyeliğe yönelik) müzakere sürecinde bulunan Türkiye için de önemli gelişmelerdir.

Toplumlar arasındaki ilişkilerin bu denli giriftleştiği bir dünyada, esasen, değer anlayışlarının önemi büyüktür. Batılı güç merkezlerinin bugün hükümetler kadar, belki daha fazla, orada yaşayan sivil toplum temsilcilerini muhatap almaları da gösteriyor ki, talep ve eylemleri motive eden ana öğe, değer(ler)dir. Değer değişimi ile beraber güvenlik ve istikrar arayışı da her zaman olacaktır. Burada bizi düşündüren, aslında, toplumsal ve politik olguların ne derecede (yeterince) teoriye taşınılabilirliği sorunudur. Esasen bu, sosyal bilimlere özgü genel bir olgudur. Yaşadığımız dünyada küreselleşme hızla yayılırken, onu protesto edenlerin gösterileri de ajansların ağırlıklı haberlerini oluşturmaktadır. Diğer yandan da bu gerçeklik, yeni dünyada dış politikanın değişen yüzünü görmemizi sağlamakta, devletlerin geleneksel diplomasi ve dış politika araçlarıyla uluslararası ilişkilerini yürütmelerinin zorluğunu gözler önüne sermektedir. Ama asıl zorluk, dışarıdan ulus devletlerin iç yapılarına yönelik müdahaleler sırasında yaşanabilir.

---

1 Doris Lucke, Wirklichkeitskonstruktion als Ware: 'Der Wertewandel' in der westlichen Welt, içinde; *Internationale Politik und Gesellschaft- International Politics and Society*, http://orae.fes.de:8081/fes/ docs/ IPG4_2000/ARTLUCKE.HTM

2 Amsterdam Ant. madde B(2)

3 Amsterdam Ant. madde J.1

4 İbrahim S. Canbolat, *Avrupa Birliği ve Türkiye: Uluslarüstü Bir Sistemle Ortaklık*, (İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, 2006), 4. Baskı, ss.286-288.

Burada uluslararası ilişkilerin, bir anlamda dış politikanın, kültürel ve sosyolojik boyutu ile karşılaşıyoruz; bu, söz konusu disiplinin değerlere duyarlı yanını oluşturmaktadır. Dünya politikasını meydana getiren bütün dinamik ve potansiyel güç faktörlerinin kavranılması ve yerel-global odaklı çatışmalara gerçekçi çözüm modelleri geliştirilmesi için kültürel zeminin iyi tanınması gerekir. Robertson, uluslararası ilişkiler uzmanları ile sosyologlar arasındaki "düşünsel işbölümünü" bir "talihsizlik" olarak değerlendirip uluslararası siyasetin kültürle yoğrulduğuna işaret ederken, kuşkusuz, haklıdır.[5] İçinde bulunduğumuz dönemde ulusal düzeydeki çeşitli kültürel ve sosyolojik gelişmelerin uluslararası ilişkileri biçimlendirdiği varsayımı, sağlam zemine oturmaktadır, aynı zamanda teorik çalışmalara da konu olmuştur. Bir yaklaşıma göre, uluslararası politika, iç politikadaki karşılıklı ilişki ve etkileşimin dışa yansıyan toplamından ibarettir.[6]

İç ve dış politika alanlarının nasıl bir ilişki tarzında ortaya çıkacakları sorusu da, 1960'lı yıllardan itibaren söz konusu teorik çalışmaları meşgul etmiştir. Örneğin James Rosenau, iç politika ile dış politika arasında farklı ölçülerde bir "bağımlılık ilişkisi" olduğunu ileri sürmektedir.[7] Teorisini "sorun" ve "sorun alanlarına" dayandıran Rosenau, siyasal sistemlerin işleyişi ile "sorunlar" arasında bağlantı kurmaktadır. Ancak burada, yapıları itibariyle birbirinden çok farklı olan "sorunların" nasıl birlikte ele alınacağı sorusu ortaya çıkıyor. Rosenau bu güçlüğü aşmak amacıyla "sorun alanlarının" sınıflandırılmasını öneriyor; böylelikle, sayısız politik davranış çeşitlerinin analiz edilebilirliğine de önem veriyor. O, bu çerçevede sınır ötesi karşılıklı ilişkilere gönderme yapsa da, iç politika ile dış politikanın tekliğinden söz etmiyor, daha çok, iki alanın buluştuğu bir "bağıntı" sahasının varlığını ortaya koyuyor. Anlaşılan şu ki, iç politikanın mı yoksa dış politikanın mı öncelikli olacağına ilişkin sorular sormak yerine, birçok yerel toplumsal ve politik iletişim ağlarıyla birlikte oluşan bir "bağıntı" alanının varlığını kabul etmek, daha gerçekçi bir tutumdur. Tabii ki bu, diğer yandan ulus devletlerin klasik egemenlik algılamalarında değişimi de beraberinde getirmektedir.

Bugün dünyada bir yandan "evrensel kimlik" ile uyuşan arayışlar, bir yandan da etnik ve dinsel temelli *tikel* yönelimler gözlemlenmektedir.[8] Yukarıda sözü edilen "bağıntı", acaba böylesi ortamda nasıl bir politik manzara yaratacaktır? Bu hangi değişkenlere bağlıdır? Değerler sisteminin

---

[5] Roland Robertson, *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999) Çeviren Ümit H.Yolsal, s.17.

[6] Henning Behrens /Paul Noack, *Theorien der Internationalen Politik*, (München: dtv, 1984), s.96.

[7] Bkz. James Rosenau, *Domestic Sources of Foreign Policy*, (New York: 1967); J.Rosenau, *Linkage Politics*, (New York: 1969).

[8] Bu olgunun felsefi ve sosyolojik arka planına ilişkin düşünceler için bkz. Ernesto Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, (İstanbul: Birikim Yayınları, 1996), Çev.: Ertuğrul Başer, ss.73-93.

bu bakımdan da, uluslararası ilişkileri biçimlendirici bir faktör olarak, göz önünde tutulmasında yarar var.

Mevcut dünya iki kutuplu politik bölünmeyi geride bırakmıştır; ama bu kez de bir yandan çok-kutuplu politik, *ekonomik, toplumsal ve kültürel bölünmeler* yaşanmakta, diğer yandan da küreselleşmeyle ilintili olarak "küresel yönetim" ve "dünya iç politikası" gibi, zahiren de olsa, birbiriyle çelişen olgular dünya gündeminde önemli yer işgal etmektedir. Ulusal ve uluslararası düzeyde düşünsel ve kurumsal yenilenme olmadan bu ikilemin yol açacağı negatif kaostan kurtulmak kolay olmayacaktır. AGİT, AB gibi uluslar ötesi ve uluslar üstü kurumları bu anlamda global/bölgesel politik düzenleme aygıtları olarak görebiliriz. Bunların, geleneksel (ulusal) politika biçimlerine alternatif olacak tarzda sundukları politikalar, içerik ve uygulama yöntemleri ile birlikte, değer yargılarını ve yönetim kültürünü de değiştirici niteliktedir. Ulus devletlerin politik, ekonomik, ekolojik ve toplumsal nitelikli küresel sorunların meydan okuyuşu karşısındaki yetersizliği; artık egemenlik, meşruiyet, ulusal çıkar ve etkinlik kavramlarının yeni anlam içerikleriyle[9] değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Ne var ki, bütün bunlar, öyle kendiliğinden bir dönüşümün olacağı anlamına gelmiyor. Kaldı ki sessiz bir kabulleniş ve buna dayanan değişim de, birçok (gelişmekte olan) ülke açısından, sakıncalar içerebilir. Örneğin dünya yukarıda belirtilen çok-kutupluluk yönünde bir değişim içindeyken, Soğuk Savaş döneminin iki süper gücünden biri olan ABD'nin "*Sovyet sonrası*" dönemde tek kutuplu bir dünya varsayımıyla "global unilateralizm" ve *geliştirmeci hegemonya*[10] desteğiyle yeni değerlerin yerleşmesi için kendince politika üretmesi, yeni dünyada değerlerlere ilişkin konsensüs yerine, bazen örtülü bazen de açık biçimde, *değerler çatışması* doğurabilmektedir. O nedenle ABD, bu durumu da hesaba katarak, dünyanın muhtelif bölgelerindeki ülkeleri "eksen ülkeler", "jeopolitik mihver" ve "jeostratejik aktör" betimlemesiyle kodlamaktadır. Karşılıklı ilişkinin niteliğine bağlı olarak, kodlamada değişme olması mümkündür. Burada etkin ve belirleyici faktör, yeni dış politika araçlarının devreye girmesi sonucunda kendini gösterecek olan ulusal (iç ve dış politik) tepkilerde kendini gösterebilir. Türkiye, bu türden gelişmelere çok duyarlı bir konumdadır.

Yukarıdakine benzer bir ilişki biçimi, Avrupa Birliği ve diğer çevre ülkeler arasında görülebilmektedir. Ama Avrupa Birliği ve ABD politikaları (ve bunların diğer ülkelerle ilişkileri), amaç ve nitelik yönüyle birbirinden farklılaşıyor. Değerler konusunda da bu kısmen böyledir. Avrupa Birliği,

---

9 Bu konuda bkz. Peter Spiri, "The New Sovereignties", *Foreign Affairs*, Nr.6, 2000; Dirk Messner, "Globalisierung, Global Governance und Perspektiven der Entwicklungszusammenarbeit", *Franz Nuscheler* (Hrg.), *Entwicklung und Frieden im 21. Jahrhundert*, (Bonn: 2000).

10 Samuel Huntington, "The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, Sayı: 2, 1999, s.40.

tarihsel kökleri olan zıtlıklar ve benzerlikler kıtasında tek kimlik, tek para, tek bir güvenlik ve göç politikasını çok sayıda ülkenin katılımıyla oluşturduğu uluslar üstü yapıda ortak değerler temelinde uygulamaya çalışmakta; ABD ise, her ne kadar ulusal güvenlikten söz etse de, global üstünlük stratejisi izlemektedir. Doğal olarak, bu, üçüncü ülkelerle ilişkilere de yansıyan bir farklılıktır. Üçüncü ülkeler açısından pek değişmeyen şey, her iki güç odağının yeni dış politika araçlarını uygun biçimde kullanarak söz konusu ülkelerin iç yapılarına *müdahale meşruiyeti*ni her fırsatta fiilen göstermeleridir. Bunların gerçekleşmesinde iletişim teknolojisindeki gelişmelerin azımsanmayacak payının olduğu unutulmamalıdır.

Dış Politikada Demokratikleşme ve İnsan Hakları Vurgusu

Soğuk Savaş ertesinde bir "yeni dünya düzeni" olmasa bile, BM ve diğer uluslararası/uluslar aşırı kuruluşlar ile ulus devletler nezdinde yeni bir değer anlayışı gündeme gelmiştir. Bu dönemde BM, AGİT gibi uluslararası kuruluşlarda sadece "devletlerin güvenliği değil, o devletlerde yaşayan insanların güvenliği"[11] söz konusu olmaktadır. Bu ise dış politikanın, öncelikle toplumsal, kültürel ve politik arka planı olan bir güç etkisi ("soft power") kullanılarak yürütülmesine meşruiyet kazandırmaktadır.

Değerler sistemindeki değişimi ve uluslararası politikada demokratikleşme ile insan hakları konusunun artan etkisini AGİT örneğiyle incelemek mümkündür. Bilindiği gibi, AGİT, aslında Soğuk Savaş döneminin bir ürünüdür. Bu dönemde nükleer silahların da etkisiyle, iki düşman blok arasındaki "dehşet dengesi", ürküntü vermeye başlamıştı. Bütün taraflar ve onların çıkarları açısından bu durum sakıncalıydı. Avrupa'da gevşek yapılı da olsa bir işbirliği platformu yararlı olacaktı. Bu düşüncelerle 1973'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) oluşturuldu. Burada Helsinki Nihai Senedi prensiplerine göre, esas üzerinde durulan husus ulus devletler ile onların egemenlik ve sınır dokunulmazlığı idi. Soğuk Savaş'ın bittiği 1990'ların başından itibaren AGİK de önemli ölçüde değişti. 1990 Paris Zirvesi'nde kabul edilen Paris Şartı, "yeni bir Avrupa" öngörüyordu. 1994 Budapeşte Zirvesi'nde ise AGİK'in, Konferans niteliğinden Teşkilat niteliğine geçişi sağlandı ve adı AGİT olarak değiştirildi. Ama asıl önemli dönüşüm, Paris Şartı ile başladı. Burada amaçlanan, ortak değerlerin geliştirilmesi ve toplumların bunlar etrafında bilinçlendirilmesi yoluyla birçok alanda çeşitli türden engellerin bertaraf edilmesi idi. Ayrıca, bölgesel çatışmaların durdurulması ve önlenmesine yönelik güvenlik önlemleri de bu bağlamda değerlendiriliyor. Sovyet sonrası dünyada insan hakları ve demokratikleşme, güvenlik konseptinin temelini oluşturuyor. İnsan Hakları ve Demokratik Kurumlar Bürosu, Azınlıklar Bürosu gibi müdahale araçlarıyla donanmış olan AGİT, ulus devlet sınırlarını aşarak

---

11 Bkz. Winrich Kühne, Die neuen Vereinten Nationen, Karl Kaiser/Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), *Die neue Weltpolitik*, (Bonn: 1995), s.379.

bireyin ve toplumun insan hakları ve temel özgürlükler açısından dokunulmazlığını hükümetlere arada bir anımsatacak konuma geliyor.

Uluslararası belgelerde özenle üzerinde durulan bir konu da azınlıkların haklarıdır. Örneğin BM Genel Kurulu'nun 1992 tarihli Deklarasyonu'nda, ulusal ve etnik azınlıkların kültür, din ve dil temelinde kimliklerinin devletler tarafından tanınması gerektiği belirtilmektedir.[12] 1990 Kopenhag Belgesi'nde de birey/insan hakları, azınlık hakları ve hükümet-dışı kuruluşların katılım hakları açık bir biçimde vurgulanmaktadır.[13] Aynı şekilde, Avrupa Konseyi'nin 1998 tarihli Viyana Belgesi de ulus devletlerin uymaları gereken yükümlülükleri arasından temel insan hakları ve azınlık haklarını öne çıkarmaktadır.[14] Avrupa Birliği ile ilişkilerde de bu konu sıklıkla gündeme gelmektedir.

Yukarıdaki hususlar, genel anlamda uluslararası politikada, özellikle de bazı devletlerin dış politikalarında etkili alternatif araç kullanımına olanak sağlayacak niteliktedirler. Yurttaşların (insanların) haklarının uluslararası belgelere taşındığı[15] bir dünyada, devletlerin geleneksel davranış tarzlarını eskisi gibi sürdürmeleri, en azından ulusal çıkarları ve dış politika hedefleri açısından sorunlar doğuracaktır. Bu, sadece pragmatik bakışı gerektiren yeni bir olgu olarak algılanmamalıdır. Dünyanın değişen fiziki ve sosyolojik yapısı da uluslararası toplumun dönüşümünü beraberinde getirmiştir. İç politika ile dış politikayı birbirinden kesin çizgilerle ayırmak, bu gerçeklikten de anlaşılıyor ki, pek mümkün değildir.

Avrupa ile İlişkiler

Türk Dış Politikasının *değişen Avrupa* ile ilişkileri çerçevesinde geleceğini isabetli biçimde ve gerektiği ölçüde incelemek için, önce *Avrupa'nın dün ve bugün kendini nasıl tanımladığını* ve bununla ilintili *davranışının olası sonuçlarını* göz ardı etmemek zorundayız. Bu anlamda tarihsel süreçte Avrupa'ya baktığımızda ne görürüz? Avrupa'nın kendine bakışı nasıldır?

Avrupa, farklı dönemlerde de olsa kendini uygarlık ile ilişkili biçimde tanımlama eğiliminde olmuştur. Bundan dolayı karşımıza birden fazla, kimi zaman birbiriyle çelişen, değişik coğrafi mekânlarda kökleri olduğu varsayılan bir Avrupa çıkmaktadır. Beşerî kültürün ve uygarlığın gelişim çizgisine paralel olarak, zaman ve mekân içinde farklı jeopolitik özellik ve kültürel değerlerle donanmış bir Avrupa kimliği söz konusudur. Avrupa'nın kimliği, tarihsel süreçte öteki topluluklarla ilişkili konumuna bağlı

[12] Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, G.A. res. 47/135, 47 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 210, U.N. Doc. A/47/49 (1992).

[13] http://www.oscerag.cs/docs/chronos.htm

[14] http://www.europa.eu.int/council/off/conclu/dec98.htm

[15] Bu haklara mutlaka her yerde riayet edilmesi gibi bir endişenin olup olmadığı tabii ki ayrıca sorgulanabilir. Ama belli olan şu ki, söz konusu edilen haklar, artık dünya siyasetinde bir tür araç olarak devreye girmektedir.

olarak gelişen ve değişen değer yargılarıyla yoğrulmuş, ama, özellikle kendi dışındakilere yönelik duruşunda, belirli ve her zaman geçerli bir biçim alamamıştır. Bunda kendini ve ötekini, beşerî kazanım ve kültür-uygarlık değerlendirmelerine bağlı olarak olumlama/olumsuzlama tercih ve eylemlerinin payı büyüktür. 7.yüzyıldan itibaren İslamiyet'in Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'ya doğru genişlemesi ile birlikte Avrupa'nın karada kuzeybatı yönünde ilerleyerek kendini yeniden tanımlama girişimi, burada anılabilir. Ancak, Avrupa bunda pek başarılı olamaz. Yüzyıllarca süren bir iç kavga yaşanır. Avrupa Birliği, uzun süren dinsel, politik çatışmaların sonucunda, ortak değerlere dayalı bir barış ve güvenlik projesi olarak belirir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yani Avrupa Birliği döneminde Avrupa'nın *ötekilerle* sınırı Polonya'da başlatılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde durum daha başkadır: AB, Avrupa'yı tehdit eden komünist tehlike ortadan kalkınca, eski Doğu Bloğu üyelerinin neredeyse tümünü bünyesine dahil etmektedir.

Anlaşılan odur ki, Avrupa kendi dışındakine yönelik ilişkinin/algılamanın türüne, dünyadaki uygarlık mekânına göre bir aidiyet alanı belirleyebilmektedir. Avrupa/Avrupalılık kavramı, pragmatik ve spekülatif bir içerikle zamana ve kişilere/ülkelere göre farklılık gösterebiliyor. Tarihsel olarak da bu hep böyle olmuştur. Örneğin bazı dönemlerde Rusya Avrupalı sayılmamış, ama bazen de bu ülke Avrupa'da bir Kutsal İttifak'a öncülük etmiştir.[16] Bu durumu, Napolyon'un, Avrupa'yı Pirenneler ile sınırlayan,[17] o ünlü "Avrupa Pirenneler'de başlar", sözü ve Metternich'in Asya'yı Landstrasse'de -Viyana çevresinde- başlatan politikası, daha doğrusu, Avrupa anlayışı[18] ile örneklendirip açıklamak mümkün. Bir yanda, Pirenneler'in gerisinde, 8.yüzyılın başlarından 15.yüzyılın sonuna kadar Endülüs Emevileri'nin yönetiminde olan "Müslüman" İspanya; diğer yanda Viyana önlerine kadar uzanan ötekisi, yani Türkler. İşte Napolyon'a ve Metternich'e Avrupa sınırlarını çizdirten iki dış etken.

---

16 Rus Çarı I. Alexander'ın Hıristiyanlık ilkeleri etrafında Avrupa hükümdarlarını birleştirerek düzen ve istikrar sağlamaya yönelik girişimi, İngiltere tarafından benimsenmemiş, ama Avusturya ve Prusya'nın desteğiyle Kutsal İttifak oluşmuştur. Bu konuda bkz. E. L. *Woodward, War and Peace in Europe 1815-1870*, (London: 1931), ss.2-4, akt. H. Tuncer, a.g.e., ss.30-31.

17 Bilindiği gibi, 8. yüzyılın başlarından 15. yüzyılın sonuna kadar Müslümanların yönetiminde olan İspanya, orada gelişen Müslüman Endülüs devleti ve kültürü nedeniyle birçok Avrupalı nezdinde, uzun süre, Avrupa-dışı bir yer olarak kalmıştır. Napolyon'un "Avrupa Pirenneler'de başlar", sözü bu anlamda düşünülebilir. Bu konuda bkz. V. Sertina, "The Moor in Africa and Antiquity: Origens and Definitions", V. Sertina (ed.), *Golden Age of the Moor*, (London: 1992), s. 2.

18 19. yüzyılda Avrupa'nın anti-liberal ve muhafazakâr, anti-demokratik ve monarşik yüzünü temsil eden Metternich, güç dengelerinde üstünlüğünü korumak ve Avusturya İmparatorluğu'nun parçalanmasını önlemek amacıyla, kimi zaman zorlama tanımlar ve politikalar tercih etmiştir. Metternich'in politikaları için bkz. Hüner Tuncer, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1996), ss. 24-105.

Peki, şimdi nasıl bir Avrupa ile karşı karşıyayız? Artık Avrupa'nın, İber Yarımadası'nı geçip Fransa sınırına dayanan İslam ve Macaristan'la birlikte Avrupa'nın doğusunu ele geçiren Türkler karşısındaki eski kompleksini yenmiş olması gerekir. Bugünkü teknolojik *kolaylıklar*, ama aynı zamanda *riskler* dünyasında Avrupa'nın tercihi de, demokrasi ile hukukun üstünlüğünü esas alan, temel insan haklarına saygılı bir ortak değerler platformu inşa etmek olacaktır.

Türkiye, yukarıdaki anlamda bir Avrupa'nın oluşumuna kendi tarihsel birikimi ve mevcut potansiyeli ile katkıda bulunabilir. Bunu, yalnızca, binlerce yıllık Anadolu uygarlıklarının mirasçısı olduğu için değil, en az dört yüzyıl Avrupa kıtasının yarısında siyasal otorite sahibi olmuş ve Avrupa güçler dengesini yönlendirmiş tecrübeli bir devletin ardılı olarak yapabilir.[19] Türkiyesiz Avrupa, her şeye rağmen, noksan bir Avrupa olur. Bu birçok anlamda böyledir, Avrupa bunun bilincinde. Ancak, burada değerler konusunda tarihsel kökleri olan farklı anlayışlar söz konusu olabilir. Bu noktada Türkiye, kimi Avrupalı köktencilerce yeterince Avrupalı sayılmayabilir. Örneğin Hıristiyan Demokratlar -ki Avrupa'da siyasal iktidar bunlarla Sosyal Demokratlar, Liberaller ve Yeşiller arasında el değiştirir- geleneksel olarak- Türkiye'nin farklı bir inanç ve kültür çevresine ait olduğunu vurgularlar. Onlara göre, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesine engel olacak önemli bir faktör de bu farklılıktır. Buna karşılık; Sosyalistler, Yeşiller ve Liberaller bu temelde bir dışlayıcılığı kabul etmezler. Ama onların da zaman zaman farklı eleştirel söylemle Türkiye'nin karşısına çıktıklarına tanık oluruz. Bu, söz konusu grupların politik tercihleriyle ilgili olduğu kadar, kuşkusuz, uluslararası politikanın doğasından da kaynaklanan bir durumdur. Önemli olan, kendini kabul ettirmektir.

Türkiye'nin Avrupalılığı, biraz da kendine özgüdür. Hem tarihsel hem de değerlere ilişkin çeşitli yorumlara açıktır. Bir dönem Türkiye'nin Dışişleri Bakanı olarak görev yapan İsmail Cem'in, Türkiye'nin yedi yüz yıldır Avrupalı olduğunu söylemiş olması,[20] bir anlamda doğrudur. Osmanlı Devleti coğrafya ve politikalar itibariyle Avrupalı bir devlet sayılırdı. Türkiye, onun ardılı olarak bu tarihsel gerçekliğe göndermede bulunma hakkına sahiptir, bunun yararları da olabilir. Ama günümüzdeki Avrupa, o eski yüzyılların Avrupası değildir. O devirlerde Hıristiyanlık ilkeleri ortak Avrupa değerleri olarak yorumlanıp bir Kutsal İttifak'a şekil verebiliyordu ya da siyasal iktidarın meşruiyeti, kalıtım yoluyla elde edilen taçta görülüyordu. Şimdi siyasal değerlerde değişme söz konusudur. Ayrıca, Türkiye bugün ne coğrafya olarak Osmanlı gibi Avrupa'nın içlerindedir, ne de Avrupa politikalarını etkileyip yönlendirme konumundadır.

---

[19] İbrahim S. Canbolat, "Nedir bu Avrupa?", *Yeni Binyıl Pazar*, 3 Eylül 2000, s. 13.
[20] Haber ajansları.

Avrupa ise günümüzde genel anlamda ortak değer olarak, Hıristiyanlığı değil, evrensel insan hakları ile temel özgürlükleri, demokratik kurumları ve hukuk devleti prensiplerini kabul ediyor.[21] Özel ve sınırlı alanda *Avrupa Birliği kimliği* ile de yukarıdakilere hukukî anlamda bağlayıcılık ve yaptırım getiren bir *ortak değer dağıtım sistemi* söz konusu. Burada Avrupa Parlamentosu, Avrupa halklarını temsil eden ve AB politikalarının oluşmasında etkili bir kurum olarak, bir yandan ulusal gerginlikleri azaltıyor, bir yandan da meşruiyet kaynağı olarak halk iradesini öne çıkarıyor. Egemenlik, ortak yarar için, ortak kurumlara devrediliyor.[22]

Ama bütün bunlara rağmen, Avrupa ve Avrupalılık'ın gerçekte ne olduğu ya da olması gerektiği konusunda kesin bir şey söylenemiyor. Acaba Avrupalıların, bugünkü dünyada Avrupa'yı tanımlamaya yarayacak kriterler anlamında siyasi projeleri var mı? Bunlar, sorunsuz biçimde uygulanabilir mi? Galiba Avrupa Birliği'ni düşündüren, onu zaman zaman karar zaafına sürükleyen bir olgu da budur. Avrupa Birliği, kendi geleceği için hem genişlemek hem de entegrasyonu ilerleterek derinleşmek gibi bir ikilemin üstesinden gelmeye çalışıyor. Uzun bir süre Avrupa Birliği Komisyonu'na başkanlık eden Jaques Delors'un dediği gibi, "Avrupa, atalarının siyasal ideallerine sadık kalmak ve entegrasyonu da geniş bir alanda pekiştirmek" zorunda. Asıl sorun, işte burada kendini gösteriyor.

Avrupa Birliği, *tarihsel* ve *güncel* anlamda "*Avrupa*" kavramıyla ifade edilen politik, kültürel ve coğrafî alanı ne ölçüde temsil ediyor? Daha doğrusu, Avrupa Birliği nasıl bir kimliğe sahiptir? Bu kimliğin sınırları ya da belirleyicileri nelerdir? Önce, genel bir yaklaşımla şunu ifade edelim ki, Avrupa, tarihten günümüze uzanan çizgide çelişkilerle dolu bir alan olarak karşımıza çıkıyor. Arnold Toynbee, Avrupa'yı "bir savaş alanı"[23] olarak görürken haklıydı. Soğuk Savaş'ın ve "dehşet dengesine" dayalı gerginliğin sona ermesinden sonra Orta Avrupa'da normalleşmenin olacağını bekleyenler de haksız değillerdi. Oysa öyle olmadı; 21.yüzyıla girmek üzereyken, Bosna-Hersek'te Ortaçağ din taassubunu çağrıştıran girişimler ve katliamlar yaşandı.

Tam da bunlar olurken, Avrupa Birliği, kendi kimlik kalıbını oluşturacak çağdaş ve evrensel değerlerini[24] açıkladı. Avrupa Birliği'nin temelini oluşturacak bu ilkeler; "*özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı*" olarak ifade edildi. Ayrıca, bu hızla değişen ve bazı gözlemcilerin "mikro milliyetçilik" diye yorumladıkları

---

[21] En azından, açıklanmış metinlerde bu böyledir ve onun gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar vardır.

[22] Avrupa Birliği'nde uluslar üstü otorite aracılığıyla değerlerin dağıtımı ve egemenlik yetkilerinin AB kurumlarına devrine ilişkin sistem hakkında bkz. Canbolat, *Avrupa Birliği ve Türkiye... a.g.e.*, ss. 133-208.

[23] Arnold Toynbee, *A Study of History*, (London: 1934).

[24] 1992'de Maastricht Antlaşması ve 1997'de onu revize eden Amsterdam Antlaşması ile ortaya konulan Avrupa Birliği'nin amaçları ve ilkeleri.

ayrışmacı ama aynı zamanda etnik aidiyet bilinciyle kendini yeniden tanımlamaya çalışan bir yönelimin açığa çıktığı bir dünyada Avrupa Birliği, kendi kimliğini oluşturmak istedi. Sözü edilen Avrupa Birliği kimliği, ortak savunmayı da kapsayacak tarzda bir ortak dış politika ve güvenlik politikası aracılığıyla[25] biçimlendirilecektir.

Kimliğin öncelikle kültürel bir motivasyon ve ivmeyle yoğrulup geliş(tiril)eceğini düşünenlere, bu durum, çok ilginç gelebilir. Ama yukarıda dile getirdiğimiz çelişkili Avrupa manzarası, Avrupa Birliği kimliğinin dış politika ve güvenlik / savunma politikası desteğiyle geliştirilmesine yönelik düzenlemeyi anlaşılır kılıyor. Çünkü Avrupa (kimliği), *çeşitlilik* ile *homojenlik*[26] önermesi arasında sürekli bir tehdit altında görüyor kendini. O nedenle, AB genişlemesi aşamasındaki entegrasyon sorunları kadar, Orta ve Doğu Avrupa'da devletlerarası ihtilâflar da Avrupa Birliği kimliği için önemlidir. Örneğin Yugoslavya sorunu ve Kosova krizi ya da Türk-Yunan uyuşmazlığı, bu anlamda, konunun dışında değildir.

Avrupa Birliği için salt kültürel bir aidiyet anlamına gelmeyen *kimlik,* öncelikle güvenlik boyutuyla işlevselleştirilmek isteniyor. O zaman Avrupa Birliği, hangi politik, kültürel ve coğrafî sınırlara sahiptir? Bu sınırlar belirli midir? İşte bu soruların da kesin yanıtlarını bulmak zor. Avrupa Birliği bir yandan güvenlik kaygısıyla somut politikalar (ortak dış politika, savunma politikası) geliştirip uygulamak istiyor, bir yandan da entegrasyonu tamamlamaya çalışıyor. Hem de bütün bunları, AB genişleme planıyla uyumlu olacak biçimde yapmak zorunda. Öyle olunca da, Avrupa'yı tanımlayıcı öğeler, zaman zaman, yeniden kavramsallaştırılmak zorunda olabiliyorlar. Bu, genelde, Avrupa kimliği ile ilgili bir sürekli değişken yapının ifadesidir. Öylesine değişken bir yapı ki, bazen, *gerçek olan* ve *tasarlanan* birbirine karışabiliyor. Hatta Avrupa bir düş, bir düşünce, soyut olanın idealleştirildiği bir plan[27] olarak varlığını sürdürüyor. Ne var ki bir de gerçek dünya, yani fizikî-politik Avrupa mevcut. Bu çelişkili yapıda Avrupa'nın kendi kimliğinden güç alarak yükselmesi (genişleyip derinleşmesi) için ne yapması gerekiyor?

Doğal olarak önce, söz konusu kimliğin ayırt edici ve toparlayıcı özelliklerinin, bir başka anlamda: tasarlanan Avrupa'nın, reel dünyada (örneğin Orta ve Doğu Avrupa'da) hayata geçirilmesi gibi zor bir görev bekliyor, Avrupa'yı. Avrupa, bir yerde, pragmatik davranmak zorunda. Eski dönemlerde nasıl kendini, kültür/uygarlık ve felsefî bağlamda, farklı biçimlerde konumlandırdıysa; şimdi de siyasî, kültürel ve coğrafî sınırlarını,

---

[25] Bkz. Amsterdam Antlaşması (Avrupa Birliği'nin amaçları).

[26] Iver B. Neumann, "Avrupa Kimliği, AB Genişlemesi, ve Entegrasyon/Dışlama Bağıntısı", Çev.: İsa Afacan *Avrasya Dosyası*, Kış 1999, Cilt:5 Sayı:4, ss.9-10.

[27] T. Garton Ash, özellikle Almanlarda ve Fransızlarda hakim olan, idealize edilmiş ve kurmaca bir Avrupa konseptinden söz eder. Bkz. Timothy Garton Ash, "Europa Denken", *Internationale Politik*, Europa-Archiv, September 1995, ss.3-12 (Türkçe'de: "Avrupa'yı Düşünmek", Çev.: Hüseyin Bağcı, *Dış Politika*, Cilt:6, Sayı:2, Aralık 1995, ss.116-127).

"*öteki*"lerin *tasarlanan* Avrupa normlarına münasebeti ölçüsünde belirlemeyi yeğliyor. Amaç, Avrupa için bir "güvenlik alanı"[28] yaratmaktır. Aynı zamanda Avrupa Birliği, bir yönüyle de uygarlık projesi olarak düşünülüyor.

Buna ters düşen politik, kültürel ve ekonomik tercihlere yönelen ülkeler, bu projeye dahil edilmiyorlar. Yakın geçmişten örnek olarak Franko döneminde İspanya, Albaylar Cuntası'nı iktidarda tutan Yunanistan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Bloğu içinde kalan Doğu Almanya ve tüm Orta Avrupa (zorunlu olarak) Avrupa projesinden dışlanmış ülkeler ve bölgelerdir. Hatta, geçmişinde başka bir uygarlığa (Müslüman Endülüs) yataklık etmiş olan İspanya, uzun süre neredeyse Avrupalı bile sayılmamıştır.

Aynısı Rusya ve Balkanlar için de geçerlidir. Burada da Avrupa'nın siyasi değerleri benimsenmediği için, dışlama söz konusu olmuş, Doğu Bloğu tümden "öteki" muamelesi görmüştür. Oysa bu coğrafî sınırların gerisinde kaldığı halde, *Türkiye*, o dönemde, Avrupa ile diyalogunu *müttefik* olarak sürdürmüştür; Avrupa Topluluğu ile ilişkiler de *ortak üyelik* derecesinde yürütülmüştür.[29]

Anlaşılıyor ki, Avrupa'nın siyasi (ve kültürel) sınırları, coğrafî sınırlarının belirlenmesinde etkili oluyor. Bugün de öyle. Sadece, Soğuk Savaş döneminde Avrupa kimliğinin de belirleyicileri arasında bulunan değerlere ilişkin kısmî değişme söz konusudur. O dönemde, sosyalist üretim sistemi ve totaliter politik rejim (Doğu Bloğu) karşısında, kapitalist üretim ve serbest piyasa sistemi ile demokratik rejim (Batı Bloğu), Avrupa kimliği için de "ayraç"[30] sayılan politik ve ekonomik değerleri oluşturuyordu. Günümüzde Doğu Bloğu kalmadığı gibi, değişen uluslararası toplumun yapısıyla birlikte Avrupa Birliği değerlerinde de yenileşme görülmektedir. Bunların belli başlıları yukarıda belirtildi. Mevcut Avrupa Birliği kimliği, ortak tarih ve coğrafyadan çok, *konjonktürel ve genel Avrupa değerlerine sadakati* zorunlu kılıyor. Örneğin, *kurumsal düzeyde işleyen demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlükler, rekabet yeteneğine sahip serbest piyasa ekonomisi* Avrupa Birliği kimliğinde en önemli "ayraç"lar olarak görülüyor.

Bu vesileyle, konuyu açıklayıcı bir örnek anlamında, eski Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mikhail Gorbachev'in Soğuk Savaş biterken dile getirdiği "Ortak Avrupa Yurdu" önerisine değinmek istiyorum. Gorbachov şöyle diyordu:

---

[28] Amsterdam Antlaşması, madde B.

[29] Türkiye 1952'de NATO üyesi oldu, 1963'te ise Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Ortaklık Antlaşması imzaladı.

[30] Frederik Barth, ed., *Ethnic Groups and Boundaries* (Oslo: Norwegian University Press, 1969), akt. Iver Neumann, a.g.e., s.9.

> *Batı'da bazıları, Sovyetler Birliği'ni Avrupa'dan 'dışlamaya' çalışıyorlar... 'Avrupa' ile 'Batı Avrupa'yı eşdeğer gösteriyorlar. Fakat böyle manevralar, coğrafi ve tarihi gerçekleri değiştiremez... Bizler Avrupalıyız. Eski Rusya, Avrupa ile Hıristiyanlık tarafından birleştirildi... Rusya'nın tarihi, büyük Avrupa tarihinin organik bir parçasıdır.*[31]

Burada Gorbachov'un Sovyet Rusya'ya Avrupa'da yer ayırmaya çalışırken referans olarak getirdiği ortak *"tarih"* ve *"coğrafya"* ile *"ortak din"* (Hıristiyanlık) vurgusu, bugünkü Avrupa (Birliği) değerleri itibariyle, aslında, etkisiz kalacak bir retorikten öteye geçmez. Avrupalı bazı yetkililerin, Türkiye ile ilişkiler gündeme geldiğinde, gayrı resmî olarak arada bir kültürel ve coğrafi farklılığa gönderme yapmalarına rağmen bu böyledir.

Türkiye Avrupa Birliği'ni önceleri siyasî ve ekonomik gelişme sürecinde ulaşılması gereken bir hedef olarak değerlendirmiştir. Ama ülkedeki gerek siyasî gerekse bürokratik ve toplumsal tavır dikkate alındığında görülecektir ki, aslında sözü edilen hedefe ilişkin bir belirsizlik mevcuttur. Bu, Türkiye'ye ilişkin bir iç politika sorunudur. Avrupa'da da bazı çevrelerin Türkiye'nin Avrupalılığına itirazları vardır. Oysa AET'nin kurulduğu yıllarda Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği Bonn'a gönderdiği raporda, Türkiye'nin büyük bir kısmının coğrafi olarak Asya'da bulunmasına rağmen, burasının siyasî, ekonomik ve hukuki açıdan bir Avrupa ülkesi olduğunu ifade eder.

Türkiye'nin Avrupalılığına bir başka açıdan da bakmakta yarar var: Tarihsel ve siyasal bir olgu olarak Türkler en az bin yıldır Avrupa hamurunu yoğurmuştur. Ama Avrupa'nın kimlik algılaması/tanımlaması, bugün Türkiye-AB ilişkilerine de yansıyan bir soruna zemin hazırlamaktadır. Esasen, Avrupa kimliğine ilişkin iki yönlü bir gelişmeye tanık olmaktayız. Bir yanda tarihsel, kültürel, psikolojik boyutta algılanan (geleneksel değerlere ve özellikle Hıristiyanlığa atıfla) bir Avrupa kimliği vardır. Diğer yanda ise siyasî, ekonomik ve askerî boyutta geliştirilen ve temel taşıyıcısının Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası olduğu bir Avrupa Birliği kimliği söz konusudur.

Avrupa Birliği, bu iki kimlik tanımına bağlı olarak Türkiye ile ilişkilerini belirleyecektir. Burada şunu belirtelim ki, gerek yazılı belgeler gerekse Avrupa Birliği'nin geleceği açısından bakıldığında, Türkiye, ikinci tanımda yer alan Avrupa Birliği kimliğinin tamamlayıcısı olarak AB için önemlidir, hatta vazgeçilmez olacaktır. Bunu, AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile açıklamakta yarar var: Avrupa Birliği, bir Ortak Dış Politika geliştirip uygulama iradesini 1987'de Avrupa Tek Senedi ile göstermiş, sonra 1992'de Maastricht Antlaşması bunu Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası olarak kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Amsterdam Antlaşması

---

[31] Michail Gorbachev, *Perestroika, New Thinking for our Country and the World* (London: Fontana, 1988) s.190; akt. Neumann, a.g.e., s.14.

ise söz konusu politikanın, dış politika ile güvenlik politikasına ilişkin bütün alanları kapsayacak şekilde yaşama geçirilmesi amacıyla ayrıntılı hükümler ortaya koymaktadır.

Bölgesel ve küresel düzeyde güvenlik, özellikle son dönemlerde AB'nin geliştirmeye özen gösterdiği hukukî ve kurumsal çerçevede, *"kimlik ve meşruiyet"* ile ilintili bir işlev kazanıyor. Maastricht ve Amsterdam düzenlemeleriyle Avrupa Birliği'nin temel amaçları arasında sayılan Avrupa Birliği kimliğini, yine aynı yerde, ortak bir dış politika ve güvenlik politikası aracılığıyla uluslararası alanda geliştirileceği belirtilmektedir. Dile getirilen bu kimlik, AB metinlerinde açıklandığı kadarıyla görüyoruz ki, dinsel bir ayırıma dayanmıyor; ama *siyasal ve kurumsal temelde ortak değerlere* gönderme yapmayı gerekli kılıyor. Bu anlamda Türkiye'nin böyle bir yapının dışına itilmediğini, hatta eğer bugünkü dünya koşullarında karşılıklı olarak işin ciddiyeti kavranılırsa, AB güvenlik kimliği içerisinde Türkiye gibi bir ülkenin/devletin mutlaka var olması gerektiğinin anlaşılacağını söyleyebiliriz.[32]

Bugün genişleme ve entegrasyon sorunu yaşayan Avrupa Birliği, enerji temini ve küresel aktörlük yolunda planlar peşindedir. Şimdilerde bir yandan Avrupa Birliği'nin, daha doğrusu Avrupa'da bir güvenlik ve refah modelinin ilk oluşum gerekçeleri (yani ortak çıkarı gerçekleştirmeye yönelik uluslar üstü bir siyasal sistemin işlemesi için buraya egemenlik devrinin gerekliliği) ve 2004 genişlemesinden sonra yeni üyelerin tercihleri arasında uyumsuzluk gözlemlenirken, diğer yandan AB için tehdit içeren Orta ve Doğu Avrupa bölgesinin mutlaka genişlemeye dahil edilmesi gerekiyordu. Avrupa Birliği'nin iki büyük kurucu üyesi olan Almanya ve Fransa başta olmak üzere, AB üyeleri bu genişlemeye "hayır" diyemezlerdi. Aksine, onu bir tür "önleyici güvenlik politikası" olarak değerlendirdiler. Ama eski Doğu Bloğu üyesi Polonya, Çek Cumhuriyeti gibi şimdinin yeni AB devletleri, uluslar üstü nitelikli Avrupa Birliği Sistemine ulus devlet yetkilerini devretmeyi pek istemiyorlar. Bağımsızlıklarını elde etmişken, bundan bir başka otorite lehine vazgeçmeyi, bir anlamda devlet zafiyeti olarak algılıyorlar. Oysa Avrupa Birliği'nin temelleri sayılan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) böyle bir egemenlik feragati anlayışıyla kurulmuştur. Zaten Avrupa Topluluğu'nu diğer uluslararası örgütlerden ve klasik ittifak sistemlerinden ayıran en belirgin özellik burada kendini gösteriyor.

Peki, bütün bunlar Türkiye ile ilişkili olarak ne anlama geliyor? Burada şunu görüyoruz ki, Avrupa Birliği bir bütünleşme sürecidir ve bunun için farklı anlayış ve beklentilerin zaman içerisinde birbiriyle uyumlu hale gelmeleri şarttır. Önce, bu amaca yönelik olarak, temel varoluş felsefesinin iyi kavranılması gerekiyor. Birlikte var olma, "çeşitlilikte birlik" söylemi

---

[32] Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Canbolat, *Avrupa Birliği ve Türkiye… a.g.e.*, ss.263-267.

ve inancı her türlü ayrıştırıcı ulusal çıkarın üstünde tutulmadığı müddetçe, AB Sistemi'nin çalışması pek mümkün olmaz. Eski Doğu Bloğu ülkelerinin Kopenhag Kriterleri (demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygı; işleyen bir serbest Pazar ekonomisi ve bunun rekabet yeteneği; Topluluk kazanımlarının benimsenmesi) açısından AB üyeliğine ne kadar hazır oldukları fazla sorgulanmadan, güvenlik kaygısıyla ve siyasî bir tercihle AB Sistemi'ne alınmaları, bilinçli bir karardır. Uyum, bir başka ifadeyle entegrasyon, süreç içerisinde gerçekleşmesi beklenen, o zamana kadar ise *tahammül edilecek* bir *durum* olarak görülüyor. Orta ve Doğu Avrupa'nın, ama aynı zamanda Avrupa Birliği'nin istikrarı için.

Şimdi Orta ve Doğu Avrupa örneğinde dile getirilen bu güvenlik ve istikrar olgusuna bir de *uluslararası aktör olma* potansiyelini ekleyerek, Avrupa Birliği'nin sınırlarını Ortadoğu ve Kafkasya'ya doğru genişletmek isterseniz, Türkiye ile karşılaşır, onunla yüzleşmek zorunda kalırsınız. Evet, Avrupa Birliği iddia ettiği ve çeşitli antlaşmalarla hedeflediği gibi küresel ölçekte etkinlikte bulunmak ve söz sahibi olmak istiyorsa, Türkiye ile yüzleşmek durumundadır. Bu sadece Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı değil, bu ülkenin kültürel ve beşerî zenginliği sebebiyle de böyledir.

Fransız araştırmacı Pierre Weill, Avrupa'nın tarihsel önyargılarının bulunduğunu, Türkiye'nin, Avrupa'yı bu önyargılarını sorgulamak zorunda bırakıp gerçeklik ile karşı karşıya getirdiği için, bu gerçekliği görmek istemeyen Avrupalılar tarafından yaratılan kimi zaman iyi kimi zaman kötü bir seraba dönüştüğünü ifade ediyor. Weill, söz konusu önyargıların içeriği hakkında fikir verecek tarzda şunu da ilave ediyor: *Türkleri ideallerimizin ters yansıması sanmak, bizde yüzyıllardan beri süren bir gelenektir.*[33]

Avrupa'da bütünleşmeyi öneren birçok düşünürde Türklere karşı dışlayıcı önyargının bulunduğunu görüyoruz. Bunlara örnek olarak Rousseau, Saint-Pierre, Montesquieu, Leibniz ve Erasmus gibi isimleri sayabiliriz. Avrupa'nın Hıristiyanlık temelinde birleşmesini ve Türklere karşı her zaman savunmada olunmasını öneren bu kişilerin Avrupalılar üzerindeki etkilerini de görmezden gelemeyiz. Ancak, şunu da belirtelim ki, Avrupa bütünleşmesi, bağlayıcı hukukî metinler açısından bakıldığında, adı geçen kişilerin önerilerine uygun olarak Hıristiyanlık değerleri üzerinde değil, genel anlamda evrensel değerlerle uyumlu biçimde demokrasi ve hukukun üstünlüğü temelinde bir katılım ile gerçekleşmiştir. Tarihsel sürecin acı tecrübeleri, Avrupa'yı böyle bir bütünleşmeye mecbur etmiştir. Avrupa kendi geçmişiyle yüzleştiği gibi, Avrupa Birliği'nin doğuya doğru genişleme sürecinde, Türkiye'ye ilişkin tarihsel önyargılarıyla da yüzleşmelidir. Avrupa Birliği'nin doğu sınırları üzerinden dünyaya açılmasının yolu, Türkiye ile uzlaşmaktan geçer.

---

[33] Pierre Weill, "Türkler Avrupa'nın Günah Keçişi", *Radikal*, 14.02.2006, s.10.

Bugün, aslında, dünyanın genel değerler sistemiyle birlikte geçirdiği dönüşüm sürecinde fark edilir ölçüde yenilikler de yaşanıyor. Kültürler birbiriyle alışveriş içindeler.

Avrupa'nın bir döneminde *Erasmus*, savaşı, "*ruhları kirleten kötü bir eylem*" olarak gördüğü halde, bunun *Türklere karşı* yapılmasının *meşru* ve hatta *gerekli* olduğunu savunmuştur. Ama bugün aynı kişinin adı altında geliştirilen *Erasmus Programı* çerçevesinde, AB fonlarının da desteğiyle, Türkiye'den Avrupa'ya öğrenci gönderiyoruz.

Bu anlamlı değişime ve farklılıklarla birlikte ortak yaşam alanı tesis etme yönündeki zorunluluğun *mevcut dünya gerçekliği*nde iyi kavranılması gerektiğine işaret ettikten sonra, tekrar Avrupa'ya ilişkin çıkar algılamalarına dönelim. Almanya'nın Doğu Avrupa duyarlılığı olduğu gibi, Fransa'nın da güneye, Akdeniz'e yönelik önceliklerinin bulunduğu biliniyor. Acaba uzun vadede güneye de genişleme olabilir mi? Kıbrıs zaten Asya'da. Avrupa'nın değişken kimlik algılaması bunlara izin veriyor. O halde asıl ölçüt ya da endişe nedir? Avrupa içine aldıklarını hazmedecek bir güç pozisyonu elde ederse, genişleme kriterlerini gevşetebilir mi? Bu aslında Almanya'nın eski siyasî hedefleriyle de uyumlu değil mi?

Ama hâlihazırda hem Avrupa Birliği hem de Almanya için bu konuda henüz bazı risklerin varlığına tanık oluyoruz. Ama kültürel ve dinsel anlamda bir ötekileştirmenin bu tehdit ve risk unsurunu azaltmayacağını da bilmek gerekir. İşte bu noktada Türkiye, Avrupa Birliği ve Almanya için çok önemli bir işlev ve rol sahibi bir ülkedir. *İslam'a karşı savaşmak/önlem almak* gibi anlamsız ve yararsız stratejiler yerine Avrupa'da İslam'a yaşama hakkı tanımak ve bunun gereğini yapmak, daha akıllıca bir iş olur. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kabulünü bu bakımdan Avrupa'nın önemsemesi gerekir. Zaten bunu görenler var.

Ama çoğunluk, meseleye daha kısa ve dar görüşlü bir yaklaşımla bakıyor. Oysa Avrupa Birliği'nin oluşum sürecine bakarsanız, en az üç yüzyıllık bir tecrübeyi görürsünüz. Burada bir yandan, evet, Türkler dışlanmış ve hatta onlara karşı güvenlik önlemleri araştırılmıştır, ama diğer yandan da Batı Avrupa'daki komşuların (Almanya, Fransa) en az Türklere olan düşmanlık kadar birbirlerine düşmanlık duygusu ve tavrı içinde oldukları görülür. Demek ki zamanla değer yargıları ve politikalarda değişme oluyor. Tabii burada bu değişimi belirleyen, zorunlu kılan beşerî tecrübe ve birikim de önemli. Bugünün dünyasında bir yandan bu beşerî kazanımlar sonucunda üretilen teknoloji insana refah ve konforlu bir yaşam sunarken, aynı anda üzerinde yaşanılan yerküre insanın üretip tükettiklerinin getirdiği ağırlığı çekemez hale geliyor: Ne yapmak gerekir bu durumda, birlikte çözüm yolları aramaktan başka? İşte Türkiye bu noktada yapıcı ve üretken bir rol üstlenme yeteneğine sahiptir. Bu durum Türk Dış Politikası için bölgesel ve küresel açılıma zemin hazırlayabilir.

Bunlara ek olarak bir de enerji gereksinimi var. Avrupa Birliği'nin hem eski hem de yeni üyeleri enerji konusunda Rusya'ya bağımlı olmayı hiç istemiyorlar. Avrupa Birliği'nin zaten bir enerji politikası mevcuttur ve güvenli bir enerji tedarik stratejisi geliştirmeye çalışmaktadır. Türkiye, Bakü-Ceyhan hattının yanı sıra planlanan Samsun-Ceyhan hattı ile önemli bir enerji dağıtım merkezi olmanın ötesinde, az da olsa yavaş yavaş artan ölçüde kendi topraklarında petrol üreten bir ülke olarak Avrupa Birliği'nin gelecekte daha fazla dikkatini çekecektir. TPAO verilerine göre, Suriye sınırında açılan on beş kuyunun on dördünde petrol üretimi yapılmış ve günlük iki bin varil petrol elde edilmiştir. 2006 yılında toplam petrol üretimi 23 milyon varil olmuştur. Bu 2007 yılında 33 milyon varil olarak hesaplanmıştır. 2020 yılı için ise Türkiye'de günlük petrol üretiminin 600 bin varil olacağı hesap edilmektedir. Bunlar, Türkiye'nin enerji alanında geleceğe yönelik ufkunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, Türkiye, Avrupa için çok iyi değerlendirilebilir nitelikte olan rüzgar ve güneş enerjisi üretiminde de asla göz ardı edilmeyecek bir ülkedir.

Avrupa Birliği, ABD ve Türkiye

Avrupa, dünya politikasında söz sahibi olmaktan çıktığından beri siyasal birlik kurma yolunda sürekli çaba gösterdi. Geçmişi yüzyıllar öncesine uzanan bu çabalar, Soğuk Savaş döneminde ABD'den de destek gördü. O zaman 'reel-politik' öyle gerektiriyordu, mevcut uluslararası konjonktürde ise durum biraz farklı. İki kutuplu dünya sisteminin ortadan kalkmasıyla birlikte Avrupa, kendi güvenlik örgütlenmesini ABD'den bağımsız biçimde oluşturmanın yollarını aramaya başladı.

ABD bugün dünyanın tek süper gücü olarak ulus devlet ve siyasal gerçeklik temelinde, küresel düzeyde gücünü arttırmaya yönelik bir dış politika izlerken; Avrupa Birliği tarihsel deneyimlerinin de etkisiyle, belirli bir kurumsal yapı içerisinde ortak değerlerin paylaşımını öngören bölgesel bir refah ve güvenlik politikası yürütmeye çalışıyor. Burada, bir anlamda, reel-politik/siyasal gerçekçilik ile idealist okul kuramcılarının görüşleri hayata geçiriliyor. Avrupa'nın geçirdiği sarsıcı siyasal ve toplumsal dönüşüm süreçlerini yaşamayan ABD, hâlâ, Machiavelli, Hobbes, Niebuhr gibi siyasal gerçekçileri izleyerek, 16.yüzyıldan kalma güç politikasını uygulamaktadır. Bu ise uluslararası barışı ve güvenliği tehdit edici bir gelişmedir. Türkiye, her iki taraf ile ortaklığı olan bir bölgesel güç olarak önemli bir dış politika potansiyeline sahiptir. Her iki taraf da bu anlamda kendi hedefleri yönünde Türkiye'den yararlanma yolunu tercih edecektir.

Avrupa Birliği Sisteminin kendi bölgesinde entegrasyonu tesis etmede belirgin bir başarı gösterdiğini söyleyebiliriz. Bununla beraber, son Irak krizi vesilesiyle görüldü ki, Soğuk Savaş koşullarının sona erdiği ve ABD'nin kendine özgü önceliklerinin peşinde olduğu mevcut uluslararası konjonktürde, Avrupa Birliği uluslararası bir aktör olarak varlığını sürdü-

recekse, kendini yeniden sorgulayıp yapılandırmak durumundadır. Sadece Avrupa bölgesinde ekonomik ve sosyal refahı sağlamak, kendi üyeleri arasında barışı korumak yetmez, dünya politikasında da etkili olmak gerekir. Bunun yolu ise ortak güvenlik ve savunma politikasını başarıyla uygulamaktan geçer. Türkiye, bu bağlamda mutlaka anılması gereken *kilit ülke* konumundadır. Hem Avrupa Birliği hem de ABD için.

Avrupa Birliği ekonomik güç olarak gelişmesini ilerletirken, siyasal bir varlık olarak da etkinliğini arttırmaya çalışıyor. Amerikan doları karşısında bugün AB parası (avro) mevcutsa, bu gelişmeyi ekonomik güç ile mi yoksa siyasal kimlik vurgusuyla mı açıklamak gerekir? Her ne kadar para, işlevi itibariyle ekonomik bir araç olarak görülse de, gerçekte, siyasal otoriteyi temsil eder. Para basma ve tedavüle çıkarma yetkisi, ancak siyasal irade sahibi bir güçte, bir başka deyişle: devlette olur; tarih boyunca bu şekilde gözlemlenmiştir. Üyeleri arasında ve uluslararası ticarette kendi parasını kullanan ve bunun Amerikan doları karşısında sürekli değer kazandığına da tanık olan Avrupa Birliği, yalnızca ticari ilişkilerinden yarar sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda politik kimliğiyle de kendinden söz ettirmiş olacaktır. Ama bu da yeterli değil. Özellikle de Ortadoğu'yu saran Amerikan tehlikesi, uzun vadede Avrupa Birliği'nin yaşamsal çıkarlarını da tehdit edecektir. Şimdi Avrupa Birliği, yeni bir karar aşamasına geldiğinin ayırtında olmak zorunda. Kendi kimliği ve coğrafi sınırları konusunda zaman zaman dile getirilen, Türkiye'yi dışlayıcı tavırdan vazgeçmesi gerektiğini anlamalıdır. Avrupa Birliği tarihsel ve psikolojik önyargılarla hareket ederek, kendisini önemli bir jeopolitik ve jeokültürel alandan soyutlamanın bedelinin çok ağır olacağını görecektir. Türkiye'nin olası Avrupa Birliği üyeliği, Avrupa Birliği sistemini Irak, İran ve Kafkasya ile sınırdaş kılarak bu sistemi tehlikeye sokmayacak, aksine, Avrupa Birliği'ni dünya politikasında söz sahibi konumuna yükseltecektir. Irak'a Amerikan saldırısının başlamasından sonra İtalya Başbakanı Berlusconi tarafından yapılan açıklama da bu yöndedir. Berlusconi, Avrupa Birliği'nin geleceğinin Türkiye, Rusya ve İsrail ile birlikte olduğunu ifade ederken, hem uluslararası uyuşmazlıkların ve bununla bağlantılı olarak da büyük güçlerin ilgi alanlarının yoğunlaştığı hem de *heartland* olarak vurgulanan jeopolitik önemdeki bölgelere AB'nin ilgisiz kalamayacağını anlatmaya çalışıyor. İlgisiz kaldığında, üstelik bir de dışlayıcı tutum aldığında, nasıl bir durumla karşılaşacağı, Irak krizi dolayısıyla açıkça görülüyor.[34]

Yalnız, burada işaret edilen olası ilişkilerin meydana gelmesini olumsuz yönde etkileyebilecek bazı iletişim ve/veya önyargı sorununun bulunduğunu belirtmek de gerekir. Türkiye, Avrupa Birliği projesine ilgiyle yönelmiş olmasına karşın, onun kendine özgü oluşum gerekçelerini ve

---

[34] Bkz. İbrahim S.Canbolat, *Savaş ve Barış Arasında Dünya: Korku ve Umut arasında İnsan*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2003), ss.122-128 ve ss. 223-230.

süreklilik koşullarını tam olarak kavramış değildir. Bundan dolayıdır ki Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde olası katılımcıların uymaları gereken kriterler, Türkiye'de ulusal bütünlüğü bozucu talepler biçiminde görülebilmektedir. Oysa Avrupa Birliği, bir ortak yaşam alanıdır, mümkün olduğunca homojen, birbiriyle uyumlu bir ekonomik, politik ve toplumsal yapıyı zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin ulusal, tarihsel ve jeopolitik konumundan doğan bir hassasiyeti vardır, Avrupa Birliği'nin insan hakları ve azınlıkların korunması, adem-i merkeziyetçi yönetim tasarımı konularındaki talepleri bu nedenle temkinle karşılanmaktadır.

Öte yandan şunun da belirtilmesi gerekir ki, Türkiye, her zaman jeopolitik ve jeostratejik planların ve realitenin odağında bir ülke olmuştur ve halen de öyledir. Yarın da öyle kalacaktır. Tarihsel deneyimler gösteriyor ki Türkiye, Batı nezdinde, sadece Avrupalı olarak değil, hem Avrupalı hem de Asyalı ve Ortadoğulu bir ülke olarak önemlidir. Kuşkusuz, Türkiye'nin kendi ulusal çıkarları için de bu jeopolitik özelliğin yadsınılmaması gerekir. Bu durum, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde de belirleyici bir nitelik arz eder. Özellikle son Irak kriziyle görülmüştür ki, Soğuk Savaş sonrası dünyada kendine göre bir küresel öncelik politikası geliştirmeye çalışan ABD ile stratejik nitelikli tek yanlı ittifak ilişkisi yerine; çok yönlü politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel ilişki temelinde bir ortaklık daha güven vericidir. Avrupa Birliği, Türkiye'ye böyle bir potansiyel sunuyor bugün. Tabii ki bu karşılıklıdır. Avrupa Birliği'nin Ortadoğu, Afrika, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde çıkar takibi için geliştirdiği dış politika hedeflerinin ve özellikle de enerji tedariki için gösterdiği çabanın, Türkiye hesaba katılmadan başarıya ulaşması kolay olmayacaktır.

Yukarıda dile getirilen politikaların uygulanması ise bugünkü dünyada sadece hükümetler aracılığıyla değil, muhtelif alanlarda çeşitli kuruluşların katkılarıyla olmaktadır. Bunlar arasında iktisadî kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve diğer eğitim kurumları bulunabilir. Avrupa Birliği'nin bu türden projeler için ayırdığı ödeneklerle çeşitli dış politika etkinliğinin yürütülmesi mümkündür. Bunlar, daha önce işlendiği gibi, bir yandan iç politika ile dış politika bağıntısını ortaya koyarken, diğer yandan değer değişimi ile beraber dış politikanın pratik araçları ve aktörlerini göstermektedir. Türk Dış Politikası, dünyada ve kendi çevresinde meydana gelen siyasal, ekonomik ve kültürel dönüşüme uygun olarak, Avrupa Birliği'nin genişleme ve uluslararası çevrede etkin olma yolundaki hedeflerini iyi izlemelidir. Böylelikle, Türkiye sadece Ortadoğu sorunlarının çözümü için değil, Avrupa'nın dönüşümü ve dinamizmi için de vazgeçilmez bir ülke olabilir.

KAYNAKÇA

Ash, Timothy Garton, "Europa Denken", I*nternationale Politik, Europa-Archiv*, Eylül 1995. (Türkçe'de: "Avrupa'yı Düşünmek", Çev.: Hüseyin Bağcı, Dış Politika, Cilt:6, Sayı:2, Aralık 1995).

Barth, Frederik (der.), *Ethnic Groups and Boundaries* (Oslo: Norwegian University Press, 1969).

Behrens, Henning ve Noack, Paul, *Theorien der Internationalen Politik*, (München: dtv, 1984).

Canbolat, İbrahim S., *Avrupa Birliği ve Türkiye: Uluslarüstü Bir Sistemle Ortaklık*, (İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, 2006), 4. Baskı.

Canbolat, İbrahim S., *Savaş ve Barış Arasında Dünya: Korku ve Umut arasında İnsan*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2003).

Canbolat, İbrahim S., "Nedir bu Avrupa?", *Yeni Binyıl Pazar*, 3 Eylül 2000.

Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, G.A. res. 47/135, 47 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 210, U.N. Doc. A/47/49 (1992).

Ernesto Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, Çev.: Ertuğrul Başer, (İstanbul: Birikim Yayınları, 1996).

Gorbachev, Michail, *Perestroika, New Thinking for Our Country and the World* (London: Fontana, 1988).

Huntington, Samuel P., "The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, Sayı: 2, 1999.

Kühne, Winrich, Die neuen Vereinten Nationen, Karl Kaiser/Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), *Die neue Weltpolitik*, (Bonn: 1995).

Lucke, Doris, Wirklichkeitskonstruktion als Ware: 'Der Wertewandel' in der westlichen Welt, içinde; *Internationale Politik und Gesellschaft-International Politics and Society.*

Messner, Dirk, "Globalisierung, Global Governance und Perspektiven der Entwicklungszusammenarbeit", Franz Nuscheler (Hrg.), *Entwicklung und Frieden im 21. Jahrhundert*, (Bonn: 2000).

Neumann, Iver B., *Avrupa Kimliği,AB Genişlemesi, ve Entegrasyon/Dışlama Bağıntısı*, Çev.: İsa Afacan Avrasya Dosyası, Kış 1999, Cilt:5 Sayı:4.

Robertson, Roland, *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999) Çeviren Ümit H.Yolsal.

Rosenau, James, Domestic Sources of Foreign Policy, (New York: 1967).

Rosenau, J., *Linkage Politics*, (New York: 1969).

Sertina, V., *Golden Age of the Moor*, (London: 1992).

Spiri, Peter, "The New Sovereignties", *Foreign Affairs*, Sayı: 6, 2000.

Toynbee, Arnold, *A Study of History*, (London: 1934).

Tuncer, Hüner, *Metternich'in Osmanlı Politikası* (1815-1848), (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1996).

Weill, Pierre, "Türkler Avrupa'nın Günah Keçişi", *Radikal*, 14.02.2006.

Woodward, E. L., *War and Peace in Europe 1815-1870*, (London: 1931).

Boş sayfa

1.2.

ABD'NİN SOĞUK SAVAŞ SONRASI POLİTİKASI VE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

Tayyar ARI*

Konuşmama bu organizasyonu yapan arkadaşlara teşekkür ederek başlamak istiyorum. Böylesine güzide konuk ve dinleyiciler karşısında görüşlerimi paylaşma fırsatı verdikleri için ayrıca minnettarım.

Türk-Amerikan ilişkileri Soğuk Savaş öncesi ve sonrası olmak üzere iki bakımdan değerlendirilmelidir. Ancak öncesinde ABD'nin politikalarına tarihsel açıdan kısa bir anlatımla değinmekte fayda olacaktır.

Hepinizin de bildiği gibi Soğuk Savaş, yani II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber ABD'nin politikası geleneksel yalnızcılık politikasından uzaklaşarak daha angaje bir politikaya dönüştü. Bu bağlamda, Truman Doktrini, Marshall Planı, Eisenhower Doktrini, Nixon Doktrini ve Carter Doktrini gibi açılımlarla artan bir şekilde uluslararası ilişkilere angaje oldu. Bu ortamda NATO ortaya çıktı, Avrupa'da Marshall Planı çerçevesinde OEEC'yi örgütledi. Uzak Doğu'da SEATO, CENTO gibi örgütlenmeleri kuşatma politikasının ayakları olarak hayata geçirildi. Ve o ikili mücadelede bir tarafta ABD'nin liderlik yaptığı, diğer tarafta Sovyetlerin önderliğini yaptığı iki kutuplu ve iki bloklu bir yapı ortaya çıktı. Tabi ki bu süreçte, ABD'nin angajman politikasını bir tercihten ziyade belki de bir zorunluluk olarak algılamak gerekmektedir. Çünkü ABD II. Dünya Savaşı'ndan sonra askeri kapasitesini on sekiz kat arttırmış olan bir devletti. Artık geleneksel yalnızcılık politikasına geri dönmesi mümkün değildi. Zira, Batı Avrupa tamamen yıkılmıştı; Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya büyük bir savaş geçirmiş, Savaş Sovyetler Birliği'ni ciddi anlamda etkilemiş ve dolayısıyla Japonya artık eski konumunda değildi. Bu yapı içerisinde ABD'nin artık yeni dünya liderliği rolünü oynaması için engel kalmamıştı. Fakat Amerikan kamuoyunun da buna ikna edilmesi gerekiyordu. Amerikan kamuoyu geleneksel yalnızcılık politikasına sadık

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi

kalınmasını istemekteydi. Ben Soğuk Savaşın bu bağlamda biraz da yaratıldığına inanıyorum. Ayrıca ABD'nin Soğuk Savaş'tan büyük ölçüde çıkarı vardı. Çünkü küreselleşen çıkarlarını korumanın yolu içine kapanma politikasından geçmiyordu.

Dolayısıyla, ABD, Truman Doktrini ile 1947'de Soğuk Savaş'ın kendisi için de başlamış olduğunu ilan etmekte ve Komünist tehlike karşısında özgür ulusları koruma sözü vermekteydi. ABD, 1957'de Eisenhower Doktrini ile bunu bir adım ileri götürerek "uluslararası komünizmin" tehdidi ile karşı karşıya olan uluslara istemeleri durumunda doğrudan askeri yardımda bulunabileceğini açıklayarak doğrudan askeri güç kullanmanın kendince meşru alt yapısını oluşturmaktaydı. Ancak bu müdahaleci politikanın kendini Vietnam bataklığına sürüklemesi üzerine 1968'de işbaşına gelen Nixon'ın adıyla bilinen Nixon Doktrini ile bundan sonra bölgesel çatışmalarda Amerikan askeri kullanılmayacağını açıklayarak o güne kadar ki Amerikan politikasından geri adım atmaktaydı. Ancak Nixon Doktrini bağlamında izlenen politika yumuşama ve beraberinde Çin-ABD ilişkilerinde yakınlaşmayı getirmişse de 1970'li yılların sonunda meydana gelen İran Devrimi ve Afganistan işgali ile beraber dünyada yeniden yeni bir soğuk savaş atmosferi hakim oldu. Başlıca büyük güçler ve onun etrafındaki devletlerden oluşan her iki blok birbirine karşı yeniden gardını aldı. ABD, bir taraftan Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali diğer taraftan İran'da Şah'ın devrilmesiyle bölgedeki stratejik üstünlüğü kaybediyordu. Çünkü İran eliyle Hint Okyanusunu ve özellikle Basra Körfezi'nin güvenliğini sağlayabiliyordu. İran, Türkiye ile beraber Sovyetler Birliği'nin Güneye inmesinde önemli bir tampon işlevi de görmekteydi. Aynı yıl içinde söz konusu olan Nikaragua'da Somoza yönetiminin devrilmesi ve Somali ve Güney Yemen'de Marksist rejimlerin işbaşına gelmesi ABD'nin 1980'de Carter Doktrini adıyla yeniden müdahaleci politikaya geri dönmesine yol açmıştır. Söz konusu politika öncelikle Ortadoğu için düşünülmüşken, Reagan ile beraber Amerikan çıkarlarının tehdit edildiği tüm bölgeleri kapsayacak şekilde genişletilmesi söz konusu olmuştur. Bu dönemde gündeme gelen Yıldız Savaşları projesi ile paralel yürütülen bu politika sonuç vermiş ve Sovyetler Birliği'nin kırk beş yıldır devam eden küresel rekabetten çekilmesine yol açmıştır. Böylece George Kennan tarafından 1947'de Foreign Affairs dergisinde yayınlanan makalesiyle başlayan ve Sovyet sisteminin çökertilmesini amaçlayan çevreleme (püskürtme ve kurtarma) politikası amaçlarına ulaşmış oluyordu. Sovyet bloğunun çökmesiyle ABD bir anda global sistemin tek süper gücü haline gelmiş oldu. İşte özellikle George W. Bush ile birlikte bunun daha açık bir şekilde vurgulanmasına ve ortaya çıkan güç boşluğunun başkaları tarafından doldurulmasının önlenmesine karar verilmiştir. Elbette bu arada ABD'nin özellikle ekonomik anlamda küresel rakipleri olarak ortaya çıkan Japonya ve Almanya'nın haddinin bildirilmesi de amaçlanmıştır.

2000 Kasımında tartışmalı bir seçim süreci sonunda işbaşına gelen Başkan Bush'un hatırlanırsa ilk icraatı Füze Kalkanı projesini ortaya atması ve bu doğrultuda 1972 tarihli ABM antlaşmasını tek taraflı fesih etmesi olmuştur. 11 Eylül 2001'de gündeme gelen El Kaide örgütü tarafından gerçekleştirilen saldırılar ABD'nin öngördüğü politikaları vakit geçirilmeden gerçekleştirilmesi için tetikleyici bir unsur olmuştur. Bu bağlamda gündeme getirilen ve adına Bush Doktrini de denilen "önleyici savaş" veya "önceden saldırı" stratejisi ile ABD, bundan sonra nükleer silahları geliştiren ve terör örgütleri ile işbirliği yapan ülkelere beklemeden doğrudan saldırı düzenleyebileceğini açıklamaktaydı. ABD, yeniden Soğuk Savaş'ın başına geri dönmekte, bu defa "Sovyet tehdidi" ya da "Komünist tehlike" kavramı yerine "terör tehdidi" kavramını kullanarak bu yeni tehdit ekseninde uluslararası toplumu bir tercihe zorlamaktaydı: "Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle". Bu politikanın asıl amacı son derece hayati çıkarların söz konusu olduğu Ortadoğu'ya müdahalenin meşru alt yapısını hazırlarken bunu yeni bir tehdit retoriğine dayandırmaktı. Dünyanın enerji merkezi olan Ortadoğu bölgesine yönelik askeri güç konuşlandırmanın ya da doğrudan askeri müdahalenin gerekçesi eskiden Sovyet tehlikesiyken şimdi terör tehdidi oluyordu. Değişen sadece retorikti özde bir değişiklik olmuyordu.

Irak sürecinden sonra ABD'nin bir numaralı hedefi yeniden İran olmuştur. ABD ile İran arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi bilindiği gibi 1979 devrimi ve arkasından gündeme gelen rehine kriziyle beraber başlamış ve İran bu tarihten sonra SSCB'nin yanı sıra bölgenin güvenliği ve kendi çıkarları için tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. 1990'da SSCB'nin dağılmasına karşılık Irak'ın yeni bir tehdit unsuru olarak görülmesi üzerine Clinton yönetimi bu iki ülkeye karşı "çifte çevreleme" politikasını uygulamaya başladı. ABD, 1991'den itibaren Irak'ı zaten ambargo ve kitle imha silahlarının denetim süreci çerçevesinde kıskaca almış bulunuyordu. 1995 ve 1996'da kabul edilen yasalarla İran'a da ticari ambargo uygulamaya başlayarak çifte kuşatma politikasını açıktan uygulamaya koyduğunu göstermiştir.

ABD, söz konusu politikaların sonucunda Irak'ı çöküntünün eşiğine getirdikten sonra içerdeki muhalefeti de uzun süre örgütlemesi dolayısıyla askeri operasyonu kısa sürede amacına ulaşmış ve Saddam devrilerek ülkede rejim değişikliği gerçekleştirilmiştir.

Bush ile beraber iktidardaki etkileri ciddi biçimde artan neo-conların öncülüğünde biçimlenen yeni Amerikan politikası, çevreleme, püskürtme ve kurtarma adı verilen Soğuk Savaş stratejisinin yeni dönemin koşullarına uygun olarak revize edilmesinden başka bir şey değildi. Burada askeri opsiyonun yanında muhalefetin örgütlenmesi, içerde ve dışarıda yeterli desteğe sahip olunduğuna ve girişilecek bir askeri operasyon için koşulların uygunluğuna karar verildiğinde rejimi devirmek için harekete

geçilmesi söz konusu olmaktaydı. Ancak bu rejim değişikliklerinin bazıları özellikle Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan örneklerinde olduğu gibi askeri araçların kullanılmasını gerektirmemiştir.

Uzun Soğuk Savaş boyunca bazı küçük sorunlar yaşansa da Türk-Amerikan ilişkiler daha ziyade ittifak görüntüsünün dışına çıkmamıştır. Soğuk Savaş boyunca taraflar arasındaki ilişkilerde, amaç ve çıkar benzeşmesi daha ağırlıklı gözükmekteydi. Özellikle Sovyetlerden kaynaklanan güvenlik sorunu taraflar arasındaki ilişkiyi stratejik hale getirmekteydi. Dolayısıyla taraflar birbirlerini stratejik ortak ve stratejik müttefik olarak tanımlamaktaydı. Sovyetler ABD'nin küresel çıkarlarını tehdit ederken Türkiye'yi de doğrudan doğruya tehdit etmekteydi. Bu durum tarafların gerek NATO bağlamında gerekse ikili ilişkilerde tam bir işbirliği ve dayanışma içinde olmalarını gerektirmekteydi. Bu dönemdeki tek sorun 1974'teki Kıbrıs Sorunu olmuştu. Barış Harekatına tepki olarak ambargo uygulanması Türk-Amerikan ilişkilerini kısa süreli de olsa krize sürüklemişti. Ancak 1979 İran devrimi ve Afganistan olayları ile ABD'nin Türkiye'ye olan gereksinimi ambargonun 1980'de kalkmasına neden oldu. Sonuçta 1980'li yıllarda ilişkiler yeniden yoluna girmiş görünüyordu. Soğuk Savaşın sona ermesine rağmen gündeme gelen birinci Irak krizi esnasında olsun, 11 Eylül ve sonrasında olsun taraflar Soğuk Savaş döneminden kalma ilişkilerini sürdürme konusunda ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir.

Sovyetler Birliği yıkılmış ve Doğu Bloğu dağılmış olsa da Soğuk Savaş sonrasında da ikili ilişkilerin yolunda gideceği düşüncesi vardı. Çünkü Birinci Irak krizi esnasında, Kuveyt'in işgaliyle başlayan ve Uluslararası Koalisyon'un Irak'a müdahalesi esnasında Türkiye-ABD arasında bir sorun yaşanmamış ve Türkiye ABD ile ve uluslararası toplumla tam bir işbirliği içinde olmuştu. Irak'ın Kuveyt'e karşı askeri güç kullanması ve bu ülkeyi işgal etmesi bölge barışı ve uluslararası güvenlik için tehdit olarak değerlendirilmiş ve bu ortak algılama birlikte hareket etmeye yol açmıştı. Dolayısıyla Türkiye, uluslararası toplumla birlikte hareket ettiği gibi savaş sonrasında da bu işbirliğini sürdürdü. Irak'ın kuzeyinde, Saddam'ın bölgedeki Kürt halkına yapmış olduğu girişimler çerçevesinde ortaya çıkan güvenlik sorunları karşısında da İran ve Türkiye'ye büyük bir göç başlamıştı. Bu esnada 688 sayılı kararın alınmasını, orada güvenli bir bölge oluşmasını ve bu bağlamda çekiç güç dediğimiz oluşumun yaratılmasını Türkiye sırf insani nedenlerle destekledi. Bölgedeki Kürt halkına ABD hükümeti çok duyarsız kalırken, Türkiye bu kararın alınmasına öncülük etmiş ve Amerikan hükümetinim kaderleriyle baş başa bıraktığı Kürt halkına yardım elini uzatmıştı. Tüm bu süreçte Özal'ın çabaları ve girişimleri çok anlamlıydı.

ABD 90'lı yılların sonlarına doğru Irak içindeki muhalefet hareketine (Irak Ulusal Konseyi) mali kaynak aktararak Saddam'a karşı bir

muhalefetin doğmasına yol açmıştır. Bu tür gelişmeler Türkiye'nin tedirginliğini arttırmıştır ve ABD ile ikili ilişkilerde kuşku tohumları bu yıllarda atılmıştır.

Dolayısıyla uzun Soğuk Savaş yıllarında olsun, Soğuk Savaş sonrasında özellikle 2003 Mart ayında gerçekleşen Irak işgaline kadar olsun bu ilişkinin geneline bakıldığında ABD'nin Batı Bloğunun diğer üyeleriyle kurduğu ilişkiye benzer şekilde büyük ölçüde patronaj ilişkisi biçimindeydi. Sovyet tehdidinin de etkisiyle Türkiye'nin tehdit algılamaları ve buna karşı geliştirilecek politikalar Washington'un onayını almak zorundaydı. Ancak Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyet bloğunun dağılmasıyla beraber değişen tehdit algılamaları ve buna karşılık ABD'nin eski alışkınlıklarını sürdürmek istemesi Tük-ABD ilişkilerinde uzun bir gergin dönemin hakim olmasına yol açmıştır. Bunun en belirgin şekilde su yüzüne çıkması ise Irak ve Ortadoğu politikalarında gözlendi. Tarafların Ortadoğu politikaları tehdit ve çıkar algılamalarında bariz farklılığın olduğunu ortaya koymaktaydı. Dolayısıyla tarafların birbirlerinin yeni pozisyonlarını anlamaları epey uzun sürdü.

Zira Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile beraber Türkiye, Ortadoğu ile geleneksel kaygıların ötesinde ilişkiler kurulmasının önündeki engellerin kalktığına inanırken özellikle Bush'un dayatmacı dış politikası ve farklı bir gündeme oturan dış politika anlayışı taraflar arasındaki ilişkileri gerginleştiren temel nedenler olmuştur. Irak, Suriye, İran ve Filistin sorununda artık taraflar oldukça farklı noktalarda yer almaktaydı. Türkiye'nin ABD'den bağımsız hareket etmesi bölge ülkelerinin Türkiye'ye karşı olan imajlarında önemli değişikliklere yol açarken Washington-Ankara hattındaki fay kırıklıkları derinleşmekteydi. Türkiye, ABD'den bağımsız politikalar geliştirme iradesini saklı tuttuğu ölçüde bölgedeki etkinliğinin artmasının söz konusu olacağının farkındaydı. Dolayısıyla, Türkiye, bölgesel politikasında ABD-İsrail ekseninin inisiyatifinde gelişen politika ve stratejilerin bir parçası olmamaya özen göstermiştir. Kaldı ki, bölgede geniş çaplı bir barışın gerçekleşmesinin önündeki en önemli engel hâlâ İsrail'in uzun vadeli amaçları ve bunların ABD tarafından da destekleniyor olmasıydı. İsrail'in amaçları arasında asla bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına razı olmak, işgal ettiği topraklardan bütünüyle çekilmek, Kudüs'teki egemenliğinden ve Batı Şeria'daki yerleşim birimlerinden vazgeçmek ve Filistinli mültecilerin geri dönüşüne izin vermek olmadığı hemen herkes tarafından bilinmekteydi. Dolayısıyla nihai statü konuları olarak bilinen bu konuların daha sonraki süreçte ele alınmasına yönelik daha ziyade İsrail'in güvenlik sorununu kısa vadeli çözmek ve Filistin'deki egemenliğini sürdürmesine olanak sağlayan ve bir anlamda İsrail'e zaman kazandırıcı çözümler üzerinde durulmaktadır. Zira 1978'deki Camp David süreci de, 1993'teki Oslo süreci de 2003'teki Dörtlü (ABD, Rusya, AB ve BM) tarafından gündeme getirilen yol haritası da aynı amaca yönelik girişimler olduğu

bilinmektedir. ABD'deki Paul Wolfowitz ve Richard Perle gibi sağ Siyonist politikacılar tarafından oluşturulan terör odaklı uluslararası konjonktürü alabildiğine fırsat bilen Şaron ve izleyicileri şiddeti öngören askeri politikaları uygulamada sınır tanımayan bir tutum içinde olmuşlardır. Dolayısıyla bir taraftan ABD'nin Irak politikası diğer taraftan, İsrail'in Filistin'deki işgali şiddeti tırmandırarak sürdürmesi Ankara-Tel Aviv-Washington hattındaki en derin ayrılıktı.

Bütün bunlara karşılık olaya Türkiye açısından bakıldığında en önemli kırılma, ABD'nin Irak işgali ve sonrasında izlediği politikalardan kaynaklanmaktaydı. Diğer bir ifadeyle 2003 Martında gündeme gelen ikinci Irak krizi ilişkilerde yeni bir dönemin başladığı anlamına geliyordu.

Bununla beraber kırılmaya neden asıl gelişme 2000 Kasım ayında işbaşına gelen Bush'un politikalarından ve bu amaçla 11 Eylül saldırılarını sonuna kadar kullanmak istemesinden kaynaklanmıştır. Bush'un açıkça bütün ülkeleri bir tercihe zorlamakta, adeta dünyayı yeniden farklı bir eksende kutuplaştırmak istemekteydi. Bush ve ekibi dünyayı "ya bizimle, ya da terörizme destek olan ülkelerle olacaksınız" diyordu. ABD böylece yeni bir Soğuk Savaş dönemi başlatmıştır. Bunun sonucunda ABD bazı ülkeleri hedef haline getirmekteydi. Bu ülkelerin başında ise İran, Irak ve Suriye gelmekteydi.

1995'ten itibaren bir Irak'ı işgal planı üzerinde çalışan Amerika'daki neo-conlar sonunda Bush üzerinde etkili oluyorlar ve politikalarını hayata geçirme fırsatı buluyorlardı. Haklı bir gerekçeye ihtiyaç duyan bu kesimler Irak'ın, El Kaide ile bağlantılı olduğu, nükleer silah geliştirmeye çalıştığı ve Saddam ve Baas iktidarının otoriter olduğu ve değişmesi gerektiği tezini işlemeye başladılar. Ancak bu gerekçelerin hiçbiri bir devletin bir başka devlete saldırması için uluslararası bir meşruiyet oluşturmamaktaydı. Irak'a yapılacak bir saldırının uluslararası meşruiyeti olmadığından Türkiye'nin ABD'yi desteklemesi söz konusu olmamalıydı. Hükümet bu tezkerenin arkasında olduğu izlenimini verse de aslında hakim anlayış buydu. 1 Mart tezkeresinin mecliste gerekli çoğunluğu sağlayamaması ABD'ye desteğin verilmeyeceği anlamına geliyordu. Bu tezkere 62000 Amerikan askerinin ve 255 savaş uçağının Türkiye'ye konuşlanmasını öngören bir tezkereydi. ABD ve Türkiye arasında tezkere sürecinde uzun süren bir pazarlık da yaşandı. Türkiye, Kuzey Irak'tan olabilecek göçleri engellemek amacıyla Irak'ın kuzeyine asker intikal ettirmek istiyordu. Bu operasyonda Türk askerinin komutasının bir Türk generale ait olması ve Amerikan komutası altında yer almaması isteniyordu. Türkiye'nin temel endişesi ABD'nin Irak'ta ne yapacağıydı? ABD'nin Irak'ta Savaş sonrasında izleyeceği stratejiyi Türkiye ile paylaşmak istememesi, olası saldırının hukuki meşruiyetten yoksun olması kadar önemliydi.

Savaş sonrası süreçte, maalesef Türkiye, Irak'ın siyasi yapılanmasında büyük ölçüde devre dışı bırakılmıştır. Irak'taki siyasi yapılanma ise

Türkiye'nin kaygılarını arttıracak şekilde gelişmiştir. Bütün bunlar Türk-Amerikan ilişkilerinin giderek çıkmaza sürüklenmesine neden olmuştur. ABD bir anlamda PKK'ya ilişkin net bir politika ortaya koymamış, aksine bu konuda ayak sürümüştür. Açıklamalarında PKK'nın bir terör örgütü olduğunu kabul etse de uygulamada buna destek verdiğine ilişkin kanılar daha ağırlıkta olmuştur.

2007 yılına gelindiğinde PKK'ya Irak'taki Amerikan güçleri aracılığıyla ağır askeri silahların verildiği konusundaki haberler ise bu endişeleri haklı çıkaran gelişmelerdi. Her ne kadar Amerikan yetkililer reddetse de artık böyle bir gerçek söz konusuydu. Bunun nedeni ABD'nin hâlâ Irak'ın geleceğine ilişkin olarak Kürtleri bölgede müttefik olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı. ABD, Irak politikası ile Türkiye ile ilişkiler konusunda bocalamaktaydı. Ancak bu konuda Washington'daki politika değişikliği taraflar arasında kuşku ve güvensizliği ortadan kaldıran ilk önemli girişim olmuştur. Türkiye'nin bölgede artan önemine bakıldığında özellikle enerji, Afganistan sorunu, İran, Filistin sorunu, Kafkasya'nın istikrarı Rusya ile ilişkiler, NATO çerçevesinde işbirliği, Doğu Akdeniz'in güvenliği, enerji arz kaynaklarının güvenliği ve nakil hatları ve güvenliği gibi hayati konularda Türkiye vazgeçilmezliğini korumaktadır. Türkiye'nin bölgede artan önemi, Washington'un Ankara'ya bakışında değişikliği zorunlu kılacak niteliktedir.

ABD'nin bölgedeki askeri ve ekonomik etkinliğini ve enerji kaynaklarının güvenliğini Türkiye'nin muhalefetine rağmen sağlaması pek kolay görünmüyor. ABD bölgede geçmişte olduğu gibi kalıcı ve daha sadık müttefikler aramaya devam ederse ilişkilerin olumlu bir çizgide devam etmesi zorlaşabilir. Zira Türkiye, Filistin sorunlarında herkesin Hamas'a karşı olması durumunda bile onun bölgede bir politik unsur olduğunu kabul etmekte ve bunu söylemekten çekinmemektedir. Türkiye, tek başına kalmış bir Suriye'ye, İran dışında destek veren tek ülke olmaya devam etmektedir. Tüm dünya İran'a karşı iken, Türkiye İran'la hâlâ anlaşmalar imzalayıp ilişkilerini sürdürmektedir. Bütün bunlar Türkiye'nin bölgede tek başına kendi çıkarları doğrultusunda bir politika izleyeceğini ve Amerikan politikasına körü körüne destek vermeyeceğini gösteren davranışlardır. Ancak tüm bu konular tarafların birbirlerinin pozisyonlarından yararlanarak iyi bir partner olmasını da sağlayabilir.

BOŞ SAYFA

1.3.

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİ PERSPEKTİFİNDE AVRUPA ÜLKELERİNDEKİ KAMUOYU ÜZERİNE BİRTAKIM DEĞERLENDİRMELER*

Ercüment TEZCAN**

Nasıl değerlendirilirse ve nasıl bir yaklaşım benimsenirse benimsensin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, Avrupa Birliği'nin ve Türk Dış Politikasının önümüzdeki 20–30 yıl içinde en önemli konularından biri olmaya devam edecektir. Bu nedenle bu konu hem Türkiye'de hem de Avrupa'da en çok ve en sık tartışılacak bir konu hüviyetinde olacaktır. Konuyu sadece kamuoyu tartışmayacak, bunun yanı sıra halkla ilişkiler, iletişim ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinlere mensup bilim adamları da tartışacaktır. Bu çalışmada konu dış politika açısından ele alınıp birtakım değerlendirmeler yapılacaktır.

Konuya, dış politika ortamında kamuoyunun rolünün var olup olmadığı, varsa ne tür bir role sahip olduğu noktasındaki bir soruyla başlamak en doğrusudur. Bu noktada literatüre bakıldığında kamuoyunun dış politikayı etkileyen temel faktörler içinde yer aldığı görülecektir[1]. Daha açık bir ifadeyle sosyo-politik yapı ve siyasal rejimle birlikte kamuoyu, dış politikayı etkileyen içsel nitelikli olarak nitelendirilebilecek unsurlar arasında yer alır. Ayrıca kamuoyunun dış politikada karar alma süreci üzerinde belirli bir ağırlığa ve etkiye sahip olduğu da bir gerçektir[2].

---

* 3-4 Mayıs 2007 tarihleri arasında, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) ve Kafkas Üniversitesi ortaklığında Kars'ta düzenlenen Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu'nda sunulan "Türkiye'nin AB Üyeliği Perspektifinde Avrupa Kamuoyları" başlıklı tebliğin Şubat 2009 tarihinde yeniden kaleme alınan versiyonudur.

** Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi, USAK Avrupa Birliği Araştırmaları Merkezi.

1 Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz. Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 4. Baskı, Filiz yay., İstanbul, 2005, s. 167.

2 Dış politikada karar alma süreci üzerine bkz, a.g.e., ss. 209-234.

Avrupa Birliği söz konusu olduğu zaman kamuoyunun hesaba katılması hususu ayrı bir önem kazanmaktadır. Kuşkusuz Avrupa Birliği henüz bir devlet değildir ve bir devlete doğru evrileceği de kuşkuludur. Bununla birlikte Avrupa Birliği baştan bu yana bir demokrasi zafiyeti yaşamaktadır ve son dönemlerde bu zafiyete çözüm bulmak için çok çeşitli tür ve yoğunlukta önlemler almaktadır. Amsterdam Antlaşması öncesi kabul edilen "Yurttaşlara daha yakın bir Avrupa Birliği" (une Union plus proche aux citoyens) sloganı bu yaklaşımın en tipik göstergelerinden biridir. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nde içeriye ya da dışarıya yönelik olarak kararlar alınırken bu kararların olabildiğince demokratik bir biçimde ve yurttaşların katılımıyla alınması son dönemlerin en gözde konularından biridir.

Son dönemlerdeki tartışma, Avrupa Birliği'nin -dolayısıyla da aslında bir bakıma üye devletlerin bir dış politika konusu olarak değerlendirilebilecek- genişleme sürecinin ne kadar demokratik olduğu, bu konuda kamuoyunun görüşünün ne kadar dikkate alındığı konusudur. Fransa eski Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın katkısıyla Avrupa Birliği literatüründe "genişlemenin toplumsal boyutu" olarak yer alan bu husus, genişleme sürecinde kamuoyunun düşüncesinin nazarı itibara alınması gerektiği noktasından hareket etmektedir. Bu yaklaşımın temel varsayımı, genişleme sürecinde kamuoyunun ne düşündüğünün hesaba katılmaması durumunda, genişleme hukuken gerçekleşse bile bunun eksik bir genişleme olacağı noktasındadır. Daha açık bir ifadeyle, böyle bir durumda Avrupa bütünleşmesinin en temel niteliklerinden biri olan "Avrupa halkları arasında gittikçe daha yoğun hale gelen bir birlik" (une union sans cesse plus étroite entre les peuples européens) olgusu gerçekleşmemiş olacaktır.

Bu çalışmada tam da bu konu üzerinde durulacaktır. Bir başka deyişle Türkiye'nin tam üyeliği sürecinde Avrupa ülkelerindeki kamuoylarının[3] durumu nedir? Ne olacaktır? Ya da bu kamuoylarının tam üyeliğe bir etkisi söz konusu olabilir mi? Avrupa ülkelerindeki kamuoylarının Türkiye'nin tam üyeliğine daha ziyade muhalif oldukları gözlemlenecek olursa konunun önemi bir kat daha artmaktadır.

Konuya Avrupa kamuoyunun Türkiye'yle ilgili yaklaşımı konusunda bir durum tespiti yaparak başlamak en doğrusu olacaktır (I). Ardından kamuoyunun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği konusundaki yaklaşımı ve bu yaklaşımın değişme ihtimali üzerinde durulacak (II), son olarak da Türkiye'nin üyeliğiyle ilgili olarak Avrupa kamuoyunun ikna edilmesi konusunda Avrupa Birliği kurumlarının yaklaşımı (III) ele alınacaktır.

[3] Bu çalışmada yer yer "Avrupa kamuoyları" biçiminde çoğul yer yer de "Avrupa kamuoyu" şeklinde tekil kullanımlar söz konusudur. Avrupa ülkelerindeki kamuoylarının homojen olmadığı ve birbirinden farklı kamuoyları olduğundan hareketle çoğul kullanım tercih edilmiştir. Ancak bu kamuoylarının bütününü ifade etmek için de zaman zaman tekil kullanıma gidilmiştir.

I- Avrupa Kamuoyunun Türkiye'yle İlgili Yaklaşımı Konusunda Bir Durum Tespiti

Bu başlık altında öncelikle Avrupa ülkelerindeki kamuoylarının Türkiye konusundaki yaklaşımlarını ele almak yerinde olacaktır. Bu noktada sorulması gereken birinci soru, Avrupa ülkelerindeki kamuoyunun, Türkiye söz konusu olduğu zaman ne tür bir yaklaşıma sahip olduğu sorusudur ve bu soru aslında Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığı ya da üyeliğiyle yakından ilgili olmasına rağmen ondan farklı bir noktadadır. Bu konuda Avrupa ülkelerindeki kamuoyunun Türkiye'ye pek olumlu yaklaşmadığı bilinen bir gerçektir. O halde sorulması gereken ikinci soru, bu olumsuz yaklaşımın hangi unsurlardan kaynaklandığı konusudur. Bir başka deyişle bu olumsuz yaklaşımın nedenine inmek gerekir. Daha açık bir ifadeyle burada sorulması gereken soru "Avrupa ülkelerindeki kamuoyları Türkiye konusunda neden olumsuz bir yaklaşıma sahiptirler?" sorusudur. Bu noktada bireysel, tarihsel, siyasal ve sosyolojik olmak üzere dört unsur karşımıza çıkmaktadır.

Bireysel nedenler çerçevesinde Avrupa ülkelerindeki olumsuz Türk imajının daha küçüklükten itibaren edinilmeye başlaması hususu karşımıza oldukça güçlü bir biçimde çıkmaktadır. Dolayısıyla bireysel nedenlerin bir bilinçaltı boyutu ister istemez bulunmaktadır. Bilinçaltına yerleşen bu olumsuz imajın kökleştirilmesinde ders kitaplarının, kitle iletişim araçlarının etkisinin oldukça önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Bu noktada Alain Servantie'nin 1980'lı yılların sonunda Fransa'daki çizgi romanlar üzerinde yaptığı bir araştırma oldukça ilginç sonuçlar vermiştir[4]. Servantie bu araştırmasında çizgi romanlarda bir Türk imajının bulunup bulunmadığı ve şayet böyle bir imaj varsa bunun temel özelliklerinin neler olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Sonuçta çizgi romanlarda gerçekten bir Türk imajının olduğu ancak bu imajın gerçekten çok kötü bir şekilde işlendiği ortaya çıkmıştır. Özellikle Türklerin pos bıyıklı, göbekli, kafalarına fes giyen kişiler oldukları, temizliklerine hiç dikkat etmedikleri, en önemli işlerinin bol yiyip içmek, zevk ve sefa sürmek olduğu, kahve ve zaman zaman esrar gibi keyif veren ürünleri bolca tükettikleri, gerektiğinde birden fazla kadının bulunduğu bir hareme sahip oldukları ve zaman zaman homoseksüel ilişkiler içinde olabilecekleri gibi kabul edilemeyecek türden saçmalıklar bu çizgi romanlarda yer almıştır. Benzer motifleri Midnight Express filminde de bulmak mümkündür. Çocukluk döneminde oluşan bu olumsuz imajın yıkılması zamanla ve Türkiye'yi yakından tanıdıkça mümkün olmaktadır. Ancak tabi bu hiç de kolay olmamaktadır.

---

[4] *Alain Servantie*, "Les médias modernes à grande diffusion, véhicules de stéréotypes politiques: bandes dessinées sur la *Turquie*", *Cahiers d'études sur La Mediterranée orientale et le monde turco-iranien (CEMOTI)*, Sayı : 8, 1989, (www.ceri-sciencespo.com/publica/cemoti/text es8/servantie.pdf)

Tarihsel nedenler çerçevesinde, Türkiye'nin tarih boyunca Avrupa ile ilişkilerindeki birtakım hususlar ön plana çıkmaktadır. Hatta bu noktada önceki yüzyıllarda hazırlanan bazı projelerde ortak düşman olan Türklere karşı Avrupa'nın birleşmesi gerektiği ifade edilmiştir. Diğer yandan bu konuyla yakından ilgili bir husus, Avrupalı kimliği çerçevesinde Türkiye'nin bir olumsuz unsur oluşturmasıdır. Bir başka deyişle bir ortak kimlik varsa ya da oluşacaksa bu ötekine ya da o kimlikten olmayana karşı yapılır ya da yapılmalıdır. İşte tam da bu noktada Türkiye'nin Avrupa'da "öteki" (autrui) rolünü oynamasının tarihsel bir boyutu bulunmaktadır. Bu boyut tarih içinde oluşmuş ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Kültürel ve dinsel farklılık gibi birtakım hususlar, tarihsel nedenlerden kaynaklanan, ancak daha objektif bir kisveye büründürülmüş unsurlardır. Bu imajın yeni kuşakların belleğinden silinmesi ancak ders kitaplarındaki ve diğer bilgi kaynaklarındaki olumsuz Türk imajının düzeltilmesiyle mümkün olacaktır. Ancak bu, tahmin edileceği gibi bir süreçtir ve dünden bu güne sonuç alınması beklenmemelidir.

Siyasal nedenler çerçevesinde, özellikle sözde Ermeni soykırımı gibi birtakım hususların Türkiye'nin önüne getirilerek Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecinin engellenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede özellikle Fransa'da oldukça güçlü olan ermeni lobisinin, sanal ortamlar dâhil her türlü imkânı kullanarak, Türkiye'nin Avrupa Birliği yolunu kesmek istemesi ve "Türkiye'ye hayır" (non à la Turquie) kampanyası yürütmesi bu bağlamda özel bir önem bir arz etmektedir. Türkiye'nin üyeliğine muhalif siyasi çevreler, bilinçli ya da bilinçsizce bu tür kampanyalara prim vererek oy kaygısıyla pek de dürüst olmayan bir biçimde ucuz popülist yaklaşımlara girmektedirler. Bunun sonucunda zaten başlangıçtan olumsuz bir Türk imajıyla düşünce sistemlerinin alt yapısı oluşturulan Avrupa kamuoyu, Türkiye karşıtı olabilmekte ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı çıkabilmektedir. Yine aynı çerçevede Avrupa'da aşırı (extremistes) siyasi görüşlerin yaygınlaşmaya başlaması, bu tür görüşlerin bazen ırkçılığa varacak şekilde Türkiye'ye yüklendikleri ve Türkiye'yi bir "şamar oğlanı" olarak gördükleri de bir gerçektir.

Sosyolojik nedenler arasında Avrupa'daki Türk işçilerinin içine kapanık bir durumda olmaları ve olumsuz bir Türk imajı çizmeleri konusu özel bir önem arz etmektedir. Bu durumda Türkiye konusunda zaten başlangıçtan olumsuz bir yaklaşıma sahip olan Avrupa kamuoyu, Türk işçileriyle ilgili olumsuz haberlerin kitle iletişim araçları vasıtasıyla gündeme taşınması durumunda, Türkiye konusunda kendilerinin doğru düşündüklerinin bir kez daha ortaya çıktığını bilinçli ya da bilinçsiz olarak hissetmektedirler. Özellikle Avrupa ülkelerinde zaman zaman işlenen töre cinayetlerinin medyada uzun süre yer alması, kurban bayramlarında kurban kesimiyle ilgili olarak yaşanan birtakım sıkıntılar, Türkiye'den Avrupa ülkelerine iltica eden Kürt kökenli Türk vatandaşları, PKK'nın eylemlerinin bir özgürlük hareketiymiş gibi lanse edilmesi, Türkiye kökenli birtakım radi-

kal İslami grupların sergilemiş oldukları tutum ve davranışlar sosyolojik nedenler arasında rol oynamaktadır.

Yukarıda ele alınan dört grup, neden Avrupa kamuoyunun Türkiye'ye olumsuz baktığına ilişkin ipuçları sağlayabilir. Ancak bu nedenler arasında bireysel ve sosyolojik nedenler kanımızca daha ön planda yer almaktadır.

II- Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliği Konusunda Kamuoyunun Yaklaşımı ve Bunun Değişme İhtimali

Konuya girmeden önce aşağıdaki konularda birtakım sorgulamalar yapmak yerinde olacaktır. Birinci sorgulama Avrupa Birliği'nde karar alma sürecinde kamuoyunun görüşleri ya da tepkileri göz önüne alınmakta mıdır? Aslında bundan önce sorulması gereken soru üye devletler, dış politikalarında önemli bir yer tutan Avrupa Birliği konularında kamuoyunun tepkilerini yeterince dikkate almakta mıdırlar? Alıyorlarsa ne ölçüde alıyorlar? Bu sorulara verilecek muhtemel yanıt hem Avrupa Birliği'nde hem de üye devletlerde Avrupa Birliği'yle ilgili konularda kamuoyunun görüşünün yeterince dikkate alınmadığı şeklinde olacaktır. Birçok konuda, kamuoyunun ne düşündüğünü dikkate almadan, hükümetler kendileri karar vermektedirler. Buna bazı durumlarda kamuoyunun tepkisi ağır olmaktadır. Örneğin Fransa'daki çiftçilerin traktörlerle Paris trafiğini kilitlemeleri hala hafızalardadır. Benzer biçimde çiftçilerin yollara havuçları, çilekleri ya da domatesleri dökmeleri de meşhurdur.

İkinci tip sorgulamalar, Avrupa Birliği'nin genişleme süreciyle ilgilidir. Bilindiği gibi Avrupa Birliği'nin genişleme süreci çok önemli bir husustur. Dolayısıyla burada da gene aynı soru sorulabilir. Genişleme sürecine kim karar veriyor? Cevap: Üye devletler karar veriyor. Yani üye devletlerin hükümet başkanları… Ama en nihayetinde onlar kim, nereden geliyor? Üye devletlerden. Genişleme ile ilgili kararlar alınırken kamuoyları dikkate alınıyor mu, alınmıyor mu? Cevap: Hayır, alınmıyor.

Peki, "Türkiye söz konusu olduğu zaman kamuoyunun dikkate alınması gerekir mi gerekmez mi?" sorusu gayet haklı olarak sorulabilir. Bu soruya verilecek muhtemel yanıt olumlu olacaktır. Ancak burada gayet haklı olarak bir çelişki olduğu ileri sürülebilir. Yani diğer aday ülkeler söz konusu olduğunda kamuoyu dikkate alınmıyor, ya da bu konuda çok ısrarcı olunmuyor. Örneğin 5. Genişleme Süreci'nde kamuoyunun tepkisinin çok fazla dikkate alınmadığı söylenebilir. Daha doğrusu Avrupa Konseyi (Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi) çerçevesinde buna karar verilmiş, siyasi bir kararla genişleme gerçekleştirilmiştir.

Oysa Türkiye'nin AB üyeliği söz konusu olduğunda "acaba kamuoyları ne düşünür?", "çok mu tepki gösterirler?" türünden sorular sorulmuyor. Hatta "Türkiye'nin üyeliğine karar verilirken, olabildiğince demokratik bir biçimde karar verilmesi gerekir" deniyor. Buna da kurucu metinlerden çok

güzel bir kılıf bulunuyor. O da şu: AB üyeliği sadece devletlerarası düzeyde söz konusu olan bir bağlantı değil. İşin içinde halkların kaynaşması da var. Bu konu başlı başına ele alındığında son derece doğru bir nokta. Zaten Roma Antlaşması'nın giriş kısmında yer alan "Avrupa halkları arasında gittikçe daha sıkı hale gelen bir birlik" (une union sans cesse plus étroite entre les peuples européens) ibaresi bunu doğruluyor. Ancak Türkiye'nin AB üyeliği bağlamında bu doğru ve kıymetli ifade bir engel gibi kullanılmaktadır.

O halde haklı olarak Türkiye'nin adaylığı söz konusu olduğu zaman kamuoyunun görüşünün dikkate alınmasının üzerinde neden bu kadar ısrar edildiği haklı olarak sorgulanabilir. Bu soruya biri olumlu diğeri olumsuz olmak üzere iki şekilde yanıt vermek mümkündür. Olumlu yanıt, yukarıda da değinildiği gibi Türkiye'nin Avrupa'daki olumsuz imajıyla yakından ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle Türkiye, Avrupa'da olumsuz bir imaja sahip olduğu için böyle önemli bir karar öncesi Avrupa kamuoyunun görüşünün dikkate alınması ve gerekirse onun ikna edilmesi gerekmektedir. Bu en azından sosyal barış ve üyeliğin sorunsuz gerçekleşmesi ve sürdürülebilmesi açısından gereklidir. Bu noktada sosyal boyutu ihmal edilen bir entegrasyonun tam bir entegrasyon olamayacağı unutulmamalıdır.

Olumsuz yanıt, Türkiye'nin tam üyeliğine engel olmakla ilgili bir husustur. Bir başka deyişle, Türkiye'nin tam üyeliğine taş koymanın en kolay ve en masrafsız yolu kamuoyunu ön plana çıkarmaktır. Bu noktada ister istemez kamuoyundaki bu olumsuz Türk imajının, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği sürecinde Türkiye'nin üyeliğini istemeyen çevreler tarafından kullanıldığı, daha doğrusu Türkiye'nin adaylığı söz konusu olunca diğer aday ülkeler için olmadığı kadar konunun halka sorulması gerektiği fikrinin ortaya atıldığı hususu bir gerçektir. Buradaki en ilginç çifte standart Fransız siyasetçilerinden ve Nicholas Sarkozy'den gelmektedir. Sarkozy'nin, diğer adayların değil ama özellikle Türkiye'nin üyeliğinin söz konusu olduğu zaman bunun halka sorulması gerektiğini açıklaması bunun en tipik örneğidir. Hatta bu konuda Fransa'da, Türkiye'nin üyeliğinin söz konusu olduğu zaman referandum düzenlenmesi yönünde birtakım teklifler bile ileri sürülmüştür. Ancak bunun riskli bir konu olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla diğer konularda olduğu gibi Avrupa konularında da referandumun daima en iyi sonucu vereceğini ya da verdiğini söylemek mümkün değildir.

Avrupa kamuoyunun Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine muhalif ya da rezervli olduğu baştan beri bilinmektedir. Bu konuda bugüne kadar hazırlanan raporların yanı sıra çeşitli tarihlerde yapılan anketler de bu durumu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin 'bağımsız' uzmanlardan oluşan Komisyonun Eylül 2004'te hazırlamış olduğu raporda bu konu en çarpıcı şekilde şu satırlarla ortaya konmaktadır:

"Türkiye'yle tam üyelik müzakerelerine başlama kararının pek yakında alınacak olması, Avrupa'da idareciler arasında olduğu kadar kamuoyunda da değişik tepkilere yol açmış bulunmaktadır. Bazı ülkelerde Türkiye'nin üyeliğine karşı genel kanı daha ziyade olumluyken, bu üyeliğe karşı açık muhalefetler ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bununla birlikte bu konuda güvenilir sondajlar sadece birkaç ülkede yapılmış bulunmakta olup, konuyla ilgili olarak tüm Avrupa kamuoyunun görüş ve düşüncelerini içeren tam bir şema bulunmamaktadır. Özellikle yeni üye devletlerin kamuoylarının bu konudaki görüşüyle ilgili olarak çok az şey bilinmektedir. Bu ülkelerin hükümetleri konuya daha ihtiyatlı yaklaşmakta ve bu konuda herhangi bir tavır almak için Komisyonun yayınlayacağı raporu ve tavsiyeyi beklemeyi tercih etmektedirler. Bununla birlikte bu konuda en ciddi kuşkular Almanya, Fransa, Avusturya, Hollanda ve Belçika gibi en fazla Türk vatandaşının yaşadığı ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin, gittikleri ülkelerde zor entegre olan Türk işçileri açısından değerlendirildiği anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı olumsuz tutumları belirleyen temel faktörler "kültürel farklılıklar" ve özellikle dini boyut, Türkiye'nin önemli bir nüfus potansiyeline sahip olması ve Türkiye'den Avrupa'ya yeni bir göç dalgasının yaşanması korkusudur. Daha basit olarak çok az insan Türk ekonomisinin Avrupa düzeyine çıkarılması için gerekli olan ek mali yükümlülükleri kabul etme eğilimindedir. Şayet Devlet ve Hükümet Başkanları, Aralık ayında Türkiye'yle tam üyelik müzakerelerinin başlamasına karar verirse, bu konuda bazı ülkelerdeki hükümetlerle kamuoyları arasındaki görüş farklılığı daha da artacaktır. Bu boyut doğrudan görüşmeleri etkilemese de Türkiye'nin katılım antlaşmasının onaylanması aşamasında çok ciddi bir problem oluşturabilir. Tam üyelik için müzakerelerin açılmasından katılım antlaşmasının hazırlanmasına kadar olan süreçte üye devlet hükümetleri, Avrupa Birliği Komisyonu ve bizzat Türkiye, yurttaşların bu meşru tereddütlerine, korkularına ve önyargılarına cevap vermek ve kamuoyunun desteğini kazanmak için çok ciddi çaba sarf etmek zorundadırlar"[5].

Bağımsız uzmanlar Komisyonunun raporunda da belirtildiği gibi, tüm üye devletleri kapsayan tam bir panorama mevcut olmasa da bazı ülkelerde yapılan kamuoyu yoklamaları ve sondajlar Avrupa kamuoyunun Türkiye'nin üyeliğine daha mesafeli yaklaştığını açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin Fransa'da 2002-2005 yılları arasında CSA tarafından yapılan sondajlarda insanlara "Türkiye'nin üyeliğine taraftar ya da muhalif olup olmadıkları sorulmuş ve birbirinden farklı sonuçlar alınmıştır. Kasım 2002'de taraftarla muhaliflerin oranı % 33'e % 55 iken[6]; bu oran Nisan

5 Bkz. "La Turquie dans l'Europe:Plus qu'une promesse? Rapport de la Commission indépendante sur la Turquie", Eylül 2004, s. 30.

6 Bkz. Sondages CSA, "Les Français et le dossier des clandestins de Calais", (www.csa-fr.com/data2002/ventilation/ventil20021120a_1.htm) (Erişim Tarihi 06.02.2009).

2004'te % 36'ya % 61 şeklinde olmuş[7]; Aralık 2004'te ise % 37'ye % 50 şeklinde taraftarlar lehine yükselmiştir[8]. Ancak daha sonra Şubat 2005 ve Haziran 2005'te yapılan sondajlarda ise bu oranlar % 28'e % 57 ve % 28'e % 66 şeklinde taraftarlar aleyhine düşüş göstermiştir[9].

9 Aralık 2004'te yapılan ankette, insanlara Türkiye'nin üyeliğine neden muhalif oldukları da sorulmuş ve sonuçta Türkiye'nin yeterince demokratik olmadığı hususu Türkiye'nin üyeliğine en başta gelen karşı çıkma sebebi olarak gösterilmiştir (% 45). Bunun yanı sıra Türkiye'nin Avrupa'da olmadığı (% 39); Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyinin Avrupa ülkelerinden çok uzakta olduğu (% 34) ve Türkiye nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğu (% 28) gibi hususlar azımsanmayacak oranlarda karşı çıkma sebebi olarak gösterilmiştir.

6-7 Ekim 2004'te yapılan bir başka ankette, insanlara Türkiye'yle üyelik müzakerelerinin başlamasıyla ilgili olarak 17 Aralık öncesi bu konunun bir referandumla kendilerine sorulmasını isteyip istemedikleri sorulmuş ve sonuçta % 66 oranında bu soru olumlu olarak yanıtlanmıştır. Bu oran 2004 genişlemesine başlangıçta oldukça temkinli yaklaşan Fransız kamuoyu için şaşırtıcı değildir. Aynı ankette Anayasa oylamasında Türkiye'nin üyeliğinin önemli olup olmadığı da sorulmuş, sonuçta % 51 oranında önemli olduğu yönünde bir sonuç çıkmıştır[10].

Ancak bunların tersine sonuçlar da bulmak mümkündür. Örneğin Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin, Avrupa ile Müslüman ülkeler arasındaki uzlaşıya bir katkısı olup olmayacağı sorulmuştur. Ankete katılanların % 52'si bunun olumlu bir etki oluşturacağını belirtmişlerdir[11].

Kamuoyunun Türkiye'nin tam üyeliğiyle ilgili bu yaklaşımları konusunda iki hususu belirtmekte yarar vardır: Birinci husus, kamuoyunun si-

---

7 Bkz, Sondages CSA, "Les Français et la construction européenne"26.4.2004, (www.csa-fr.com/dataset/data2004/opi20040422b.htm) (Erişim Tarihi 06.02.2009).

8 Bkz, Sondages CSA, "Les Français, La Constitution européenne et l'entrée de la Turquie dans l'Union européenne", 15.12.2004, (www.csa-fr.com/dataset/data2004/opi20041209c.htm) (Erişim Tarihi 06.02.2009). Bu sondajın ayrıntılarına bakıldığında Türkiye'nin üyeliğine karşı muhalefetin sosyal ayrımlaşmadan (clivage) daha ziyade kuşak farkından ve siyasi yaklaşımdan kaynaklandığı görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle 18-24 yaş arasında Türkiye'nin üyeliğine taraftarlık % 63'e çıkarken; bu oran 25-34 yaş arasında % 53'e; 50-64 yaş arasında % 26'ya düşmektedir. Benzer biçimde siyaseten solda olanlar arasında taraftarlık % 45'e çıkarken; iktidardaki UMP partisinin sempatizanları arasında bu oran % 30'a düşmektedir.

9 Bkz, Sondages CSA, "L'Europe et demain", (www.csa-fr.com/dataset/data2005/opi20050607a..htm) (Erişim Tarihi 06.02.2009). Bu sondajda Bulgaristan'ın, Romanya'nın ve aday olmadığı halde Ukrayna'nın üyeliği konusu da sorulmuştur. Sonuç Bulgaristan için % 49 olumlu % 44 olumsuz; Romanya için % 45 olumlu, % 48 olumsuz; Ukrayna için % 43 olumlu, % 49 olumsuz şeklinde olmuştur.

10 Bkz, Sondages CSA, "Les Français et l'adhésion de la Turquie à l'Union européenne", (www.csa-fr.com/dataset/data2004/opi20041007a.htm) (Erişim Tarihi 06.02.2009).

11 Bkz, Sondages CSA, "Les Français et la candidature de la Turquie à l'entrée dans l'Union européenne", 15.12.2004, (www.csa-fr.com/dataset/data2004/opi20041209b..htm) (Erişim Tarihi 06.02.2009).

yasi gelişmelerden oldukça fazla etkilenmesidir. Yukarıda da değinildiği gibi zaten bilinçaltında eksik, yanlı ve daha ziyade olumsuz bir Türk imajı olan Avrupalılar olumsuz konjonktürlerden fazlaca etkilenmekte ve içine kapanarak daha da olumsuz bir yaklaşıma sahip olmaktadır.

İkinci husus, kamuoyunun görüşlerinin değişkenliğiyle ilgilidir. Bu konuda kamuoylarının sık sık düşünce değiştirdiği ve oldukça değişken bir karaktere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Kamuoyunun değişkenliğiyle ilgili bu nokta Avrupa Birliğinin 5. genişlemesi çerçevesinde de doğrulanmıştır. 1997 yılında 5. genişleme için hazırlık yapıldığı dönemde yapılan sondajlar Avrupa'da kamuoyunun aday ülkelere verdiği desteğin % 50'nin altında olduğunu göstermektedir. Bu oran Slovakya ve Bulgaristan için % 36, Estonya, Letonya ve Litvanya için % 35, Slovenya ve Romanya için % 33 civarındaydı[12]. Ancak bu oranlar, müzakerelerin sona erdiği 2003 yılına gelindiğinde hissedilir bir biçimde değişmiş ve katılım antlaşmasının imzalanması arifesinde Bulgaristan, Romanya ve Slovenya dışındaki tüm ülkeler için kamuoyu desteği % 40'ın üstüne çıkmıştır[13]. Dolayısıyla müzakereler süresince kamuoyunda hissedilir değişiklikler yaşanabileceği gözden çıkarılmamalıdır[14].

Bu konuyla yakından ilgili bir konu da Avrupa Birliği sürecinde kamuoyu anketleri sondajlar, neye göre yapılıyor; ne tür sorular soruluyor; belirli zamanlarda yapılan sondajlarla daha sonra yapılan sondajlar arasındaki sapmalar, değişkenlikler, vs. konusudur. Bu konunun spekülatif bir konu olduğunu ve yapılan anketlerin çok çabuk güncelliğini yitirdiğini belirtmek gerekir. Bir başka deyişle anketler aslında bir bakıma sadece bugünün bir tespitidir, dolayısıyla yarın için artık eskimiş olabilir. Dolayısıyla 90'larda, 95'lerde, 2000'lerde yapılan anketlerin de bugün için bir hüküm ifade edip etmediği gayet haklı olarak sorgulanabilir.

Dolayısıyla bu noktada 5. genişleme çerçevesinde olduğu gibi, Türkiye'nin adaylığı ve katılımı sürecinde de Avrupa kamuoyundaki düşünceleri statik olarak değerlendirmek ve bu yaklaşımın hiç değişmeyeceğini varsaymak büyük bir yanlışlıktır. Burada önemli olan nokta Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği ve katılımı süreci konusunda Avrupa kamuoyunun aydınlatılması hatta ikna edilmesidir. Bu aydınlatma ve ikna sonucu Avrupa kamuoylarının Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine olumlu yaklaşmaları –en azından olumsuz yaklaşmamaları- sağlanacaktır. Ancak bu aydınlatma ve ikna da hem Türkiye'deki hem de Avrupa'daki seçkinlere ve

---

[12] Bkz, Standard Eurobarameter 48, Mars 1998, p. 55, (ec.europa.eu/public_opinion/archives /eb/eb48/eb48_fr.pdf), Erişim Tarihi 20.04.2007.

[13] Bkz, Standard Eurobarameter 58, Mars 2003, p. 87, (ec.europa.eu/public_opinion/archives /eb/eb58/eb58_fr.pdf), erişim tarihi 20 Nisan 2007. Kamuoyu desteği Bulgaristan için % 39, Romanya için % 38 ve Slovenya için % 35 oranındadır.

[14] Bu yönde bkz, Senem Aydın Düzgit, "Türkiye'yi hazmetmek?: Avrupa Birliği'nde Entegrasyon Kapasitesi Tartışması", *TESEV-Dış Politika Bülten*, Sayı: 4, Nisan 2007, s. 4.

medyaya düşmekte ve aşağıda ele alınacağı gibi sistemli bir çalışmayı gerektirmektedir.

Bu konuda Avrupa Birliği, Avrupa kamuoyunu Türkiye'nin üyeliğine hazırlamak için bir strateji başlatmış bulunmaktadır. İlk adım olarak Avrupa Birliği Komisyonu Haziran 2005'te sivil toplum diyaloguyla ilgili bir tebliğ yayınlamıştır. İzleyen bölümde bu tebliğ ve Avrupa Birliği'nin bu konudaki stratejisi ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

III- Türkiye'nin Üyeliğiyle İlgili Olarak Avrupa Kamuoyunun İkna Edilmesi Konusunda Avrupa Birliği Kurumlarının Yaklaşımı

Aslında Avrupa Birliği'nin bu konudaki yaklaşımı yukarıda anılan Haziran 2005 tarihli tebliğden çok öncesine dayanmaktadır. Bu konuda Komisyonun 6 Ekim 2004'te kabul etmiş olduğu Tavsiyenin yanı sıra Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından kabul edilen 17 Aralık 2004 tarihli karar bu konuda ilginç ipuçları içermektedir.

Komisyonun 6 Ekim 2004 tarihli Tavsiyesinde kabul ettiği yaklaşıma göre Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş süreci için üç sütun üzerine oturan bir strateji kabul edilmeli ve bu strateji tavizsiz bir biçimde uygulanmalıdır. 17 Aralık 2004 tarihli Zirvede Devlet ve Hükümet Başkanları bu çerçevede "strateji" kelimesini kullanmamalarına rağmen, Komisyonun Tavsiyesindeki yaklaşıma paralel bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bu yaklaşım söz konusu Zirvede kabul edilen kararın 23. paragrafının 6. tiresinde açıkça yer almaktadır. Buna göre, üyelik müzakerelerine paralel olarak Avrupa Birliği her aday ülkeyle derinleştirilmiş siyasi ve kültürel bir diyalog başlatacaktır. Sivil toplum bu diyaloga herhangi bir kısıtlama olmaksızın katılacaktır. Sivil toplumun bu diyaloga dahil edilmesi, toplumların yakınlaştırılması vesilesiyle karşılıklı anlayışın güçlendirilmesi amacına yöneliktir.

Devlet ve Hükümet Başkanlarının konuyla ilgili olarak kabul ettikleri yukarıdaki ifadelerin oldukça kısa oluşu dikkat çekicidir. Aslında bu noktada yapılması gereken tespit, Devlet ve Hükümet Başkanlarının bu çerçevedeki ilkeleri belirleyip, ayrıntıları Bakanlar Konseyi ve Komisyona bırakmış olmalarıdır. Komisyon zaten bu konuda yukarıda anılan 6 Ekim 2004 tarihli Tavsiyesinde birtakım ayrıntılara yer vermiştir.

Komisyonun Tavsiyesinde yer alan ifadelere göre üç sütun üzerine oturan stratejinin birinci sütunu Türkiye'deki reform sürecinin desteklenmesi ve güçlendirilmesi için ortaya konan işbirliğini ilgilendirmektedir. Bu işbirliği özellikle Kopenhag siyasi kriterlerine riayet perspektifiyle yakından ilgilidir. Bu sütun, gözden geçirilmiş bir katılım ortaklığının[15] yanı sıra iyileştirilmiş katılım stratejisi üzerine oturacaktır.

---

[15] Bu katılım ortaklığı belgesi, özellikle reform sürecinin önceliklerini belirleyecektir.

İkinci sütun Türkiye'nin üyelik müzakerelerine uygulanacak özel şartlarla ilgilidir. Bu sütun Devlet ve Hükümet Başkanlarının 17 Aralık kararının 23. Paragrafında yer alan müzakere çerçevesine denk gelmektedir.

Nihayet üçüncü sütun üye devletlerin halklarıyla Türk halkı arasındaki güçlendirilmiş siyasi ve kültürel diyalogla ilgilidir. Komisyon bu konuda, Türkiye'nin katılımının yumuşak bir şekilde gerçekleşebilmesi ve Avrupa bütünleşmesinin 50 yıllık müktesebatının güçlü hale getirilmesi için Türkiye'nin üyeliğinin çok itinalı bir şekilde hazırlanması gerektiğini ifade etmektedir.

Benzer bir yaklaşımı 3 Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesi'nde de bulmak mümkündür. Söz konusu belgenin 8. maddesinde açıkça şu ifadeler yer almaktadır: "Üyelik müzakerelerine paralel olarak, Birlik, Türkiye ile yoğun bir siyasi diyaloga ve sivil toplum diyaloguna girecektir. Söz konusu kapsamlı sivil toplum diyalogunun amacı, özellikle AB vatandaşlarının katılım için desteğinin sağlanması maksadıyla halkları bir araya getirerek karşılıklı anlayışı güçlendirmek olacaktır."[16]

Komisyon bu ifadelerin paralelinde 29 Haziran 2005 tarihinde Sivil Toplum Diyalogu Tebliğini[17] kabul etmiştir. Bu tebliğ çok çeşitli konuları ihtiva etmekte ve yaklaşık 15 sayfa uzunluğunda bulunmaktadır. Bu tebliğ, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine sivil toplumun da dahil edilmesini amaçlamaktadır. Tebliğ, Türkiye ve AB'ye üye ülkelerdeki sivil toplumlar arasında karşılıklı bilgi alışverişi ve algılamaya katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu diyalog çerçevesinde ortak sorunların ve ilgi alanlarının dile getirilebileceği platformlar yaratılmıştır.

Bu tebliğle Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği ve aday ülkeler arasında sivil toplum diyalogunun daha fazla güçlendirilmesi için hedef ve önceliklerin yer aldığı bir Strateji belirlemiştir. Bu strateji, bilgi açığını azaltma, karşılıklı anlayışı pekiştirme ve böylece Avrupa Birliği'nin genişlemesiyle ortaya çıkacak fırsat ve zorlukların daha iyi anlaşılmasını sağlama amacına yöneliktir. Bu sayede vatandaşlar ve farklı kültürler ile politik ve ekonomik sistemlerin yakınlaştırılması amaçlanmaktadır

---

[16] Bu konuda AB kamuoyunun Türkiye konusunda bölünmüş olduğu, başta Fransa ve Avusturya olmak üzere, üye ülkelerde farklı eğilimlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. AB kamuoyunda Türkiye'ye ilişkin olumsuz bakış açısının değiştirilebilmesi için, Türkiye'nin tek taraflı çabaları yeterli değildir. Bu kapsamda müzakere çerçeve belgesinde, özellikle AB vatandaşlarının katılım için desteğinin sağlanmasının üzerinde durularak bu konuda Birlik tarafından da çaba gösterileceği de ifade edilmiştir. Müzakere Çerçeve Belgesiyle daha fazla yorum için bkz, İktisadi Kalkınma Vakfı, "Müzakere çerçeve belgesinin İKV tarafından yapılan madde bazında değerlendirmesi", (www.ikv.org.tr/pdfs/30ca8de1.pdf) (Erişim Tarihi 06.02.2009)

[17] COM (2005) 290 "Komisyon'dan Konsey, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesine sunulan AB ve Aday Ülkeler arasında Sivil Toplum Diyaloğun'a yönelik tavsiye kararı" (http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0290en01.pdf)

Komisyon'un 2005 yılında çıkardığı bu tebliğin ardından başlayan çalışmalar çerçevesinde bugün birçok farklı etkinlik yürütülmektedir. Örneğin birinci yıl faaliyetleri arasında Türk-Yunan sivil toplum diyalogu desteklenmiştir. Bu kapsamda 2004 ve 2005 yıllarında çeşitli Türk-Yunan ortak projelerine toplam 0,8 milyon Avro tutarında kaynak sağlanmıştır. 2006'da dört sivil toplum diyalogu hibe programı uygulanmış ve 70'ten fazla projeye toplam 4.33 milyon Avro destek sağlanmıştır.

2005 yılında başlatılan diyalog sürecini desteklemek üzere "Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki Sivil Toplum Diyalogunun Geliştirilmesi Programı" tasarlanarak, ilk kez 2007 yılında proje teklif çağrısına çıkılmıştır. 2007 yılında Sivil Toplum Diyalogu için 29,5 milyon Avro ilave kaynak sağlanmıştır. Bu kaynakla, çeşitli hibe programlarına ve sendikalarla ticaret odalarının işbirliğini geliştirecek projelere destek verilmiştir. Sivil Toplum Diyalogu fonlarından yararlanabilmek için AB ve Türkiye'deki kurumlar arasında sıkı bir işbirliği ve ortaklık gerekmektedir.

Son olarak Bakanlar Konseyi ve Avrupa Parlamentosu aldıkları bir kararla[18] 2008 yılını Avrupa'da "Kültürlerarası Diyalog Yılı" olarak ilan etmiş ve Sivil Toplum Diyalogunun Geliştirilmesi Programını hayata geçirmiştir. Söz konusu Programın 2009 yılı sonrasında da sürdürülmesi beklenmektedir.

SONUÇ

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği perspektifinde Avrupa ülkelerindeki kamuoyu üzerine birtakım değerlendirmelerin yapıldığı bu çalışmadan şu sonuçları çıkarmak mümkündür.

Öncelikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne muhtemel üyeliğine politik ve ideolojik bir yaklaşımın söz konusu olduğunu ve birtakım olumsuz nedenlerin eklendiğini belirtmek gerekir. Aslında bu bilinen bir gerçektir. Örneğin doğrudan Topluluk müktesebatının içinde yer almayan ve objektif bir yaklaşım sergilendiğinde hiçbir zaman alması mümkün gözükmeyen bir Ermeni soykırımı konusu sık sık Türkiye'nin önüne bir engel olarak çıkartılmaktadır. Adeta Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olabilmesi için Ermeni soykırımını kabul etmesi gerekiyormuş gibi bir hava yaratılmaktadır. Oysa objektif ve hukuki kriterler içinde kalındığında bunların gerçekle bir ilgisi bulunmamaktadır. Ancak tabi üyelik sürecinin siyasi boyutunu unutmamak gerekir. Bu tür konular üyelik sürecinin siyasi boyutunu oluşturmaktadır. Üyelik sürecinin bu boyutunu görmezden gelmek mümkün değildir ve siyasi boyutu olmayan bir üyelik süreci tam anlamıyla bir hayaldir.

---

[18] Bkz. Decision No 1983/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008) OJEU L412 of 30.12.2006 p.44.

Burada şu konuya da değinmek yararlı olacaktır: Aslında her genişleme bir miktar tartışmalı olmuştur. Örneğin ilk genişlemede McMillan hükümetinin yönetimindeki İngiltere, Eylül 1960'da ilk başvuruyu yapmasına ve hatta müzakerelere başlanmasına rağmen, sudan bir bahaneyle Fransa müzakere masasından kalkmış ve de Gaulle'ün süreci inatla bloke etmesi sonucu, İngiltere ancak de Gaulle iktidardan ayrıldıktan sonra 1971'de AET'ye üye olabilmiştir.

Yunanistan'ın üyelik sürecine bakıldığında, Yunanistan'ın "çekirdek Avrupa" olarak adlandırılabilecek gruba ait olup olmadığı tartışılmıştır. Aynı şekilde İspanya ve Portekiz'in adaylığı sürecinde de bunların çok fakir oldukları, AET'ye mali olarak yük olacakları yönünde birtakım tartışmalar yaşanmıştır.

Son genişlemede de gene bu ülkelerin AB ülkelerine nazaran fakir oldukları vs. tartışılmıştır. Ancak tabi son genişlemenin aslında sadece bir genişleme olmadığı, onun da ötesinde II. Dünya Savaşı sonrası ikiye bölünen Avrupa'nın yeniden birleşmesi (réunificatin de l'Europe) ya da "Avrupa'nın birbiriyle buluşması" olarak nitelendirilmesi bu tartışmaların çok da ön plana çıkmasını engellemiştir.

Tartışmasız yaşanan tek genişleme İsveç, Avusturya ve Finlandiya'nın AB'ye dâhil olduğu 4. genişlemedir. Bunun tek açıklaması bu ülkelerin görece zengin ülkeler olmaları, AB'ye mali açıdan yük getirecek durumda olmamaları, tam tersine AB'ye mali açıdan katkı sağlayacak olmalarıdır. Bu noktadan bakıldığında, Türkiye'nin gerek büyüklüğü, gerekse mali durumu göz önüne alınacak olursa AB üyeliğinin tartışılması gayet doğaldır. Dolayısıyla bu bağlamda kamuoyunun devreye girmesi ya da sokulması bir rastlantı değil, tam tersine belki de bu tartışmaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Bu noktada "peki ne yapmalı?" sorusu gündeme gelmektedir. Burada hemen şunu belirtmek gerekir: "Eh zaten bizi Avrupa kamuoyu istemiyor, biz de yerimizde otururuz" türü pasif bir yaklaşımın bir kenara bırakılması gerekir. Burada çeşitli yollarla Avrupa kamuoyunun iknasına çabalanması gerekir. Örneğin, Erasmus öğrenci değişim programları, turizm, akademik ilişkiler, ticari ilişkiler, siyasi ilişkiler, lobi faaliyetleri, medya aracılığıyla yapılacak kampanyalar vs. hepsi kamuoyunun iknası için birer vesile olabilir.

Zaten kamuoyunun ikna edilmesi gerektiğinin farkında olan Avrupalı yetkililer özellikle Devlet ve Hükümet Başkanları ve Bakanlar Konseyi bu konuda sivil toplum diyalogu konusunda bir çerçeve hazırlamakla Komisyonu görevlendirmişlerdir. Komisyon da, yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi bunu 29 Haziran 2005'te hazırlamıştır. Bu çerçeve temel alınarak Avrupa kamuoyunun iknası için çalışmalar yürütülmektedir.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, Fransa ve Avusturya gibi ülkelerde referandum düzenlenmesi gibi risklerin bertaraf edilmesi noktasındadır. Bu noktada Türkiye'nin üyeliğinin her ne kadar hukuken pek mümkün gözükmese de gümrük birliğine benzer biçimde bir Ortaklık Konseyi kararıyla gerçekleşmesinin mümkün olup olmayacağı tartışılabilir.

Sonuçta nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği Avrupa'daki kamuoyunu yakından ilgilendirmektedir. Kamuoylarına rağmen bir üyelik hukuken mümkün olsa da uygulamada ve özellikle de sosyal barış adına eksik bir üyelik olacaktır. Bunun için Türkiye'nin Avrupa Birliği konusunda Avrupa kamuoylarının iknası şarttır.

Burada ikna görevi en başta Türkiye'ye düşmektedir. Bu noktada herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Ancak bu ikna konusunda Türkiye'nin ne kadar başarılı olacağı konusu şüphelidir. Dolayısıyla bu noktada ister istemez üye devletlerin kendi kamuoylarını ikna etmeleri konusunda aktif rol oynamaları gerekecektir. Bu noktada Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin bir iç politika ve seçim malzemesi olmaktan çıkarılıp konunun ulusal düzeyden daha ziyade Avrupa Birliği düzeyinde ele alınması ve *pacta sunt servanda* mantığıyla yaklaşılması şarttır.

KAYNAKÇA

"La Turquie dans l'Europe: Plus qu'une promesse? Rapport de la Commission indépendante sur la Turquie", Septembre 2004, s. 30.

COM (2005) 290 "Komisyon'dan Konsey, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesine sunulan AB ve Aday Ülkeler arasında Sivil Toplum Diyaloguna yönelik tavsiye kararı" (http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0290en01.pdf)

Decision No 1983/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008) OJEU L412 of 30.12.2006 p.44.

Düzgit, Senem Aydın "Türkiye'yi hazmetmek?: Avrupa Birliği'nde Entegrasyon Kapasitesi Tartışması", *TESEV-Dış Politika Bülten*, sayı 4, Nisan 2007, s. 4.

İktisadi Kalkınma Vakfı, "Müzakere çerçeve belgesinin İKV tarafından yapılan madde bazında değerlendirmesi", (www.ikv.org.tr/pdfs/30ca8de1.pdf) (Erişim Tarihi 06.02.2009)

Servantie, Alain "Les médias modernes à grande diffusion, véhicules de stéréotypes politiques: bandes dessinées sur la *Turquie*", *Cahiers d'études sur La Mediterranée orientale et le monde turco-iranien (CEMOTI)*, Sayı 8, 1989, (www.ceri-sciencespo.com/publica/cemoti/textes8/servantie.pdf)

Sondages CSA, "L'Europe et demain", (www.csa-fr.com/dataset/data2005/opi20050607a..htm) (Erişim Tarihi 06.02.2009).

Sondages CSA, "Les Français et l'adhésion de la Turquie à l'Union européenne", (www.csa-fr.com/dataset/data2004/opi20041007a.htm) (Erişim Tarihi 06.02.2009).

Sondages CSA, "Les Français et la candidature de la Turquie à l'entrée dans l'Union européenne", 15.12.2004, (www.csa-fr.com/dataset/data2004/opi20041209b..htm) (Erişim Tarihi 06.02.2009).

Sondages CSA, "Les Français et la construction européenne"26.4.2004, (www.csa-fr.com/dataset/data2004/opi20040422b.htm) (Erişim Tarihi 6.2.2009).

Sondages CSA, "Les Français et le dossier des clandestins de Calais", (www.csa-fr.com/data2002/ventilation/ventil20021120a_1.htm) (Erişim Tarihi 6.2.2009).

Sondages CSA, "Les Français, La Constitution européenne et l'entrée de la Turquie dans l'Union européenne", 15.12.2004, (www.csa-

fr.com/dataset/data2004/opi20041209c..htm) (Erişim Tarihi 06.02.2009).

Sönmezoğlu, Faruk *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 4. Baskı, Filiz yay., İstanbul, 2005, s. 167.

Standard Eurobarameter 48, Mars 1998, p. 55, (ec.europa.eu/public_opi nion/archives/eb/eb48/eb48_fr.pdf), (Erişim Tarihi 20.04. 2007).

Standard Eurobarameter 58, Mars 2003, p. 87, (ec.europa.eu/public_op inion/archives/eb/eb58/eb58_fr.pdf), (Erişim Tarihi 20.04.2007).

1.4.

KIBRIS SORUNUNUN AVRUPALILAŞMA SÜRECİ VE MUHTEMEL ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Fatma YILMAZ*

GİRİŞ

50 yıldan fazladır Türkiye'nin temel dış politika sorunlarından biri ve zamanla Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinin kilit noktası haline gelen Kıbrıs sorunu, uluslararası hukuk platformunda tartışılması gereken bir konu olması beklenirken AB'nin soruna dolaylı olarak müdahil olması ile "Avrupalılaşmaya" başlamıştır. Türkiye'nin Kıbrıs sorununa geleneksel yaklaşımı ise sorunun Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında ve karşılıklılık esası çerçevesinde kapsamlı bir çözüme ulaşılması yönünde şekillenmiştir. Mevcut durumun, AB ve sorunun tüm tarafları dâhil, herkesin çıkarına ters olmasından hareketle sorunun geçmişte olduğu gibi tarafsız bir platforma taşınması gerekmektedir. Çünkü muhtemel bir çözüme ulaşmak, Güney Kıbrıs'ın AB'ye tam üyeliği ve bu üyeliğin öncesi ve sonrasında Birlik içinde yaşanan gelişmeler nedeniyle çok zayıf bir ihtimal olarak görülmektedir – ki Aralık 2006 tarihinde gerçekleştirilen AB Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi'nde, Kıbrıs sorunu nedeniyle Gümrük Birliği Ek Protokolü ile bağlantılı, ticaret ve ulaşım alanları ile ilgili 8 başlıkta Türkiye ile müzakerelerin durdurulması kararı verilmiştir. Dahası müzakerelerin geleceği Kıbrıs sorunu nedeniyle 2009 sonunda yeniden değerlendirilmek üzere Türkiye'ye 2009 sonuna kadar süre tanınmıştır.[1]

AB karar alma mekanizması içinde kendi çıkarları doğrultusunda veto yetkisine sahip AB üyesi bir Güney Kıbrıs'ın varlığı nedeniyle Birliğin tarafsız hareket etmesi mümkün görünmemektedir. Böyle bir durum, tarafsızlığını yitiren AB'nin getirdiği çözüm önerilerinin iyi niyetinin de

---

* USAK AB Araştırmaları Merkezi, Ankara Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı.

1 *2770th Council Meeting*, General Affairs and External Relations, 16289/06 (Presse 352), Brussels, 11 Aralık 2006.

ayrıca sorgulanmasına neden olmaktadır. Peki, Kıbrıs sorununun çözümünü AB'ye endeksleyen bu anlayışın temeli hangi tarihsel sürece dayanmaktadır? Bu çalışmada, 1950'li yıllarda uluslararası platforma taşınan Kıbrıs sorununun hangi gelişme ve olaylara bağlı olarak Avrupa'ya endeksli bir çözüm arayışına tabi kılındığına değinilecektir.

Sorunun "Avrupalılaşması"

Yarım asırdan fazladır gündemi meşgul eden 'Kıbrıs Sorunu'nun uluslararası bir sorun haline gelmesi 1950'li yıllarda Yunanistan'ın konuyu, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun gündemine taşıma girişimine dayanır. Avrupa Birliği'nin (AB) soruna dâhil olması ise 1959 Zürih-Londra Anlaşmaları sonucu bağımsızlığını kazanan adanın 3 garantör devleti olan İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerini, farklı anlaşmalarla AB boyutuna taşımak istemelerine dayanmaktadır.

1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, iki uluslu bir yapıya dayalı, siyasi eşitliğin ve iki toplumun yönetsel ortaklığının temel alındığı bir anayasa çerçevesinde kurulmuştur. Ayrıca, Kıbrıs Cumhuriyeti ve anayasasının varlığını garanti altına almak için Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin taraf olduğu, literatürde *Kurucu*, *Garanti* ve *İttifak* Anlaşmaları olarak adlandırılan 3 anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalarla garantörlükleri onaylanan üç devletin farklı zamanlarda AB ile giriştiği adaylık, ortaklık ve üyelik gibi ilişkileri Kıbrıs sorununun zamanla AB'nin iç sorunu haline gelmesine neden olmuştur. Bu sürecin dönüm noktasını ise adanın Güney Kesimi'nin 'Kıbrıs Cumhuriyeti' adı altında 2004 yılında AB'ye tam üye olması oluşturmaktadır. Bu tarihten itibaren sorunun çözümü yönünde adım atması için herhangi bir motivasyonu kalmayan Kıbrıs Rum Yönetimi'nin çözümsüzlük yönündeki politikaları, sorunu üyelik süreci içinde çözmeyi uman AB'yi ve uzun yıllardır AB'ye üye olmayı bekleyen ve 2005 yılında adaylık statüsü verilen Türkiye'yi zor durumda bırakmaktadır.

Sorunun Yeni Aktörü: AB

İngiltere'nin 1961 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) tam üyelik başvurusunda bulunması ile ilk kez Kıbrıs sorununa dahil olan AB/AT, daha sonra adanın diğer iki garantör devleti olan Yunanistan ve Türkiye'nin sırasıyla 1962 ve 1963 yıllarında AET'ye 'ortak üye' olarak kabulüyle dolaylı olarak sorunun içinde yerini almaya başlamıştır. Adanın uzun süre İngiliz yönetiminde kalması nedeniyle iki ülke arasındaki ekonomik ilişki, adayı İngiliz ekonomisine ve pazarına bağımlı hale getirmişti. Dolayısıyla, İngiltere'nin muhtemel AET üyeliği, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni en önemli ihraç pazarını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Dahası Kıbrıs'ın zamanla Bağlantısızlar Grubu'na kaymaya başlaması ve dolayısıyla Batı güvenlik sisteminden uzaklaşma ihtimali AET'yi harekete

geçirmiş ve 1962 yılında İngiltere ile birlikte üye olması için Kıbrıs'a da AET tarafından üyelik teklifinde bulunulmuştur. Fakat bu süreç, 1963'te Fransa'nın İngiltere'nin başvurusunu veto etmesi üzerine sona ermiştir.[2]

1971 yılında yeniden İngiltere'nin AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunması ile Kıbrıs ikinci kez AB/AT'nin gündemine oturmuştur. AET, İngiltere ile üyelik müzakerelerine devam ederken bu kez iki taraf da ilişkilerini Ortaklık çerçevesinde tutma kararı almıştır. Sonuçta, AET ile Kıbrıs 1972'de Ortaklık Anlaşması imzalamışlardır. AET, Türk tarafından gelen tepkileri azaltmak amacıyla anlaşmaya, "uygulamada ayrımcılık yapılmayacağı" hükmünü koydurmuştur. Ortaklık anlaşmasına eklenen bu madde ile AET, tarafları ekonomik çıkarlar etrafında bir araya getireceğini hedeflemiş fakat başarılı olamamıştır. Yine de bu maddeye dayanarak, 1974 yılında Türkiye'nin adaya müdahalesinin sonrasında ada fiilen ikiye bölünmüş olmasına rağmen, Topluluğa üye bazı devletler adanın kuzey kesimi ile ticaret yapmaya devam etmişlerdir.[3]

1974 Barış Harekâtı sonrası adanın fiilen bölünmüşlüğü, Kıbrıs sorununa insan hakları gibi yeni bir boyut eklenmesine neden olmuştur. İnsan hakları sorunu Rumlar tarafından Avrupa'nın gündemine taşınmaya başlamıştır. Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafı, Kıbrıs sorununu Avrupa kuruluşlarına taşımaktan ısrarla kaçınırken, Kıbrıs Cumhuriyeti olarak hareket eden Kıbrıs Rum Yönetimi, 1975 yılı başlarında Avrupa Konseyi'ne bağlı Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvurarak, Kıbrıs'ta insan haklarını ihlal ettiği gerekçesi ile Türkiye'nin yargılanmasını istemiştir. Tepki olarak Komisyon ile işbirliği yapmamayı tercih eden Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu tarafından haksız bulunmuş ve Rum tarafının bütün şikâyetleri kabul görmüştür.[4] 1976'da Komisyon'un Türkiye aleyhine yayımladığı bu rapor daha sonra çeşitli şekillerde Türkiye aleyhine kullanılmış ve Kıbrıs Türklerinin güvenliğini sağlamak amacıyla adaya çıkan Türkiye'nin "işgalci" olarak suçlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Yunanistan'ın 1981 yılında AT'ye üye olması ile Kıbrıs sorunu AB/AT'nin iç sorunlarından biri haline gelmeye başlamıştır. Çünkü bu tarihten itibaren Yunanistan, üyeliği sayesinde AB kurumlarını Kıbrıs Rum tarafı lehine kararlar almaya zorlamıştır. Yunanistan, AB karar alma mekanizmasının içinde olma avantajını kullanarak, AB ile Türkiye arasındaki her yeni gelişmeyi Kıbrıs sorununun çözümüne bağlamaya çalışmıştır. Bunun en göze çarpan örneklerini AB'nin son genişleme içine Kıbrıs Rum Kesimi'ni de dâhil etmesi yönündeki Yunanistan zorlamalarında görmek

---

[2] Meltem Müftüler Bac ve Aylin Güney, "The European Union and the Cyprus Problem 1961-2003", *Middle Eastern Studies*, Cilt: 41, Sayı: 2, Mart 2005, p. 283.

[3] Latif Aran, "Avrupa Topluluğu Adalet Divanı kararları Işığında Kıbrıs Sorunu", TEPAV, 2006, s. 2, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/latif_aran_kibris.pdf.

[4] Hasan Erçakıca, "Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Süreci ve Kıbrıs", (http://www.stwing.upenn.edu/~durduran/hamambocu/authors/dsy/ab1/#1.3 , 15 Kasım 2006)

mümkündür. Kıbrıs Rum Kesimi'nin 1990 yılında tüm ada adına AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmasından sonraki dönemde, Yunanistan, genişleme adına alınacak her zirve kararında AB karar mekanizması sayesinde elinde bulundurduğu veto hakkını bir koz olarak Kıbrıs'ın üyeliği lehine öne sürmeye başlamıştır.

Kıbrıs Rum Kesimi'nin 1990'daki üyelik başvurusu üzerine, Avrupa Birliği Komisyonu 1993 yılında Rumların üyelik başvurusuna ilişkin olumlu görüşünü açıklamıştır. Aynı yıl, Avrupa Konseyi de Kıbrıs'ı tam üyeliğe uygun bulmuş ve Kıbrıs sorununun çözümünde ilerleme kaydedilmesi beklentisiyle, Topluluğun Kıbrıs'ın üyeliğiyle sonuçlanacak sürecin başlamasına hazır olduğunu teyit etmiştir. Böylece 1950'lerden beri Türk-Yunan ve belli ölçüde İngiliz ilişkilerinin bir konusu olan Kıbrıs sorunu, Kıbrıs Rum Yönetimi'nin tam üyelik başvurusunda bulunduğu 1990 yılından sonra nitelik değiştirerek AB'nin gündemine girmiştir. Başka bir deyişle Kıbrıs sorunu "Avrupalılaşma"ya başlamıştır.[5]

Bu tarihten sonra Kıbrıs sorununun hangi yönde ilerleyeceğine dair dönüm noktaları, AB'nin Devlet ve Hükümet başkanları zirve kararları ile ortaya çıkmıştır.

Sorununun Yeniden Şekillenmesi: AB Zirve Sonuçları ile Çözümsüzlüğe Giden Yol

Güney Kıbrıs'ın tüm ada adına tam üyelik başvurusunda bulunmasının ardından ve Türkiye-AB ilişkilerinin Gümrük Birliği doğrultusunda şekillenmeye başlaması ile birlikte, Kıbrıs sorununun ilerleyeceği doğrultu AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvelerinde alınan kararlarla kendini göstermeye başlamıştır. Zirve sonuç bildirgeleri, yalnızca Güney Kıbrıs ya da Türkiye'nin üyelik perspektifi konusunda kararlar almamış, bu kapsamda getirdiği ya da –daha doğrusu- kaldırdığı kriterlerle Kıbrıs sorununu yeni bir şekle büründürerek sorunun doğrudan tarafı olmaya adım adım yaklaşmıştır.

1994 yılında gerçekleştirilen Korfu Zirvesi, Kıbrıs sorununun çözümü yönünde Rumları atalete sürükleyecek ilk kararlardan birini almış olması bakımından önem taşımaktadır. AB-Türkiye Gümrük Birliği müzakerelerinin pazarlık unsuru olarak kullanıldığı bu zirvede kararlar, alışık olunduğu üzere, Yunanistan'ın veto tehdidi ışığında gerçekleşmiştir. AB karar alma mekanizmasından yararlanan Yunanistan, Kıbrıs ile müzakerelere başlanması için kabul edilebilir bir tarih verilmedikçe Türkiye'nin GB üyeliğine onay vermeyeceğini açıklamıştır. Yunanistan'ın adada siyasi bir çözümün Kıbrıs için birlik üyeliği koşulu olmaktan çıkarılması yönündeki baskıları sonucu, 1994 Korfu Zirvesi'nde AB Konseyi Kıbrıs sorununun çözümünü Kıbrıs için müzakerelere başlama şartı olmaktan çıkarma kararı

[5] Bac ve Güney, *age.*, p. 285.

almıştır. Bunun yanı sıra, Kıbrıs'ın muhtemel AB üyeliğine dair alınan Konsey kararlarında, adada BM kararlarına uygun bir siyasi çözümün Kıbrıs'ın birliğe tam üyeliği için gerekli olacağına dair ifadeler henüz geçerliliğini koruyordu.

16 Temmuz 1997 tarihinde, Komisyon, "Gündem 2000" başlıklı AB'nin derinleşmesi ve genişlemesi hakkında, Orta ve Doğu Avrupa'daki 10 ülkenin üyelik başvurularıyla ilgili görüşlerini de içeren bir strateji yayınladı. Konsey, "Gündem 2000"de AB'nin gelecekteki gelişmesine ilişkin Avrupa Parlamentosu'na sunduğu Kıbrıs ile ilgili olarak 1993 kararının çıkmasından bu yana mevcut durumu tekrar değerlendirdi ve üyelik görüşmelerinin aynen planlandığı gibi başlamasını teyit etti. AB organları, böylece Yunanistan'ın isteği üzerine, bundan sonraki genişlemenin Kıbrıs'ı da kapsayacağına dair yükümlülük altına girmiş oldular. Çünkü aksi bir durumda Yunanistan'ın AB genişlemesini veto etmesi olasılığı bulunuyordu.

Gündem 2000 ile Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri için yoğunlaşan üyelik perspektifi, 1997 AB Lüksemburg Zirvesi ile yılsonunda da teyit edildi. 12–13 Aralık 1997 tarihli AB Bakanlar Konseyi Lüksemburg Zirvesi'nde Kıbrıs ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılması kararını aldı. Zirvede Konsey, Güney Kıbrıs, Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya ile müzakerelerin başlatılması amacıyla 1998 baharında hükümetlerarası konferans düzenlenmesine karar verdi. Lüksemburg Zirvesi'nde, Kıbrıs, bundan sonraki genişlemede yer alacak ülkeler arasında sayılırken, Kıbrıs'ın birliğe katılmasından ortaya çıkacak yararlardan iki toplumun da yararlanması gerektiğinin altı çizildi. Bu bağlamda, Konsey, Kıbrıs Hükümeti'nden, Kıbrıs Türk toplumu temsilcilerinin de, üyelik görüşmelerine katılması konusunda istekli davranmasını talep etmiştir. Bu kararında Konsey, ayrıca, Kıbrıs'ın AB'ye üyeliği ile ilgili görüşme sürecinin, BM çerçevesinde sürdürülen toplumlararası görüşmelere de olumlu katkı yapacağı fikrini ileri sürmüştür.[6]

Güney Kıbrıs'ın üyelik süreci için yaşanan bu tavizlerin devamı, AB süreci içinde siyasi arenada da 1999 Helsinki Zirvesi'nde AB üyesi ülkelerin hükümet başkanlarının "Kıbrıs sorununa çözüm bulunmasının Kıbrıs'ın Birliğe üyeliği için koşul olmadığı"nı açıkça ortaya koymasıyla devam etmiştir. Böyle bir kararın alınmasındaki en önemli faktör, AB içinde planlanan doğu genişlemesinin Yunan vetosuyla karşı karşıya kalma ihtimali olmuştur. Yunanistan, zirve sırasında Kıbrıs'ın üyeliği yönünde karar verilmezse genişlemenin engellenmesi yönünde veto hakkını kullanacağını belirtmiştir. Yunanistan'ın bu olumsuz tavrı nedeniyle AB, o dönemde bir ikilemle karşı karşıya kalmıştır. Bunun en önemli nedeni, aynı anda 10

---

6 Conclusions of the Presidency, Luxembourg, 12 and 13 December 1997. & Melek M. Fırat, "Helsinki Zirvesinden Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, Güz 2004, s. 51-52.

aday ülke için verilecek genişleme kararının Konsey'de oybirliği ile alınacak olmasıdır. Bu durumda, AB ya Kıbrıs'ı dâhil etmeyerek Yunun vetosu nedeniyle genişlemeden vazgeçecek ya da adada çözüme ulaşmadan Kıbrıs'ı Doğu ve Orta Avrupa genişleme sürecine dahil edecekti. Sonuçta genişlemeyi riske atmak istemeyen AB, Kıbrıs sorununun çözümünü, Güney Kıbrıs'ın birliğe üyeliği için bir önkoşul olmaktan çıkarmış ve böylece belki de Kıbrıs sorununun muhtemel çözümü için Rum tarafını zorlayacak en önemli faktörlerden biri ortadan kaldırılmıştır.[7]

Korfu ve Helsinki gibi kritik dönemeçleri lehine atlatan Güney Kıbrıs 24 Nisan 2004 tarihinde gerçekleştirilen Annan Planı referandumunda çözüm ihtimalini reddeden taraf olmuşsa da Mayıs 2004'te AB'ye tam üye olmuştur. Bu tarihten sonra hem Yunanistan'ın hem de Güney Kıbrıs'ın AB'ye tam üyeliği sonrası Avrupa merkezli bir sorun haline gelen Kıbrıs sorununun çözümü de Birliğin politikalarına endekslenmek zorunda kalmıştır. Halihazırda konuyla ilgili 8 başlıkta müzakereleri dondurarak soruna geçici bir çözüm üreten AB'nin, aslında BM kararları ve çabaları çerçevesinde bir çözümden yana tavır sergilemesi gerekmektedir. Zira geçmişte Yunanistan ve günümüzde ise Güney Kıbrıs politikalarından bağımsız olarak sorunu BM zeminine taşıma yönünde somut adımlar atamayan AB için, Kıbrıs sorunu, hem AB hem de Türkiye'de yaşanan iç siyasi sebeplerle uzun süreli bir çıkmaz olarak şimdilik donmuş görünmektedir. Fakat Türkiye'nin müzakere sürecinde ilerleme kaydettiği her noktada AB tekrar kendisini bu çıkmaz içinde bulacaktır.

Söz konusu çıkmaza kendi kararlarıyla giren AB'nin 'diplomatik başarı' beklerken 'diplomatik beceriksizliği' olarak eleştirildiği[8] ve sorunun Birlik içine ithal edildiği noktada, sorunun çözümünü kolaylaştırma noktasında taahhütlerini de yerine getirmekten oldukça uzak kaldığı görülmektedir. Kıbrıs sorununa doğrudan taraf bir ülkeyi barındırması ve bu sorunu Türkiye ile ilişkilerinde bir araç olarak kullanan üyelerin varlığı Birlik içinde bütüncül bir siyasi iradenin oluşamamasına neden olmakta ve Birliği *ahde vefa* ilkesine aykırılık teşkil edecek düzeyde Kıbrıs Türk tarafına yönelik taahhütlerini yerine getirememesine neden olmaktadır. Bunun en önemli örneğini 'Yeşil Hat Tüzüğü' olarak nitelendirilen ve AB müktesebatının bir parçası haline gelen düzenlemenin uygulamadan uzak kalması gösterilebilir. Tüzük, adanın kuzeyinde üretilen ve ambargo uygulanan malların Yeşil Hat üzerinden AB pazarına girebilmesi yönünde kolaylıklar öngörmektedir.[9] Mali yardım kısmı da bulunan Tüzüğün bu kıs-

7 Melek M. Fırat, "Helsinki Zirvesinden Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, Güz 2004, s. 53-60.

8 "Rumların AB Üyeliği Büyük Hataydı", *Financial Times*, 4 Ağustos 2005.

9 Council Regulation (EC) No 866/2004 of 29 Nisan 2004 on a regime under Article 2 of Protocol 10 to the Act of Accession, (Official Journal of the European Union L 161 of 30 Nisan 2004). Detaylı analiz için bkz. Hacer Soykan Adaoğlu, "AB ve KKTC Hukuku Açısından Yeşil Hat Tüzüğü, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, Güz 2005, s.15-29.

mının hayata geçirilmesi Rum vetosu nedeniyle engellenmekte ve Tüzük, Rumların izolasyonlar sayesinde ekonomisini kendine yeter pozisyona getiremeyen KKTC'yi ekonomik asimilasyon ile kendine bağımlı hale getirme düşüncesinin gölgesinde uygulama alanı bulma(ma)ya çalışmaktadır. Bu durum da izolasyonların fiilen varlığının devamı anlamına gelmektedir.

Avrupalılaşan sorunun kapsamında AB'nin taahhütlerinde zorlandığı ya da gerçekleştirmekten uzak kaldığı diğer konular ise KKTC'de AB ofisinin ancak dolaylı yollarla açılabilmesi, Kıbrıslı Türkler ile Yüksek Temas Grubu tarafından getirilen önerilerin ciddiyetle ele alınmaktan uzak kalması gibi konulardır. AB gençlik programları kapsamında eğitimde değişim gibi doğrudan sosyal etkileşimi etkileyecek ve siyasi sorunlardan sıyrılması gereken en insani konularda dahi sorunun *Avrupalılaşan* boyutu açıkça hissedilmektedir.

Çözüm Yeri Olarak Birleşmiş Milletler

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne tam üyelik vererek Kıbrıs sorunu üzerindeki tarafsızlığını yitiren AB, Kıbrıs sorununun çözümünde inandırıcılığını da yitirmiş görünmektedir. Bu nedenle Birliğin sorunu BM inisiyatifinde çözme isteğini hayata geçirecek somut önerilerle tarafların önüne gelmesi en azından prensipte beklenmelidir. Fakat böyle bir beklentinin AB karar alma mekanizmasında hayata geçirilmesi Rum Yönetimine rağmen oldukça zor görünmektedir. Zira AB üyeliği sonrası Kıbrıs Türk tarafı ile aynı masada pazarlık yapması için talep edeceği hiçbir şeyin kalmadığını düşünen Rum tarafı, çözüm için atalet içinde davranmaya devam edecektir. Bu durumda AB tarafından ve uluslararası aktörlerden sorunun çözümüne yönelik beklenecek teşvik, sorunun muhtemel çözümünde yeni açılımlar sağlama adına farklı zeminlerde tarafları bir araya getirmeye teşvik olacaktır. Aralık 2006 AB Zirvesi sonrası Türkiye'nin Ek Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmemesi sonucu dondurulan 8 başlık nedeniyle soğuyan AB ilişkileri çerçevesinde yapılabilecek en makul açılım, farklı zeminlerde lobi faaliyetlerine gitmek olabilir.

Referandum sonrası ABD, KKTC üzerindeki izolasyonların kaldırılması yönünde söylemlerde bulunmuştur. Bu bağlamda, ABD tarafından çözüm adına somut adımlara teşvik yönünde çaba göstermesi için lobi faaliyetlerini güçlendirmeye çalışmak makul bir arayış olabilir. Uluslararası arenada güçlü bir aktör olan ABD'nin KKTC'ye yönelik ticareti başlatması, hem KKTC'yi ekonomik bağımlılıktan kurtararak bu ülkenin gelişimine katkı sağlayacak hem de Türkiye ile sıkı ticari ve siyasi bağları olan ülkelerin KKTC'yi tanıma konusundaki çekingenliğini ortadan kaldırmasında yardımcı rol oynayabilir.

Ayrıca bu konuda taraf olma eğilimi gösteren Rusya gibi ülkeler aracılığıyla, en azından, sorunun BM zeminine kaymasının yollarını arama ça-

basına girilebilir. Hatırlanacak olursa, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2006 yılının başında, Türk tarafının Kıbrıs sorununa barışçı bir çözüm sağlanması konusundaki kararlılığının ödüllendirilmesi gerektiği konusunda görüş bildirmiştir ve bu bağlamda 24 Ocak'ta yayımlanan Türkiye'nin Kıbrıs Eylem Planı'na da destek verdiğini açıklamıştır. [10] Ayrıca Rusya, "Kıbrıs sorununun çözüm yerinin Birleşmiş Milletler olduğu" vurgusunu yapmıştır.[11] Her ne kadar Rusya, farklı sebeplerden dolayı Türk tarafı yanlısı tavır sergilemiş olsa da Türkiye ve Kıbrıs Türk Kesimi bu desteği uluslararası arenada en iyi şekilde kullanılabilir. Bilindiği gibi Rusya, Kıbrıs Rum Kesimi ile vize sorunu yaşamakta ve Rum Kesimi'nin Rus vatandaşlarına yönelik vize uygulamasının kaldırılmasını istemektedir. Bu çerçevede Rusya'nın Güney Kıbrıs Yönetimi'ne karşı elinde bulundurduğu en önemli koz BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olmasıdır. BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde veto hakkının bulunması Rusya'ya GKRY karşısında bulunmaz bir kart niteliği taşımaktadır. Bu nedenle, Rusya bu konudaki inisiyatifi kaybetmeme adına Kıbrıs konusunun AB zeminine kaymasından rahatsızlık duymakta ve Türk tarafını destekler görünmektedir. Her ne kadar ulusal çıkarlar çerçevesinde gerçekleşmiş de olsa, Rusya'nın Kıbrıs sorununun çözüm yerinin BM olduğuna dair tutumu, Türkiye ile örtüştüğü ölçüde uluslararası platformda lehimize destek oluşturacak şekilde kullanılabilir.

Uluslararası platformdaki destek arayışlarının en önemli unsurunu AB'ye Güney Kıbrıs ile birlikte katılan yeni AB üyeleri oluşturabilir. Bulgaristan, Polonya gibi Türkiye'nin AB üyeliğine sıcak bakan üyeler ile daha sıkı ikili işbirliği içine girerek Kıbrıs sorunu konusundaki tezlerimizi anlatma yoluna gidebilmenin yolları aranmalıdır. Bu sayede uluslararası aktörlerle sıkı işbirliğine girerek sorunun BM'ye aktarılması kolaylaştırılabilir.

Türkiye'nin müzakere sürecinde, Kıbrıs sorununun Birlik sorunu olarak kilitlenip kalmasına tepki olarak, AB ile yapılacak görüşmelerde Kıbrıs ile ilgili konular bekletici sorun olarak kullanılabilir. Bu konularda görüşmeleri ertelemeyi tercih etme, sorunun uluslararası platforma taşınmasına yönelik bir baskı unsuru olarak kullanılabilir.

Sonuç olarak, Kıbrıs sorununun uzun vadeli muhtemel bir çözümü, AB zemininde değil BM gibi tarafsız bir zeminde ve AB'nin mevcut durumda günü kurtarmaya yönelik uygulamaya koyduğu parça parça çözümler yerine bir bütün halinde olmalıdır. Ancak AB'nin uluslararası platform da sorunun çözülmesi konusunda 'samimiyet testi'nden geçtiği dönemde,

---

[10] "Putin'den Eylem Planı'na Övgü", *CNNTürk*, 31 Ocak 2006; http://www.cnnturk.com/interactive/yazdir.asp?PID=319&haberID=155181, (Erişim tarihi: 21.11.2006).

[11] "Gül: Rusya ile Kıbrıs Sorununun Çözüm Yerinin BM olduğu yolundaki fikirlerimiz Tamamen Aynı", *Arcaajans*, 2 Şubat 2006; http://www.arcaajans.com/arca.asp?yer=haber&sec_id=8201.

çözümün sadece BM'ye taşınmasıyla AB'yi *Avrupalılaştırdığı* ve çözümü zorlaştırdığı noktada sorunun tamamen dışına itmek de mümkün görünmemektedir. Dahası AB, sorunu içine çektiği noktada çözümü kolaylaştırıcı adımların sorumluluğunu da göğüslemelidir. Bu durumda AB'nin uluslararası müzakerelere katkısı, bir yandan KKTC'nin hukuki dayanaklarını kullanabilmesine olanak sağlaması ve Türkiye ile ilişkilerinde ikircikli tavır sergilememesi, başka deyişle güven tazeleyip çözüm için teşvik unsuru yaratmasıyla mümkün olacaktır. Bu açılardan AB tarafının katkısı, Yeşil Hat Tüzüğü konusundaki hukuki açılımlar, koşulluluk perspektifi ve Türkiye-AB ilişkilerindeki siyasi açılımlarla somutlaştırılabilir.

* AB Yeşil Hat Tüzüğü'nün Rumlar tarafından gerektiği gibi uygulanmamasının üzerine giderek hukuki yoldan ihlal prosedürlerini başlatarak ya da başlatacağı uyarısıyla Rumlara baskı uygulayarak, çözüm yönünde özellikle Doğrudan Ticaret Tüzüğü'nün uygulanmaya başlanması yönündeki vetosunu kaldırması için güneyi ikna yoluna gitmelidir.

* Avrupa değer ve standartlarını, koşulluluk esası içinde telkin ettiği durumlardaki dönüştürme etkisini, Rumların halihazırdaki üyeliğine rağmen, üyelikten kaynaklanan sorunlulukları çerçevesinde kullanmayı deneyebilir – zira bu konuda gerçek bir kararlılığa bürünürse AB'nin, Rumların üyelikten kaynaklanan yükümlülüklerinin uygulanması konusunda boşluklar bulması zor olmayacaktır.

* AB'nin Rumları ve diğer üyeleri kalıcı çözüme teşvik için daha ciddi adımlar atması yönünde düşündürecek önemli unsurlarından biri, Türkiye'nin AB üyelik müzakereleri çerçevesinde olumlu ve net sinyaller vermesi olacaktır. Zira müzakere sürecinde yıllardır çizilen zig-zag'lar, sorunun politize olmasına neden olmaktadır. Fransa gibi Türkiye üyeliğine karşı duruş sergileyen ülkeler, AB'nin Kuzey Kıbrıs'a yönelik taahhütlerinin yerine gelmemesini ve bu sorun nedeniyle ilişkilerin tıkanmasını kolaylıkla Rum vetosuna bağlayabilmektedir. Başka bir deyişle, AB üyesi ülkeler Rum vetosunun arkasına rahatlıkla sığınabilmektedirler. Bu nedenle Kıbrıs sorununun politize olmasını engellemek AB'nin sorumlulukları arasındadır. Ayrıca, müzakere sürecinde üyelik perspektifine yönelik olumlu ve net sinyaller alan bir Türkiye'ye AB vizyon sağlamış olacaktır. Bu vizyon da Türkiye'yi Kıbrıs sorununun çözümü konusunda daha fazla ilerleme sağlayabilmesi adına teşvik edecektir, çünkü karşılıklı adımların atılacağını gören Türkiye, açılımlarında daha cesur olabilecektir.

KAYNAKÇA

"Gül: Rusya ile Kıbrıs Sorununun Çözüm Yerinin BM olduğu yolundaki fikirlerimiz Tamamen Aynı", *Arcaajans*, 2 Şubat 2006; http://www.arcaajans.com/arca.asp?yer=haber&sec_id=8201.

"Putin'den Eylem Planı'na Övgü", *CNNTürk*, 31 Ocak 2006; http://www.cnnturk.com/interactive/yazdir.asp?PID=319&haberID=155181, (Erişim Tarihi: 21.11.2006).

"Rumların AB Üyeliği Büyük Hataydı", Financial Times, 4 Ağustos 2005.

2770th Council Meeting, General Affairs and External Relations, 16289/06(Presse 352), Brussels, 11 Aralık 2006.

Council Regulation (EC) No 866/2004 of 29 April 2004 on a regime under Article 2 of Protocol 10 to the Act of Accession, (Official Journal of the European Union L 161 of 30 Nisan 2004).

Hacer Soykan Adaoğlu, "AB ve KKTC Hukuku Açısından Yeşil Hat Tüzüğü, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, Güz 2005, s.15–29.

Hasan Erçakıca, "Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Süreci ve Kıbrıs"; (http://www.stwing.upenn.edu/~durduran/hamambocu/authors/dsy/ab1/#1.3 , 15 Kasım 2006)

Helsinki Zirvesi Başkanlık Sonuç Belgesi(özet), 10–11 Aralık 1999; http://belgenet.com/arsiv/ab/helsinki_sonuc.html.

Kamer Kasım, "Kıbrıs Sorunu ve Doğu Akdeniz'de Güvenlik", Uluslararası Güvenlik Sorunları, Kamer Kasım, Zerrin A. Bakan (der.), Ankara, *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları*, 2004, s. 125-141.

Latif Aran, "Avrupa Topluluğu Adalet Divanı kararları Işığında Kıbrıs Sorunu", TEPAV, 2006, s. 2, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/latif_aran_kibris.pdf.

Melek M. Fırat, "Helsinki Zirvesinden Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, Güz 2004, s. 47-79.

Meltem Müftüler Bac ve Aylin Güney, "The European Union and the Cyprus Problem 1961-2003", *Middle Eastern Studies*, Cilt: 41, Sayı: 2, Mart 2005, p. 283.

2. BÖLÜM:
TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KAFKASYA VE ASYA

2. BÖLÜM

2.1.

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI: FIRSATLAR VE GÜVENLİK PROBLEMLERİ

Kamer KASIM*

GİRİŞ

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin dış politikasında hemen hiç yer bulmayan Kafkasya Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hem enerji politikaları hem de güvenlik anlamında önemli bölgelerden birisi olmuş ve Türkiye'de dış politika yapıcıları daha önce yeterince tanımadıkları Kafkasya'ya yönelik olarak stratejiler oluşturmak durumunda kalmışlardır. Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan Kuzey Kafkasya'ya bakış Türk-Rus ilişkileri çerçevesinde değerlendirilirken, Güney Kafkasya'da üç yeni devletin ortaya çıkmasıyla bu ülkelerle ilişkiler Kafkasya politikasının ana eksenine oturmuştur. Türkiye açısından Sovyetler Birliği'nin dağılması Kafkasya'da yeni fırsatlar ortaya çıkarırken, bölgesel çatışma ve krizlerin varlığı ise zorluklara neden olmuştur. Rusya bölgedeki tecrübesi ve Sovyetler Birliği döneminden kalan bağlantılarıyla avantaj sağlarken, yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerde beliren milliyetçilik ve Kafkasya genelinde görülen daha bağımsızlıkçı akımlar Rusya'nın Kafkasya'daki varlığını tehdit etmiştir. Çeçenistan sorunu zaman zaman Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirirken, Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasıyla eski Sovyet coğrafyasına dönme stratejisi Türkiye'nin Güney Kafkasya ve enerji hatlarına yönelik politikasını da etkilemiştir. Kafkasya'da bölgesel güçler arasındaki asıl rekabet ise bölge enerji kaynaklarının taşınması noktasında ortaya çıkmıştır. Türkiye, Rusya ve İran petrol ve doğal gazın kendi toprakları üzerinden uluslararası pazarlara taşınmasını istemişlerdir. Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesini ileri sürmüş, önceleri özellikle maliyet konusunda eleştirilen boru hattı çok güçlü bir rekabetin sonucunda gerçekleştirilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının tamamlanmış ve faaliyete geçmiş olması Türkiye'nin Kafkasya'ya

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, USAK Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Merkezi.

yönelik enerji politikası açısından başarıdır. Bu noktada ABD'nin de Doğu-Batı enerji koridoru stratejisi çerçevesinde hattın yapımını desteklemiş olması ve yine ABD yönetiminin İran seçeneğine karşı aktif faaliyette bulunarak Amerikan şirketlerinin İran'da yatırım yapmasını engellemeye varan politikası Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur. Doğal gaz konusunda ise Türkiye, Türkmenistan doğal gazını Türkiye'ye taşıyacak olan Hazar geçişli boru hattı projesini savunmasına rağmen, Mavi Akım'a öncelik vermesi ve Rus gazını Türkiye'ye taşıyan bu hattın faaliyete geçmesi, Türkmenistan'ın Rusya ile yaptığı gaz anlaşmaları, Türkmenistan ve Azerbaycan gazını taşıyacak olan Trans-Hazar projesi konusunda soru işaretlerine neden olmuştur. Enerji konusu Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan bağlamında Türkiye'nin gündeminde yer almaya devam etmektedir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile ilişkileri çerçevesinde Kafkasya politikası incelenecektir.

Güç Mücadelelerinin Odağında Kafkasya

Türkiye'nin Kafkasya politikası açısından bölgesel güçleri dışarıda tutarsak en önemli ülke Azerbaycan'dır. Türkiye ile olan özel bağları ve zengin enerji kaynaklarıyla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve uluslararası sisteme entegrasyonu Türkiye açısından önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı tarihte sürmekte olan savaş Türkiye'nin Kafkasya politikasını da etkilemiştir. Türkiye Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü korunarak çözülmesini savunmuş ve Ermeni işgaline karşı uluslararası kuruluşlar nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bölgesel güçlerin hatta bölge dışı bir güç olarak ABD'nin de bir şekilde müdahil olduğu sorun bölgesel güçleri karşı karşıya getirmiştir.[1] 1992 yılında Ermeni kuvvetlerin Nahçivan'a yönelik saldırıları karşısında Türkiye'nin müdahale olasılığı gündeme geldiğinde Rus Komutan Shaposhnikov'un Türkiye'nin müdahalesinin Üçüncü Dünya Savaşına neden olabileceğini açıklamasıyla Soğuk Savaş dönemi sonrasında ilk kez Türkiye ile Rusya arasında bir sıcak çatışma olasılığı gündeme gelmiştir.[2] Rusya ve Ermenistan'ın da taraf olduğu Taşkent Ortak Güvenlik Antlaşmasına göre anlaşmaya taraf ülkelerden birine yapılan saldırı tüm taraf ülkelere yapılmış sayılacaktı.[3] Bu nedenle Türkiye ve Ermenistan arasındaki bir çatışma Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirebilirdi. Kriz Ermeni kuvvetlerin

---

1 Dağlık Karabağ sorunu için bakınız, Dağlık Karabağ sorununda bakınız, Kamer Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict: From Its Inception to the Peace Process", *Armenian Studies*, Sayı: 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 170–185. Kamer Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers", Bülent Gökay (ed.), *The Politics of Caspian Oil*, (London: Palgrave, 2001), ss. 185–198.

2 Amberin Zaman, "Azerbaijan Looks to Ankara", *The Middle East*, Sayı: 213, Temmuz 1992, s. 8

3 Allison Roy, *Military Forces in the Soviet Successor States*, Adelphi Paper, 280, (London: The International Institute for Strategic Studies, 1993), s. 10.

çekilmesiyle çözülmüştür.[4] Süreç içerisinde işgalin sona erdirilmesine yönelik bazı BM Güvenlik Konseyi Kararları da alınmıştır. Bunlar: 822 sayılı 30 Nisan 1993 tarihli karar, 853 sayılı 29 Temmuz 1993 tarihli karar, 874 sayılı 14 Ekim 1993 tarihli karar ve 884 sayılı 11 Kasım 1993 tarihli kararlardır. Karabağ savaşında 1994 yılında ateşkes sağlanmıştır. Ateşkesin ilanından sonra soruna AGİT Minsk grubu girişimiyle çözüm bulunma çabalarına hız verilmiştir. AGİT Minsk Grubu tarafından yürütülen barış sürecinde önemli bir adım Aralık 1996 AGİT Lizbon zirvesinde atılmıştır. Bu zirvede Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyan bazı prensipler kabul edilmiştir. BM Genel Kurulunda 14 Mart 2008 tarihinde alınan karar ise konu ile ilgili son dönemdeki en önemli karardır. 39 lehte, 7 karşı oy ile alınan karar Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmakta ve Ermeni kuvvetlerin işgal altındaki topraklardan çekilmesini istemektedir. Karar ayrıca yerinden edilen nüfusun geri dönme hakkına da vurgu yapmaktadır. AGİT Minsk Grubu eş başkanları olan ABD, Rusya ve Fransa'nın karar karşı oy kullanmaları ise Azerbaycan'da AGİT Minsk Grubuna olan güveni sarsmıştır.[5] Karabağ sorununun çözümüne yönelik bir adımda Kasım 2008'de imzalanan Moskova Deklarasyonudur. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan arasında imzalanan deklarasyon sorunun uluslararası hukuk çerçevesinde barışçı yollarla çözülmesine vurgu yapmaktadır. Azerbaycan'ın daha önce çözüm bulunamadığı takdirde kuvvet kullanacağı söylemini değiştirdiği söylenebilir. Deklarasyonda ayrıca 2007 Madrid prensiplerine vurgu yapılıyor. Madrid Prensipleri Ermeni kuvvetlerin Dağlık Karabağ'ın dışında işgal ettikleri reyonlardan çekilmesini ve sonra Karabağ'da referanduma gidecek bir sürecin başlamasını içeriyordu. Ermenistan Madrid Prensiplerini kabul etmemişti. Bunda ana neden ise Karabağ'ın dışındaki topraklardan kuvvetler çekildikten sonra referandum konusunun gerçekleşmesinde Azerbaycan'ın zorluk çıkarabileceği düşüncesi ve Ermenistan iç politikasında herhangi bir çekilmeye karşı olan gruplardır.[6] Karabağ sorununda Ermenistan'daki bazı çevreler zamanın Ermenistan'ın lehine olduğunu düşünmektedir. Artık Azerbaycan'da Karabağ Savaşını hiç yaşamamış olan bir nesil yetişmektedir. 1994 yılında ateşkes imzalandığında doğan çocuklar 15 yaşına gelmiştir. İşgal altındaki topraklarda Azerbaycan Türklerine ait eserler tahrip edilmekte Azerbaycan'a ait izler silinmektedir. Ermenistan bu süreçte işgalin kalıcı

---

4 Kamer Kasım, "Turkey's Foreign Policy Towards the Russian Federation", *Yönetim Bilimleri Dergisi (Journal of Administrative Sciences)*, Cilt: 1, Sayı: 1–2, 2003–2004, ss. 203–234.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. *http://www.azerbaijan.az/_News/_news_e.html?lang=en&did=2008-03-15*. Fuad Axundov, Co-Chairs Against Azerbaijan, the UN General Assembly Against Co-Chairs, Region Plus, Cilt: 51, Sayı: 7, 1 Nisan 2008, ss. 8-12. Kamer Kasım, "Origins and Consequences of the Karabakh Conflict", *Basic Principles for the Settlement of the Conflicts on the Territories of the GUAM States*, Baku, 15-16 Nisan 2008, ss. 64-68.

6 Liz Fuller, "Azerbaijan Floats Principles For Karabakh Peace Settlement " RFERL, http://www.rferl.org , 9 Aralık 2008.

olabileceğini hesaplamaktadır. Diğer taraftan ise Azerbaycan'ın lehine olan BM kararları vardır. Bu durumda uluslararası hukuk açısından işgalin tanınması çok zordur. Yani dondurulmuş çatışma (*Frozen conflict*) durumunun işgali meşrulaştıracağı söylenemez. Ayrıca Azerbaycan işgal altındaki topraklardan göç etmek zorunda kalanlara yönelik kayıtlar tutmaktadır ve işgal edilen topraklarda tahrip edilen eserlere yönelik görüntülü kayıtlar da vardır. Kafkasya'da askeri varlığının bulunduğu kontrolü altındaki Ermenistan'ın Batı bloğuna kaymasını istemeyen Rusya'nın Karabağ sorununun çözümünde çok da aktif olmasını beklemek gerçekçi değildir. Türkiye'de Ermenistan'ın itirazından dolayı arabulucu rolü oynayamamaktadır. Bu durumda Türk dış politikası yapıcılarına Azerbaycan ile birlikte hareket etmek ve iki ülkenin olası senaryoları birlikte değerlendirmeleri seçeneği kalmaktadır. Dağlık Karabağ sorunu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşememesinin nedenlerinden birisini de oluşturmaktadır. Bu konuya Türkiye-Ermenistan ilişkileriyle ilgili kısımda yer verilecektir.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde enerji boyutu ön planda olmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının açılmasına kadar olan süreçte yaşanan bölgesel rekabette iki ülkenin kararlı tutumları sonucu boru hattı projesi gerçekleşmiştir. Enerji alanındaki işbirliğinin yanında askeri ve kültürel alanlarda da işbirliği sürmektedir. Azerbaycan'ın nüfusunun Gürcistan ve Ermenistan'dan fazla olmasının yanı sıra sahip olduğu enerji kaynakları Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi açısından önemli bir potansiyeli oluşturmaktadır. Bakü'den başlayıp Gürcistan üzerinden Türkiye'ye bağlanacak olan demiryolunun tamamlanması halinde ticaretin daha da gelişeceği öngörülmektedir.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri ise Türkiye'nin dış politikası açısından Kafkasya'daki en sorunlu alanı oluşturmaktadır. Türkiye Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımasına rağmen iki ülke arasında normal diplomatik ilişkiler kurulamamaktadır. Bunun için Ermenistan yönetiminin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü açıkça tanıması ve bunu teyit için iyi komşuluk ilişkileri ve sınırların dokunulmazlığını içeren bir deklarasyon imzalaması, soykırım iddialarının Ermenistan yönetimi tarafından uluslararası alanda gündeme taşınmaması ve Karabağ sorununun çözümünde de adım atılması gereklidir. Bir ülkenin toprak bütünlüğünü açıkça tanımadan onunla normal diplomatik ilişki kurmayı beklemenin anlamsızlığı ortadadır.

Ermenistan yönetiminin soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme taşıması ve bunu Ermenistan'ın en önemli dış politika amaçlarından birisi olarak sunması konusunda da Ter-Petrosyan döneminden sonra daha da sorunlu bir durum ortaya çıkmıştır. Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Ter-Petrosyan soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme getirmeme ve bu konunun Türkiye ile ilişkilerin önünde engel olmaması politikası

izlerken ardılı olan Koçaryan aktif bir şekilde soykırım iddialarının uluslararası alanda kabul görmesi için çaba sarf etmiştir. Koçaryan 1998 yılında Ermenistan Devlet Başkanı olduğu andan itibaren faaliyetlerine hız veren Ermenistan yönetiminin çabası Fransa Parlamentosu tarafından alınan kararda etkili olmuştur.[7] Koçaryan'dan sonra Devlet Başkanı seçilen Ser Sarkisyan yönetimi de soykırım iddiaları konusunda aynı çizgiyi devam ettirmiştir. Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinde de "*Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir.*" demektedir. Bağımsızlık Bildirgesine Ermenistan Anayasası'nda da atıf yapılmıştır.[8] (Son kabul edilen anayasada da aynı durum söz konusudur.) Bu konu özellikle diaspora ve diasporanın Ermenistan'da etkili olduğu gruplar tarafından kullanılmaktadır. Diaspora için soykırım iddiaları kimliğin bir unsurudur. Bu iddialar çerçevesinde soykırım endüstrisi olarak adlandırılan bir yapı oluşmuştur. Bu iddialardan diaspora organizasyonlarının vazgeçmesi beklenemez. Ancak Ermenistan yönetiminin pragmatik gerekçelerle uluslararası alanda soykırım iddialarını gündeme getirmemesi ve konuyu dış politika amacı olmaktan çıkarması mümkündür.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde sorun oluşturan diğer bir konu da sınırların dokunulmazlığı ve iyi komşuluk ilişkilerine ilişkin deklarasyon ve Ermenistan'ın bu konudaki tereddütlü durumudur. Kullanılan Batı Ermenistan terimi bir yana Ermenistan Parlamentosunda zaman zaman Türkiye-Ermenistan sınırını düzenleyen 1921 Kars Antlaşmasının tanınmaması gerektiği şeklinde konuşmalar yapılmaktadır.[9] Ermenistan'ın 1992 yılında o zamanki adıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansına-AGİK- (1994 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı-AGİT- olarak değiştirilmiştir) üyeliği ile sınırların değişmezliğini kabul ettiği düşünüldüğünde Bağımsızlık Bildirgesindeki Batı Ermenistan ifadesi ve 1921 Kars Antlaşmasının sorgulanması Ermenistan'ın uluslararası yükümlülükleriyle de çelişmektedir. Ermenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri, sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü gibi hususları kapsayan bir deklarasyonu imzalamayı reddetmiştir.[10] Bununla ilgili olarak Ermenistan yönetiminin bir adım atmamış olması ikili ilişkilerin gelişememesinin nedenlerinden birisi olmayı sürdürmektedir. Soykırım iddialarının Ermenistan dış politika amaçlarından birisi olmaktan çıkarılmasından Ermenistan açısından daha kolay olan karşılıklı iyi komşuluk ilişkileri ve sınırların dokunulmazlığını içeren bir deklarasyonu

---

[7] Kamer Kasım, "Armenian Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian And Kocharian Era", *Review of Armenian Studies*, Cilt: 1, Sayı:1, 2002, ss. 98–102.

[8] Stephan H Astourian, . "From Ter-Petrosyan To Kocharian: Leadership Change In Armenia", *Berkeley Program In Soviet And Post-Soviet Studies Working Paper Series*, 2000–2001, s. 20.

[9] Gerard J. Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı, (The Challenge of Statehood)*, Çev. Alma Taşlıca, (Ankara: İletişim Yayınları, 2000), s. 36.

[10] Ömer Engin Lütem ile söyleşi, *2023 Dergisi*, Sayı: 12, 15 Nisan 2002, s. 29.

imzalamaktır. Bunun önündeki engel ise koalisyon ortağı olan Ermeni Devrimci Federasyonu bulunmaktadır.

Türkiye özellikle ABD ve AB ile ilişkilerinde Ermenistan ile olan kara sınırının açılması noktasında baskı ile karşılaşmaktadır. Soykırım iddiaları konusu da bazı ülke parlamentolarında alınan kararlar dolayısıyla sorun oluşturmaktadır. Türkiye-AB ilişkilerine ise Ermeni iddialarının etkisi 1987 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından alınan karara kadar gitmektedir. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmasından üç ay sonra Avrupa Parlamentosu "Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü" başlıklı bir tavsiye kararı almıştır. Kararda 1915–1917 dönemindeki olaylar 1948 BM Sözleşmesine göre soykırım olarak adlandırılmakta ve Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımamasının AB'ye tam üyelik yolunda engel olduğu vurgulanmaktadır.[11] Avrupa Parlamentosu 17 Aralık 2004 zirvesinden iki gün önce 15 Aralık 2004 tarihinde de bir tavsiye kararı kabul etmiştir ve bu kararda da Türkiye'nin "soykırımı" tanıması istenmektedir. Avrupa Parlamentosu tarafından 15 Aralık 2004 tarihinde 262 ret oyuna karşılık 407 kabul oyuyla kabul edilen ve Türkiye ile AB arasında müzakerelerin başlatılmasını tavsiye eden metinde Türk otoritelerin Avrupa Parlamentosunun 1987 yılındaki kararının gereğini yerine getirmediğini ifade etmektedir.[12] Ayrıca 17 Aralık 2004 zirvesinden sonra kabul edilen Avrupa Konseyi Brüksel Zirvesi sonuç bildirgesinin 21. paragrafında Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu tarafından alınan 15 Aralık 2004 tarihli karara işaret eder demektedir. Aslında konu 6 Ekim 2004 tarihli Avrupa Komisyonu ilerleme raporunda da yer almıştır. Raporda soykırım sözcüğü kullanılmamakta onun yerine trajik olaylar denmektedir.[13] Ayrıca raporda Türkiye-Ermenistan arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulması ve kara sınırının açılmasını istedikten sonra diğer önemli bir konu adıyla 1915 olaylarından bahsedilmektedir. Bu açıdan bakıldığında 17 Aralık 2004 zirvesi sonuç bildirgesinin Avrupa Parlamentosunun kararına işaret etmesi, Türkiye açısından 6 Ekim 2004 tarihli Komisyon raporundan Ermeni sorunu ile ilgili yaklaşım açısından geriye gidiştir.[14] Soykırım iddiaları Kopenhag kriterleri arasında yer almadığından Türkiye'nin AB üyeliği önünde engel olmayabileceği düşünülebilir. Ancak AB üyesi ülkelerden Türkiye'nin üyeliğine soğuk

---

[11] *European Parliament Resolution on a Political Solution to the Armenian Question*, Doc. A2-33/87, http://europarl.eu.int , 18 Haziran 1987.

[12] Avrupa Parlamentosu Kararı, *(COM(2004)056-C6-0148/2004-2004/2182(INI))*, http://europar l.eu.int , 15 Aralık 2004.

[13] *Regular Report and the Recommendation of the European Commission on Turkey's Progress Towards Accession (COM(2004)0656-C6-0148/2004-2004/2182(INI)*, 6 Ekim 2004.

[14] Bakınız, Kamer Kasım, "AB Üyelik Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu ve Azınlıklar", *Avrasya Dosyası*, Cilt:11, Sayı.1, 2005, ss. 97–105. Kamer Kasım, "Türkiye'nin Avrupa Birliğine (AB) Üyelik Sürecinde Ermeni Sorunu", Mehmet Seyfettin Erol ve Ertan Efegil (Der.), *Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, (Ankara: Alp Yayınevi, 2007), ss. 1–25.

bakanlar süreç içerisinde Ermeni iddialarını Türkiye'ye karşı kullanacaklardır ve kullanmaktadırlar.

ABD ve bazı AB üyeleri tarafından gündeme getirilen bir diğer konuda sınır kapısının açılmasıdır. Bu Türkiye içinde de tartışmalara neden olduğundan ekonomik, politik ve stratejik boyutlarıyla analiz edilmelidir.

Türkiye, Ermenistan ile olan kara sınırını kapatarak ekonomik anlamda Ermenistan'ı cezalandırmak ve izlediği politikaları onaylamadığını çok net bir şekilde göstermek istemiştir. Denize çıkışı olmayan Ermenistan için kara sınırının kapalı olması taşıma maliyetlerinin artması anlamına gelmektedir. Ermenistan Türkiye'nin kara sınırını kapatmasının Ermenistan'a yıllık maliyetinin 500 milyon dolar olduğunu iddia etmektedir. Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyine göre Türkiye ile olan kara sınırının kapalı olmasının Ermenistan'a maliyeti, Ermenistan GSYİH'nın %30–40 oranındadır. Ermenistan'ın Türkiye'nin limanlarını kullanması halinde taşıma maliyetinin %25 azalacağı da ifade edilmektedir.[15] Türkiye-Ermenistan kara sınırının açılmasından kazançlı çıkacak ülke Ermenistan'dır. Türkiye açısından bakıldığında ise Ermenistan anlamlı bir ticari partner olabilecek bir ülke değildir. Bunun temel nedeni Ermenistan ekonomisinin mevcut durumudur. Buna rağmen Türkiye'nin kara sınırını açması halinde Türkiye'nin elde edeceği kazanç ve ticaret hacminin miktarı konusunda çelişkili ve abartılı rakamlar ifade edilmektedir. Bu konuda 600 milyon dolardan başlayıp 1 milyar dolara kadar çıkan olası ticaret hacmi beklentileri gerçekçi bir zemine oturmamaktadır. Yine Ermenistan sınırının açılması halinde Doğu Anadolu'nun kalkınacağı iddiası da gündeme getirilmektedir. Ancak Azerbaycan, Gürcistan ve İran ile sınır kapılarının açık olmasına rağmen bölgeden yapılan ticaret istenilen düzeyde değildir. Ermenistan'ın bu sayılan ülkelerden çok daha fakir olduğu dikkate alındığında Ermenistan sınırının açılmasının Doğu Anadolu'da ciddi bir kalkınmaya neden olacağının iddia edilmesi şaşırtıcıdır.[16] Gerçekte Türkiye ile Ermenistan arasında hava koridoru açıktır ve ticaret Gürcistan ve İran üzerinden yapılmaktadır. Türkiye'nin Ermenistan ile olan kara sınırını açması için sınır illerinde kamuoyu oluşturmak amacıyla halkla ilişkiler çalışmaları yapılmakta ve bu çerçevede ortaya ekonomik anlamda gerçekçi olmayan veriler konmaktadır. Sınırın açılmasına yönelik gelişmelerin en son örneği "Kafkas Peyniri" adı verilen projedir. Gürcistan'ın Ninotsminda ve Ermenistan'ın Gümrü şehirlerinden gelen mandıracılar proje kapsamında Kars'ta buluşmuşlar ve "Kafkas Peyniri" nin tanıtımı

[15] Bayram Güngör, "Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması neden Gündemde: Jeo-Ekonomik Bakış", *Uluslararası İktisat ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl: 1 Cilt: 1, Yaz 2008.

[16] Örneğin Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği Başkanı 2002 yılında sınırın açılması halinde Türkiye'den Ermenistan'a 600 milyon dolarlık ihracat olacağını iddia etmiştir. Orhan Yıldırım, 'İhracatçılar Ermenistan Kapısının Açılmasını İstiyorlar', *Zaman*, 12 Ocak 2002. Bakınız, Sedat Laçiner, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik Boyutu" *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, Yaz 2002.

yapılmıştır.[17] Üç şehir arasında ticareti geliştirmeyi amaçladığı söylenen proje ve bu tarz girişimler konunun ekonomik boyutunun dışında ondan daha fazla başka nedenlerle önemsendiğini göstermektedir. Bu noktada Türkiye'nin Ermenistan kara sınırının açılması ve böylece Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığının azaltılması ve Ermenistan-İran ticari ilişkilerinin de gelişmesinin engellenmesi bazı ülkeler tarafından hesaplanmaktadır. Bu durumda Ermenistan'ın Batı sistemine entegrasyonunun daha kolay olacağı beklentiler arasındadır. Bu stratejide eksik olan ise Ermenistan yönetimine yönelik bir baskının uygulanmamasıdır. Türkiye kara sınırının açılması ve Ermenistan ile normal diplomatik ilişkilerin kurulması için bazı taleplerde bulunmaktadır. Ermenistan'ın soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme taşımaması, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü açıkça tanıması ve Karabağ sorunun çözümüdür. Bir ülke ile normal diplomatik ilişkiler kurmak istiyorsanız o ülkenin toprak bütünlüğünü tanımak doğal olandır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin yaklaşımı makul karşılanmalıdır. Eğer bir AB üyesi ülke başka bir AB üyesi ülkeden, örneğin Fransa, İspanya'dan toprak talep etse ve bir kısım İspanya topraklarını Batı Fransa olarak adlandırsa ve aynı ülke İspanya'nın ilişkilerinin çok iyi olduğu başka bir ülkenin topraklarının % 20 sinin işgalinden sorumlu olsaydı İspanya-Fransa ilişkileri bugünkü gibi olmazdı. Ermeni soykırım iddiaları konusunda da Türkiye'nin yaklaşımının görmezlikten gelinmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin soykırım iddialarının araştırılması ve belgelerle ortaya çıkılması ve konunun tartışılması önerisi karşısında diaspora ve diaspora destekli grupların "soykırım"ın tartışılmaz olduğu yaklaşımıyla ortaya çıkmaları ise bilimsel olarak kabul edilemez. Ermenistan yönetiminin zaman zaman ifade ettiği Türkiye ile ön koşulsuz görüşmeye hazırız açıklamaları Türkiye ve dünya kamuoylarına yönelik bir halkla ilişkiler çalışmasıdır. Koşul ileri süren Türkiye olduğuna göre bu gibi açıklamalar Türkiye'nin ileri sürdüğü şartlar konusunda adım atmayacağım demektir. Türkiye'nin Ermenistan kara sınırını açmasını isteyen ülkelerin öncelikle Ermenistan üzerinde baskı kurmaları gerekmektedir. Bunun yolu da diasporanın kullanılmasıdır. ABD'deki Ermeni diasporasının da önemli bir bölümü Ermenistan'ın Batıdan uzaklaşan ve Rusya'ya bağımlı bir ülke haline gelmesinden rahatsızdır. Bu durumda diasporanın Ermenistan'ın demokratikleşmesinin önünün açılmasında rol oynaması gerekirken tam tersi bir yaklaşım diaspora tarafından desteklenmektedir. Türkiye, Ermenistan sınırını açarsa daha sonra Rusya etkisinden çıkan Ermenistan'ın soykırım iddialarından vazgeçeceği şeklindeki beklentilerde gerçekçi değildir. David Mitrany gibi fonksiyonistlerin bir alanda başlayan işbirliğinin sarmal etkiyle diğer alanlara da yayılacağı şeklindeki yaklaşım tarihsel boyutu olan sorunların olduğu ülkeler için geçerli değildir. Ayrıca soykırım iddiaları konusunda Ermenistan yönetimi

---

17 "Ermenistan, Gürcistan ve Kars Mandıracılarının Ortak Ürettikleri 'Kafkas Peyniri' Tanıtıldı.", İHA, 29 Haziran 2008. "A Caucasian Cheese Circle", *The Economist*, 24 Mayıs 2008.

diasporanın da baskısı altında kalacağından tek başına hareket edemez. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde adım adım bazı gelişmeler yaşanabilir. Bu noktada Karadeniz Ekonomik İşbirliği her iki ülkenin bir araya gelebileceği bir platformdur. Ancak Türkiye'nin attığı ve atacağı adımlarda ilgili ülkelerin kamuoylarını dikkate alması ve bazı durumlarda da halkla ilişkiler çalışmasının yapılması gerekir. Örneğin 6 Eylül 2008 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın daveti üzerine iki ülkenin milli futbol takımlarının maçını izlemek üzere Ermenistan'a gitmiştir. 1971'de ABD ile Çin arasındaki "Pin Pong diplomasisine" benzetilen girişim fazla beklentilere neden olmuştur.[18] Sonuçta ziyaretin Ermenistan'ın dış politikasında bir dönüşüme yol açacağına ilişkin bir işaret ortaya çıkmamıştır.

Ermenistan mevcut politikasında ısrar ettiği sürece kara sınırının açılması zor görünmektedir. Devlet Başkanı Sarkisyan'ın bir önceki Devlet Başkanı Koçaryan ile aynı dış politika anlayışını izlediği sürece Türkiye'nin sınırı açması çıkarına da değildir. Çünkü Ermenistan gerekli adımları atmadan sınırın açılması halinde Koçaryan ve Sarkisyan çizgisindeki çevreler Ter-Petrosyan'ın göreceli olarak ılımlı bir politika ile Türkiye'den alamadığını, Türkiye'yi uluslararası alanda sıkıştırarak elde ettiklerini ifade edip bunu iç politikada kullanırlar. Böyle bir durum Koçaryan ve ekibinin Ermenistan'daki konumunu daha da güçlendirecektir.

Türkiye'nin Kafkasya'daki bir diğer komşusu Gürcistan ile ilişkileri Gürcistan'ın Bakü-Ceyhan petrol boru hattı güzergâhında yer almasıyla birlikte gittikçe önem kazanmıştır. Gürcistan bağımsızlığını kazandığında Güney Osetya ve Abhazya sorunları gibi toprak bütünlüğünü tehdit eden çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. Rusya, Gürcistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) üyeliğini sağlamak ve bu ülkedeki askeri varlığını pekiştirmek için Abhazya kuvvetlerine silah sağlamak ve onları eğitmek suretiyle Abhazya'yı desteklemiştir. Gürcistan kuvvetlerinin yenilgisinden sonra Gürcü hükümeti BDT'ye üyeliği kabul etmiş ve Gürcistan, Taşkent Ortak Güvenlik Anlaşmasını da imzalamıştır.[19]

Bölgesel güçlerden birisi olan Türkiye ise Gürcistan'ı ve tüm Kafkasya'yı etkileyen güvenlik sorunlarında Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Aynı şekilde, Gürcistan'ın Türkiye için Orta Asya'ya açılan bir kapı konumunda olması bu ülkenin önemini Türkiye açısından daha da pekiştirmektedir. Ayrıca Bakü-Ceyhan petrol boru hattının geçiş gü-

---

[18] "Diplomacy does not Compare with 70's Ping Pong", *Turkish Daily News*, 5 Ağustos 2008.

[19] Rusya çatışmalara karıştığı yolundaki iddiaları reddetse de Gumsat'daki Gürcü kuvvetleri Rus savaş uçakları tarafından bombalandı. Rusya Gürcistan'ın Eshera'daki Rus askeri labaratuvarına saldırarak bombalamaya neden oluşturduğunu iddia etti.
Viacheslav A. Chirikba, "Georgian-Abkhazian Conflict and its Aftermath", Mehmet Tütüncü (ed.), *Caucasus: War and Peace*, (The Netherlands: SOTA Haarlem, 1998), s. 75.

zergâhında bulunan Gürcistan'ın istikrarsızlığa sürüklenmesi projenin geleceğini tehdit edebilirdi. Türkiye Gürcistan'a yardım yapmış ve askeri işbirliğine gitmiştir. Gürcistan'ı Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlayacak olan ve Gürcistan'ın Azerbaycan üzerinden Orta Asya bağlantısını da pekiştirecek olan Bakü'den Gürcistan üzerinden Kars'a ulaşan demiryolu projesi ekonomik bağımsızlık ve Rusya etkisinden tamamen çıkması açısından Gürcistan için önemlidir. Demiryolu hattının yapımı için anlaşma 7 Şubat 2007 tarihinde Tiflis'te Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanmıştır. Projenin temeli ise Temmuz 2008'de atılmıştır. 750 kilometrelik bu demiryolu hattı ile üç ülke arasında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile kurulmuş bulunan enerji köprüsüne bir de demiryolu taşımacılık amaçlı köprüsünün eklenmesi planlanmaktadır. Ancak Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya sorunu ve Rusya-Gürcistan ilişkilerindeki problemler, Türkiye'nin Kafkasya politikasını hatta tüm dünyanın bölgeye bakışını etkileyen bir noktaya gelmiştir. Aslında Saakaşvili'nin Gürcistan Devlet Başkanı olmasıyla birlikte gerilmeye başlayan ilişkilerde krizler 2006 yılından itibaren başlamıştır. 2006 yılında 4 Rus subay casusluk yaptıkları gerekçesiyle Gürcistan'da tutuklanmışlar ve bu gelişme üzerine Rusya, Gürcistan'a ekonomik baskı uygulamış ve Rusya'da çalışan bazı Gürcüleri trenlerle sınır dışı etmiştir. 30 Ekim 2007 tarihinde de Rus askerlerinin Gürcü güvenlik güçlerine saldırdığı haberleri üzerine başlayan gerginlikte, Gürcistan Devlet Başkanı Saakaşvili Rus Kuvvetleri Komutanı General Chaban'ın Gürcistan'da istenmediğini ve ülkeyi terk etmesi gerektiğini ifade etmiştir.[20] Gürcistan özellikle Abhazya'daki Rus barışı koruma kuvvetlerinden rahatsızdı. ABD tarafından da Rusya veya Bağımsız Devletler Topluluğu barış gücü yerine uluslararası bir barış gücü gönderilmesi fikri ortaya konmuştu.

30 Ekim 2007 tarihinde Rus askerlerinin Ganmukhuri'ye girip Gürcistan güvenlik güçlerine saldırdığı haberi üzerine iki ülke arasında gerginlik artmıştır. Gürcistan Devlet Başkanı Saakashvili'de olay yerine gitmiş ve Rus kuvvetleri komutanı General Chaban'ın Gürcistan'da istenmediğini ve birkaç gün içerisinde ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Rusya-Gürcistan gerilimi Ağustos 2008'de savaşa dönüşmüştür. Gürcistan'ın Güney Osetya'da kontrolü sağlamak için askeri operasyona girişmesi üzerine, Rusya karşı harekâta başlamış ve Gürcistan kuvvetleri Güney Osetya'dan çıkarıldığı gibi Rus askerleri Tiflis yakınlarına kadar gelmişlerdir. Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin Rusya Devlet Başkanı Medvedev ile görüşmesi sonucunda taraflar 6 maddelik bir ilkeler deklarasyonu üzerinde anlaştıkları ilan edilmiştir. Şiddete son verilmesi, tüm askeri operasyon-

---

[20] Ariel Cohen, "US and the Georgian-Russian Crisis", Heritage Foundation, 10 Ekim 2006; www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/wm1235.cfm. "Georgia: Tbilisi Seks End to Russian Peacekeepers in Abkhazia", *RFERL*, *http://www.rferl.org*, 31 Ekim 2007. Kamer Kasım, "Gürcistan'daki Gelişmeler ve Rusya Faktörü", *Journal of Turkish Weekly*, *http://www.turkishweekly.net*, 9 Kasım 2007

ların durması, karşılıklı olarak insani yardımlara izin verilmesi, Gürcistan kuvvetlerinin çatışmalar öncesi mevzilerine dönmeleri, Rusya kuvvetlerinin önceki pozisyonlarına dönmesi ve Güney Osetya ile Abhazya'nın gelecekteki statüsü üzerine uluslararası görüşmelerin yapılmasını içeren deklarasyona rağmen Rusya kuvvetleri çekilmiş ancak ilkeler deklarasyonuna aykırı olarak Rusya Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Kriz Rusya'nın Batı ile ilişkilerini de bozmuştur. ABD'nin yetkili ağızdan Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesini Soğuk Savaş döneminde Çekoslovakya'nın işgaline benzetmesi krizin vardığı noktayı göstermektedir. Hatta farklı bir uluslararası ortamda Soğuk Savaş dönemi koşullarına mı dönülüyor tartışmaları başlamıştır.[21]

Türkiye'de Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformunu ortaya koyarak hem Rusya-Gürcistan krizinde hem de Kafkasya'da olası başka krizlerde sorun derinleşmeden bir çözüm bulunmasını ya da çözüm için ortamın sağlanmasını istemektedir. Türkiye'nin Kafkasya politikası bakımından konunun birçok yönü vardır. Türkiye hem genel dış politika çizgisinden hem de Gürcistan'ın enerji projelerindeki konumundan dolayı bu ülkenin toprak bütünlüğünü savunmuştur. Ancak Abhazya ve Güney Osetya'nın ayrılması her ne kadar Gürcistan tarafından tanınmasa da Gürcistan'ın zaten kontrolünün olmadığı bu toprak parçalarının yükünden kurtulması anlamına gelmektedir. Türkiye, Gürcistan ile olan iyi ilişkilerinden dolayı bu ayrılan yapıları tanımaz. Ancak bunlardan Abhazya ile özel ilişkiler kurması ve Abhazya'yı tamamen Rusya'nın kontrolüne bırakmaması daha rasyonel olabilir. Rusya ise Kafkasya'da çok kolay silahlı güce başvurarak Soğuk Savaş dönemi sonrası Batı'nın gözünde oluşmaya başlayan işbirliği yapılacak bir partner olma imajını zedelemiştir. Rusya ile Batı arasındaki gerginlik tıpkı Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Türkiye'nin Batı ile ilişkilerine olumlu yansıyabilir. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'da oynayacağı stratejik rolü önemseyen ve AB'nin de küresel güç olmak için bu coğrafyalarda söz sahibi olmasını isteyen bazı üye ülkelerin Türkiye'nin üyeliğini desteklemesine yol açacak bir uluslararası sisteme doğru gidilebilir.

Kafkasya'da oluşan yeni dengeler Türkiye'ye küresel politikada rol oynama fırsatı sunmakla birlikte yeni güvenlik risklerini de beraberinde getirmektedir. Rusya'nın rahatlıkla Gürcistan'ın bir limanına girmesi Karadeniz'in güvenliğine yönelik tartışmaları yeniden gündeme taşıyacaktır. Bu konuda Türkiye açısından Karadeniz'de riskler olmakla birlikte ciddi bir tehdidin olmadığı bir durum vardır ve Türkiye Karadeniz için ileri sürdüğü mekanizmaların bu bölgede güvenlik için yeterli olduğu görüşündedir. ABD ve bazı ülkeler özellikle Rusya'nın bölge ülkelerindeki etnik sorunları kullanarak ülkelerin iç işlerine karışma politikasına karşı da Karadeniz'de güçlü yeni yapılanmalar istemektedirler. Karadeniz'de bir gü-

[21] "Back to the Cold War", *Journal of Turkish Weekly*, www.turkishweekly.net, 8 Eylül 2008.

venlik boşluğu (*security vacuum*) olduğu düşüncesiyle Akdeniz'de terörle ve suçlarla mücadele kapsamında faaliyet gösteren NATO gücünün görev alanının Karadeniz'i de kapsayacak şekilde genişletilmesini isteyen ABD bu konuda Romanya ve Bulgaristan'dan destek görmektedir. Türkiye Karadeniz'de güvenlik amaçlı olarak 2001 yılında Karadeniz Deniz İşbirliği Deniz Görev Grubunun (*BLACKSEAFOR*) kurulmasına öncülük etmiştir. Karadeniz Deniz İşbirliği Deniz Görev Grubu kıyıdaş ülkelerin arama ve kurtarma çalışmaları yanında yasa dışı deniz trafiği ve asimetrik tehditlerle mücadelede bir araç olarak oluşturdukları yapıdır. Türkiye tarafından 2004 yılında başlatılan bir girişim de Karadeniz Uyum Harekâtı (*Operation Black Sea Harmony)* dır. 2006 yılı sonuna kadar Türkiye'nin yürüttüğü harekâta 27 Aralık 2006 tarihinde Rusya Federasyonu da katılmıştır. Bu harekâtın görevi yasa dışı faaliyetlere karıştıklarından şüphe duyulan ticari gemileri tespit etmek ve izlemektir.[22]

Rusya, Batıya karşı, enerji alanında etkin konumu kaybetmemek için enerji kaynaklarına sahip ülkeler ile bu kaynakların kendi topraklarından uluslararası alana taşınması için anlaşmalar yapmıştır. Rusya'da Kafkasya ve Orta Asya'da Batının desteklediği projelere karşı girişimlerde bulunmaktadır. Örneğin, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına Kazakistan petrollerinin de dâhil olmasını engellemek için Rusya, Kazakistan ile Tengiz havzasındaki petrolün mevcut boru hattının kapasitesinin yükseltilerek Rusya'nın Novorosisk limanına taşınmasını içeren bir anlaşma imzalamıştır.[23] Yine Rusya Türkiye'nin de desteklediği ve öncülerinden olduğu Hazar geçişli doğal gaz boru hattı ile Türkmenistan gazının, Azerbaycan gazı ile birlikte Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması projesi olan NABUCCO'yu engellemeye dönük bir anlaşmayı Türkmenistan ile imzalamıştır.[24] Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan gazlarının toprakları üzerinden dünyaya açılmasını istemektedir ve Rusya-Batı ilişkilerinin gerginleşmesi Türkiye'nin desteklediği projeleri ön plana çıkarmaktadır. Bu çerçevede NABUCCO projesi de yeniden gündeme taşınmıştır. Azerbaycan gazının Türkiye üzerinden Yunanistan'a ulaştırılması için temeli 2005 yılında atılan boru hattının 18 Kasım 2007 tarihinde açılması da hem Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bakımından hem de Türkiye'nin bölge enerji kaynaklarının taşınmasında transit rol oynaması bakımından önemlidir.[25]

---

[22] Kamer Kasım, "'Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirvesi: Karadeniz'de Yeni Bir Dönem Mi?", *Usakasya*, 19 Haziran 2007, www.usakasya.com.

[23] Melisa Hahn, "Moscow Achieves Success with Kazakh Oil Deal", *PINR, Power and Interest News Reports, http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=655&language_id=1*, 29 Mayıs 2007.

[24] "Central Asia: Russian, Turkmen, Kazakh Leaders Agree On Caspian Pipeline", *RFERL*, 12 Mayıs 2007. Lili Di Puppo, "What Future for Trans-Caspian Pipelines After the "Turkmenbashi deal"?, *Caucaz Europe News*, http://www.caucaz.com, 24 May 2007.

[25] "Türk-Yunan Doğal Gaz Boru Hattı Açıldı", *CNNTurk*, 18 Kasım 2007.

SONUÇ

Kafkasya Türkiye için önemli fırsatlar sunan ve Türkiye'nin küresel politikalarda etkin olmasının bir aracı olabilecek olan bölgedir. Küresel politikalar bakımından enerji konusu ön plana çıkmaktadır. Özellikle Batı bakımından enerji güvenliği açısından bölge enerji kaynaklarının kısa zamanda Batıya ulaştırılması ve Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılması önem taşımaktadır. Kafkasya ülkelerinin istikrarı ve Orta Asya ile bağlantıları bu noktada önem taşımaktadır. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile olan ilişkileriyle bu konuda en etkili bölgesel güçtür. Kafkasya'daki güç mücadelesiyle beslenen güvenlik sorunlarında Rusya askeri anlamda bölgedeki etkinliğini sürdürme ve bu yolla baskıda bulunma politikası izlemektedir. Rusya açısından Ermenistan ile olan ilişkileri ve bu ülkedeki askeri varlığı daha da önem kazanmıştır. Bu noktada Batılı ülkeler Ermenistan'ın Rusya ile olan bağlarının azaltılmasını istemektedirler. Türkiye-Ermenistan kara sınırının açılması için yapılan çalışmanın arkasında bu gerekçe vardır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'nin ilişkileri normalleştirmek için Ermenistan'dan istedikleri normal diplomatik ilişkilerin kurulabilmesi için olağan beklentilerdir. Ermenistan Türkiye ile sınırların dokunulmazlığı ve iyi komşuluk ilişkilerini içeren bir deklarasyon ile açıkça sınırları tanımadıkça, soykırım iddialarını Ermenistan dış politikasının bir amacı olmaktan çıkarmadıkça ve Karabağ sorunu da bir şekilde çözülmedikçe Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleşemeyecektir. Türkiye Kafkasya'ya yönelik politikalarında Azerbaycan ile ilişkilerini ve enerji boyutunu dikkate almak zorundadır. Atılacak adımlarda ilgili ülkelerin yönetimleri dışında kamuoylarına dönük mesajların verilmesi de önemlidir. Örneğin, Türkiye Cumhurbaşkanının futbol maçı vesilesiyle Ermenistan'a gitmesi Azerbaycan kamuoyunda hayal kırıklığına yol açmıştır. Ziyaret öncesinde Azerbaycan kamuoyuna yönelik bilgilendirme çalışması yapılsa ve kamuoyu önderleri Türkiye'ye davet edilerek Türkiye'nin ne yapmak istediği anlatılsa bunun önüne geçilebilirdi.

Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Batı ile yakınlaşması ve güvenlik sistemine entegrasyonunda önemli rol oynamaktadır. Abhazya ve Güney Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılmasıyla Gürcistan'ın iki bölge ile ilgili sorunu da çözülmüştür ve kalan toprakları üzerinde Gürcistan'ın bütünlüğünün korunması ve demokratikleşmesi Türkiye tarafından desteklenecektir. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında enerji güvenliği önemli bir yer tutmaktadır. NABUCCO projesi dâhil enerjinin topraklarından geçmesi Türkiye'nin enerji güvenliğinin garantisi olacaktır. Bunun gerçekleşmesi için ise Kafkasya'daki politik istikrarın sürekliliği gereklidir. Türkiye bölgeye yönelik politikasının şekillenmesinde enerji güvenliği ve politik istikrar faktörlerini dikkate almaktadır.

KAYNAKÇA

"A Caucasian Cheese Circle", *The Economist*, 24 Mayıs 2008.

"Central Asia: Russian, Turkmen, Kazakh Leaders Agree On Caspian Pipeline", *RFERL*, 12 Mayıs 2007.

"Diplomacy does not Compare with 70's Ping Pong", *Turkish Daily News*, 5 Ağustos 2008.

"Ermenistan, Gürcistan ve Kars Mandıracılarının Ortak Ürettikleri 'Kafkas Peyniri' Tanıtıldı.", *İHA*, 29 Haziran 2008.

"Georgia: Tbilisi Seks End to Russian Peacekeepers in Abkhazia", *RFERL*, *http://www.rferl.org*, 31 Ekim 2007.

"Türk-Yunan Doğal Gaz Boru Hattı Açıldı", *CNNTurk*, 18 Kasım 2007.

Astourian, Stephan H, "From Ter-Petrosyan To Kocharian: Leadership Change In Armenia", *Berkeley Program In Soviet And Post-Soviet Studies Working Paper Series*, 2000–2001, s. 20.

Avrupa Parlamentosu Kararı, *(COM(2004)056-C6-0148/2004-2004/2182(INI))*, http://europarl.eu.int , 15 Aralık 2004.

Axundov, Fuad, "Co-Chairs Against Azerbaijan, the UN General Assembly Against Co-Chairs", *Region Plus*, Cilt:51, Sayı:7, 1 Nisan 2008, ss. 8-12.

Cohen, Ariel, "US and the Georgian-Russian Crisis", *Heritage Foundation*, 10 Ekim 2006; www.heritage.org/Research/RussiaandEur asia/wm1235.cfm.

Di Puppo, Lili, "What Future for Trans-Caspian Pipelines After the "Turkmenbashi deal"?, *Caucaz Europe News*, http://www.caucaz.com, 24 May 2007.

European Parliament Resolution on a Political Solution to the Armenian Question, Doc. A2-33/87, http://europarl.eu.int , 18 Haziran 1987.

Fuller Liz, "Azerbaijan Floats Principles For Karabakh Peace Settlement ", *RFERL*, http://www.rferl.org , 9 Aralık 2008.

Güngör, Bayram, "Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması neden Gündemde: Jeo-Ekonomik Bakış", *Uluslararası İktisat ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl: 1 Cilt: 1, Yaz 2008.

Hahn, Melisa, "Moscow Achieves Success with Kazakh Oil Deal", *PINR, Power and Interest News Reports, http://www.pinr.com/report.php?ac =view_report&report_id=655&language_id=1* , 29 Mayıs 2007.

Kamer Kasım, ""Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirvesi: Karadeniz'de Yeni Bir Dönem Mi?", *Usakasya*, 19 Haziran 2007, www.usakasya.com.

Kamer Kasım, "AB Üyelik Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu ve Azınlıklar", *Avrasya Dosyası*, Cilt:11, Sayı.1, 2005, ss. 97–105.

Kasım, Kamer ,"Origins and Consequences of the Karabakh Conflict", *Basic Principles for the Settlement of the Conflicts on the Territories of the GUAM States*, Baku, 15-16 Nisan 2008, ss. 64-68.

Kasım, Kamer, "Armenian Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian And Kocharıan Era", *Review of Armenian Studies,* Cilt:1, Sayı:1, 2002, ss. 98–102.

Kasım, Kamer, "Back to the Cold War", *Journal of Turkishweekly*, www.turkishweekly.net, 8 Eylül 2008.

Kasım, Kamer, "Gürcistan'daki Gelişmeler ve Rusya Faktörü", *Journal of Turkishweekly*, *http://www.turkishweekly.net*, 9 Kasım 2007

Kasım, Kamer, "The Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers", Bülent Gökay (ed.), *The Politics of Caspian Oil*, (London: Palgrave, 2001), ss. 185–198.

Kasım, Kamer, "The Nagorno-Karabakh Conflict: From Its Inception to the Peace Process", *Armenian Studies*, Sayı. 2, Hazıran-Temmuz-Ağustos, 2001, ss. 170–185.

Kasım, Kamer, "Turkey's Foreign Policy Towards the Russian Federation", *Yönetim Bilimleri Dergisi (Journal of Administrative Sciences)*, Cilt: 1, Sayı: 1–2, 2003–2004, ss. 203–234.

Kasım, Kamer, "Türkiye'nin Avrupa Birliğine (AB) Üyelik Sürecinde Ermeni Sorunu", Mehmet Seyfettin Erol ve Ertan Efegil (Der.), *Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, (Ankara: Alp Yayınevi, 2007), ss. 1–25.

Laçiner, Sedat, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik Boyutu" *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, Yaz 2002.

Libaridian, Gerard J., *Ermenilerin Devletleşme Sınavı, (The Challenge of Statehood)*, Çev. Alma Taşlıca, Ankara: İletişim Yayınları, 2000, s. 36.

Ömer Engin Lütem ile söyleşi, *2023 Dergisi*, Sayı: 12, 15 Nisan 2002, s. 29.

Regular Report and the Recommendation of the European Commission on Turkey's Progress Towards Accession (COM(2004)0656-C6-0148/2004-2004/2182(INI), 6 Ekim 2004.

Roy, Allison, *Military Forces in the Soviet Successor States*, Adelphi Paper, 280, (London: The International Institute for Strategic Studies, 1993).

Viacheslav A. Chirikba, "Georgian-Abkhazian Conflict and its Aftermath", Mehmet Tütüncü (ed.), *Caucasus: War and Peace,* (The Netherlands: SOTA Haarlem, 1998).

Yıldırım, Orhan, 'İhracatçılar Ermenistan Kapısının Açılmasını İstiyorlar', *Zaman*, 12 Ocak 2002.

Zaman, Amberin "Azerbaijan Looks to Ankara", *The Middle East*, Sayı: 213, Temmuz 1992.

2.2.

KAFKASYA'DA TÜRK YAKLAŞIMI

Sedat LAÇİNER[*]

Kafkasya, 200 yılı aşkın bir süredir çatışma dilinin hâkim olduğu ve istikrara hasret bir bölge olagelmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar İran, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasındaki rekabet Rusya'nın bölgeye hâkim olması ile sonuçlanmıştır. Ayrıca bölgede bulunan petrol ve bölgenin İngiliz Sömürge İmparatorluğu için artan önemi İngiltere'yi de bölgeye çekmiştir. İngiltere Rusların güneye inmesini engellemek ve Hindistan yolunu güven altında tutabilmek için Kafkasya, İran ve Anadolu üzerinde kontrol sağlamaya çalışmış, İngiliz ve Rus rekabeti 20. Yüzyılda daha belirgin bir hale gelmiştir. 20. yüzyılın başına gelindiğinde Rusya Tebriz başta olmak üzere çeşitli İran şehirlerini işgal etmiştir. Ayrıca merkezi yönetimin kendi bakanlarını atayabilmek için dahi İngilizlere ve Ruslara danışmak durumunda kalması İran'ın yarı-sömürge bir devlet haline geldiğinin açık göstergeleridir. Rusya İran üzerindeki baskılarını Meşhed Camii'ni, ulusal meclisi vs. top ateşine tutacak kadar ileri götürmüştür. Aynı şekilde Osmanlı Devleti üzerinde de İngiltere ve Rusya rekabeti yaşanmış, İran kadar olmasa da bu iki sömürgeci devletin müdahaleleri Osmanlı'nın iç işlerine kadar uzanmıştır. Bu süreçte Rusya adım adım Osmanlı'nın ve İran'ın içlerine doğru sokulmuş, alabildiği kadar toprağı işgal etmiş, bu devletlerin içlerinde azınlıklar ve siyasi muhaliflerden yararlanarak Rus etkisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Kars ve çevresinde pekçok Osmanlı şehrinin Ruslar tarafından işgal edildiğini, Ermenilerin İstanbul'a karşı ayaklanmaları için cesaretlendirildiklerini ve her açıdan desteklendiklerini de hatırlatmak gerekir. Kafkasya'nın nüfusça küçük halkları bu rekabet içinde sık sık kullanılmışlar ve devler arasındaki rekabette ciddi zararlara da uğramışlardır. Savaş sonrasında Çarlık Rusyası'nın çökmesi Rusların Kafkaslar'da kısa süreli bir geri çekilme yaşamalarına yol açmıştır. Böylece Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını kazanmışlar, Türkiye ve İran da kayıplarını bir ölçüde telafi etme

---

[*] Doç. Dr., Ulusalararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

fırsatını bulmuşlardır. Ancak bölge içi rekabete giren nispeten küçük devletler (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) bu rekabetin bedelini kısa süre içinde bağımsızlıklarını kaybederek ödemişlerdir. Bundan sonraki süreçte Rusların Türkler ve İran karşısında Çarlık döneminde oluşturdukları hâkimiyeti genişletme ve pekiştirme dönemi vardır.

Fakat Sovyetler Birliği döneminde de Çarlık Rusyası gibi Kafkasya'yı sıcak denizlere geçiş kapısı olarak gören Rus anlayışı nedeniyle, bölge Soğuk Savaş'ın, sorunları dondurucu etkisine rağmen yine de istikrara kavuşamamıştır.

II. Dünya Savaşı boyunca Ruslar, İran ve Anadolu'nun içlerine uzanabilmek için ellerinden geleni yapmışlardır. 1941 yılında İngiltere ve Sovyetler, İran'ın tarafsız kalma kararını yok sayarak İran'ı birlikte işgal ettiler (Operation Countenance). İşgalin maksadı enerji hatlarını ve petrol kaynaklarını koruyabilmekti. Ayrıca doğu bölgesinde Nazi Almanyasına karşı İran'ın stratejik konumundan yararlanılacaktı. İşgalden önce Rıza Şah'dan tarafsızlığı ile bağdaşmayacak, kabul etmesi neredeyse olanaksız taleplerde bulunuldu ve Şah bu talepleri yerine getirmeyince işgale gerekçe de bulunmuş oldu. İşgal esnasında 1.000'den fazla sivil ve asker öldürüldü, çok sayıda İran gemisi batırıldı. 25 Ağustos'ta işgal başladı, 17 Ekim'de Sovyet ve İngiliz askerleri Tahran'dan çıktı. Ancak ülke fiilen İngiliz ve Sovyet bölgesi olarak ikiye bölünmüş, ülkenin devlet başkanı da yerine oğlu getirilerek sürgün edilmiş oldu. Ülke ise İngiliz ve Rus bölgesi olarak fiiliyatta iki bölgeye ayrıldı. İran Şahı'na zorla imzalattırılan anlaşmaya göre savaş bitince işgal güçlerinin ülkeyi en geç 6 ay içinde terk etmesi gerekiyordu. İran, Eylül 1943'te Almanya'ya savaş ilan edince BM üyeliğine de hak kazandı. Tahran Konferansı'nda da İngiliz, Amerikalı ve Sovyet liderler İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü teyit eden, hatta İran'a ekonomik yardım vaadinde bulunan konuşmalar yaptılar. Savaş biterken İngiliz askerleri geri çekildi. Ancak Sovyet askerleri İran'ın kuzeybatısında kalmaya devam etti. Dahası İran topraklarında ayaklanmaları teşvik ettiler, İran'ı parçalamanın yollarını aradılar. Doğrusu belgeler bize Rusya'nın daha ilk günlerden itibaren İran'ı bölmek için bu ülkeye yerleştiğini açıkça gösteriyor. Rusya, İran'da Azerbaycan, Kürtler ve diğer etnik gruplar üzerinden ayrılıkçı politikalar uyguladı ve 1945 sonunda bir İran içinde Azerbaycan devleti ve bir de Kürt Halk Cumhuriyeti kurdurmayı başardı. Sovyet askerlerinin İran topraklarından çıkması ise ancak Mayıs 1946'da, o da petrol tavizleri alarak mümkün olabilmiştir. Bu sözde devletler kısa ömürlü oldu, ayrıca petrol imtiyazları da kısa süre sonra yürürlükten kaldırıldı, ancak tüm bunlar Rusların Kafkasya'da hâkim olma ve buradan İran'ın içlerine kayma emellerinin en önemli kanıtlarından biri olarak tarihteki yerini aldı.

Bu tarihten sonra dahi Rusya'nın İran üzerindeki yayılmacı talepleri devam etmiş ve özellikle Azeri ve Kürt sorunu İran'ı istikrarsızlaştırmak

için uzun bir süre kullanılmıştır. Aynı şekilde Stalin Rusyası, II. Dünya Savaşı süresince Hitler Almanyası kadar Türkiye ile de ilgilenmiş ve bir oldubitti ile Türkiye'yi savaşa sokma ve ardından da onu koruma gerekçesi ile işgal etme planları yapmıştır. Denebilir ki savaş boyunca Türkiye Almanya'dan çok Sovyet işgalinden korkmuştur. Bu planlar savaşın hemen ardından daha net bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Stalin, Türkiye'yi bir Sovyet uydusu yapabilmek ve Türkiye-Sovyet sınırlarını batıya kaydırmak maksadıyla bir yandan boğazlar meselesini kullanmış, ama daha çok Kafkasya sorunlarını bir araç olarak görmüştür. Türkiye'nin doğusundaki bazı vilayetlerin ise Ermenistan'a ve Gürcistan'a ait olduğunu iddia eden SSCB, bu iki Sovyet cumhuriyetini kullanarak Türkiye'den toprak talep etme noktasına kadar gitmiştir.

Savaş sonrasında askeri açıdan Sovyetler karşısında adeta savunmasız kalan Türkiye bu cendereden Amerika'nın açık desteği sayesinde kurtulabilmiştir. ABD, Missouri Zırhlısı'nı Türkiye ile dayanışmasının bir sembolü olarak, 1946'da İstanbul'a gönderince Türkiye bir anlamda ABD'nin koruması altına girmiş ve Sovyetler Birliği Türkiye'yi daha fazla rahatsız edemez hale gelmiştir. Bu süreç Türkiye'nin NATO'ya tam üye olarak kabul edilmesi ve hemen hemen tüm pan-Avrupa kurumlarına katılması ile sonuçlanmıştır. Türkiye'yi kendi elleri ile ABD'nin kucağına ittiğini düşünen Sovyetler Birliği, Stalin'den sonra Türkiye'ye karşı izlediği saldırgan tutumunu değiştirmeye başlamış ve en azından bu politikayı açıktan yürütmeme yolunu tercih etmiştir. Fakat Kafkasya'da yaşanan sorunlar Moskova tarafından Stalin'den sonra da Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak için bir araç olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Bu bağlamda özellikle Ermeni sorunu KGB tarafından terör şeklinde Türkiye üzerinde bir başka baskı aracı olarak kullanılmıştır. Elbette Ermeni teröründe Fransa'nın görmezden gelmeleri, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin açık destekleri ve Lübnan ile Filistinlilerin Ermeni teröristlere üs sağlamasının önemli bir payı vardır. Ancak Ermeni terörü herşeyden önce bir Sovyet planıdır. Özellikle ASALA Sovyet desteği ve yönlendirmesi ile eylemlerini sürdürebilmiştir.

Kısacası Kafkaslar Balkanlar ve Ortadoğu gibi uzunca bir süre rekabet ve çatışmayı sembolize edilen yeryüzündeki birkaç bölgeden biri olagelmiştir. Ne yazık ki Soğuk Savaş sonrasında Sovyetler Birliği yıkılıp yerine yeni devletler kurulmuş olmasına rağmen, bölgenin kaderi değiştirilememiştir. Bölgede hala iletişim dili şiddettir.

Soğuk Savaş Sonrasındaki Gelişmeler Neden Barış ve İstikrarı Getiremedi?

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte tarihte ilk defa olarak Türkiye ve İran, Rusya ile olan doğrudan sınırlarından kurtulmuşlardır. Bu durum, o tarihe kadar sürekli olarak güneye doğru ilerleyen Rusların tarihi geri çe-

kilmesi olarak da yorumlanabilir. İki ülke de Kafkaslar'da Rus tekelinden memnun olmamasına rağmen güç dengesizliği Rusları püskürtebilmek için herhangi bir politikaya izin vermemiştir. Kısacası Rusların bölgede geri çekilmeleri Türklerin ve İranlıların çabası ile olmamıştır. Geri çekilmenin temel sebebi Sovyetler Birliği'nin içerden çürümesi ve bölgedeki rolünü kendi zayıflıkları nedeniyle kaybetmesidir. Ama sebebi ne olursa olsun Rusların son dönemde Kafkaslar'dan ilk defa olarak geri çekilmiş olması tarihsel öneme sahiptir.

Bu durum Rusları fazlasıyla rahatsız etmiştir. Çünkü Ruslar, Kafkasya'ya arka bahçeleri gibi değil, bundan çok daha öte adeta kendi vatanlarının bir parçası olarak bakıyorlardı. Bu anlamda Ruslar, özellikle Orta Asya, Kafkasya ve Karadeniz'deki kayıplarını bir türlü kabullenememiş ve bu bölgede yeniden hâkim olabilmenin yollarını aramışlardır. Kafkasya'ya bakıldığında, Rusların bölgeyi elden çıkarmamak için aşırı istekli oldukları, buna karşın bu isteği yerine getirebilecek siyasi-ekonomik ve hatta askeri güce dahi sahip olmadıkları görülür. Bu durumda Rusların Kafkasya'yı ellerinde tutabilmelerinin belki de tek aracı olarak, bölge ülkeleri arasındaki ve bu ülkelerin içindeki etnik ve siyasi rekabeti istismar etmek kalmıştır. Nitekim Moskova'dan uzaklaşma eğilimine rağmen Gürcistan'da Abhaz ve Oset ayrılıkçılığı Ruslar tarafından teşvik edilmiş ve aynı eğilimi gösteren Azeriler ise Karabağ'daki Ermeni azınlık yoluyla terbiye edilmeye çalıştılmıştır. Bu bağlamda Moskova Abhazya'ya silah ve para yardımında bulunmuş, Tiflis'e karşı Abhazları ayaklandırmış ve en nihayetinde 2008 yılında Abhazya'yı ve Güney Osetya'yı bağımsız birer devlet olarak tanıyarak Gürcistan'ı üçe bölmüştür. Rusların Gürcistan üzerindeki diğer ayrılıkçı siyasetleri henüz bir sonuç vermemiş gibi görünse de Acaristan ve Cevahiti de hassas bölgeler arasındadır. Özellikle Cevahiti'de Ermeni ayrılıkçılar Ermenistan'la birleşmek istemektedirler.

Ruslar Ermenilere karşı ise ilk planda böyle bir araç kullanma ihtiyacını duymamışlar, buna karşılık Ermenilerin Türk korkusunu sömürmeyi tercih etmişlerdir. Tarihsel olarak, Türklere ve diğer Kafkas milletlerine karşı Ruslarla ittifak yapmayı tercih eden Ermeniler, Karabağ savaşından sonra Rus çizgisinden çıkmayı göze alamamışlardır. Oysaki Ermenistan'ın ilk devlet başkanı bölgedeki barış ve istikrarın tesisi için büyük bir şans olabilirdi. Levon Ter Petrosyan, Ermenilerin tarihleri boyunca başka ülkelerin gücüne dayanarak siyaset yaptığını, ancak bundan hep zarlı çıktıklarını, bu nedenle Ermenilerin artık kendi güçleri ile hareket etmesi gerektiğini söylüyordu. Petrosyan'a göre özellikle Ruslar, Ermenileri Türklere karşı kullanmış, ancak bu durumdan Ermeniler her defasında büyük zararlar görürken, sadece Ruslar her durumda kârlı çıkmışlardır. Petrosyan, küçük ve denizlere çıkışı olmayan, üstelik ciddi bir doğal kaynağa da sahip olmayan Ermenistan devletinin ayakta kalabilmesi için komşuları ile iyi ilişkiler kurmak zorunda olduğunu düşünüyordu ve özellikle Türkiye üzerinden Batı'ya entegre olmanın yollarını arıyordu. Aslına

bakarsanız Petrosyan'ın tespitlerini yapmış olmasanız dahi, eski Sovyet Cumhuriyetleri için Moskova'dan uzaklaşmak bağımsızlığa giden tek yoldu. Ekonomileri Rusya'ya bağımlılık üzerine kurulu olan bu cumhuriyetler, ekonomik anlamda gerçek bağımsızlığa kavuşabilmek için Rusya ile bağlarını dengelemek, bunun için de bu bağları en azından ilk yıllarda zayıflatmak zorundaydılar. Aynı şekilde, siyasi anlamda da komünist siyaset yapma alışkanlıklarından kurtulabilmek için, Rusya'dan uzaklaşmak bir zaruretti. Tüm bunlara ek olarak emperyal bir devlet olan Rusya ile eşit şartlarda siyaset yapabilmek eski Sovyet Cumhuriyetleri için oldukça güçtü. Sovyetler Birliği dönemindeki ilişkiler devam ettiği sürece eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin Moskova'dan ayrılabilmeleri neredeyse imkânsızdı. Özetle, eski Sovyet Cumhuriyetleri için Rusya ile ilişkileri azaltmak ve daha dengeli bir hale getirmek gerçek bağımsızlığın ilk şartıydı. Aksi takdirde bu cumhuriyetlerin bağımsızlığı kâğıt üzerinde kalacak ve Moskova'ya bağımlılık başka bir formda devam edecekti. Bu çerçevede hemen hemen tüm eski SSCB cumhuriyetlerinde Rus etkisi bağımsızlık sonrasında azalmış ve çoğu kez Batı'yla ve komşular ile ilişkiler bunun yerini almıştır.

Ermenistan Neden Rusya'dan Uzaklaşmadı veya Uzaklaşamadı?

Ermenistan'ın Petrosyan'ın vizyonuna rağmen Sovyet uydusu olmaktan kurtulamamasının en önemli sebebi, Karabağ sorunu ve Ermenilerin tarihsel tehdit algılamaları olmuştur. Özellikle Karabağ çatışması Ermenistan'daki aşırı milliyetçi grupların etkinliğini artırmış, savaş koşulları ılımlı politikalara izin vermemiştir. Karabağ problemi, Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerini rehin almış, kontrol üç ülkenin de denetiminden çıkmış, taraflar rasyonel çıkarlarına göre değil de adeta refleksleriyle hareket etmişlerdir. Savaşın yarattığı saldırganlık hisleri Ermenistan'da ultra milliyetçi bir dış politika yaratırken, topraklarının yaklaşık % 20 si işgal edilen Azerbaycan, Ermenistan ile ilişkilerini rasyonel bir zemine oturtma şansını daha baştan kaybetmiştir. Bunun sonrasında Bakû ne pahasına olursa olsun işgal edilmiş topraklarını geri almak istemiş, 1 milyona yaklaşan mülteciler de Azerbaycan'daki dış siyaseti daha katı hale getirmiştir. Ermenistan ise Ermenilerin yaşamadığı şehirleri dahi işgal etmesine rağmen işgal altındaki toprakları vatan toprağı gibi görmüş, radikaller işgal edilen toprakların ne pahasına olursa olsun korunmasını politikalarının vazgeçilemez ilkesi yapmışlardır. Elbette işgal edilen topraklarda çıkarı olan büyük bir Ermeni grup şahsi çıkarları için Ermenistan dış politikasını adeta rehin almışlardır. Özellikle Karabağ Ermenileri Erivan'da çok etkili olmuşlar, bu etki Robert Koçaryan'la birlikte zirveye ulaşmıştır. Diaspora radikalleri, Karabağ ve Rusya ittifakı Ermenistan'a dış politikada manevra alanı bırakmamıştır. Böylece Ermenistan 21. yüzyılda 19. yüzyıl zihniyetine adeta geri dönmüştür.

Koçaryan'a Göre Çözüm Neydi?

Koçaryan Petrosyan'ın komşular ile özellikle de Türkiye ile sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesi gerektiğine inanmıyordu. Koçaryan'a göre Ermenistan öncelikle diaspora ile olan bağlarını kuvvetlendirmeliydi. İkinci olarak Rusya ile olan bağlar tazelendi. Türkiye açısından bakıldığında ise Türkiye'ye karşı asla yumuşama gösterilmemesi, özellikle 1915 ile ilgili Ermeni iddialarının tüm dünyada Türkiye'yi sıkıştırarak bir koz olarak kullanılması esas alındı. Koçaryan döneminde Ermenistan devleti Türkiye karşıtı tüm karar tasarılarının orkestra şefi ve destekçisi oldu. Ermenistan'a kim gelse Koçaryan ekibi ilk iş olarak onlara Türkiye'yi şikâyet etti. Ermenistan devlet başkanı ve bakanları her yurt dışı gezilerinde Türkiye'yi başka devletlere kötülemeyi kendilerine iş edindiler. Koçaryan bir konuşmasında Türkiye ile Ermenistan arasında sınır sorunu olduğunu iddia edecek kadar ileri dahi gitti. Fransa'da alınan sözde soykırımı tanıma kararının mimarlarından biri de Erivan yönetimidir. Koçaryan Fransa'da alınan kararın Türkiye üzerinde büyük baskı yaratacağını ve Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini gözden geçirmek zorunda kalacağını düşündü. Aynı şekilde Türkiye'nin AB sürecini de Ankara'ya karşı bir koz olarak kullanmaya kalktı. Koçaryan bir yandan "Türkiye ile diplomatik ilişki kurmak ve sınırları açmak için hiçbir ön şartımız yok, şartı olan Türkler" derken diğer taraftan Türkiye'nin tüm dünyadaki ilişkilerine ağır zararlar verdirebilecek politikaların içinde oldu. Gerek kendisi, gerekse bakanları Türkiye ile AB arasında tam üyelik görüşmeleri sürerken Avrupa ülkelerinde Türkiye'nin normal bir Avrupa ülkesi olmadığını, komşusu ile sınırlarını açmayan bir ülkenin AB'ye alınamayacağını bir kampanya şeklinde savundular. Komşusunun topraklarının %17'sini hala işgal altında tutan bir ülkenin Türkiye'ye komşuluk ilişkileri konusunda ahlak dersi ermeye kalkması doğrusu gariptir.

Koçaryan döneminde Türkiye-Ermenistan ilişkileri dibe vurdu diyebiliriz. İki ülke arasındaki uçak seferleri dahi bir ara kesildi. Buna rağmen Türkiye'de iş başına geçen AKP tüm komşular ile sıfır sorun politikası ile Ermenistan ile sorunların kısa sürede çözümlenebileceğine inandı. AKP daha seçime girmeden önce partinin ilk dışişleri bakanı olacak olan Yaşar Yakış "Akdamar Kilisesi'ni restore edeceğiz, Ermenistan ile sınırları da açacağız" demişti. Ayrıca partinin dış politika ile ilgili dokümanlarında da Ermenistan ile normalleşme ilk hedeflerden biriydi. Bu nedenle bence biraz safça, biraz idealist bir şekilde bir şekilde tüm komşularla olduğu gibi Ermenistan'la da sorunları çözmeye çalıştılar. Ben Sayın Yakış'a daha o zaman ifade etmiştim, "diğer ülkelerle sorunları bilemem, ancak Ermenistan ile sınır kapısını kolay kolay açamazsınız, Ermenilerin tavrı buna izin ermez" demiştim. Çünkü Ankara'da Erdoğan Hükümeti Ermeni sorununun çözümü için ne kadar doğru bir hükümetse, Ermenistan'da Koçaryan yönetimi o kadar yanlış bir idareydi. Nitekim Türkiye ile Erme-

nistan arasında yapılan ve çoğu kez kamuoyunun bilgisi dışında gelişen görüşmeler hiçbir sonuç vermedi ve iki ülke arasında ciddi bir mesafe alınamadı. Türkiye'nin Azerbaycan'ı kızdırma pahasına yaptığı girişimler bile sonuçsuz kaldı. Başbakan Erdoğan 2004 NATO İstanbul Zirvesi'ni vesile yaparak Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ı İstanbul'a davet etti. Fakat Ermenistan Devlet Başkanı bu iyi niyet jestini dahi göremeyecek kadar katıydı. Erivan'dan İstanbul davetine red cevabı gelince Başbakan Erdoğan şu şekilde yorumda bulundu:

> *Komşularımızla da dargınlıkları, kırgınlıkları gidermenin gayreti içindeyiz. Ermenistan ile bağlarımız iplikle bile bağlı olsa koparmak istemeyiz. Ama Ermenistan kaçıyorsa, biz peşinden bir yere kadar koşarız. Ermenistan'a şunu da tavsiye ederiz: Ermenistan hala bu soykırımlarla uğraşacak olursa, bundan netice alamaz. Bıraksınlar, soykırım iddialarıyla tarihçiler uğraşsın. Biz geleceğin dünyasını inşa ediyoruz. Yoksa yarın gelecek nesiller hayırla yâd etmez.*

Dikkat ederseniz bu cümlelerde Başbakan Erdoğan Türkiye'nin Ermenistan'ın peşinden koştuğunu kabul ediyor. Haziran 2004'deki bu açıklamanın hemen akabinde "bizim de sabrımızın bir sınırı var" sözleri geldi.

Bu dönemde Türkiye'yi en çok rahatsız eden Ermenistan'ın Türkiye'nin AB üyeliğini engellemeye çalışması olmuştur. Ermenistan bunu da oldukça çirkin bir şekilde yapmıştır. Koçaryan bir yandan "biz Türkiye'nin AB üyeliğine karşı değiliz" türü açıklamalar yaparken, bu sözlerin ardına hemen bir "ama" eklenmiş ve uzun bir ön şartlar listesi çıkarılmıştır. Bu ön şartlar arasında tarihi Ermeni iddialarının aynen kabulü ve sınırların hemen açılması en önemlileridir. Türk kamuoyu ve devleti bu karşı çıkışı not etmiştir ve sanılanın aksine Türk kamuoyu bu tür konularda hiç de unutkan değildir.

Koçaryan'ın soykırım iddialarını Ermenistan dış politikasının kalbine yerleştirmesi ve Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkması Ermenistan'da muhalefetin de tepkisini çekti ve en son başkanlık seçimleri öncesinde, Aralık 2007'de Levon Ter Petrsoyan bu iki politikayı da sert bir dille eleştirdi. Petrosyan diasporanın ve Ermenistan'ın Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkması sayesinde bazı AB ülkelerinin Türkiye'nin üye olmasını engelleyebildiklerini, böylece soykırım konusunun Türkiye'yi istemeyenler tarafından istismar edildiğini, oysa AB üyesi olmuş bir Türkiye'nin, AB'den dışlanmış bir Türkiye'ye göre Ermenistan için çok daha yararlı olacağını belirtti. Petrosyan Erivan'da Aralık 2007'de yaptığı meydan mitinginde bakın neler söyledi:

> *Ermenistan'ın Türkiye'nin AB üyeliğini hızlandıramayacağı veya engelleyemeyeceği açık değil mi? Öyleyse ne demeye Brüksel'e mektup gönderip AB'den Türkiye'nin üyelik görüşmelerini soykırım tanınmazsa başlatmamasını talep ediyoruz? Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin ekonomi, siyaset ve güvenlik açısından bakıldığında Ermenistan'ın lehine olduğu açık değil mi? Dahası AB üyesi bir Türkiye mi, yoksa Batı tarafından dışlanmış bir Türkiye mi daha tehlikelidir? Ya da şöyle soralım, hangisi bizim için*

> *daha avantajlı? Batı'dan tecrit edilmiş bir Ermenistan mı, yoksa AB ile sınırdaş olmuş bir Ermenistan mı? Bizim ülkemizin dış politikası bu soruları çok önceden cevaplamış olmalıydı... Artık şunu anlamak zamanıdır, Türkiye'ye ültimatomlar vererek veya onu köşeye sıkıştırarak hiç kimse Türkiye'ye soykırımı kabul ettiremez... Ben Türkiye'nin yakın bir zamanda veya sonra Ermeni soykırımını tanıyacağından hiçbir şüphe duymuyorum, fakat bu dediğim ancak Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinden önce olmayacaktır, bu dediğim ancak aramızda bir komşuluk, işbirliği ve güven atmosferinin yaratılmasından sonra mümkün olabilecektir.*

Koçaryan ise bu görüşleri eleştirmekten çok Petrosyan gibi düşünenleri "Türk yanlısı" olmakla suçladı. Hatta Başkan Koçaryan eski Başkan Petrosyan'ın yeniden başkan olması halinde 'soykırım' kelimesini hemen unutuvereceğini dahi iddia etti. Koçaryan bir adım daha ileri giderek "Ermenistan'ı Türkiye'ye Bağlayacaklar. Ulusal Hareket, Karabağ davasına ihanet etti, Ulusal Hareket ulusal ideolojiden yoksun ve Ermenistan'ı Türkiye'ye eklemeye hazırlar" dedi. Petrosyan ise kendisinin ve ailesinin 1915 olaylarını Ermenistan'da en iyi bilecek kişiler olduğunu, Koçaryan ve Sarkisyan henüz 'soykırım' kelimesini bile duymamışken kendisinin 1966 yılında, henüz 21 yaşındayken soykırım gösterisi nedeniyle KGB tarafından tutuklandığını ve hapsedildiğini söyledi.

Burada bizim için önemli olan şu anki başkan Sarkisyan'ın da Petrosyan'ı, tıpkı Koçaryan gibi sert bir dille eleştirmesidir. Bu nedenle Sarkisyan'ın Türkiye ile yakınlaşma konusundaki samimiyetinin henüz test edilmediği söylenebilir. Ayrıca tartışmaların sertliği Koçaryan ile Petrosyan'ın ne kadar birbirinden farklı iki ekolün temsilcileri olduğunu da gösteriyor.

Petrosyan'ın belirttiği gibi Ermenilerin Türkiye'ye adeta kafasına vururcasına kaba ve kabul edilemez yöntemlerle bir şeyleri kabul ettirmeye çalışmaları onların lehine olmuyor. Türkiye onların istedikleri istikamette değil, tam tersi bir yönde ilerliyor. Hem Türkiye'de, hem de Türk diasporasında Ermeni sorunu konusunda ciddi bir bilinç oluşmuş durumda. Ermeniler öylesine ayrımsız saldırdılar ve sade vatandaşın dahi çıkarlarına zarar ermeye başladılar ki eskiden bu konuda farklı düşünen diaspora Türkleri dahi şu anda daha milliyetçi bir çizgiye kaymış durumdalar. İki taraf arasında uzlaşma ve işbirliğinde samimi olanların bilmesi gereken husus ilk etapta taraflar arasında güvenin tesis edilmek zorunda oluşudur. İki taraf da önce diyalog ve empati, ardından da işbirliği yeteneklerini geliştirmek zorundalar. Bu yetenekler ise pratik yaparak geliştirilebilir.

Bu süreçte Türkiye, Ermenistan'a Karşı Neden Daha Ilımlı Bir Politika İzleyemedi?

Türkler için meselenin birden fazla boyutu bulunmaktadır. İlk olarak Ermeni terörü Türkiye ile Ermeniler arasında önemli iletişim sorunlarına neden oluşturmuştur. Ne yazık ki Ermenistan, pek çok ASALA ve Taşnak

teröristini korudu ve kolladı. Pek çok Ermeni terörist, Karabağ Savaşı'na komutan olarak katıldı. Savaş sonrasında ise pek çok Taşnak ve ASALA teröristine Ermeni devleti maaş bağladı, lojman verdi, iş olanağı sağladı. Hatta heykeli dikilen ve ismi belli sokaklara verilen teröristler bile bulunmaktadır. Ermeni teröristlerin kurbanlarının önemli bir kısmının Türk diplomatlar olduğunu göz önüne alırsanız, bu durumun iki ülke arasındaki ilişkileri yakınlaştırmakla görevli olan Türk diplomasisi üzerinde nasıl bir etki yaptığını daha kolay anlarsınız. Bu olumsuz zemine rağmen Türkiye, Ermenistan devletinin kurulmasını büyük bir şans olarak değerlendirmiştir. Onlarca yıldan sonra ilk defa olarak Türkiye'nin karşısında sorumluluk alabilecek olan bir Ermeni devleti vardır ve diasporanın aşırıları yerine Ermenistan devleti ile sorunları görüşmek ve çözüme ulaşmak çok daha kolay olacaktır. En azından Türkiye böyle düşünmüştür. Ne yazık ki Türkiye'nin iyimserliği çok kısa bir sürede boşa çıkmıştır. İlk olarak Ermenistan Bağımsızlık Deklarasyonu Türkiye'nin doğu vilayetlerini 'Batı Ermenistan' olarak tanımlamış ve bildirinin içersine irredentist ifadeler yerleştirilmiştir. Unutmayınız ki söz konusu Bağımsızlık Deklarasyonu daha sonra Ermeni Anayasası'nın ayrılmaz bir parçası sayılmıştır. Başka bir deyişle Ermeni Anayasası Türkiye'nin sınırlarını tanımamakta ve hatta Türkiye'nin bazı vilayetlerini Ermenistan'ın bir parçası olarak saymaktadır. Ne yazık ki bu ifadeler bugüne kadar Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerinde tamiri oldukça güç yaralar açmıştır. Türkiye açısından Ermenistan ile olan ilişkileri normalleştirmeyi güçleştiren diğer bir önemli gelişme ise Karabağ Savaşı ve ardından Ermenistan'ın Azerbaycan'ın yaklaşık % 20 sini işgal etmesi olmuştur. Karabağ savaşında Rusların açık askeri ve siyasi desteğini alan Ermeni güçleri, pek çok insan hakları ihlalini de bu savaş esnasında gerçekleştirmiştir. Hocalı katliamı (veya soykırımı) bunlardan en çarpıcı olanıdır. *The New York Times, Economist, Newsweek* gibi batılı yayın organlarının haberlerine baktığınız zaman Hocalı'da sivillerin sırtından vurulduğunu, hatta bazılarının öldürüldükten sonra kafa derilerinin yüzüldüğünü görürsünüz. Tüm bu insan hakları ihlalleri Türk kamuoyunda büyük bir infiale yol açmıştır.

Karabağ işgali dendiği zaman Türkiye'de dahi insanlar Ermenilerin sadece Ermeni çoğunluğun olduğu yerleri işgal ettiklerini, sorunun Kıbrıs sorunu gibi tarihsel bir anlaşmazlığın çatışmaya yol açması olarak değerlendiriyorlar. Oysaki Ermeni işgali Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermenileri bağımsız yapma girişiminden çok daha büyük bir işgaldir. İşgalin tüm boyutlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- İşgal edilmiş bölgelerden ilki Nagorno-Karabağ Özerk Oblast'ıdır. Burada ciddi bir Ermeni nüfus bulunmaktadır.

- İkinci olarak Nagorna Karabağ'a komşu olan 7 bölge (Ağdam, Laçin, Fizuli, Cebrail, Zangelan, Gubadli ve Kelbecer) işgal edilmiştir.

- Üçüncü işgal edilmiş toprak grubu ise Ermenistan ile sınır oluşturan 4 Azeri bölgesidir (Gazakh, Agstafa, Tovuz ve Gedebey).

- Diğer bir grup ise Ter-Ter, Goranboy, Agdjabedi ve Beylegan'dan oluşur.

Toplamda Ermeni güçlerinin işgal ettikleri toprak miktarı Nagorn Karabağ ile birlikte 15.436 km karedir. Bu ise Azeri topraklarının % 17'sini aşmaktadır. Ermenistan'ın yüzölçümünün 29.800 km kare olduğu düşünülecek olur ise, işgal altındaki Azeri toprakları büyüklük olarak Ermenistan topraklarının yarıdan fazlasına tekabül eder. Başka bir örnekle Ermeni işgali altındaki Azeri toprakları Gazze ve Batı Şeriya'nın (Filistin) iki mislinden daha fazladır. İsrail'in işgali altındaki Filistin tüm dünya kamuoyunu bu kadar meşgul ederken Ermeni işgali ile yeterince ilgilenilmemesi şaşırtıcıdır. Fakat Türkiye işgalin farkındadır ve Ermenistan'a olan tepkisi onlar Ermeni olduğu için değil, silah zoruyla bir başka devletin topraklarını işgal ettikleri içindir. Eğer aynı işgali Azeriler yapsaydı, Türkiye'nin tepkisi çok da farklı olmazdı.

Özetle uluslararası kamuoyunda mesele sadece Karabağ'ın işgali gibi yansıtılmış olsa da, aslında Ermeni işgali yukarıda bahsedildiği üzere çok daha büyük boyutlardadır. Karabağ, Ermenilerin işgal ettiği bölgenin yaklaşık olarak üçte birini oluşturmaktadır. Nagorn-Karabağ dışında Laçin, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrayil, Kubadlı, Zangilan vilayetleri de Ermeniler tarafından işgal edilmiştir ve unutulmamalıdır ki Karabağ dışında kalan bu şehirlerde Ermeni nüfusu işgalden önce oldukça azdı. Örneğin Şuşa'da Azeri nüfus % 91.7 oranındaydı. Bu iller iki ülke arasında tarihsel olarak tartışmalı yerler de değildi. Ermenistan güçlerinin buraları işgal nedeni, Karabağ bölgesinin çevresinde olmasından kaynaklanmaktadır ve Ermeniler dahi bu işgaller için en ufak bir meşrulaştırıcı gerekçe ortaya koyamamaktadırlar. Azeri ordusunun zayıf bir anını yakalayan Ermenistan gidebildiği kadar gitmiştir. Başka bir deyişle, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorun, Karabağ'da Ermeni azınlığın kendi kendini yönetme mücadelesinin çok daha ötesindedir. Ortada saldırgan bir tutum vardır ve Erivan Yönetimi işgal ettiği bu yerleri geri vermeme konusunda kendi kamuoyunun büyük baskısı altındadır.

Tablo şudur: Ermenistan, Karabağ ile arasında kalan tüm Azeri vilayetlerini, İran-Karabağ arasında kalan tüm Azeri topraklarını, hatta Karabağ'ın ötesinde Azerbaycan'ın içlerine doğru Ağdam vilayetini de işgal etmiş ve 1 milyon Azeri mülteci konumuna düşmüştür. Aradan geçen 15 yılı aşkın süreye rağmen işgal devam etmiş, mülteciler de evlerine dönememişlerdir. Başka bir deyişle Kafkasya'da sınırlar silah yoluyla değiştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'yi en çok rahatsız eden ise bu olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana dış politikasını statükocu bir yaklaşım üzerine inşa etmiş, sınırların özellikle silah yoluyla değiştirilmesini kabul edilemez görmüştür. İmparatorluk devamı bir ülke olarak

Türkiye'nin söz konusu ilke ile ilgili aşırı hassas olmasının nedenlerini anlamak mümkündür. Sınırlar bir kez değişirse bunun nerelere varacağını kimse bilemez. Bu nedenle Türkiye etrafında sınırların silah yoluyla değiştirilmesine saldırı sanki kendi topraklarına yapılıyormuş gibi karşı çıkmıştır. Örneğin Irak'ın toprak bütünlüğünü kendi toprak bütünlüğü gibi savunmuş, Gürcistan'ın Rusya tarafından bölünmesine çok sert bir şekilde tepki göstermiştir. Türkiye'nin yaklaşımına göre sınırlar antlaşmalar ile ve uluslararası hukuk genel çizgileri içinde yapılmalıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin Hatay'ı topraklarına katışı veya Kıbrıs'a müdahalesi hep uluslararası ve ikili antlaşmalar ile mümkün olabilmiştir. Kıbrıs'ta Londra ve Zürih Antlaşmaları ve Kıbrıs Cumhuriyeti kurucu anayasası Türkiye'ye müdahale hakkını vermiştir.

Türkiye'nin Ermenistan'ın işgaline karşı gösterdiği tepkinin altında da bu temel ilkenin ihlali vardır. Dikkat edilirse Türkiye, kurulduğu günden itibaren hiçbir devlet ile hangi sorunu yaşarsa yaşasın sınırlarını kapatmamıştır. Bunun tek istisnası Ermenistan ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu kararları doğrultusunda geçici süreyle alınan bazı kapatmalardır. Başka bir deyişle Türkiye'nin Ermenistan ile olan kara sınırını kapatmasının nedenleri iyi anlaşılmak zorundadır. Türkiye her fırsatta sınır kapatan bir ülke olmadığına göre Ermenistan ile ilişkilerinde özel bir durum olmak zorundadır.

Türkiye, Kıbrıs sorununa rağmen Yunanistan ile sınırlarını kapatmamıştır, PKK'ya açık destek verdiği dönemde ise Suriye ile sınırlarını ve ilişkilerini açık tutmuştur. Komünizm döneminde dahi başta Sovyetler olmak üzere komünist devletlerle ticari ve siyasi ilişkisini sürdürmüştür. Hatta Sovyet döneminde Ermenistan SSC ile belli düzeyde bir ilişki kurulmuş, demiryolu hattı ve elektrik hattı gibi konularda işbirliği de yapılmıştır. Demek ki Türklerin Ermenistan ile olan sınırlarını kapatmaları bugün Ermenilerin iddia ettiklerinin aksine Ermeni düşmanlığına dayanmamaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye'nin Karabağ savaşına tepki olarak Ermenistan ile kara sınırlarını kapatması ve diplomatik ilişkilerini kesmesi hem genel olarak Türk Dış Politikası'nda, hem de Türklerin Ermeniler ile olan ilişkilerinde bir istisna olarak görülebilir. Türkiye Ermenistan'a gösterdiği tepkiyi diğer hiçbir devlete karşı göstermemiştir. Irak'ın kuzeyinden Türkiye'ye terör saldırıları yapılırken dahi Türkiye'nin sınırları açık kalmış, siyasi ilişkileri devam etmiştir. Elbette ki Türklerin Ermenistan'a bu denli sert bir tepki göstermesinin nedeni Türklerin Ermenilerden nefret etmesi değildir. Sanılanın aksine, Türkiye-Ermenistan arasında varılacak bir anlaşma sonucunda iki devleti siyasi, askeri ve/veya ekonomik bir blok içinde görmek dahi şaşırtıcı olmaz. Türk toplumunda Ermenilere karşı kitlesel bir ırkçılıktan, nefret dalgasından bahsedilemez. Bu açıdan bakıldığında Türklerin Ermenilere olan yaklaşımı, Ermenilerin Türklere bakışından çok daha yumuşaktır.

Türkiye'nin Ermenistan'a gösterdiği 'sıra dışı' tepkinin bir sebebi yukarıda izah ettiğimiz üzere Ermenistan'ın uluslararası sınırları silah yoluyla değiştirmeye kalkması, imzalamış olduğu anlaşmaları reddetmesi ve bölgede yayılmacı bir siyaset izlemiş olmasıdır. Ermenistan, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın sınırlarını tanımamaktadır. Ayrıca diğer komşusu olan Gürcistan ile ilgili de irredentist söylemleri sık sık duymaktayız. Daha önce de söylediğimiz gibi Türk Dış Politikası statükocu ve legalist bir dış politikadır. Ülkelerin toprak bütünlüğü ve sınırları Türk Dış Politikasının kırmızı hatlarını oluşturmaktadır.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türkiye, Ermenistan'a karşı olan tutumunu hemen hemen tüm Türk hükümetleri döneminde yumuşatmak için elinden gelen gayreti göstermiş ve her seferinde zeytin dalı uzatmış, bir çıkış yolu aramıştır. Örneğin Türk-Ermeni kara sınırları kapalı olmasına ve iki ülke arasında diplomatik ilişki bulunmamasına rağmen, Türkiye ve Ermenistan arasındaki hava sahası ve hava kapısı açık tutulmuş, ayrıca on binlerce Ermeni'nin Türkiye'de yasadışı yollardan bile olsa çalışmasına göz yumulmuştur. Türkiye, Ermenistan'a Karabağ sorununda mesafe alınması halinde ilişkilerin hızla normalleşeceği taahhüdünü de defalarca vermiştir. Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki olmamasına karşın Türk Dışişleri yetkilileri en alt düzeyden bakan düzeyine kadar Ermeni tarafı ile görüşmelerini devam ettirmişlerdir.

Bu durumun farkında olan ilk cumhurbaşkanı Petrosyan, Karabağ ile diğer işgal altındaki Azeri toprakları konusunda çok önemli adımlar atmak üzereyken, Rus-Taşnak işbirliği sonucu iktidardan devrilmiştir. Yerine geçen Koçaryan ise bir Karabağ Ermenisidir ve Ermenistan'ı da Karabağ Ermenileri ile birlikte yönetmiştir. Koçaryan kendisinden önceki başkanın tam tersi bir yaklaşım ile Türklere karşı 'şahin' politikalar izleyerek sonuç alabileceğini düşünmüştür. Hatta Koçaryan bir konuşmasında Türkiye ile sınır sorunlarından bile bahsetmiştir. Bu dönemde Türkiye, Koçaryan'ın tüm uzlaşmaz tutumuna rağmen, oldukça naif bir şekilde Ermenistan ile ilişkilerini düzeltme yollarını aramış, Koçaryan da İstanbul'a Erdoğan tarafından davet edilmiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki iyi niyet girişimleri beklenebileceği üzere başarısızlıkla sonuçlanmış ve tüm teklifler Ermenistan tarafından reddedilmiştir. Bu tablo Sarkisyan'ın işbaşına gelmesi ile değişmiştir. Başka bir deyişle, son dönemde Türkiye-Ermenistan arasında gerçekleşen yakınlaşmanın altında Türkiye'nin değişmesinden çok, Ermenistan'ın değişmesi vardır. Buna bir de uluslararası konjönktürün etkisini eklemek gerekir.

Ermenistan'ın Soykırım İddialarının İki Ülke Arasındaki İlişkilerdeki Rolü Nedir?

Ermeni tarafı 1915 yılında yaşanan karşılıklı kırımları (mukatele) soykırım olarak değerlendirmektedir. Türk tarafı ise bu iddiaları reddetmekte, ya-

şananları savaş şartları içinde bir ayaklanmanın bastırılması, Ermenilerin işgal güçleri ile işbirliği yapmasını engelleyebilmek için zorunlu olarak başka bir vilayete yerleştirilmeleri esnasındaki kayıplar olarak görmektedir. Türk tezine göre bağımsız olmaya çalışan Ermeni milliyetçileri 500.000 ile 1 milyon arasında Müslüman sivili de katletmişlerdir. Ermeni tarafı ise 1915 tehcir kararını soykırım olarak değerlendirirken, Osmanlı'nın diğer Ermeni isyanlarını bastırma çabalarını soykırım veya soykırım girişimi olarak nitelendirmektedir. Karşılıklı öldürmeler olduğu muhakkaktır. Ermeni milliyetçilerin belli bir bölgede etnik temizlik yaptıkları ve o bölgeleri Ermenileştirmeye çalıştıkları açıktır. Yüz binlerce Ermeninin o dönemde silahlı olduğunu da New York Times gibi Batılı gazetelerden biliyoruz. Olayın boyutları tartışılabilir, ancak 2. Dünya Savaşı'nda yaşanan Yahudi ve Çingene soykırımları gibi bir durumla karşı karşıya olmadığımızı düşünüyorum. Nazi Almanyası'nda bir Yahudi ayaklanması yoktur, Yahudiler silahlı değildir ve Yahudiler ile Naziler arasında siyasi bir kavga dahi yoktur. Siyasi meseleleri, silahlı ayaklanmaları salt soykırım veya katliam perspektifinden görürseniz yanılırsınız.

Ermenistan iddialarına konu olaylar daha çok 1915'te yaşanmıştır. Yani modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan 8 yıl önce, yani bugünkü modern Ermeni devletinin kurulmasından 76 yıl önce yaşanmış olan bir takım olaylardan bahsediyoruz. Üstelik söz konusu tehcir, I. Dünya Savaşı koşulları altında yaşanmış. Ben Ermenilerin bu süreç içinde çok fazla acı çektiğini ve kayıplar verdiğini biliyorum. Sadece ben değil, bugünkü Türkiye'de pek çok insan bunun farkında. Ermeniler bu zor yıllarda en kıymetlilerini kaybettiler. Yollarda açlıktan, olumsuz sağlık koşullarından, sıcaktan ve soğuktan, salgın hastalıktan, çete saldırılarından ve diğer saldırılardan pek çok Ermeni hayatını veya sevdiklerini kaybetti. Daha önemlisi yüzlerce, binlerce yıl yaşadıkları bazı yerlerden göç etmek zorunda kaldılar. Ancak Ermenilerin bilmediği bir nokta var, o ise onların Türklere ne kadar fazla acı çektirdikleri ve kayıp verdirdikleridir. Eğer bunu görebilseler, biraz daha insaflı davranabilseler sorunları konuşmak da, uzlaşmak da daha kolay olacak.

Ermeni milliyetçiliği, 1915 olaylarından sonra intikam alma kararı aldı ve tehcir kararında bir şekilde rolü bulunan tüm Osmanlı kabinesi bakanlarını suikast yoluyla öldürdüler (Nemesis operasyonu). Başka bir deyişle bugün 1915 olaylarını bir mahkeme yargılasa ve yetkilileri suçlu bulsa dahi, ceza verebileceği hiç kimse kalmadı. Fakat Ermeniler bununla da yetinmediler ve 1970-80'li yıllarda 40'tan fazla Türk diplomat ve diğer vatandaşları Ermeni sorunuyla hiçbir ilgileri olmamasına rağmen öldürdüler. I. Dünya Savaşı boyunca Ermeni çetelerinin (fedain) öldürdükleri Kürt-Türk Çerkez köylüleri ve Osmanlı askerlerini de eklediğimizde geriye intikam alacak daha ne kalmıştır doğrusu bilemiyorum. Tüm bunlara ek olarak, İstanbul işgal edilince İngilizlerin tüm Osmanlı belgelerini ele ge-

çirdiklerini, hükümete bir mahkeme kurulması yönünde baskı yaptıklarını ve bu mahkemenin kurularak pek çok Türk yetkilinin ki aralarında vali, kaymakam ve albay da vardır, tehcir esnasında görevini kötüye kullanmaktan veya Ermeni göçmenlere bilerek kötü muamelede bulunmaktan ağır cezalar verildiğini unutmamak gerekir. Bu mahkemelerde yüzlerce ceza verilmiştir ki idam edilenler arasında bir kaymakam da vardır. Tehcir esnasında da eksik veya kasıtlı uygulamaları nedeniyle bazı yetkililerin çeşitli cezalar aldıklarını biliyoruz. Başka bir ifadeyle Osmanlı Ordusu bir Nazi Ordusu değildi. Evet, beceriksizlikleri ve imkânsızlıkları vardı, ancak bu ordu sivilleri katletmek, soykırım yapmak için oluşturulmamıştı. Ülkesi işgal edilirken, devleti yok olurken hayata tutunmaya çalışan, bu esnada isyan etmiş vatandaşlarını savaştan uzak bir bölgeye taşımaya çalışan, zaten sınırlı kaynakları olduğu halde gücünü bir de tehcir için bölen bir ülkeden bahsediyoruz. Tehcir esnasında pek çok hata yapılmış olabilir, ancak bu kişiler fazlasıyla cezalandırılmışlardır. Ortada kin güdecek, cezasız bırakılmış bir suç yoktur. Ermenilerin neyin intikamını kimden almaya çalıştıkları meçhuldür. II. Dünya Savaşı'nda Yahudi soykırımından sonra cezalandırılan ya da öldürülen Nazi sayısı bile Ermeniler tarafından öldürülen Türk sayısından çok daha azdır. Kaldı ki ben yaşananları bir soykırım olarak değerlendirmiyorum. Buna rağmen Ermenistan ve Ermenilerin olaya soykırım olarak bakması ve bu konuda sadece Türkleri suçlamalarının Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesinin önünde çok büyük bir engel olduğunu da düşünmüyorum. Ermeniler 1915'te bir soykırım olduğunu düşünmeye ve tüm dünyayı bu konuda ikna etmeye çalışabilir. Bunda hiçbir problem yoktur. Doğrusu Ermenistan'ın kurulduğu ilk günden bu yana Türkiye Cumhuriyeti devleti de bunu bir sorun yapmamıştır. Türkiye için asıl sorun, Ermenilerin soykırım iddialarını kullanarak Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkilerini bozma gayretleri, Türkiye ve Türk vatandaşlarının uluslararası alandaki çıkarlarına zarar verme çabasıdır.

Birileri size zarar vermek isterse bunu görmezden gelemezsiniz. Ne yazık ki Ermeniler ve Ermenistan tarihi Ermeni iddiaları konusunda Türkiye ve dünyayı ikna etmekten çok, Türkiye'den intikam alırcasına bir tavır ortaya koymuşlardır. Başka bir deyişle Ermeni kanadının tutumu sonuç almaktan ya da Türkiye'yi ikna etmekten çok, Türkiye'yi cezalandırmak ve ona olabildiğince fazla zarar vermek üzerine kuruludur. Gözlerde intikam ateşi vardır. Ermenilerin adalet arayan mazlumlar olduğunu düşünmek mümkün değildir.

Bu bağlamda Türkiye'nin, Ermenistan'ın tarihi yorumlama şekli ile herhangi bir problemi yoktur. Türkiye'nin sorunu, Ermenistan ve Ermenilerin güncel politikalarının Türkiye ve vatandaşlarının çıkarlarına zarar verip vermediğidir. Neredeyse 100 yıl önce olmuş olan olayların bugünü bu kadar çok etkilemesi doğrusu şaşırtıcıdır. Kanaatimce, Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunların çözümünü arzu etmeyen gruplar bulunmaktadır ve bu gruplar tarihsel tartışmaları günümüzü şekillendirmek için

kullanmaktadırlar. Yoksa mesele tarihte yaşanmış bir konu üzerindeki uzlaşmazlık olamaz. Eğer böyle olmuş olsaydı yeryüzünde iyi ilişkileri olan hiçbir devlet olamazdı. Tarihinde kanlı sayfalar olmayan kaç devlet var. Eğer Türkler Ermeniler gibi davransaydı Ruslar ile Bulgarlar, Yunanistan, Araplar ve daha pek çok millet ile kan davalı olmalıydılar.

Bazıları diyor ki sorunu 'tarihçilere bırakalım'. Sorun aslında bir tarih sorunu değil ki. Sorun tarihten çok sosyolojinin, uluslararası ilişkiler psikolojisinin konusu olabilir. Konu daha çok da günümüz siyaseti ile ilgili. Tarihsel iddialar günümüz dengelerini kamufle etmek için kullanılıyor.

Türkiye'nin Kafkasya Perspektifi

Türkiye'nin Kafkasya'ya bakış açısı temelde ekonomik ve sosyal işbirliğini artırma ve bölgesel bir entegrasyona varılmasına dayanmaktadır. Türkiye, bölgede özellikle Rusya ve İran'ı rahatsız edebilecek siyasi konulardan kaçınmakta, siyasi konulardan çok ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğine öncelik vermektedir. Siyasi diyalog kanallarının oluşturulması ve bunun için kalıcı platformlar (kurumsallaşma) da bir diğer Türk önceliğidir. Ne yazık ki Kafkasya bölgesi yüzlerce yıldır diğer bölgelerden ayrı bir bölge olmaz özelliğini korumuşsa da bölge aktörleri arasında ilişkileri kolaylaştıracak uluslararası örgütlenmelerden mahrum olmuştur. Bugün dahi Kafkasya ülkelerinin tamamı aynı masa etrafında toplanıp meselelerini konuşamamaktadırlar.

Türkiye yaklaşımına göre siyasi uyum, sağlıklı bir iletişim, diyalog ve ekonomik ve sosyal işbirliğinin ardından gelecektir. Bölgenin nispeten küçük olması ve bölge ülkelerinin nüfuslarının nispeten daha az olması aslında böyle bir yakınlaşmayı ve belki de entegrasyonu kolaylaştırıcı unsurlardır. Ayrıca Türkiye, insan gücü, coğrafi ve ekonomik büyüklüğü ve tarihsel misyonu ile bölgede işbirliğinin ve entegrasyonun lokomotifi olabilecek bir konumdadır. Daha da önemlisi, böyle bir entegrasyonun motoru olabilmek için Türkiye'de Soğuk Savaş sonrası çok güçlü bir istek, bölgesel bir irade ve bilinç oluşmuştur. İsteğin dışında, tıpkı Ortadoğu ve Balkanlar'da olduğu gibi Türkiye işbirliğine ve etrafındaki sorunların çözümüne mahkûmdur. Türkiye için bu sorunların çözümlenmesi bir seçenek değil, bir zarurettir. Bu nedenle Türkiye bölgesinde pek çok sorunda doğal arabulucu ve/veya kolaylaştırıcı konumundadır.

Türkiye Entegrasyon Çabalarında Ciddi Girişimlerde Bulundu mu?

Her türlü entegrasyon ve işbirliğinde en önemli adımlar ulaştırma ve haberleşme alanlarında atılır. Çünkü ulaşım ve haberleşme altyapısı mevcut değilse veya çok zayıfsa işbirliği daha zor bir hale gelir. Kanallar açık olacak ki mallar hareket edebilsin. İletişim altyapısı olacak ki halklar birbirlerini daha rahat anlayabilsinler. Bu bağlamda Türkiye, özellikle ekonomik ilişkileri kolaylaştıracak ulaştırma ve iletişim ağlarına özel bir önem

vermiştir. Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan ile olan ulaştırma hatlarını güçlendirme çalışmalarını bu bağlamda Ermenistan yolu kapalı olduğu için Kars-Bakü demiryolu hattı projesini başlatmıştır. Aynı bağlamda Türkiye'de, Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki havayolu trafiğine de özel bir önem verilmiş ve Batum havalimanı Türkiye ve Gürcistan tarafından ortak olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yine Kars-Bakü uçak seferleri de bu çerçevede değerlendirilebilir. Türkiye, demiryolu, havayolu ve karayolu vasıtasıyla bölgede mal ve insan hareketlenmesini hızlandırmak istemiş, hatta bu projelere Ermenistan'ı da dâhil ederek tüm bölge ülkelerinin daha fazla entegre olmasını arzu etmiştir. Ancak siyasi meseleler bu çabaları baltalamıştır. Elbette bu konuda Türkiye de eleştirilebilir. Yeterince hızlı olmadığı, yeterince gelişme kaydedilemediği söylenebilir. Ne var ki Türkiye'ye bu çabalarında İran, Rusya, AB ve hatta ABD yardımcı olmamış, aksine engel olmuştur. Bölgesel ve küresel bunca güçlü aktörün engellemeye çalıştığı, Ermenistan gibi bölge içinden bir devletin işgal ettiği topraklardan çekilmeyerek sürecin önünü tıkadığı bir ortamda Türkiye'nin çabaları belki de sadece bu kadarına yetebilirdi.

Ermenistan'ın bölgesel iletişim ve ulaştırma altyapısına dâhil olması tüm bölge için hayati bir öneme sahip. Bu sayede Ermenistan, Türkiye üzerinden Avrupa'ya açılacaktır. Diğer taraftan Türkiye de, Kafkaslar'da gelişen ulaşım sistemi sayesinde, Rusya ve Orta Asya bölgelerinde daha güvenli ve daha rekabetçi bir yol bulmuş olacaktır. Bu bağlamda ABD ve AB'den Türkiye'nin en önemli beklentisi, bölgesel entegrasyon projelerine destek vermesiydi, ancak ne yazık ki Ermeni lobilerinin baskısı sonucunda ve Batılı meclislerdeki kimi dinci-bağnaz grupların dini dayanışma anlayışları nedeniyle Kafkasya bölgesinde karayolu/demiryolu ve havayolu geliştirilmesine Batı'nın ciddi bir katkısı olmamış, aksine ABD, Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan demiryolu hattını Kongre'deki Ermeni parlamenterlerin isteğiyle engellemeye çalışmış, ABD'nin bu projeye kredi vermesi dahi engellenmeye çalışılmıştır. Ermenistan topraklarının yarısından daha fazla büyüklükte bir toprağı 15 yıldan daha uzun bir süre işgal altında tutuyor olmasına rağmen ne ABD, ne de AB Ermenistan'a herhangi bir baskıda bulunmamış, aksine cezalandırılan taraf Azerbaycan olmuştur. Bu cezalandırma BTC boru hattı ve Azerbaycan'ın petrol ve gaz piyasalarına güçlü bir şekilde girişi ile sona ermiştir, ancak Batı'nın suçluyu ödüllendirme, mağduru cezalandırma siyaseti sonucunda hem bölgesel entegrasyon çabaları sekteye uğramış, hem de Batı'nın sorunların çözümündeki olası rolü ortadan kaybolmuştur. Ermenistan hala kişi başına ABD'den en çok dış yardımı alan ülke konumundadır. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan, İsrail'den bile daha fazla kollanmaktadır. Aynı şekilde AB de Ermenistan'a siyasi karşılık beklemeksizin mali yardımlarda bulunmaktadır. Bu yardımlar sosyal ve ekonomik yardımlar gibi görünse de Ermenistan bütçesindeki hareketlenmeler ile fiiliyatta ABD ve AB Ermenistan'ın daha fazla silah almasına ve daha fazla komşularını tehdit

etmesine olanak sağlamaktadır. Türkiye gibi aday ülkelere her yaptığı yardım karşılığında siyasi şartlar getiren AB'nin Ermenistan'ı işgal ettiği topraklardan çıkmaya zorlamaması da şaşırtıcıdır. Kısacası AB ve ABD bölgede Ermenistan kaynaklı siyasi sorunları çözmeye çalışmamış, aksine sorunun kalıcı hale gelmesine yol açmıştır. Ne yazık ki bu iki büyük güç bölgesel ulaşım, iletişim ve ticari altyapının geliştirilmesi konusunda da yeni projeler geliştirmemiş, mevcut çabaları desteklememiştir. Oysaki çatışma bölgesi dışında kalan Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında ulaşım, iletişim hatları geliştirilebilirdi. Bu ülkeler arasında sosyal hareketlilik arttırılabilirdi. Bu yapılamadığı için Gürcistan zayıf kalmıştır ve kendi kendisini dahi savunamayacak bir hale gelmiştir. Azerbaycan ise Gürcistan ve Türkiye üzerinde Avrupa'ya tam anlamıyla bağlanamadığı için hala Kafkasya'nın doğu ucunda Avrupa ile arasında önemli engeller olan bir ülkedir. Oysaki hem AB, hem de ABD için Kafkasya'nın siyasi ve ekonomik entegrasyonu ve Batı sistemine dâhil olması hayati öneme sahiptir. Ne yazık ki Batı siyasetinin zaafları ve dinci bağnazlık Batı'nın bölgedeki kendi çıkarlarını dahi görmesine engel olmuştur. Ermeni diasporası 'Büyük Ermenistan' ve Türkiye'den intikam almak gibi Ermenilerin gücü ile orantılı olmayan fantezileri nedeniyle tüm bir bölgeyi kilitlemiş, Batı siyasetini de önemli oranda manipüle edebilmiştir. Aynı zamanda bu realist olmayan hedefler Ermenistan'a da büyük zararlar ermiştir.

Bu anlamda Batı'nın Kafkasya'da iletişim ve ulaştırma hattının geliştirilmesi konusunda üstüne düşeni yapmadığı ve Türkiye'nin uzak görüşlü vizyonunu paylaşmadığı görülmektedir.

Bölgede Türkiye'nin İletişim ve Kültürel Entegrasyon Çabaları

Türkiye linguistik açıdan bölgenin en şanslı ülkesidir denilebilir. Çünkü uzun yıllar Rus nüfuzu bölgede hâkim olmasına rağmen Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren özellikle Gürcistan ve Azerbaycan'da Rusça dillerinin kullanımında önemli gerilemeler yaşanmaktadır. Türkçe'ye ilgi sadece Güney Kafkasya'da değil, aynı zamanda Rusya ve İran'da da artmaktadır. Zaten bilindiği gibi Azerbaycan halkı da Türkçe'nin bir diyalektiğini konuşmakta, iki ülke halkı tercümana gerek duymaksızın birbirini anlayabilmektedir. İki ülke dilleri arasındaki dil farkları da giderek azalmaktadır. Özellikle Türkçe TV kanallarının bölgede daha çok izlenmeye başlanması önemli tespitlerden birisidir.

Unutmamak gerekir ki bölgedeki Türk kökenli, Türkçe konuşan nüfus 100 milyondan (72 milyonu Türkiye ve 30 milyonu aşkın nüfus Azeri ve İran Türkleri) fazladır. Bu avantajlı zemin üzerinde Türkçe bölgeye Batı tipi demokrasilerin ve liberal ekonomilerin yerleşmesinde önemli bir işlev görmektedir. Ayrıca Türkçe dini aşırılıklara karşı da ciddi bir kalkandır. Türkçe'nin olduğu yerlere Türkiye'nin bugünkü siyasi deneyimleri daha kolay ulaşabilmektedir. Özellikle uydu yayınları, Türk sineması ve diziler,

bölgesi dikkate alındığında Türkiye'nin ciddi bir kültürel lider gibi hareket ettiğini göstermektedir. Örneğin Arap dünyasında Nur (Gümüş) adlı dizinin başarısı, Azerbaycan'da hemen hemen tüm Türk dizilerinin takip ediliyor olması, aynı şekilde İran'da Türk uydu yayınlarının düzenli olarak takip ediliyor olması sadece bir eğlence olarak değerlendirilemez. Burada bir yaşam şekline özlem vardır. Diğer bir deyişle, Türkiye modelinin dizi ve filmlerde hayat bulması vardır.

Bölgesel Ticari İlişkiler

Ticari ilişkiler Türkiye'nin Kafkasya ile bölgede en fazla önem verdiği hususlardandır. Bu noktada Gürcistan ve Azerbaycan ile olan ticaret, henüz potansiyelini tam olarak yakalayamamış olsa da büyük bir yükseliş içindedir. Kara sınırları kapalı olmasına rağmen Türkiye-Ermenistan ticareti de 200–300 milyon dolar arasında tahmin edilmektedir. Elbette bu ticaretin büyük bir kısmı Türkiye'de Ermenistan'a olan ticarettir. Bazıları Türkiye'nin kara sınırlarını kapatarak Ermenistan'ı boğmaya çalıştığını iddia etmektedirler. Oysaki Gürcistan ve İran üzerinden dolaylı olarak gerçekleştirilen Türkiye-Ermenistan ticaretinin büyüklüğü dahi Türkiye'nin Ermenistan'a yaklaşımının yıkıcı olmadığının çok açık bir göstergesidir. Türkiye istemiş olsa bu ticaret dolaylı yollardan dahi gerçekleşemezdi. Hiçbir Türk şirketi, Türk devletini karşısına alma pahasına Ermenistan gibi küçük bir pazarı tercih etmezdi. Başka bir deyişle Ermenistan'a dolaylı ticaret de Türkiye'nin izni ile mümkün olabilmektedir. Hâlihazırda Türkiye'den Ermenistan'a mal satışını yasaklayan bir kanun da bulunmamaktadır. Ayrıca hava kapıları açıktır ve düzenli uçak seferleri vardır. On binlerce Ermeni Türkiye ile iş yapmakta, iki ülke arasındaki turizm de gelişmektedir.

Türkiye, Ermenistan ve diğer bölge ülkeleri ile ticaret kapasitesini artırmayı gerçekten istemektedir. En önemli engel ise Ermenistan ve Azerbaycan arasında devam eden sorunlar olarak görünmektedir.

Türkiye - Ermenistan İlişkileri Azerbayan-Ermenistan İlişkilerinden Bağımsız Olarak Geliştirilemez mi?

Öncelikle Türkiye-Azerbaycan halklarının aynı etnik/dini gruba ait olması Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği desteğin en önemli sebebi olarak görülebilir. Bunun tüm dünyada yaygın bir kanaat olduğu söylenebilir. Bu görüş doğru olmakla birlikte sadece etnik/dini dayanışma Türkiye'nin tutumunu tek başına açıklamak için yeterli değildir.

Daha önce de söylediğimiz gibi Türkiye'nin Azerbaycan konusunda Ermenistan'a eleştirel yaklaşmasının en önemli sebebi Ermenistan'ın sınırlarını silah yoluyla değiştirmeye kalkmasıdır. Toprakları işgal edilen ile eden arasında elbette bir fark vardır ve Türkiye'nin Azerbaycan'a Ermenistan konusunda verdiği önemin sebebi büyük ölçüde budur. Türkiye,

Balkanlar'da da saldırgan olan ile saldırıya uğrayanı ayırmıştır. İsrail-Filistin arasındaki sorunda da Türkiye'nin hukuku korumak için büyük çaba sarf ettiği açıkça görülür. Sorun uluslararası toplumun Sırbistan'a, hatta İsrail'e gösterdiği tepkiyi aynı saldırganlık içinde olan Ermenistan'a göstermemiş olmasıdır. Oysaki Ermenistan'ın işgal ettiği topraklar Gazze ve Batı Şeria'dan daha büyüktür. Başka bir deyişle burada tuhaflık Türkiye'de değil, gerekli tepkiyi Ermenistan'a göstermeyen uluslararası toplumdadır.

İkinci olarak, Azerbaycan hemen her açıdan Ermenistan'dan daha önemli bir ülkedir. Azerbaycan petrol ve doğalgaz zenginlikleri ile hiç bir doğal zenginliği olmayan Ermenistan'dan ekonomik açıdan tabii ki daha önemli bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Bugün ABD dahi, Ermeni diasporasının baskılarına rağmen Azerbaycan'a Ermenistan'dan daha fazla önem vermek zorunda kalmaktadır. Azerbaycan petrol ve doğalgaz gelirleri ile hızla büyümekte ve Ermenistan ile kıyaslanmayacak ölçüde büyük ve stratejik bir ekonomi haline gelmektedir. Azerbaycan hızla Türkiye'nin en önemli ticari ortaklarından biri haline gelirken Türkiye enerji ihtiyaçlarını karşılamada Rusya ve İran ile birlikte Azerbaycan'ı da en önemli enerji kaynak ülkeleri arasında saymaktadır. Aynı bağlamda iki ülke arasında inşa edilmiş olan petrol ve doğalgaz boru hatları da ilişkileri pekiştirmekte ve kalıcı hale getirmektedir. Eğer Nabucco projesi de gerçekleşirse Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya Türkiye üzerinden pazarlanması gerçekleşecek ve Azerbaycan sadece Türkiye için değil, tüm dünya için çok daha vazgeçilemez bir ülke haline gelecektir.

Özetle, objektif kriterler ortaya konulduğunda başkent Ankara kadar dahi nüfusu bulunmayan, hiçbir doğal kaynağa sahip olmayan, dağların arasında sıkışmış, denize çıkışı bulunmayan bir Ermenistan'ın Türkiye için Azerbaycan'dan daha önemli bir konuma gelemeyeceği gayet açıktır. Türkiye'nin bu noktada Azerbaycan'a bu kadar önem verdiğini anlamak hiç de zor değildir.

Üçüncü olarak, Türkiye-Azerbaycan arasındaki yakınlaşma Türkiye-Orta Asya ilişkileri açısından da gayet önemlidir. Eğer Türkiye, Azerbaycan ile ilişkilerinde sorumluluklarını yerine getiremez ise, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne yanlış bir mesaj vermiş olur. Azerbaycan'ın Orta Asya'ya uzanan yolda çok hayati bir ülke olduğunu da unutmamak gerekir. Tüm bunlara ek olarak Azerbaycan ve Türkiye hemen her konuda anlaşabilen iki bölge ülkesi olmuşlardır. Ermenistan'ın Türkiye'nin çıkarlarına dönük çoğu zaman düşmanca yaklaşımına karşı Azerbaycan her zaman bir dost e müttefik ülke gibi yaklaşmıştır.

Kısacası Türkiye için Azerbaycan önemlidir, hem de çok önemlidir. Türkiye için Azerbaycan Ermenistan'ı kazanmak için gözden çıkarılabilecek bir ülke değildir.

Kaldı ki Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunlarda uluslararası hukuku ihlal eden, komşusunu işgal eden ve yaklaşık 1 milyon insanı mülteci durumuna sokan ülke Azerbaycan değil, Ermenistan'dır. Bu durumda Türkiye'nin tavrının nedenleri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Elbette Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği desteğin duygusal bir boyutu da vardır. Ancak bu boyut Türkiye'nin tavrının rasyonel nedenlerini görmemizi engellememelidir.

Karabağ Sorununun Ermenistan Üzerindeki Etkileri

Kimin haklı, kimin haksız olduğu bir yana, Karabağ sorununun, en büyük zararı Ermenistan'a verdiği açıktır. Karabağ ve işgal altındaki Azeri toprakları Ermenistan'a herhangi bir ekonomik katkı sağlamamaktadır, tam tersine bu işgalin ekonomik bir yük oluşturduğu açıktır. Özellikle Karabağ dediğiniz bölge bilinen hiçbir doğal kaynağa sahip değil. Diğer işgal altındaki Azeri topraklarının verimli topraklar olduğu söylense dahi bu toprakların Ermenistan ekonomisine katkısından çok yükünden bahsetmek mümkündür. Ermenilerin işgal ettikleri toprakların tek kıymeti önemli geçiş noktaları üzerinde olmasıdır. Ermenistan ve işgal ettiği topraklar adeta Kafkasya'nın tam ortasında iri bir kaya parçası gibi durmaktadır. Bu blokaj nedeniyle bölgesel işbirliği projeleri ya çok geç gerçekleşebilmektedir ya da gerçekleşememektedir. Ermenistan'ın işgal ısrarı nedeniyle bölgesel işbirliğinin maliyeti de artmaktadır. Ermeniler açısından en kötüsü ise Ermenistan, Karabağ ve işgal altındaki diğer bölgeler nedeniyle bölgedeki işbirliği ve entegrasyon projelerinden dışlanmaktadır. Bugün geldiğimiz noktada Ermenistan, Kafkasya'nın en fazla izole olmuş olan ülkesidir. Denizlere çıkışı olmayan ve önemli oranda komşuları ile iyi ilişkiye muhtaç bir ülke olarak Ermenistan'ın, siyasi açıdan da izole olması Ermenistan'a büyük zararlar vermekte, geldiğimiz noktada artık Ermenistan'ın hayatta kalma mücadelesi içinde olduğu söylenebilir. Ne var ki Ermenistan'da bazı kişiler bunun farkında değiller. Bu kişiler bir yandan fakirliğe alışmış durumdalar ve bu nedenle bölgesel işbirliğinin kendilerine neler getirebileceği bilmiyorlar. İkinci önemli neden ise diasporanın aşırı milliyetçi grupları Ermenistan'a suni solunum yapıyor. Verimsiz, ekonomiyi uzun vadede ayakta tutamayacak para transferleriyle Ermeni ekonomisi hareketlendirilmeye çalışılıyor. Aynı şekilde Rusya da Ermenistan'a özellikle altyapı ve enerjide bazı kolaylıklar sağlayarak Ermeni ekonomisinin batışına engel oluyor. Fakat tüm bu dış destekler karşılıksız değil. Bunun karşılığında Ermenistan'da güç diasporaya ve Rusya'ya geçiyor. Rusya Ermenistan'da örneğin enerji altyapısının büyük oranda sahibi haline geldi. Bundan sonra Ermenistan'ın kendisini Rusya'dan kurtarmak istese de işi zor. Başka bir deyişle Türkiye ve Azerbaycan ile korkutulan Ermenistan hızla bağımsızlığını kaybediyor. Kağıt üzerinde bağımsız, ama kararları Moskova ve diasporada alınan bir ülke ile karşı karşıyayız. Bu durum hem Ermenistan'ın bağımsızlığına zarar veriyor, hem de

Ermeni sorununda inisiyatifin tamamen bölge dışı aktörlere geçmesine yol açıyor.

İzole olmuş bir Ermenistan bölgeye de büyük zararlar vermektedir. Eğer bugün daha az istikrarlı ve güvenli bir Kafkasya var ise bunda Ermenistan'ın izolasyonunun da rolü büyüktür. Bu durumda gerek Türkiye, gerekse Batı dünyası Ermenistan'ın tecrit edilmiş konumundan çıkmasını istemektedir. Türkiye tecrit edilmiş bir Ermenistan'ı Kafkasya istikrarı, barışı, işbirliği ve entegrasyonunda bir engel olarak görmektedir. Aslına bakarsanız Ermenistan'ın Karabağ nedeniyle kendisini tecrit etmesinin ilk yıllarda Türkiye'ye ve Azerbaycan'a ciddi bir katkısı da olmuştur. Bu sayede Türkiye ile Gürcistan ve Azerbaycan hemen hemen her alanda doğal bir dost ve müttefik haline gelmişler, kendisini adeta izole etmiş olan Ermenistan ise, bu ülkeler aleyhine gelişme fırsatı bulamamıştır. Fakat gelinen en son noktada Ermenistan'ın daha fazla izole olması rakip ve hasımlarının dahi yararına değildir.

İlişkilerde Gelinen Son Nokta

Her şeyden önce Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı dünya enerji piyasaları için oldukça önemli bir işlev görüyor. Hazar petrolleri bu hat üzerinden Akdeniz sahillerine, oradan da Batı'ya ulaşıyor. Türkiye ile Azerbaycan arasında kurulan doğalgaz boru hattını Batı'ya uzatma çabaları da devam ediyor. İlk etapta Azeri gazı Yunanistan'a ulaştırıldı bile. Asıl nihai hedef ise Azeri gazını Türkiye üzerinden Balkanlar ve Orta Avrupa'ya boru hatları vasıtasıyla ulaştırabilmek. Eğer Azeri gazına diğer Hazar Denizi kaynakları da eklenebilirse Avrupa enerji güvenliği açısından Kafkasya bölgesinin istikrarı çok daha önemli bir hale gelecek.

Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan doğalgaz akışı problemleri Avrupa için Kafkasya bölgesinin önemini daha da arttırdı. Rusya'nın enerji arzını siyasi bir araç olarak görme eğilimi ve Batı ile Rusya arasında artan sorunlar, Rusya'ya alternatif enerji kaynaklarını daha da gerekli kılıyor.

Tüm bunlara ek olarak Gürcistan Savaşı'nı tarihsel bir dönüm noktası olarak görebiliriz. 2008 Gürcistan Savaşı ile Batı'nın Rusya'ya olan güveni daha da sarsılmış ve Rusya ile Batı arasındaki rekabet hemen hemen tüm bölgelerde daha belirgin bir hale gelmiştir. Bu tarihten sonra özellikle ABD için Kafkasya çok daha önemli bir bölgedir ve böylesine önemli bir bölgenin Nagorn-Karabağ gibi nispeten küçük sorunlar nedeniyle kilitlenmesi ABD için kabul edilebilir bir durum değildir.

Gürcistan Savaşı sonucunda Ermenistan da sadece Rusya ile iyi ilişkiler kurarak ayakta kalabilmenin mümkün olmadığını daha iyi anlamıştır. Bilindiği üzere Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'a sınırları kapalıdır. İran sınırı açık olmakla birlikte İran Ermenistan'ın dünyaya çıkış kapısı olabilecek bir rota değildir. Rusya-Gürcistan Savaşı'nda Ermenistan'ın dış

dünyaya olan fiiliyattaki tek çıkış kapısı da savaş yüzünden kapanmıştır. Ermenistan'a mal getirip-götüren gemiler Gürcistan limanlarına yanaşamamış, Rusların bombaladığı demiryolu hattı nedeniyle Ermenistan ithalat ve ihracatı daha fazla darbe yemiş, iki ülke arasındaki karayolları yeterince çalışamadığı için ülkede çok sayıda temel üründe kıtlık başlamıştır. Örneğin petrol istasyonlarında uzun kuyruklar oluşmuş, pek çok istasyon da bu süre zarfında kapanmıştır. Savaş kısa sürmüş, bu sayede kötü günler kâbusa dönmeden sona ermiştir. Ancak bu savaşın Ermenistan üzerindeki psikolojik etkisi büyük olmuştur. Böylece Ermenistan, sadece Gürcistan hattına bağlı kalmanın ne kadar riskli olduğunu anlamış, adeta nefes borusunun tıkandığını hissetmiştir.

Aynı şekilde ithalat ve ihracatta büyük oranda Gürcistan'a bağlı olan Azerbaycan da bu savaş nedeniyle yeni alternatif hatlara ne kadar çok ihtiyacı olduğunu anlamıştır. Azerbaycan'ın bu bağlamda İran ve Rusya hatlarına daha çok ağırlık verdiğini görüyoruz. Ancak Ermenistan'ın işgal ettiği topraklarda vereceği belli tavizler karşılığında Azerbaycan'ın Ermenistan hattı konusunda da istekli olabileceği görülüyor.

Ayrıca Rusya'nın Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını bombalama ihtimali hem Azerbaycan hem de Türkiye'yi büyük oranda rahatsız etmiştir. Savaş sırasında boru hattına PKK tarafından sabotaj yapılmış olması da dikkat çekicidir. Türkiye cephesinden bakıldığında Gürcistan Savaşı'nın benzeri bir etkisi olmuştur. Türkiye de tıpkı Azerbaycan ve Ermenistan gibi Kafkasya'ya açılan yeni koridorlara ihtiyaç olduğunu görmüş, Azeri-Ermeni sorununun bölgedeki tüm çıkarlara zarar verdiğini daha iyi anlamıştır. Gürcistan'da devam eden etnik anlaşmazlıkları Rusya'nın nasıl istismar ettiği ve bölgede nüfuzunu koruyabilmek için tüm bir bölgeyi nasıl istikrarsızlaştırabildiği de görülmüştür. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sorunlar devam ettiği ve bölge ülkeleri işbirliği yollarını arttırmadığı sürece Rusya Gürcistan'da yaptığını diğer bölge ülkelerinde de yapabilir.

Bu bağlamda Türkiye ile Ermenistan arasında diyalog sürecinin hızlanmasında Sarkisyan'ın devlet başkanı seçilmesi kadar, Gürcistan Savaşı'nın da hızlandırıcı bir etkisi olduğu söylenebilir.

Bu şartlar altında Azerbaycan'ın Ermenistan-Türkiye koridorunun açılmasına ihtiyacı hayatidir. Aynı şekilde Ermenistan'ın Türkiye üzerinden Avrupa hattına olan ihtiyacı da çok yüksektir. Türkiye için ise Gürcistan-Azerbaycan hattına paralel Ermenistan-Azerbaycan hattının oluşturulması stratejik bir öneme sahiptir.

Görüldüğü üzere her üç devletin de çıkarları Karabağ sorununun çözümünden geçmektedir. Karabağ sorununun çözümü gerçekten oldukça zor bir meseledir, çünkü o bölgede Ermeni nüfusunun çoğunlukta olduğunu görüyoruz. Fakat Karabağ gerekçe gösterilerek işgal edilmiş olan Azeri vilayetlerinden Ermeni askerlerinin çekilmesi o kadar da zor olma-

malıdır. Bu konuda ABD, Rusya ve AB sadece uluslararası hukukun gereklerini yerine getirmiş olsalar bu hususta çok ciddi bir yol kat edilmiş olur.

Türkiye de şu anda bu konuda küçük de olsa bir adım atmak için çaba sarf ediyor. Eğer bu başarılabilirse Ermenistan da bölge ile işbirliği projelerine katılacak ve Karabağ sorununu daha köklü bir şekilde çözmek mümkün olabilecektir. Özetle Türkiye'nin Kafkasya yaklaşımı işbirliğinin artırılmasına, bölgenin birbiriyle entegre büyük bir ekonomi haline getirilmesine dayalı bir politikadır. Türkiye öncelikli olarak kendisi ile Gürcistan/Azerbaycan ve mümkün olur ise Ermenistan arasında bölgesel bir işbirliği alanı oluşturmayı dış politikasının temeli saymaktadır. Bölge açısından önemli olan İran ve Rusya'nın revizyonist ve gerginliği tırmandırıcı yaklaşımlarını kontrol altına alabilmek ve orta vadede bu politikaların zararlı etkilerini yönetebilmektir. Aslında Türkiye böyle bir entegrasyona Rusya ve İran'ın da katkı sağlamasını ve hatta bu ülkelerin de katılmasını arzu etmektedir. Ancak özellikle Rusya'nın Kafkasya'yı kendisine bağımlı bir alt bölge olarak görmekten vazgeçip daha yapıcı bir Kafkasya politikası izlemesi uzun vadeli bir hedef gibi görülmelidir. Aynı şekilde İran'ın Kafkasya'ya yapıcı ve işbirliğini arttırıcı bir aktör olarak katılmasının önünde yapısal bazı engeller bulunmaktadır. İran rejimi bu engellerden sadece bir tanesidir. Batı tarafından sürekli olarak tehdit edilen İran'ın Rusya'ya meydan okuması ve ona rağmen bölgede bağımsız bir politika izleyebilmesi güçleşmektedir. Ayrıca İran'ın ekonomik kapasitesi de İran ile bölge arasında ciddi bir entegrasyona kısa ve orta vadede izin vermeyecektir.

Bu süreç içinde AB ve ABD'nin bölgeye yönelik en önemli katkıları bölgesel işbirliğine siyasi ve ekonomik destekte bulunabilmektir. Özellikle AB, bölgedeki altyapı projelerini finanse ederek büyük bir katkı sağlayabilir. Bölge ülkelerini heyecanlandıracak büyük çaplı projelere girişmek gerekiyor. Brüksel Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı içine alan büyük çaplı projeleri barışı şart koşarak finanse edebilir, bu doğrultuda uygun krediler açabilir. Örneğin AB'den Bakü'ye uzanan bir otoyol, tüm bölge ülkelerini ring yapacak bir tren hattı gibi projeler barışın altyapısını hazırlayacaktır.

AB'nin Ermenistan'daki Rolü

AB, Kıbrıs konusunda Türkiye'ye çok çeşitli baskılar yaptı, ancak aynı baskıları Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan üzerinde yapmadı. Rum tarafı BM barış planına açıkça 'hayır' demiş olmasına rağmen tüm bir adayı temsilen AB'ye tam üye olarak alındı. Aynı şekilde Yunanistan Türkiye ile benzeri koşullara sahip olmasına rağmen AB üyesi oldu. Ne yazık ki Kıbrıs konusunda AB çok kötü bir sınav verdi. Adanın Hristiyan olan tarafını adanın tamamını temsilen tam üye yaptı, adanın Müslüman olan insanları

ise dışarıda bırakıldı. Aynı çifte standardı Kafkaslar'da da görmek mümkündür. Topraklarının % 17'den fazlası işgal edilmiş olan ülke Azerbaycan olmasına rağmen Ermenistan ödüllendirilirken, Azeriler adeta cezalandırıldı. Unutmayınız Ermenistan kendi topraklarının yarısından fazla büyüklükte bir toprağı işgal etmesine rağmen AB, Ermenistan üzerinde ciddi hiçbir baskı yapmıyor. Ekonomik yardımlar işgalin sona erdirilmesi şartına bağlanmıyor. Ermenistan özgür Avrupa'nın normal bir üyesi gibi toplantılara katılabiliyor. Burada dini dayanışmayı rahatlıkla görebiliyoruz. Ancak tek neden bu değil. Özellikle Fransa'da çok ciddi bir Ermeni lobisi bulunuyor. Hemen her Avrupa ülkesinde sayılarının çok üzerinde güçleri bulunan Ermeni lobileri var. Ermeni diasporası AB'nin Ermenistan politikasını ciddi oranda manipüle ediyor. Garip bir şekilde AB Kafkaslar'da en temel insan hakları ve hukuk ilkelerini görmezden geliyor.

Kıbrıs ile Karabağ ile Karabağ Sorunu Arasındaki Benzerlikler

İki sorun arasında en ufak bir benzerlik dahi bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir. Kıbrıs Cumhuriyeti uluslararası antlaşmalar ile (1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları) kurulmuştur. Kurucu Anayasa ülkeyi Rumların ve Türklerin cumhuriyeti olarak tanımlamıştır. Türkler Kıbrıs'ta bir azınlık olarak tanımlanmamıştır. Yönetim iki ana unsur arasında ikiye paylaştırılmış, cumhurbaşkanı Rumken, başbakanın Türk olması vs. kararlaştırılmıştır. Kabinedeki bakan sayısına, kaç polisin Türk, kaçının Rum olacağına kadar hassas bir denge çizilmiştir. Rumlar bu anayasayı ve uluslararası antlaşmaları adeta çöpe atmışlar ve adayı Yunanistan'a bağlamaya kalkmışlardır. Çok sayıda Türk köyü Rum teröristler tarafından yok edilmiş, Türklere anayasada belirtilen haklar ve makamlar verilmemiş, Türkleri yok olmanın eşiğinden Türkiye'nin müdahaleleri kurtarmıştır. 1974 yılında Türkiye'nin adaya askeri müdahale yaptığı da doğrudur. Ancak bu müdahale hukuk çiğnenerek değil, Londra ve Zürih Antlaşmaları'nda açıkça belirtilen garantörlük hakkı kullanılarak yapılmıştır. Zaten 1974 müdahalesinden bu yana ada huzur ve istikrar içindedir. 1974'den bu yana Türkler adada hep birleşmeden yana olmuşlardır. Kıbrıslı Türklerin tek isteği Kıbrıs kurucu anayasasında belirtilen hakların kendilerine iade edilmesidir. Yani Kıbrıslı Türkler ne Türkiye'ye bağlanmak istiyorlar, ne de ille de bağımsız olayım diye tutturuyorlar. Fakat Karabağ'da sorun bambaşka. Ermenistan tüm anlaşmaları ve hukuku çiğneyerek bir işgali başlattı. Ermenistan'a ve Rusya'ya verilmiş hiçbir garantörlük hakkı yokken iki devlet Azerbaycan'a saldırdı. Karabağ'da Ermenilerin self-determinasyon haklarını bir noktaya kadar anlamak mümkünse de, Ermeni güçleri Karabağ'ın çok ötesine geçtikler, bir başka ülkede kendileri ile hiçbir ilgisi olmayan, üzerinde ciddi sayıda Ermeninin dahi yaşamadığı toprakları işgal ettiler. Azerbaycan Karabağ'da işgal edilmiş topraklarından çıkılmasını istiyor. Peki ya Kıbrıs'ta Rumlar ne istiyor? Kıbrıs'ta Türkiye Rum topraklarını mı işgal etti? Kıbrıs hiçbir dönem Rum olmadı ki!

Venedikliler'den adayı alan Osmanlılar'dan sonra ada İngilizlerin sömürgesi haline geldi. İngilizlerden sonra ise ada bir Türk-Rum devleti olarak kuruldu. Kıbrıs'ta hak isteyen, hukuk isteyen Rumlar değil Türklerdir. Bu anlamda Karabağ sorunu ile Kıbrıs sorunu arasında benzerlik aramak iyi niyetli bir girişim değildir."

Kafkasya'da Türk-Rus Rekabeti

Daha önce de söylediğim gibi, Türkiye içersinde işbirliğine ve istikrara mahkûm bir ülke. Kafkasya da bir istisna oluşturmuyor. Kafkasya'da istikrar olmadığı sürece buradaki sorunlar Türkiye'nin en temel ulusal çıkarlarını tehdit edecektir. Kalıcı bir işbirliği ve bu işbirliği üzerinde yükselecek bir yakınlaşmaya Türkiye mecbur. Böylesine kapsamlı bir işbirliği ve istikrar ise Rusyasız olamaz. Türkiye'nin Rusya ile rekabete girmesi veya onun çıkarlarına zarar vermesi söz konusu değil. Rusya Türkiye ile işbirliği yapmak istediği sürece karşısında buna çok istekli bir Türkiye bulacaktır. Sorun şu ki Rusya Çarlık döneminden kalan bazı hastalıklarından henüz kurtulamadı. Hala gücü askeri güç ile ölçüyor. Bölgedeki varlığını korkutarak devam ettirebileceğini sanıyor. Dikkat ederseniz Soğuk Savaş'ın bittiği günden bu yana Rusya dostlarını da, rakiplerini de, düşmanlarını da tehdit ederek sonuç almaya çalışıyor. Rusya'nın müttefiki gibi duran ülkelerin dahi Rusya'dan korktuklarını görüyoruz. Oysa Rusya güç gösterileri ile gerçek potansiyelini dahi kullanmakta zorlanıyor. Eğer Moskova Azerbaycan ve Gürcistan'da yumuşak gücünü kullanabilseydi, bölgesel sorunlarda bu kadar açıktan taraf olmasaydı kısa süreli anlaşmazlıkların ardından Gürcistan da, Azerbaycan da Rus etkisine tekrar geri dönebilirdi. Fakat Rusya korkuttu, hem de çok korkuttu. Hala da bu korku siyasetine devam ediyor. Gürcistan'ı üçe böldü, hala da bölme tehditlerini sürdürüyor. Böylesine zarar verdiğiniz bir ülkeden işbirliği bekleyemezsiniz. Aynı şekilde Azerbaycan'ın yaklaşık olarak beşte biri Ermeni işgali altındaysa bunda Rusların Ermenilere verdiği siyasi ve askeri desteğin büyük rolü vardır. Parçaladığınız ülkeler ile işbirliği yapmayı beklemeniz gerçekçi olmaz.

Türkiye ile ilişkiler gelecek olursak, Türkiye 19. yüzyılın sonundan bu yana Ruslarla savaşmamak için özel bir çaba gösteriyor. Bunun yerine Rusların işbirliğini arıyor. Bunun en açık örneğini İstiklal Savaşı'nda ve 1920'li yıllarda, hatta kısmen 1930'lu yıllarda da gördük. Ancak Ruslar eşit şartlarda bir ilişkiye razı olmuyorlar. Biliyorsunuz Türkiye çok istemesine rağmen Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı Sovyetler Birliği yenilemeyi reddetti ve 2. Dünya Savaşı boyunca Türkiye Nazi Almanyası'ndan çok olası bir Sovyet işgalinden korktu. Savaş sonrasında da Ruslar Türkiye'den boğazları ve Doğu Anadolu'da bazı vilayetleri talep ettiler. 20. yüzyılda Moskova'nın bu kadar hoyrat, kaba ve bu kadar açıktan toprak talep edebilmesi Rus diplomasisindeki sıkıntıları ortaya koymaktadır. Türkiye'yi NATO'ya ve ABD'ye sürükleyen Stalin'in toprak

talepleri olmuştur. Türkiye Sovyetler karşısında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyamayacağını düşünmüştür. Stalin'den sonra Rus istekleri kesilmişse de Moskova Türkiye'ye karşı sol-komünist terörü, Ermeni terörünü ve Kürtçü ayrılıkçı terörü desteklemiştir. Ne yazık ki yıkıldığı son ana kadar Sovyetler Birliği Türkiye'de önemli bir istikrarsızlık kaynağı olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında da PKK terörü ile Rusya arasındaki yakın bağ dikkat çekicidir. 1999'da Suriye'yi terk etmek zorunda kalan PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan'ın gittiği ülkelerden biri de Rusya'dır. Rusya kendi topraklarında dünyanın en önemli teröristlerinden biri olmasına rağmen bu kişiyi tutuklamamış, gözaltına almamıştır. Rusya Ermeni sorununda, Kıbrıs sorununda ve daha birçok sorunda her zaman için Türkiye'nin karşısındaki bloklarda yer almıştır. Özetle Türkler ile Ruslar arasında tarihi bir dostluktan bahsedemeyiz. Ancak bunun bu şekilde devam etmesi bir kader de olamaz. Taraflar ilk olarak aralarında güven inşa etmek, iletişimi sürekli olarak canlı tutmak ve her fırsatta işbirliği alanları oluşturmak zorundadırlar. Ancak bu sayede birbirlerine güvenmeyi ve birlikte iş yapabilmeyi öğrenebilirler. Fakat bu zaman alacak. Kısa vadede Rusya bölgede tekel oluşturmak istiyor ve bölge ülkelerinin ekonomik, siyasi ve askeri açıdan tam bağımsızlıklarından rahatsız oluyor. Bunlara ek olarak Moskova bağlantılı olmayan her türlü proje de Moskova'da rahatsızlığa yol açıyor. Bir diğer sorun da bölge ülkeleri ile ABD ve AB arasındaki her türlü gelişme Rusya tarafından tehlikeli bir gelişme olarak algılanıyor. Anlayacağınız siyasi alanda ilişkilerin gelişmesi zaman alacak. Fakat 1991'den bu yana çok önemli bir mesafenin kaydedildiğini de belirtmeliyiz. İki ülke arasındaki iletişim dili daha yapıcı ve daha az gergin bir hale geldi. Bunda ekonomik ilişkilerdeki gelişmelerin katkısı büyük. Rusya, Türkiye'nin bir numaralı ekonomik ortağı haline geldi. Özellikle doğalgaz boru hatları sayesinde ticari ilişkiler kalıcı bir yapıya da kavuştu. Ticaret hacminde Türkiye aleyhine ciddi bir dengesizlik var gibi görünse de Türk ekonomisinin dinamik yapısı sayesinde zamanla bu dengesizlik de giderilecektir. Türkiye'nin ihracatının, Rusya'dan ithalata göre daha hızlı büyüyeceğini düşünüyorum. Şu anda Rusya'dan ithalat 30 milyar doları aşıyor. Buna karşın Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 6,5 milyar civarında. Ancak ticaret yapısına bakıldığında Rusların ihracatının önemli oranda tek ürüne, enerji ürünlerine (doğalgaz, petrol ve kömür) bağlı olduğu, buna karşın Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatında ciddi bir çeşitlilik olduğu gözleniyor. Unutmamak gerekir ki Türkiye Rusya'dan aldığı enerji ürünlerini her halükarda almak zorunda. Başka bir deyişle Rusya ile ticari ilişkilerde Türkiye'nin dengesiz bir ticaret içinde olduğunu düşünmek doğru değildir. Ayrıca Türk turizminin Rus ziyaretçilerden elde ettiği gelir, Türkiye'nin Rusya'daki doğrudan yatırımlarının getirisi ve Türk müteahhitlerinin Rusya'dan aldıkları işler ticaret hacmindeki nispi dengesizliği önemli oranda azaltıyor.

İki ülke arasındaki toplumsal ilişkilere bakıldığında da sevindirici gelişmeler yaşanıyor. Örneğin turizm her yıl 2,5-3 milyon kadar Rus'un Türkiye'yi yakından tanımasına olanak veriyor. Aynı şekilde Türk şirketlerinin Rusya'daki yatırımları çoğu kez binlerce Türkün Rusya'ya işçi ve işveren olarak gitmesine ve orada Ruslar ile kaynaşmasına yol açıyor. Bu yakınlık sonucunda 2001 yılından bu yana yaklaşık olarak 200.000 karma evlilik yapıldığı belirtiliyor. Bunlardan 140.000 kadarı Rusya'ya yerleşmişler, 60.000 çift ise Türkiye'ye yerleşmiş. Bu rakamlar henüz yeterince önemsenmese de iki ülkeyi birbirine yakınlaştırdığı ve tarihsel önyargıların ortadan kaldırılmasında büyük katkıları olduğu muhakkak.

Fakat kültürel, ekonomik ve toplumsal işbirliğindeki hızlı gelişmeye bakıp siyasi alanda aşırı iyimser olmak mümkün değildir. Rusya hala Sovyetler Birliği'nin yıkılmasındaki travmayı yaşıyor ve bölgesine bu travmanın etkisi altında yaklaşıyor.

Putin Dönemi ve Sonrasında Kafkasya'da Rus Politikaları

Putin'in Rusya'ya güç kattığı, aranan istikrarı getirerek çeki düzen verdiği genel kabul gören bir gerçek. Aslına bakılırsa Yeltsin'in aldığı acı reçetelerin de bu başarıda payı vardır. Ancak Rusya'yı asıl ayağa kaldıran enerji fiyatlarındaki ani yükselişler oldu. Son yıllarda petrol ve gaz fiyatlarında astronomik artışlar yaşandı ve bunun Rusya ekonomisine katkısı inanılmaz boyutlarda gerçekleşti. Rusya borçlarını önemli oranda kapattığı gibi 500 milyar dolar gibi çok yüksek rezerv seviyelerine ulaştı. Bu durum Ruslarda eski 'muhteşem' günlere geri dönüldüğü izlenimini yaratmış olabilir. Ancak bu olağandışı bir gelişmedir. Tek ürüne dayalı bir büyüme patlaması hiçbir ülke için sağlıklı değildir. Önemli olan ürün çeşitliliğine sahip, kendi dinamikleri ile büyüyebilen bir ekonomi yaratabilmektir. Bu nedenle Rusya için Batı'da bazı araştırmacılar haklı olarak "daha soğuk ve daha yeşil bir Suudi Arabistan" benzetmesini yapıyorlar. Gerçekten de Rusya'nın ihracat yapısı bir ölçüde Körfez ülkelerinin ihracat yapısını andırıyor. 2008 yılında Rus ihracatının % 65'ini petrol ve gaz oluşturdu. Nitekim petrol fiyatlarında son dönemde yaşanan ani düşüşler ve küresel ekonomik kriz Rusya'nın aslında sanıldığı kadar güçlü bir ekonomisinin olmadığını ortaya koyuyor. Rus ekonomisi üzerine derin analizler yapacak halimiz yok, ancak şurası kesin ki Rusya komşuları ile dış ticaretinde de sağlıklı bir anlayışa sahip değil. İlk olarak enerji kaynaklarını siyasi bir silah gibi kullanıyor. Böylece kendisinden enerji alan ülkeleri endişelendiriyor ve alternatif arayışlarına itiyor. İkinci olarak zenginleşen ülkenin zenginliğini kalıcı hale getirmesi bu zenginliği etrafına yayması ile mümkündür. Fakir mahallede zengin olsanız da zengin kalamazsınız. Rusya enerjiden elde ettiği gelirleri özellikle yakın çevresinin zenginleşmesine ve entegrasyonuna yatırsa idi çok kârlı bir işle girmiş olurdu. Bunun yerine çoğu kez komşularını rahatsız ederek onların enerji altyapılarını o ülkenin

borçları karşılığında veya çok düşük bir bedel karşılığında adeta kapatmaya çalışan bir Rusya ile karşı karşıyayız. Rusya hala dış ticareti, savaşın ve siyasi rekabetin devamı olarak görüyor. Örneğin Türk şirketlerinin Rusya ile iş hacimleri arttıkça bunun hızını azaltmanın yollarını arıyor. Oysaki Rusya zenginleştikçe bu konuda özgüveninde de bir artış olmalıydı, ne yazık ki bunu göremedik. Şu anda etrafını zenginleştiren, etrafına ekonomik bir canlılık getiren bir Rusya ile karşı karşıya değiliz. Aksine etrafını tehdit eden, cezalandıran bir Rusya imajı var. Rusya'nın en azından bundan sonraki dönemde özellikle Kafkaslar'da ve Karadeniz havzasında kendisini de, komşularını da zenginleştirecek yatırımlara girişmesini bekliyoruz.

Sovyetler'in yıkılmasından sonra oluşan travmaya gelecek olursak, ne yazık ki bu travmanın etkisinin azalmamasında Rusya kadar ABD'nin de ciddi hataları var. SSCB yıkılmış olmasına ve Rusya Federasyonu hemen hemen her açıdan Batı'ya bağımlı hale gelmesine rağmen ABD, Rusya'ya şüpheyle bakmaya devam etti. Bir yandan Rusya'ya krediler açıldı ancak Rusya'ya karşı olası tehdit unsuru yönündeki bakış açısı hep muhafaza edildi. Dikkat edilirse Batı'dan NATO ve AB gelişme süreci paralel işledi. Baltık ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri birer birer NATO'ya ve AB'ye alındı. Bu genişlemelerin Moskova'yı en çok rahatsız edeni Bulgaristan ve Romanya'nın da NATO'ya ve AB'ye girişi oldu. Böylece batıdan tamamen kuşatılmış olan Rusya, Karadeniz'de de boğulmaya başladı. Karadeniz'in güney kıyıları zaten NATO üyesi olan Türkiye'ye aitken, şimdi NATO tüm batı Karadeniz'i Romanya ve Bulgaristan'ın tam üyeliği ile kaplıyordu. 2008 yılında Ukrayna ve Gürcistan'ın da NATO üyesi olması olasılığı gündeme gelince Rusya'nın Karadeniz'de çok küçük bir sahil şeridine sıkıştırılması ihtimali ortaya çıktı. Ukrayna NATO'ya girerse Karadeniz'in kuzey kıyıları da büyük oranda NATO'ya geçmiş olacaktı. Aynı şekilde Gürcistan'ın NATO'ya girişi NATO'nun ve ABD'nin hem Kafkasya'ya sarkması, hem de Karadeniz kıyılarının doğudan da işgali anlamına gelecekti. Eğer Rusya Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya dâhil olmasına izin vermiş olsaydı Karadeniz'de NATO dışında kalan tek kıyı şeridi Soçi ile Kırım arasına sıkışmış olan Rus toprakları kalacaktı. Rusya buna izin vermediği gibi Gürcistan Savaşı'ndan sonra Gürcistan'ı fiili olarak 3'e böldü ve Gürcistan'ın Karadeniz kıyılarının büyük bir kısmına sahip olan Abhazya'nın bağımsızlığı ile birlikte Karadeniz'deki etki sahasını da korumuş oldu.

Özetle Batı Soğuk Savaş'tan sonra da Rusya'nın kuşatılması politikasına devam etti. Özellikle ABD Rusya'yı daha yapıcı araçlarla küresel sisteme bağlamak yerine etrafında bir güvenlik duvarı örmeye çalıştı. Rusya'nın korkularını arttıran en önemli gelişme de bu oldu. Rusya'nın Kafkasya siyasetinin hırçınlaşmasında bu ruh halinin de mutlaka etkisi olmuştur.

Gürcistan Savaşı'nın Bölge Üzerindeki Etkileri

Gürcistan Savaşı'nda Rusya neler yapabileceğini Batı'ya ve bölgeye göstermiş oldu. Ancak aynı zamanda sınırlarını da ortaya koydu. Doğrusu Rus güçleri Gürcistan yerine başka bir ülke ile karşılaşsalardı çok ağır bir yenilgi de alabilirlerdi. Gürcistan Savaşı'nın Türkiye açısından verdiği en önemli ders ise ABD'ye ve Gürcistan'a ne kadar güvenebileceğini görmüş olmasıdır. Ne yazık ki ne ABD, ne de Gürcistan bu savaştan önce olabilecekler hakkında Türkiye'yi bilgilendirmediler. Türkiye ile istişare içinde olsalardı bu savaş olmayabilirdi veya boyutları değişebilirdi. Savaş Türkiye için bir sürpriz oldu. Gürcistan'ın böyle bir sürprizi Türkiye'ye ve Azerbaycan'a yapmaya hakkı yoktu. Türkiye ve Gürcistan gibi iki yakın ülkenin bu tür sürprizler ile işbirliklerini tehlikeye sokmamaları gerekir. Tiflis yönetiminin çılgınca politikaları sadece kendisine değil tüm bölgeye büyük zararlar verdi. Daha büyük zararlar da son anda önlendi. Gürcistan'ın bu savaşta ABD'ye aşırı derecede güvendiğini, buna karşın bölge dengelerini yeterince önemsemediğini düşünüyorum. Eğer bölge dengelerini doğru okuyabilselerdi Türkiye ile birlikte hareket etmeye özel bir önem verirlerdi. Ne Türkiye, ne de Azerbaycan Gürcistan'ın veya ABD'nin ani kararlarının ve çılgınca operasyonlarının bedelini ödemek istemiyor. Türkiye, Gürcistan ile kalıcı ve uzun ömürlü işbirliği projeleri başlattı ve bu projelerin anlık kızgınlıklarla yok olmasına tahammülü yok. Bu süreçte ABD'nin de hatalı olduğu görülüyor. Türkiye başta olmak üzere bölgedeki müttefikleri ile görüş alışverişinde bulunmadan Gürcistan'ın böyle bir maceraya atılmasına izin vermesi ABD'nin bölgesel politikalarına zarar ermiştir. Bugün Rusya gibi ABD de bölge ülkelerinde endişeye yol açmaktadır. Bölge ülkeleri ve elbette Türkiye de ABD ile Rusya arasındaki bir savaşın arasında kalmak istememektedir. Daha çok önemsenmek ve dikkate alınmak tüm bölge ülkelerinin arzusu.

Gürcistan Savaşı'nda ABD, AB ve Türkiye aynı ittifakın üyeleri gibi davran(a)madılar. ABD'nin hırçın, saldırgan ve bir noktada ölçüsüz denebilecek Rusya politikasına karşın AB, Fransa eliyle çok daha ılımlı bir politika izledi. AB, Gürcistan'ın toprakları Rus askerlerince işgal edilmiş olmasına, çok sayıda sivil katledilmesine ve Gürcü şehirleri yağmalanıyor olmasına rağmen Rusya'ya karşı sert bir dil kullanamadı, bir anlamda Rus saldırganlığını meşrulaştırıcı açıklamalar yaptı. Sarkozy Rusya'yı durdurmak yerine sakinleştirmeye çalıştı. Doğrusu bu savaş esnasında AB bağımsız ve güçlü bir aktör gibi değil, Rusya'ya bağımlı, endişeli, sıradan bir siyasi güç gibi davrandı. Türkiye ise ABD ile birlikte hareket edemeyeceğini çok net bir şekilde anladı. Eğer Türkiye Rusya'ya karşı ABD'nin kullandığı sert dili benimsemiş olsaydı Türk-Rus ilişkileri kalıcı ve tamiri güç yaralar alırdı. Aynı şekilde AB'nin kullandığı teslimiyetçi ve meşrulaştırıcı dil kullanılsaydı Türkiye-Gürcistan ilişkileri ağır yara alırdı ve Türkiye bölgede Rusya'nın her türlü politikasını onaylıyormuş gibi bir hava ortaya çıkardı. Türkiye her iki yolu da izlemedi ve daha bağımsız bir

alternatifi tercih etti. Nasıl AB ve ABD, izledikleri politikalarda Türkiye ile yakın bir istişare içinde olmadılarsa, Türkiye de Gürcistan Savaşı ile ilgili olarak izlediği politikada ABD'ye veya AB'ye danışma ihtiyacını duymadı. Bu tablo olması gereken bir tablo değildir. Normalde beklenen AB, ABD ve Türkiye'nin birlikte hareket etmesidir. Çünkü Türkiye NATO üyesidir ve dahası Kafkasya'daki tek NATO ülkesidir. Ayrıca Türkiye AB'ye aday ülkedir, AB ile tam üyelik görüşmelerini sürdürmektedir. Savaş anına kadar Türkiye'nin ABD ile Gürcistan ve Azerbaycan konularında yakın bir işbirliği içinde olduğunu da biliyoruz. Bu şartlar altında Türkiye AB ve ABD ile daha yakın bir işbirliğini hakkediyordu.

Gürcistan Savaşı başlar başlamaz Rusya'da bazı çevreler savaşın sorumluluğunu ABD ve İsrail ile birlikte Türkiye'nin de üzerine yıkmaya çalıştılar. Türkiye'nin Gürcistan'a silah sattığını, hatta yüklü miktarda silahı Gürcistan'a ücretsiz verdiğini iddia ettiler. Başka iddialar da vardı ve bunların önemli bir kısmı asılsız ve hayal ürünü deli saçması şeylerdi. Burada anlıyoruz ki Rusya'da Türkiye ile Rusya'yı savaştırmak isteyen güçlü bir grup var. Bunlar medyada manipülatif haberler yaptırtabiliyorlar. Türkiye tehlikenin Türk-Rus ilişkilerine sıçramak üzere olduğunu kısa sürede fark etti ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan hızla Dışişleri Bakanı Ali Babacan'la birlikte Moskova'ya gitti. Erdoğan Putin ve Medvedev ile yaptığı görüşmelerde bölge ülkeleri arasında kalıcı barış ve istikrar için "Kafkas İstikrar Forumu" önerisinde bulundu. Bu öneri savaşın henüz sürdüğü bir ortamda gerçekçi bulunmadı ve belki de zamanlaması açısından hatalı da bulunabilir. Fakat Türkiye Moskova ziyareti ile Türk-Rus ilişkilerini kurtarmış oldu. Rusya'ya kendisinin Rus çıkarlarına ne pahasına olursa olsun zarar erecek bir ülke olmadığını kanıtladı. Yüz yüze görüşmeler ilişkileri bozmak isteyen çevrelerin planlarını bozdu. Erdoğan ve Babacan'a Moskova'da gösterilen özel ilgi Rusya'nın da Türkiye'ye gösterdiği önemi bir kez daha kanıtladı. Başbakan Erdoğan Moskova'dan Tiflis'e geçti. Ayrıca Azerbaycan ile de yakın temas kuruldu. Türkiye tüm bu ziyaretlerde Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savundu ve Türkiye'nin resmi politikası Rusya'nın Gürcistan saldırılarını eleştirir mahiyette oldu. Türk kamuoyu da Rus saldırılarını açık bir dille kınadı. Başbakan Erdoğan'ın Tiflis ziyareti esnasında Rusya tarafından yıkılan yerlerin yeniden inşasında Türkiye'nin önemli bir rol alacağını söylemesi de anlamlıydı. Rusya'ya adeta "sen yıksan da biz yapacağız" mesajı verilmiş oldu. Başka bir deyişle Türkiye, Rusya'nın Gürcistan saldırılarını haklı bulmadı, ancak körü körüne ABD'nin peşine de takılmadı. Türkiye bölgesel aktörlerin daha fazla diyalog kurmasını ve bölgesel iletişimin daha fazla kurumsallaşmasını arzu etti. Henüz bu konuda ciddi bir gelişme yaşanmış değil. Ancak bölgenin doğrudan görüşmeleri kurumsallaştıracak bir örgütlenmeye ne kadar çok ihtiyacı olduğu da açıkça görülüyor.

Eğer Rusya, bölgede istikrar istiyorsa Türkiye'yi göz ardı edemez ve onun işbirliğini arar. Aynı şekilde Türkiye de Rusya'yı önemsiyor ve An-

kara'nın salt ABD veya AB politikaları ile Rusya ile ilişkilerini şekillendirmesi mümkün değildir. Türkiye'nin Rusya politikası önümüzdeki günlerde kaçınılmaz olarak daha bağımsız olacak.

Gürcistan Savaşı ve Türkiye'nin Kafkasya Politikası

Gürcistan Savaşı elbette Türkiye'nin Kafkasya politikalarına önemli bir darbe indirdi. Sovyetler'in çekilmesinden sonra Türkiye Kafkasya'da Gürcistan ve Azerbaycan hattını inşa etmeye çalışırken Rusya Güney Osetya ve Abhazya'yı bahane ederek Gürcistan'a girdi. Gürcistan bu savaşta Abhazya ve Güney Osetya'yı belki de sonsuza dek kaybetti. Ayrıca savaş esnasında Rus ordusu ülkeyi ikiye böldü. Ruslar Gürcistan'a adeta ölümü yaşattılar. Eğer Rus askerleri Gürcistan'dan çıkmamış olsaydı veya Osetler Rus desteği altında Gürcistan'ın Ermenistan sınırına kadar uzanmış olsalardı Rusya ile müttefiki Ermenistan arasında doğrudan bir bağ kurulmuş olurdu ki böyle bir bağ Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan hattının kırılması anlamına gelirdi. Bu hat aynı zamanda Türkiye-Orta Asya hattı anlamına da gelir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin uzun vadeli bölgesel hedefleri bu savaşla ciddi bir yara almıştır.

Diğer bir sorun da Gürcistan'ın başına gelenlerin Azerbaycan'da oluşturduğu endişedir. Savaşın ardından Bakü Rusya'ya daha fazla yaklaşmış ve kendisini Rusya ile ilişkileri geliştirmek zorunda hissetmiştir. Azeri devlet adamları Gürcistan hattının güvensiz olduğu, Batı'nın Azerbaycan'a desteğinin Rusya söz konusu olduğunda yetersiz kaldığını daha fazla düşünmeye başlamışlardır. Elbette Türkiye de bu süreçte, Gürcistan'ı korumadığı algısıyla belli bir itibar kaybına uğramıştır.

Rusya'nın Kafkasya'da Ayak Sesleri

Rusya zaten Kafkasya'nın önemli bir parçasıdır. Kuzey Kafkasya Rusya Federasyonu topraklarıdır ve Rusyasız bir Kafkasya düşünülemez. Sorun Rusya'nın emperyal bir güç olarak Kafkasya'nın tamamını işgal etmesiydi. SSCB'nin çöküşüyle birlikte emperyal Rusya'nın geri çekildiğini görüyoruz. Rusya'da bazı çevreler Çarlık Rusyası'nı veya Sovyet Rusyası'nı andırır bir Rusya'yı yeniden kurmak istiyorlar. Fakat bu çabalar Rusya'nın nüfuzunu arttırmasından çok ülkeleri korkutuyor ve kendisinden uzaklaştırıyor. Uzun vadede Rusya'nın bu haliyle Kafkasya'da veya Karadeniz'de hegemon güç olması pek mümkün değil. Çünkü lider ülkeler sadece korku yaymazlar. Lider ülkeler müttefiklerine güvenlik ve/veya zenginlik sağladıkları için liderliklerini sürdürebilirler. Silah zoruyla liderlik uzun sürmez, kısa sürede çöker. Bugün Rusya ile birlikte olmanın ne güvenlik, ne de zenginlik açısından çok büyük bir cazibesi yok. Çünkü Rusya belli bir değerler ve ilkeler sistemini savunmuyor, ortak iş yapabilme ve ortak kazanabilmeyi sağlayacak bir düzeni inşa etmeye çalışmıyor. Eğer Rusya da tıpkı AB deneyiminde olduğu gibi çevresindeki ülkeler ile ortak

değerler ve ortak çıkarlar üzerine siyaset yapmaya başlarsa onu da takip edenler olacaktır. Bu açıdan baktığımızda Türkiye'nin Rusya'ya göre daha başarılı olduğunu ve uzun vadede Türk anlayışının bölgedeki liderlik şansının Rusya'ya göre daha fazla olduğunu düşünüyorum. Eğer Türkiye ekonomik gücünü son 5 yılda olduğu gibi büyütmeye devam edebilirse dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri haline gelmesi hayal değildir. Hatta Türk ekonomisinin Rus ekonomisini geçmesi olasılığı da düşük değildir. Türkiye güçlenen ekonomisine karşın Rusya'nın aksine etrafından daha saldırgan bir ülke haline gelmiyor. Başbakan Erdoğan'ın 'kazan-kazan' olarak adlandırdığı, Prof. Dr. Ahmed Davudoğlu'nun 'komşularla sıfır problem' adını verdiği yaklaşım Türkiye'nin bölgedeki liderlik özelliklerini daha etkili bir hale getiriyor. Aslında bu yaklaşım sadece AK Parti'ye de ait değil. Türkiye bir anlamda tarihsel mirasını dış politikasına yansıtıyor. Atatürk'ten Özal'a kadar Cumhuriyet dönemi Türk dış politikası etrafındaki sorunları azaltmayı önemli bir öncelik saymıştır. İmparatorluk bekası bir ülke olarak Türkiye özellikle tarihsel sorunların biran önce kapanmasını ve geleceğe bakılmasını çok fazla istiyor. Umarız Rusya da benzeri bir yaklaşıma kavuşur ve geleceğin Kafkasya bölgesinin inşa edilmesinde Türkiye ve Rusya'nın işbirliğini görebiliriz. Çünkü böyle bir işbirliğinde kaybeden taraf olmayacaktır."

2.3.

"BÜYÜK ERMENİSTAN" İDDİASI: TERÖR, SOYKIRIMLAR VE BAŞKALARININ TOPRAKLARINI SAHİPLENME "İDEOLOJİSİ"

Yagub MAHMUDOV*

"Büyük Ermenistan" yaratmak hayalinden vazgeçmeyen ve sözde "Ermeni soykırımı"nı ispata çalışan Ermeni milliyetçileri küreselleşen çağdaş dünyada halkların ve ülkelerin yakınlaşması yolunda ciddi engele çevrilmişler. Dünyanın dört bir yanına serpilmiş çok sayılı Ermeni örgütlerinin geniş mali imkânları, Grigoryan kilisesinin yönlendirici ve teşkilatçılık rolü, ayrı ayrı ülkelerin, o cümleden büyük devletlerin çeşitli kurumlarında önemli mevkiler ele geçirmiş Ermenilerin dünya siyasetini etkilemesi barış ve istikrarı, insanlığın geleceğini tehdit etmektedir.

İki yüz yıldan fazla bir zaman zarfında Azerbaycan ve Türkiye topraklarında kanlı terör emelleri, soykırımlar hayata geçirmiş Ermenilerin hazırda dünyada onlarla büyük terörist örgütleri ve çok sayılı terör grupları faaliyet gösteriyor.

Başkalarının topraklarını işgal etmek için terörü ve soykırımı meslek edinmiş Ermeni milliyetçileri bu kötü niyetlerini bir zamanlar güya Akdeniz, Karadeniz ve Hazar denizi arasındaki geniş toprakları kapsayan "Büyük Ermenistan" iddiasını yeniden canlandırmak hayalindedirler.

Terörist-işgalci Ermeni gruplarının esas hedefi Azerbaycan ve Türkiye'dir.

Şimdiki aşamada Dağlık Karabağ'la ilgili işgalcilik niyetlerini gerçekleştirmeye çalışan Ermeniler, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in defalarca vurguladığı gibi, Azerbaycan'a karşı top yekûn saldırıya geçmişler.

Ermeni milliyetçileri tarihi sahteleştirmekte de yeni aşamaya ayak basarak Azerbaycan tarih bilimine de saldırılarını daha da artırmışlar. Tebriz

* Prof. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Türkiye Türkçesine çeviren: Prof. Dr. Hacali Necefoğlu

ve Erdebil de dâhil olmakla tarihi Azerbaycan'ın güney topraklarını uydurma "Büyük Ermenistan'ın terkip hissesi sayan Ermeniler şimdi daha da "derine" gitmeye başlamışlar. Ermeni milliyetçileri hazırda Aras'ın güneyinde – komşu İran İslam Cumhuriyeti'nde kendi ata-baba topraklarında yaşayan ve kendilerini bu gün de "Türk" adlandıran Azerbaycanlı kardeşlerimizi Kuzey Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycanlılardan (onların tabirince "gelme göçebe Türklerden") tamamen farklı olan bir halk gibi tanımlamaya başlamışlar. Güya Güney'de yaşayan Azerbaycanlılar Kuzey'de yaşayan kardeşlerinden farklı olarak İran dillerinden birinde konuşmuş Azeriler adlanan halkın nesilleridir ve sonradan, XV-XVI yüzyıllarda, onların dilleri toplu olarak zorla değiştirilmiş. Güya Güney'de yaşayan soydaşlarımız – Güney Azerbaycanlılar – "genetik açıdan bize değil, Ermenilere daha yakın bir halk" imiş. Çok yakınlarda Erivan Devlet Üniversitesi İranistika kürsüsü başkanı G. Asatryan bununla ilgili çok geniş bir mülakatında bildirmiştir ki, onların bu yönde yaptıkları araştırmaların neticeleri Ermenilerin Güney Azerbaycanlılarla antropoloji parametrelerinin çoğunun aynı olduğunu "kanıtlıyor"; "Azeriler (Güney Azerbaycan Türkleri – Y. M.) genetik açıdan Azerbaycan Cumhuriyetindeki yurttaşlarından daha çok Ermenilere yakındırlar" (www.golos.am; 08.07.2006). Amaç aynıdır: Ermeniler, tarihi Azerbaycan'ın Aras'tan güneydeki topraklarını sözde "araştırma"larında "kendileştirdikten" sonra, şimdi de bu topraklarda yaşayan Azerbaycan Türklerinin kökenini sahteleştirmeye başlamışlar. Güya "Büyük Ermenistan'ın terkip hissesi olmuş Güney Azerbaycan topraklarının nüfusu da bizimle, yani Kuzey Azerbaycan Türkleri ile değil, Ermenilerle aynı kökten imiş!?

Rahatsızlık doğuran şudur ki, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde çeşitli yollarla "Büyük Ermenistan"ın güya gerçek olduğunu onaylayan haritalar ve kitaplar da basılıyor. Aynı fikirler burada da sesleniyor. Ülkemizde Hristiyan misyonerlerin faaliyeti güçlenmektedir. Azerbaycan'dan olan kimi bilim adamlarının yakın yardımı ile yabancılara yazdırılmış ve gizli şekilde yayılan kimi sözüm ona "araştırmalarda" Azerbaycan tümüyle Hristiyan ülkesi gibi, halkımız ise Türk değil Dağıstan-Nah gurubuna dâhil olan bir etnos gibi takdim ediliyor. Bu azmış gibi, Azerbaycan halkına "kendi Hristiyan geçmişine dönmek" tavsiye ediliyor., hatta Baku'nün adını değiştirmek "teşebbüsleri" de baş kaldırmaktadır. Binlerce Azerbaycan abidelerini mahvetmiş Ermeniler ve Ermeni sermayesinin hizmetlileri Azerbaycan'da Ermeni harı aramalarına" çıkmışlar. Halkımızın hoşgörü kültürünü yüzümüze öven yabancılar, "saman altından su yürüterek", Azerbaycan'ın Türk-İslam kültürünü dağıtmak için mümkün olan her şeyi yapıyorlar. Hristiyan misyonerler ülkenin neredeyse tümüne yayılmışlardır. Bazı güçler Azerbaycan'ın Kafkas Albanyası dönemine ait Hristiyan abidelerinin listesini ve resimlerini internet vasıtasıyla yurt dışına iletiyorlar. Yabancılar Azerbaycan'da eski Hristiyan abidelerinin imarı ve restorasyonuna odaklanmışlar. "Büyük Ermenistan" propagandacıları ve

onların arkasında duran güçler bu işte az rol oynamıyorlar. Tüm bunları halkımız haklı olarak memnuniyetsizlik ve rahatsızlıkla karşılamaktadır.

İlk baştan bildirmek isterim ki, tarihte hiç zaman üç deniz (Akdeniz, Karadeniz ve Hazar denizi) arasındaki geniş arazileri kapsayan "Büyük Ermenistan" adlı devlet olmamış. Ve bu iddiayı bilim adına kullanırken Ermeni sahtekârları bir zamanlar Fırat'ın yukarılarında Van gölüne doğru topraklarda mevcut olmuş "Küçük Ermenistan" ve "Büyük Ermenistan" adlanan iki coğrafi vilayetten birinin – sonuncusunun adından istifade etmişler ve coğrafi terimi siyasileştirmişler (kaydedelim ki, "Büyük Ermenistan" adlanan coğrafi vilayet gerçekten de "büyük" olduğu için değil, "Küçük Ermenistan" vilayetine nispeten daha büyük olduğu için böyle adlandırılıyordu. Yani bu "büyük" kelimenin gerçek anlamındaki "büyük" değildir!). Aslında ise hiçbir ilk kaynak tarihte "Büyük Ermenistan" diye adlanan bir devletin olduğunu tasdik etmiyor. Bugüne kadar hiçbir arkeolojik kazı zamanı "Büyük Ermenistan" adı basılı sikke bulunmamış. Ermenilerin güya Ermeni hükümdarı olduğunu iddia ettikleri Parfiyalı II. Tigran'ın adından darp edilmiş paralarda da onun "Büyük Ermenistan" hükümdarı olduğu onaylanmıyor. "Büyük Ermenistan" tarihi gerçeklik değil, yalnız ve yalnız, tarihte hiçbir sabit arazisi olmayan göçebe Ermeniler için başkalarının topraklarını işgal etmeği amaçlamış başabela "milli ideoloji"dir, mürteci dini-ideolojik ve terörist-işgalcilik "doktrini"dir. Bu işgalci-terörist "doktrin" Ermeni milliyetçileri tarafından başkalarının topraklarına sahiplenmek amacıyla uydurulmuştur. Ve onun esasında, yukarıda da kaydettiğimiz gibi, güya bir zamanlar "denizden-denize" geniş arazileri kapsayan "Büyük Ermenistan" hayalini yeniden canlandırma düşüncesi durmaktadır. Bu "düşünce"nin sahteliği ilk kaynaklarda adı geçen iki coğrafi vilayet istisna olmakla, tarihte ne zamansa "Büyük Ermenistan" adlı devletin mevcut olması hakkında hiçbir bilginin olmamasından da görünüyor. Ve kendilerini az kala bölgenin "en eski halkı", "Nuh peygamberin evlatları" gibi tanımlayan Ermeni milliyetçilerinin iddialarının aksine Ermeniler, daha doğrusu onların ulu babaları sanılan kabileler, genelde Asya kıtasının yerli nüfusu değildirler, bu bölgeye göç ederek gelmişler.

Antropoloji, o cümleden somotoloji (vücut ölçüleri), kranioloji (kafatası olçüleri), odontoloji (diş yapısı), seroloji (kan gurubunun tetkiki) araştırmalar uyduruk "armenoid ırkı" ve Ermenilerin Güney Kafkasya'nın aborijen ahalisi - yerli nüfusu olmadıklarını, genellikle Ön Asya'ya sonradan geldiklerini kanıtlıyor. Arkeolojik kazılar zamanı şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti topraklarından bulunmuş kazı materyalleri, o cümleden eski insan kalıntıları da bunu kanıtlıyor. Eski insan kalıntılarının morfoloji yapısı ile sonradan bu topraklarda meskûnlaşan Ermenilerin morfoloji yapıları arasında hiçbir benzerlik yoktur. Aynı fikri son Tunç ve Demir dönemlerine ait buluntular da tasdik etmektedir (Bunak V. V., Crania Armenica, Moskova, 1927, s. 26).

Bundan başka kafa yapısına göre yapılan antropoloji araştırmalar Ermenileri kısabaşlılar veya barkikranlar (*brachycran*) ait ediyor. Antropologlar (Alman bilim adamı Rudolf Virchow ve diğer ünlü bilim adamları) Kafkasya'nın eski mezarlıklarından bulunan kafataslarının ölçümlerine dayanarak belirlemişler ki, bu diyarın aborijen ahalisi, yani en eski yerli nüfusu uzunbaşlılar veya dolikokranlar (*dolichocran*) gurubuna aittiler, yani Ermenilerin mensup oldukları kısabaşlılar veya barkikranlar grubuna ait değiller! Bu da şimdiki Ermenilerin Kafkasya'nın yerli nüfusu olmadıklarını bir daha kanıtlıyor (Джавахашвили И. А., История грузинкго народа, Тифлис, 1916, с.11-12).

Araştırıcılara göre bu çağdaş Ermenilerin ecdatları olduğu sanılan göçebe kabileler milattan önce tahminen 12 yüzyıllarda Balkanlardan harekete başlayarak Küçük Asya'ya geçmiş ve Yukarı Fırat vadisinde (Van gölüne doğru topraklarda) meskûn olmuşlar. Ermenilerin ecdatlarının bu topraklara gelme oldukları tarih bilimince kanıtlanmış olgudur (Örneğin bkz. Дяконов И. М. Предыстория армянского народа, Ереван, 1968).

İ. M. Dyakonov yukarıda adı geçen kitabında Ermenilerin ecdatlarının (eğer onları gerçekten Ermenilerin ecdadı saymak mümkünse!) Yukarı Fırat vadisine gelme olduklarını tutarlı lingvistik ve arkeolojik kaynaklarla ispatlıyor. O, araştırmalarını daha da genişleterek sonralar yeniden bu konuya dönmüş ve yukarıdaki konseptini onaylayan ek deliller getirmiştir (Дяконов И. М. Малая Азия и Армения около 600 г. до н. э. и северные походы вавилонских царей // "Вестник древней истории", 1981, No 2, с.34–63). İ. M. Dyakonov'un bu makalesindeki bazı fikirlerini olduğu gibi dikkatinize sunmak istiyorum: "Протоармяне появились в бассейне верхнего Еврата в качестве **пришлого** (а стало быть неоседлого скотоводческого) народа в перод господства здесь лувийской и хурритско-урартской цивилизаций ... **об автохтонности протоармянсого нет речи**" (с. 54–55). "Следует учитывать, что **протоармянские пришельцы**, по-видимому, состояли в меньшенстве по сравнении с местным лувийским и хурритским населением" (с. 59)[**]

Yeri gelmişken, İ. M. Dyakonov'un gösterdiği yukarı Fırat vadisinde egemen olan yerli-aborijen Hürriler Azerbaycan halkının ulu babalarından biridir. Diğer deyişle, bilim bu topraklarda, o cümleden Yukarı Fırat vadisinde Azerbaycanlıların yerli, Ermenilerin gelme olduklarını onaylamaktadır.

[**] "Protoermeniler yukarı Fırat havzasında Luvi ve Hurrit-Urartu uyğalığının egemen olduğu dönemlerde gelme (dolayısıyla oturak olmayıp hayvancılıkla meşgul olan) halk olarak meydana çıkmışlar… protoermenilerin yerli ahali olması söz konusu olamaz" (s. 54). "Protoermenilerin gelme olduklarını, galiba yerli Luvi ve Huri ahali ile mukayesede azınlıkta olduklarını dikkate almak gerekir" (s. 59). - (H.N.)

Ermenilerin Asya kıtasına, o cümleden Kafkasya'ya gelme etnos olduklarını başka araştırmalar da kanıtlıyor. Mesela, ünlü antropotolog V. V. Bunak Göyçe (şimdiki Sevan) havzasında eski kafataslarını araştırarak kati kanata gelmiştir ki, bunların sonradan bu topraklara göçerek gelmiş Ermenilerle hiçbir ilişkisi yoktur (Bkz.: Бунак В. В. Черепа железнего века из Севанского района Армении – "Русский антропологический журнал", 1928, том XVII, вып. 3-4). Odontoloji alanında yapılan araştırmalar da aynı sonucu onaylıyor: "etnik odontoloji Ermeni etnosunun "Kafkasya kökenli olduğunu" onaylamıyor" (Кочиев Р. С. Закавказье и Северный Кавказ. – В кн.: Этническая одонтология СССР. Москва, 1970, с.135,141). Rus Kafkas bilimcisi İ. Şopen ise daha somut ve tek anlamlı sonuca varmıştı: Ermeniler gelmedirler; onlar Frigyalıların ve İonyalıların batıdan, yani Avrupa'dan Anadolu dağlarının Kuzey vadilerine göçüp gelmiş nesilleridirler (Шопен И. Новые заметки на древнюю историю Каваза и его обитателей. С.- Петербург, 1896, с. 26). Bir sözle, tüm yukarıda sunulanlar ve diğer arayışlar "tarihin babası" Herodotes'in milattan önce V. yüzyılda yazdığı bir hakikati onaylıyor: Ermeniler Küçük Asya'ya batıdan – Avrupa'dan göçüp gelmişler; onlar Frigyalıların nesilleridirler (Геродот. История в девяти книгах. I: 180, 194; III: 93; V: 49, 52; VII: 73).

Ermenilerin ecdatları sanılan kabilelerin yerleştiği Yukarı Fırat vadisi sonralar Urartu devletinin, Midiya (Mada) imparatorluğunun ve İran – Ehemeni şahlığının terkibine dâhil olmuştur. Ehemeni şahlığının düşüşünden sonra Balkan yarımadasından Küçük Asya'ya göçüp gelmiş ve Ermeni tarihçilerinin "Ermenileştirdiği", aslında ise Ermenilerin ecdatlarının olduğu ihtimal edilen (!) kabilelerin Yukarı Fırat vadisinde küçük bir knyazlık yarandı. Ve zaman geçtikçe bölgedeki siyasi hadiselerden istifade ederek tedriçle güçlenen bu knyazlık (tarih biliminde "Ermeni Çarlığı" da adlandırılıyor – Y. M.) kökence Parfiyalı olan (yani Ermeni olmayan!) II. Tigran'ın (M. Ö. 95 – 55) iktidarının evvellerinde komşu ülkelere (Küçük Asya'nın batısına ve Mezopotamya'ya doğru, yani doğuya – Azerbaycan'a doğru değil!!!) işgalci seferler ederek, kısa bir zaman zarfında hakimiyeti altında olan toprakları genişletebildi. Lakin M. Ö. 66 yılında Romalı komutan Pompey II. Tigran'ın kuvvetlerini hezimete uğrattıktan sonra, Küçük Asya'nın doğusunda mevcut olmuş bu knyazlık bağımsız devlet gibi tarih sahnesinden silinip gitmiştir.

Küçük Asya'nın doğusunda Ermenilerin yeniden siyasi sahneye gelmeleri Hristiyan dininin meydana gelmesi ve yayılması dönemine rastlamaktadır.

Hristiyanlığı kabul ettikten sonra vahit Hristiyan kilisesinden yüz çeviren Ermeniler tarikatçı monofizitlerin tarafına geçtiler ve kendilerinin ayrıca Grigoryan kiliselerini yarattılar. Grigoryan kilisesi, artık Ermeni

devletinin mevcut olmadığı durumda, Ermeni cemaatlerinin yalnız dini değil, aynı zamanda siyasi hamisi işlevini de yerine getirmeğe başladı.

Grigoryan kilisesinin idare ettiği Ermeniler bu zamandan başlayarak, kendi mevkilerini korumak ve saldırgan amaçlarına ulaşmak için ortamın değişmesinden istifade ederek, diğer deyişle "rüzgârın yönüne" bağlı olarak her zaman daha güçlü siyasi kuvvete sığınmak yolunu tuttular. Örneğin, Ermeniler Hilafet işgalleri zamanı Bizans'a karşı Arap halifeleri ile anlaşmaya girdiler. Arap halifeleri Bizans'a karşı tarikatçı-monofizit Ermenileri savundular. Böylece, Grigoryan kilisesi etki alanını genişletmek ve geçmiş Ermeni knyazlığını yeniden diriltmek için ilk kez Arap işgalleri döneminde faalleşti.

Komşularına hıyanet ederek Arap halifelerine sığınan ve yabancı saldırganlar tarafından savunan Grigoryan kilisesi misyonerleri vasıtasıyla komşu topraklarda, o cümleden Azerbaycan devleti olan Kafkas Albanyası'nın batı – dağlık arazilerinde (şimdiki Dağlık Karabağ'da ve şimdiki Ermenistan Cumhuriyetinin mevcut olduğu Batı Azerbaycan topraklarında) yaşayan yerli Ablan-Hristiyan ahali arasında Grigoryanlığı yaymağa başladı. Zaman geçtikçe zorla grigoryanlaştırılmış Ablan – Azerbaycan tayfalarının Ermenileştirilmesine başlandı. Bununla da Hilafet döneminde Grigoryan kilisesinin dini etki dairesi Güney Kafkasya'ya doğru genişlemeğe başladı.

Grigoryan misyonerlerinin gelişi ile Güney Kafkasya önce dini çatışmalar, bunun ardınca etnik karşı durmalar, daha sonralar ise soykırımlar dönemine girildi.

Hilafet zayıfladıktan sonra Grigoryan kilisesi bu defa Azerbaycan Türk devletlerine – Karakoyunlulara, Akkoyunlulara, Sefevilere ve nihayet, Osmanlı imparatorluğuna sığındı.

Azerbaycan Karakoyunlu devletinin başka halklara, dinlere toleranslı münasebetinden ve himayesinden istifade eden Grigoryan kilisesi 1441 yılında merkezini – Ermeni katalikosluğunu Azerbaycan toprağına (şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti arazisine) – Eçmiedzin'e göçürdü. Sonralar, Azerbaycan Akkoyunlu ve Sefevi hükümdarları da Karakoyunlular'ın siyasetini devam ettirerek Ermenileri ve Ermeni katalikoslarını himaye ettiler. Lakin tarihi şeraitin değişmesine bağlı olarak Ermeniler sonralar her üç Azerbaycan devletine hıyanet ettiler.

Daha sonra Grigoryan kilisesi ve Ermeniler Osmanlı sultanları tarafından himaye olundular. Zamanla Ermeniler onlar için Türklerle aynı şerait yaratmış Osmanlı imparatorluğunun mali-iktisadi ve askeri-siyasi hayatında önemli mevkileri ele geçirdiler.

Grigoryan kilisesi ve Ermeniler, aynı zamanda, Azerbaycan devletlerinden, o cümleden Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Sefevi hükümdarlarından

da geniş imtiyazlar koparabildiler. Osmanlı sultanları gibi, Azerbaycan hükümdarları da Grigoryan kilisesine serbestlik verdiler. Ülkenin çeşitli yerlerinde, o cümleden şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti'nin arazisini kapsayan Azerbaycan topraklarında Ermeni kiliseleri yapıldı. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1441 yılanda Ermeni kilisesinin merkezi Azerbaycan Karakoyunlu devletinin arazisine – şimdiki Eçmiedzin'e göçürüldü. Ermeniler Sefevi devletinde, özellikle Şah Abbas (1587 – 1629) döneminde daha önemli mevkiler ele geçirdiler.

Böylece, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Sefevi devletlerinin, Osmanlı imparatorluğunun himayesi sayesinde Azerbaycan'da, Anadolu'da, İran arazisinde, Güney Kafkasya'da Grigoryan kilisesi ve Ermenilerin mevkileri bayağı güçlendi.

Tarihi "geleneklerine" sadık kalan Ermeniler Batı devletlerinin Türkiye karşıtı siyasetleri güçlendikçe Osmanlı devletine de hıyanet ettiler. Böylece, zamanında Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Sefevi, Osmanlı devletlerine hizmet eden Ermeniler bu defe de mevkilerini değişip Batı hükümdarlarına "hizmet" gösterdiler ve Osmanlı'ya arkadan darbe vurulmasında faal iştirak ettiler. Ermenilerin Batılı devletlerin elinde Azerbaycan'a ve Türkiye'ye karşı alete çevrilmesi dönemi başlandı.

Çar Rusyası Güney Kafkasya'da işgalcilik savaşlarına başladıkta Grigoryan kilisesi ve Ermeniler bu sefer yeni saldırganın tarafına geçtiler. Lakin bu seferki hıyanet basit bir hıyanet değildi! Ermeniler bu defe silahlı desteler yaratarak Rusya birliklerinin terkibinde Azerbaycan devletlerine ve Osmanlı imparatorluğuna karşı askeri operasyonlarda iştirak ettiler. Ve bu yolla Azerbaycan ve Anadolu Türklerine karşı kitlesel kıyımlar hayata geçirdiler. Çar Rusyası'nın Ermenilere arka durması neticesinde Azerbaycan'ın Hristiyan Ablan ahalisinin zorla grigoryanlaştırılması ve Alban kilisesinin takip olunması güçlendi.

Bununla beraber, silahlı Ermeni çetelerinin Azerbaycan'da ve Doğu Anadolu'da sivil Türk-Müslüman ahalisine karşı soykırımlar dönemi başlandı.

Çar Rusyası Ermenilerin ve Grigoryan kilisesinin bu "hizmetlerini" dikkate alarak Osmanlı imparatorluğu ve Kaçarlar İran'ı arazisinden Ermenilerin toplu olarak Kuzey Azerbaycan'a, özellikle İrevan (Erivan), Karabağ, Şirvan, Bakü, Gence ve Nahçıvan Hanlıkları topraklarına göçürdü. Çar hükümeti Ermenileri Azerbaycan topraklarına Rusya devletinin özel gözetimi altında ve müteşekkil olarak göçürüyor, onlara her türlü dikkat gösteriyordu. Mesela, İran ve Türkiye arazilerinden harekete başlayan Ermeni kafilelerini tüm yol boyunca Rusya'nın muhafıza desteleri takip ediyor, onlara kişi başına para ve erzak dağıtılıyor, göç için nakliyat vasıtaları ayrılıyor, en verimli Azerbaycan toprakları onlara veriliyor ve onlar tüm vergilerden muaf tutuluyorlardı. Böylece, Çar Rusyası XIX yüz-

yılın başlarından başlayarak 1873 yılına kadar Güney Kafkasya'ya, esasen Azerbaycan topraklarına 334 bin 242 Ermeni göçürdü. Sonralar Azerbaycan topraklarında Hristiyanlaştırma siyaseti daha da hızlandırıldı. Bunu arşiv belgeleri açık olarak onaylamaktadır. Şöyle ki, Güney Kafkasya'da Ermeni göçmenlerin sayısı 1886 yılında 690 bin 615 kişiye, 1897 yılında 786 bin 447 kişiye, 1916 yılında ise1milyon 211 bin 145 kişiye ulaştırıldı. Bu kanlı siyaseti Ruslar kendileri itiraf ediyorlar. Mesela, N. N. Şavrov 1911 yılında yazıyordu: "Kafkas ötesinde yaşayan 1 milyon 300 bin Ermeni'nin 1 milyonu yerli değildir. Ve onlar bu vilayete tarafımızdan göçürülmüşler". Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göçürülmesinin esas teşkilatçılarından biri olan A. S. Griboyedov ise Rusya imparatoruna şöyle akıl veriyordu: "Ekselansları, Merkezi Rusya topraklarında Ermenilerin meskûnlaşmasına izin vermemeniz gerekir. Onlar öyle taifedirler ki, birkaç on yıl yaşadıktan sonra, bura bizim eski ata-baba topraklarımızdır, deye dünyaya haykıracaklar."

Böylece, Çar Rusyası Güney Kafkas'ın etnik tarihinde zorla değişiklik oluşturdu: Azerbaycan topraklarında yeni bir etnos – Ermeni etnosunu meskûnlaştırdı.

Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarına esasen, Azerbaycan toprakları Rusya ile Kaçarlar İran'ı arasında bölüştürüldükten ve Azerbaycan'ın bağımsız devletleri – hanlıklar aradan kaldırıldıktan sonra Çar Rusyası Azerbaycan halkına karşı yeni bir cinayete el attı, Ermenilere ise yeni "bahşiş" verdi: Azerbaycan topraklarında (Nahçıvan ve Yerevan hanlıklarının arazisi esasında) "Ermeni Vilayeti" adlı uyduruk inzibati idari birim oluşturdu. Çar I. Nikolay "Ermeni Vilayeti"nin oluşturulması emrini 1928 yılının 21 Martında – Azerbaycan halkının Nevruz bayramı günü imzaladı. Bu bayram günü iki Azerbaycan hanlığının lağvedilip, bu Azerbaycan topraklarında göçmen Ermeniler için özel bir vilayetin yaratılması halkımız için hem de manevi tahkir idi.

"Ermeni Vilayeti"nin ne kadar uyduruk bir kurum olduğunu aşağıdakiler de kanıtlıyor. Çar Rusyası o zaman İran ve Türkiye'den ne kadar Ermeni göçürüp getirse de, yine de bu vilayetin nüfusunun % 76,24'ü Azerbaycan Türk'ü idi. "Ermeni Vilayeti"nde 1125 köyün 1111'inde yalnız Azerbaycan Türkleri yaşıyorlardı, kalan 14 köyde ise karışık nüfus vardı. Ama o köylerin de birçoğunun adları Azerbaycan-Türk kökenli idi.

"Ermeni Vilayeti"ni yaratmakla Çar Rusyası yenice işgal ettiği Azerbaycan toprakları ile Osmanlı imparatorluğu arasında bir Hristiyan setti çekti. Aynı zamanda, tarihi Azerbaycan arazisinde gelecek Ermeni devletinin esasını koydu.

Bunun arkasınca, 1836 yılında Ermeni Grigoryan kilisesinin tahriki ile bağımsız Ablan kilisesi lağvedildi. Çar Rusyası tarafından himaye ve mü-

dafaa olunan Ermeniler bu zamandan itibaren Azerbaycan'da ve Anadolu'da Türk-Müslüman ahaliye karşı toplu kıyıma başladılar.

"Büyük Ermenistan" "doktrini" ile zehirlenmiş Ermeni milliyetçileri XIX. yüzyılın sonlarında Grigoryan kilisesinin "hayır-duası" ile daha müteşekkil faaliyete başladılar. Bir birinin ardınca milliyetçi-terörist Ermeni partileri ("Hınçak", "Daşnaksütyun" vs.), cemiyetleri ve terörist gruplarının yaratılması dönemi başlandı. Mesela, 1887 yılında yaratılmış "Hınçak" adlı Ermeni milliyetçi partisi programında Osmanlı imparatorluğu topraklarında bağımsız Ermeni devleti yaratmayı amaçladığını yazmıştı. Bu amaca ulaşmak için esas araç terör eylemlerinin gerçekleştirilmesi olmalıydı. Ermenilerin ilk terör eylemlerinden birini onların "siyasetini" desteklemediği için Kafkas Mülki İşler Reisi Knyaz (Kont) Golitsın'a yönelik yapmaları da (14 Ekim 1903) ilginçtir.

1890 yılında yaratılmış diğer milliyetçi-terörist Ermeni partisi "Daşnaksütyun" da Türkiye arazisinde bağımsız Ermeni devleti yaratmağı kendini esas görevi ilan etmişti. Bu planı hayata geçirmek için Osmanlı imparatorluğu topraklarında "Büyük Ermenistan" propagandasını güçlendirmeli, silahlı terör desteleri oluşturulmalı, devlet dairelerinin talan edilmesine ve yağmalanmasına başlanılmalı idi. "Daşnaksütyun" partisi her birinde 10 dövüşçünün-teröristin bulunduğu silahlı destelerden oluşmuştu. Diğer değişle "Daşnaksütyun" siyasi parti değil, silahlı terörist teşkilat idi.

"Hınçak" ve "Daşnaksütyun" teröristleri Doğu Anadolu ve Azerbaycan köylerini yağmalamakta birbiri ile rekabette olup, "yarışıyorlardı".

Resmi programlarında terörü bir görev olarak kabul eden bu parti ve cemiyetler "Türk'e ölüm" çağırısı ile tarihin en kanlı cinayetlerine başladılar. Zamanla "Büyük Ermenistan" hastalığına tutulmuş Ermeni teröristleri onların menafilerini temin etmeyen gayri-Türk halkların temsilcilerine karşı da terör yapmaya başladılar.

Birinci Dünya Savaşı döneminde (1914 – 1918) Osmanlı imparatorluğunun aradan kaldırılacağını ümit eden Ermeniler tebaaları oldukları ve her zaman himaye ve ilgi gördükleri Osmanlı devletine ihanet ederek ona karşı savaşan Çar Rusyası ve diğer büyük devletlerle geniş ilişki kurarak dünya tarihinin en kanlı cinayetlerini türettiler. Çar Rusyası'nın silahlandırdığı ve diğer büyük devletler tarafından savunulan Ermen-Taşnak çeteleri Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da (hem kuzeyde, hem de güneyde) Türk-Müslüman nüfusunun toplu olarak kıyımına başladılar. Nahçıvan, İrevan (Erivan), Zengezur, Karabağ, Urmiya, Salmas, Hoy, Maku ve diğer bölgelerde yüz binlerle Azerbaycan Türkü, o cümleden çocuklar, kadınlar, ihtiyarlar mahvedildi.

Bakü'de hâkimiyeti ele geçiren Taşnak Stepan Şaumyan Birinci Dünya Savaşı cephelerinden dönen Ermeni subay ve ekserlerini seferberliğe

alarak, Azerbaycan halkına karşı tarihin en dehşetli soykırımlarından birini gerçekleştirdi. Kuzey Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde, o cümleden Bakü, Şamahı, Göyçay, Kürdemir, Guba, Salyan, Lenkeran ve başka yerlerde Türk-Müslüman nüfus önceden düşünülmüş plan esasında toplu olarak katledildi, halkın bin yıllar boyunca yarattığı maddi ve manevi servetler talan ve mahvedildi.

Birinci Dünya Savaşı sona erdi. Büyük Atatürk Türkiye'yi kurtardı. Bununla da büyük devletlerin her zaman bir alet gibi kullandıkları Ermeni milletçilerinin "Büyük Ermenistan" yaratmak niyetleri iflasa uğradı.

O zamanki karmaşık tarihi şeraitte bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti iyi niyet gösterdi. Taviz vererek 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın kadim kültür merkezlerinden biri ve geçmiş Azerbaycan devletlerinden biri olan İrevan Hanlığı'nın başkenti olmuş İrevan şehrinin Ermenilerin "bir siyasi merkezleri olması"na razı oldu. Böylece, Ermenilere 100 yıl önce kendi topraklarını veren Azerbaycan bu defa onlara başkent de bağışladı ve tarihte ilk defa olarak, 1918'de Güney Kafkasya'da – tarihi Azerbaycan topraklarında Ermeni devleti yaratıldı.

Lakin Taşnaklar bununla yetinmediler. Hıyanet ve yeniden toprak koparmak için sırada fırsat beklediler.

Azerbaycan'da Deniki'nin saldırı tehlikesi beklenildiğinde Ermeniler derhal onların tarafına geçtiler ve bu Rus generalini Azerbaycan'a davet ettiler. Bu "siyaset" iflasa uğradıktan sonra da Azerbaycan'a ve Türkiye'ye karşı yeni yeni toprak iddiaları kaldırdılar.

Sovyet-Bolşevik rejimi Çar Rusyası'nın geleneksel siyasetinin devamı olarak Ermenileri daim himaye ve müdafaa etti. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin yaratıldığı Batı Azerbaycan topraklarında bu toprakların gerçek sahipleri olan Azerbaycanlılara karşı yeni takipler ve zorbalıklar dönemi başladı. Nihayet, kendi topraklarında Ermenilere yer vermiş olan Türklerin toplu olarak öz yurtlarından çıkarılması hayata geçirildi.

Ermeniler Batı Azerbaycan topraklarında yerlerini iyice sağlamlaştırdılar. Sovyet döneminde Azerbaycan toprakları hesabına daim yeni yeni arazileri ele geçiren Ermeniler Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı toprak iddialarını devam ettirdiler. Yabancı ülkelerde faaliyet gösteren Türk diplomatlarına karşı terörist eylemler gerçekleştirdiler.

Doğu Bloğu'nun ve Sovyetler Birliği'nin dağılması arifesinde Azerbaycan'dan yeni topraklar, o cümleden Dağlık Karabağ'ı koparmayı amaçlayan Ermeni-Taşnak milliyetçileri ve teröristleri yeniden faalleştiler.

Ermenilerin kirli amaçlarına hizmet eden Mihail Gorbaçov Azerbaycan halkının büyük oğlu Haydar Aliyev'i Sovyetler Birliği'nin yönetiminden – Politbüro'dan uzaklaştırdı.

Azerbaycan halkının katili M. Gorbaçov'u ele alan Ermeni milliyetçilerinin tahriki ile 1918–1920 yıllarında olduğu gibi, Dağlık Karabağ'da siparişle ayrılıkçı Ermeni teröristlerinin kıyamı teşkil edildi. Aynı zamanda, Batı Azerbaycan'ın yerli sakinleri olan Azerbaycan Türklerinin tarihi vatanlarından çıkarılması tamamlandı. XIX. yüzyılın başlarında nüfusunun mutlak çoğunluğu Azerbaycan Türkü olan şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti'nin arazisinde hazırda bir kişi de Azerbaycan Türkü kalmamıştır. Onlara mahsus olan tüm tarihi abideler mahvedilmiş, yer adları değiştirilmiştir. Ve bütün bunlar çağdaş dünyanın gözleri önünde gerçekleştirilmiştir.

Gorbaçov'u ve Kremlin rejimini ellerinde oyuncağa çevirmiş Ermeniler, bütün Sovyet imparatorluğunda özgürlük harekatının önünde giden Bakü'ye çok sayıda askeri birliklerin yürütülmesine ve 20 Ocak 1990 katliamının gerçekleştirilmesine nail oldular. 20 Ocak katliamında Kremlin rejiminin kasıtlı olarak Azerbaycanlılara gözdağı vermek amacıyla Kuzey Kafkasya'dan seferberliğe aldıkları rezervde olan Ermeni asker ve subaylar özel "faallik" gösterdiler. Ermeni milliyetçileri ve teröristleri 1990-1993 yıllarında Azerbaycan'daki siyasi istikrarsızlıktan istifade ettiler. Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler tarafından tanınmış sınırlarını ihlal ederek, ülkeye müdahale etmiş Ermenistan silahlı birlikleri Rusya askeri kuvvetlerinin direk yardımıyla Dağlık Karabağ'ı ve çevresini – ülke arazisinin % 20'sini işgal ettiler. Bir milyondan çok Azerbaycan vatandaşı öz yurtlarından olarak, kendi vatanında mecburi göçmen oldu. XX. yüzyılın sonuna doğru 26 Şubat 1992'de bütün dünyanın gözleri önünde gaddarlığı ile misli görünmemiş Hocalı soykırımı yapıldı. İşgal olgusunu perdelemek için Dağlık Karabağ'da oyuncak "cumhuriyet" yaratıldı. Dağlık Karabağ ayrılıkçı-terörist grupların elebaşları (R. Köçeryan vs.) Ermenistan'da iktidarı ele geçirdiler.

Çifte standartlar ve "Hristiyan Dayanışması"nın uluslararası ilişkilerde önemli rol oynadığı çağdaş dönemde, uluslararası hukuk normlarına açık aşikâr zıt olarak, Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ ayrılıkçı Ermeni teröristlerinin elinde kalmaktadır.

Ermeni milliyetçileri ise Türkiye ve Azerbaycan'a karşı yeni toprak iddiaları ileri sürmekte devam ediyorlar. Çifte standartlar dünyasında Ermeni teröristlerinin Azerbaycan ve Türkiye topraklarında 200 yıldan fazla bir zaman zarfında yaptıkları soykırımlar, göç ettirmeler, vahşilikler, tarihi abidelerin, yaşayış yerlerinin yerle bir edilmesi göz ardı ediliyor. "Hristiyan Dayanışması" gösterilerek Ermeni yalanları, sahtekârlıkları gerçek gibi kabul ediliyor. Bunun neticesidir ki, dış güçler tarafından desteklenen Ermeni ayrılıkçı-teröristleri ve uluslar arası terörü destekleyen Ermenistan Cumhuriyeti Güney Kafkasya'da tehlikeli gerilim ocağına çevrilmişler.

Uluslararası terörün en yaşlı ve en "deneyimli" desteleri olan Ermeni terör teşkilatları himaye olundukça, "Büyük Ermenistan" "doktrini" ile zehirlenen Ermeni-Taşnak terör grupları ve teşkilatları Uluslararası Anti-terör Alyansı'nın dikkatinden kenarda kaldıkça bölgede ve dünyada gerilim de aradan kalkmayacak, beşeriyet terör tehlikesinden kurtulmayacaktır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bütün ilgili kurumları Ermeni sahtekârlarına karşı enformasyon savaşında saldırıya geçmeye çağırıyor. Ermeni faşizmi üzerinde galebe çalmak, öz topraklarımızı kurtarmak için önce enformasyon savaşında galip gelmek gerekir. Tarihi gerçekliği dünya topluluğunun dikkatine ulaştırmakla enformasyon savaşında galebe ve askeri-iktisadi açıdan kudretli Azerbaycan devleti yaratmak! – Terör, soykırımlar ve zorla başkalarının topraklarını sahiplenmeye çalışan Ermeni faşizmini diz çöktürmek için yegâne yol bu yoldur. Başka yol yoktur!

2.4.

GÜRCİSTAN-RUSYA SAVAŞI'NIN ARDINDAN GÜNEY KAFKASYA'DA GÜVENLİK

Nika CHITADZE*

Uygun jeopolitik konumunun bir sonucu olarak Güney Kafkasya Bölgesi dünya üzerindeki en önemli yerlerden biridir ve modern küresel güvenlik ilişkilerinde son derece önemli bir rol oynamaktadır.

1980'lerin sonu 1990'ların başında bölgenin siyasi haritası üzerinde gerçekleşen temel değişiklikler Güney Kafkasya Cumhuriyetleri'nin hepsinde ulusal özgürlük hareketlerinin başlaması, SSCB'nin dağılması ve Güney Kafkasya bölgesindeki eski Sovyet Cumhuriyetleri Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın ulusal bağımsızlıklarını kazanmaları ile bağlantılı idi. Bugün bölgedeki her devletin kendi dış politikası ve ulusal güvenlik öncelikleri bulunmaktadır.

Bölgedeki Olumlu Görünümler

Bölgede, Soğuk Savaş sonrası dönem pek çok olumlu sonuç doğurdu. Bunlar arasında bahsedilmesi gerekli olanlar aşağıda sıralanmıştır:

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİÖ) kurulması ve bu örgüte Güney Kafkasya'daki üç devletin katılması;

Bölge ülkelerinin NATO'nun Barış için Ortaklık Programı'na katılmaları;

Her üç ülkenin de Avrupa Konseyi'ne katılmaları;

Bölgedeki iki ülkenin katılımı ile GUAM-Demokrasi ve Kalkınma Örgütü'nün kurulması;

Gürcistan'daki "Gül Devrimi";

---

* Dr., Uluslararası ve Güvenlik Araştırma Merkezi.

NATO'nun Gürcistan ile Yoğunlaştırılmış Diyalog sürecini; Azerbaycan ve Ermenistan ile ise Bireysel Ortaklık Eylem Planı'nı (BOEP) başlatması;

Bölgedeki üç ülkenin de AB Komşuluk Politikası'na dahil edilmesi;

Bölgedeki iki devletin katılımı ile küresel ekonomik projelerin uygulanmaya başlanması: 1. Avrupa-Asya Ulaşım Koridoru, 2. Hazar Petrol Projeleri.

Bölgedeki Olumsuzluklar

Yukarıda bahsedilen veriler XXI. yüzyılın başında bölgenin daha demokratik ve daha güvenli olduğunu varsaymak için bize gerekli nedenleri vermektedir. Ancak dünyanın bu kısmı bölge ülkeleri ve küresel düzeyde uluslararası toplum tarafından çözülmesi gereken birçok sorunla ve zorluk ile hala yüzyüzedir. Bu zorluklar arasında aşağıdaki konulardan bahsetmek gereklidir:

Terörizm: Terörist gruplar hala terör eylemlerine devam etmektedirler. Bölgedeki terörist gruplar arasında ilk bahsedilmesi gerekenler Kuzey Kafkasya'da, Abhazya, Dağlık-Karabağ ve Güney Osetya'daki gruplardır. Terörizmin yayılmasının ana nedeni saldırgan ayrılıkçı hareketlerdir. Ayrılıkçı bölgeler kontrol altında olmayan toprakları temsil ederler ve terörist kampların oluşumu için çok elverişli koşullar yaratırlar. Örnek olarak Abhazya, Güney Osetya ve Çeçenistan'daki durum verilebilir. Ayrılıkçı bölgeler aynı zamanda yasa dışı ticaret, özellikle yasa dışı uyuşturucu dolaşımı için uygun zemin sağlarlar. Bunun dışında, ayrılıkçılığın yarattığı en büyük sorun modern askeri donanıma sahip yasadışı silahlı oluşumların varlığıdır. Birçok durumda ayrılıkçı hareketin dayanağı bölge içindeki ve dışındaki bazı devletlerin varlığıdır. Bu devletlerin resmi yetkilileri, ayrılıkçı hareketlere ve terörist gruplara silah, mali yardım, vb. sağlayarak ayrılıkçı bölgede *de fact*o otorite olmalarını cesaretlendirmektedir.

Bölgede işbirliğinin gelişmesinin önündeki en büyük engel, Rusya ile Gürcistan, Ermenistan ile Azerbaycan ve Ermenistan ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıklardır.

Ekonomik sorunlar arasında bahsedilmesi gerekenler ise bölgedeki zayıf sosyo-ekonomik kalkınma ve enerji güvenliği ile ilgilidir.

Güney Kafkasya Bölgesinde Kalkınma İşbirliği Önündeki Ana Tehdit Olarak Gürcistan ile Rusya Arasındaki İhtilaf

Rusya'nın Gürcistan'a saldırısı Güney Kafkasya'daki ve Karadeniz bölgesindeki güç dengesini değiştirmedi. Sadece güç dengesinin zaten değişmiş olduğunu ilan etti. Bilindiği üzere, Rus-Gürcü Savaşı Moskova'nın

Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlık statüsünü resmi olarak tanımasına yol açtı.

Gürcistan'daki Rus Saldırganlığının Ana Nedenleri

Ağustos 2008'deki Rus politikasını daha iyi anlayabilmek için 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile tetiklenen küresel süreçleri analiz etmek ve bu süreçlerin Rusya'nın kendisi tarafından nasıl algılandığını açıklamak önemlidir.

Rusya için Sovyet sonrası uluslararası ortamı şekillendiren dört ana etmenden bahsetmek gereklidir:

1. "Soğuk Savaş"ın bitmesi ile NATO'nun ve Avrupa Birliği'nin doğuya doğru genişlemesi
2. Alternatif petrol ve gaz nakil yolları
3. Gürcistan ve Ukrayna'daki "Renkli Devrimler"
4. Batılı devletler tarafından Kosova'nın bağımsızlığının tanınması

1. NATO'nun ve Avrupa Birliği'nin doğuya doğru genişlemesi: SSCB'nin yıkılmasının ardından, Orta ve Doğu Avrupa'daki eski sosyalist devletler batı ittifaklarına, bilhassa NATO ve AB'ye katıldılar. Rusya bu süreci kendi dış politikasına ve ulusal güvenlik önceliklerine karşı bir tehdit olarak algıladı. Aynı zamanda, eski Sovyet cumhuriyetlerinin NATO'nun Barış için Ortaklık programı ve Avrupa Komşuluk Politikası aracılığıyla Kuzey Atlantik İttifakı ve AB ile artan işbirliğinde bulunmaları veya bu örgütlere üye olmaları özellikle Rusya'nın siyasi eliti için endişe verici oldu. Üç Orta Avrupa ülkesi 1999'da NATO üyesi oldu. 2004'te yedi Baltık ve Doğu Avrupa devleti NATO ve AB'ye katıldı. 2007'de Romanya ve Bulgaristan AB'nin tam üyesi haline geldi. Böylece, AB genişlemesi NATO büyümesi ile el ele gelişti.

2. Alternatif petrol ve gaz nakil yolları: 1994'te uluslararası lider petrol şirketleri ve Azerbaycan ülkenin açık denizdeki petrol sahalarının işletimi için "100 yıllık bir anlaşma"ya imza attılar. Ardından, Batılı ülkelerin hükümetleri ve şirketleri Rus topraklarını atlayarak Azerbaycan petrol ve gazını Avrupa pazarlarına ulaştırmak için Bakü-Supsa (1996–1997) ile Bakü-Tiflis-Ceyhan (1999) petrol boru hatlarını ve Bakü-Tiflis-Erzurum (1999) gaz boru hattını kurmak için anlaştılar. 27 Haziran 2006'da Avrupa Komisyonu, Karadeniz bölgesinden üç ülke (Türkiye, Bulgaristan, Romanya) ve Macaristan ile Avusturya Nabucco'yu kurmak için bir antlaşma imzaladılar. Bu hat Türkmenistan ve Azerbaycan'dan Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan yolu ile Avusturya'ya 30 milyar metre küp civarında doğal gaz taşıyacak olan bir doğal gaz boru hattı idi. (Nabucco projesi daha başlamadı.) Dünya pazarlarına, özellikle Avrupa'ya petrol ve doğal gaz sağlayan en büyük tedarikçi olan Rusya, alternatif

enerji ulaşımı projeleri karşısında çok rahatsız oldu. Rus yetkililer, alternatif enerji projeleri uygulanırsa, Moskova'nın politik ve ekonomik olarak eski Sovyet cumhuriyetleri ve Avrupa Birliği üzerinde sahip olduğu baskı kurabilme gücünü ve geçiş ücretlerinden gelen ek gelirlerini kaybedeceğinden korkmaktadırlar.

3. Üç eski Sovyet Cumhuriyetindeki "Renkli Devrimler": Kasım 2003 parlamento seçimlerindeki şaibeler Gürcistan'da halk arasında huzursuzluğa yol açtı ve 23 Kasım 2003'te Eduard Shevardnadze hükümetinin düşmesine neden oldu. Gül Devrimi'nin ana liderlerinden biri Gürcistan'da halkın çoğunluğunun desteğini arkasına almış olan ABD eğitimli Mikheil Saakashvili idi. Gürcistan devriminin başarısı Ukrayna'da bir yıl sonra benzer olayların yaşanmasına sebep oldu. Başkanlık seçimlerinde Gürcistan'daki gibi hileler yaşanması sonucu tetiklenen Aralık 2004'teki Turuncu Devrim, Viktor Yushchenko'yu ve batı yanlısı "Turuncu Koalisyonu"nu iktidara getirdi. Bir yıl sonra ise, Kırgızistan'daki hileli seçimler Lale Devrimi'ne yol açtı.

4. Batılı devletler tarafından Kosova'nın bağımsızlığının tanınması: NATO, Mart 1999'da Kosova'nın etnik Arnavut azınlığını Sırp silahlı kuvvetlerinden korumak amacı ile Sırbistan'a karşı bombardıman harekâtını başlattığında, Rusya uluslararası saygınlığının ve inandırıcılığının ciddi bir düşüş ile karşı karşıya olduğunu hissetmişti. XIX. yüzyıldan beri Rusya'nın dış politikasında Sırbistan'ın önemli bir yeri vardı. Rus imparatorları kardeş Slav ve Ortodoks ulusları destekleme bahanesi ile her zaman Balkanlar'ın siyasi meselelerine dâhil olmaya çalışmışlardı.

Sırbistan'daki NATO askeri operasyonunun bitmesinin ardından, Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkmak Rus dış politikasının ana unsurlarından biri oldu. Saygınlığı bir yana bırakırsak, Rusya'daki muhalefetin nedeni Kosova'nın olası bağımsızlığının tanınmasının kendi topraklarında (özellikle Kuzey Kafkasya ve Volga bölgesinde) ayrılıkçı eğilimlere neden olabileceğiydi. Kosova, Sırbistan'dan bağımsızlığını resmi olarak 17 Şubat 2008'de ilan etti. Hemen ardından, NATO ve AB üye ülkelerinin büyük çoğunluğu eski Sırp vilayetini bağımsız bir ülke olarak tanıdıklarını bildirdiler. Rus Başkan Vladimir Putin bu dönemde Kosova'nın bağımsızlığının tanınmasını "ahlak ve yasa dışı" olarak nitelendirerek kınadı ve küresel karışıklıklar olacağı tehdidinde bulundu. Kremlin, Kosova örneğinin eski Sovyet topraklarındaki diğer "donmuş çatışmalar" için, özellikle Abhazya ve Güney Osetya için kaçınılmaz bir şekilde örnek oluşturacağı uyarısında bulundu.

Moskova büyük bir dünya gücü olarak saygınlığını ve güvenilirliğini yeniden kurabilmek için bu olaylara kararlı bir şekilde yanıt vermenin önemli olduğunu hissetti. Kosova'nın bağımsızlığından sonra, Rusya güçlü sözcükler içeren politik açıklamalarda bulundu ama uygulayabileceği çok

az adım attı. Bu ise aralarında ayrılıkçı otoritelerin de bulunduğu pek çok kişinin Rusya'nın gerçek gücünü sorgulamasına neden oldu.

Uluslararası saygınlığını korumak ve/veya yeniden inşa etmek gerekliliğinden başka, Rusya'nın Gürcistan karşısında saldırgan hareketlerde bulunma güdüsü diğer bazı faktörlerle açıklanabilir:

1. Hızla artan petrol ve gaz fiyatlarının son beş yıl içerisinde Rusya'nın gelirlerinde bir patlamaya neden olması ve milyarlarca petrol dolarının hazinesinde birikmesi. Buna bağlı olarak, Rusya'nın GSYİH'nin 2000 yılında 200 milyar ABD dolarından, 2007'de 1,1 trilyon ABD dolarına yükselmesi.

2. Avrupa Birliği'nin Rus petrolü ve gazına artan bir şekilde bağımlı hale gelmesi.

3. ABD ve NATO'nun Afganistan ve Irak'taki savaşlara dâhil olması.

4. ABD'de başkanlık seçiminin son viteste olması.

SSCB'nin yıkılmasının ardından, 1992 ile 2008 arasında, Rusya Abhazya ve Güney Osetya'daki ayrılıkçı hareketleri cesaretlendirmiş, askeri donanım ve finansal destek sağlayarak bölücü rejimlere destek olmuştur ve bu şekilde Gürcistan'a karşı bir "dolaylı saldırganlık" gerçekleştirmiştir. 16 Nisan 2008'de ise Moskova saygınlığını ve eski Sovyet bölgelerindeki "ayrıcalıklı çıkarları"nı korumak için ilk kez daha radikal ve serbest tedbirler almaya başlamıştır. Bükreş'teki NATO zirvesinden sonra Rus Başkan Abhazya ve Güney Osetya ile doğrudan ve daha güçlü resmi bağların kurulması kararını vermiştir. Bunun öncesinde Kremlin Abhazya'ya karşı ekonomik yaptırımlar ve Abhaz bölgesinin silahlandırılmasına sınırlamalar getiren (1996'da kabul edilen) bir BDT kararından geri çekilmişti.

Bu "kanuni" girişimlerin ardından Rusya, Mayıs 2008'den itibaren Karadeniz'deki donanma tatbikatları da dâhil olmak üzere, Rus-Gürcü sınırında neredeyse kesintisiz devam eden geniş kapsamlı askeri tatbikatlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Bunların en büyüğü 8000 askeri personel içeren ve 3 Ağustos'a kadar süren "Kafkasya 2008" kod adlı tatbikattı. Rusya'nın Gürcistan'a karşı askeri saldırganlığı bundan bir hafta sonra, 8 Ağustos'ta Rus birlikleri Gürcistan topraklarını özellikle Güney Osetya'yı gasp ettiğinde başladı. Bu süreçte Ruslar ve Osetyalı ayrılıkçılar ateş açtılar, bir hafta boyunca Güney Osetya'daki Gürcü köylerini bombaladılar, Gürcü barış koruma askerlerini ve sivil halkı öldürdüler. 7 Ağustos'ta Gürcü silahlı kuvvetlerini askeri operasyonlara girişmeye zorladılar. Rusya-Gürcistan savaşının en önemli sonucu Moskova'nın "batı saldırganlığı"na verdiği en son yanıt olan Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığının 25 Ağustos'ta tanınması oldu.

Savaşın Rusya'nın İç Ve Dış Politikası Üzerindeki Etkisi

Rusya'nın bağımsız bir devlete karşı giriştiği bu askeri saldırganlık, uluslararası toplumun Moskova'nın dış politika hedeflerini yeniden yorumlamasına ve Rusya'nın genel olarak uluslararası arası sistemdeki yerini gözden geçirmesine neden oldu. SSCB'nin yıkılmasından sonra bazı batılılar Rusya Federasyonu'nun demokratik yönelimleri tercih edeceğine inandılar. Putin'in iddialı dış politikasının ekonomik olarak yükselişte olan bir devlet için az çok uygun olduğunu düşündüler. Rusya, lider endüstriyel devletlerin oluşturduğu resmi olmayan bir grup olan G7'ye davet edildi ve katıldı (şimdi G8). Rus şirketleri büyük yabancı borsalara dâhil edildiler. Dahası Rusya, AB'nin Rus petrol ve gaz arzına büyük bir şekilde bağımlı olması sonucu dünya enerji pazarında büyük bir oyuncu olmayı başardı.

Savaşın ardından Rus ekonomisi askeri saldırganlığın olumsuz etkilerini hisseden ilk ekonomi oldu. Çeşitli tahminlere göre, birkaç milyar ABD doları değerindeki yabancı yatırım sermayesi Rusya'dan kaçtı, Rus ticaret sistemi ölçütü (RTS) borsa endeksi en düşük seviyelerine indi ve en büyük yabancı yatırımcılardan bir kaçı ülkeden çekildi. Rus merkez bankası Rus ulusal para birimi rublenin değerinin düşmemesi için para piyasalarına büyük miktarda nakit aktarmak zorunda kaldı.

Yaşanan ekonomik problemlerin yanı sıra, Rusya savaş nedeniyle askeri anlamda güvelik sorunlarıyla da karşı karşıya geldi. Orta Avrupa ve Baltık devletleri Washington ile askeri bağlarını geliştirmeyi ve güçlendirmeyi niyet ediyorlar. Gürcistan'daki Rus saldırganlığının ardından daha önce tereddütleri olan Polonya, Amerikan füze savunma sistemleri unsurlarının toprakları üzerine yerleştirilmesine dair ABD ile bir anlaşma imzaladı. Diğer Doğu Avrupa ülkelerinin bunu takip etmeleri bekleniyor. Rusya-Gürcistan savaşının ardından Karadeniz'de ABD ve NATO donanmalarının varlığı Rusya'nın öfkeden köpürmesine neden olacak şekilde neredeyse sürekli bir hal aldı. Bu arada, Pentagon Gürcistan Askeri Kuvvetleri'nin yeniden yapılandırılmasına yardım etmek için elinden gelenin en iyisini yapacağı sözünü verdi. Yakın gelecekte Gürcistan'ın ABD ve NATO ile askeri işbirliğini geliştireceği gerçeği reddedilemez.

ABD ve AB liderleri Gürcistan'daki yasa dışı hareketlerinden dolayı Rusya'yı açık bir dille kınadılar ve Rusya'nın uluslararası bir yalnızlaştırma politikası ile karşı karşıya kalabileceğini ileri sürdüler. Gelecekte eleştirel tavırları daha da kuvvetli hale gelebilir. Avrupa Birliği alternatif enerji ulaşım yollarının geliştirilmesi için etkili tedbirler uyguluyor. Eylül 2008'de ABD, Moskova ile sivil nükleer işbirliği anlaşmasını askıya aldı. Ek olarak, Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılması artık çok daha zor olacak. Rus ekonomik büyümesi kesinlikle azalacak.

Rusya, Moskova'nın BDT ve Şangay İşbirliği Örgütü'ndeki stratejik ortaklarından alabileceği desteği güvenceye almayı başaramadı. Kremlin'in baskılarına rağmen, Rusya kontrolünde bir ittifak olan BDT'nin hiçbir üyesi Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımaya ikna olmadı. Birkaç Orta Asya ülkesinden, Rusya ve Çin'den oluşan Şangay İşbirliği Örgütü de, büyük ölçüde Çin'in kesin duruşu sonucunda bağımsız Abhazya ve Güney Osetya cumhuriyetlerinin doğuşunu kucaklamaktan kaçındılar. Rusya'nın Gürcistan'ı işgali BDT ülkelerini Rusya'nın niyetleri karşısında kesinlikle çok daha dikkatli hale getirecektir. Uzun dönemde her biri, özellikle kendi bölgelerinde ayrılıkçılık tehlikesi ile yüz yüze olanlar, alternatif ittifak arayışlarına gireceklerdir.

Gürcistan

Ağustos 2008'deki savaş Gürcistan'daki siyasi durumu çarpıcı bir şekilde değiştirdi. Rusya ile Gürcistan arasında daha büyük ihtilaflar haline dönüştükleri için, artık Gürcü-Abhaz ve Gürcü-Oset çatışmalarının olmadığı açıktır. Bugün Gürcistan merkezi hükümeti, çatışmanın kızışmasından önce kontrolünün yayıldığı Güney Osetya ve Abhazya'nın büyük bir kısmına göre daha az toprağı kontrol etmektedir. Bu şekilde Gürcistan'ın toprak bütünlüğü sorunu ulusal devlet ve egemenliğin bir sorunu haline gelmiştir. Gürcistan'ın "etkili bir devlet" olarak görünümü parçalanmıştır ve ülke yeni iç siyasi kargaşalara gömülebilir. Gürcistan'ın geleceği uluslararası güvenlik garantilerine ve desteğine daha önce olmadığı kadar bağlıdır.

Ayrılıkçı Bölgeler İçin Savaşın Çıkarımları

Ağustos krizindeki olayların ardından, ihtilaflı taraflar arasında doğrudan bir müzakere sürecinin olasılık dışı olduğu açıktır. Bu özellikle Kuzey Osetya ile birleşmenin bağımsızlığa göre daha çekici bir seçenek olduğunu düşünen yerel sakinleri ve Rus askeri çevreleri ile yakın ilişkide (ve onlara bağımlı) bulunan *de facto* yöneticileri olan Güney Osetya için geçerlidir. Bu şekilde Güney Osetya'nın *de facto* ilhakı, yakın zaman içinde *de jure* hale gelebilir ve bölge açıkça Rusya Federasyonu içine katılabilir. Aynı zamanda, tarihi olarak Osetya devletinin varolduğu Kuzey Osetya Rusya'nın bir parçası olarak kalırken, Güney Osetya'nın bağımsız olması bir çelişkidir. Moskova'nın bu sorunu nasıl çözeceğini görmek ilginç olacak.

Abhazya konusunda yönetici elitin bir bölümü bağımsızlık fikrini güçlü bir şekilde desteklemekte ama yakın bağlarına rağmen Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetine karşı çıkmaktadır, bu ise Gürcistan hükümetine hareket alanı bırakmaktadır. Uluslararası toplum Abhazya sorununa güçlü bir şekilde dâhil olmadıkça, Moskova bağımsızlık yanlısı Abhaz elitten kolayca kurtulabilecektir. Bu noktada Abhazya'da çoğunluğu etnik

Abhazların oluşturmadığını hatırlatmak önemlidir, bu ayrılıkçı bölgede % 30 oranında etnik Abhaz bulunmaktadır.

Savaşın Gürcistan'ın Dış Politikası Üzerindeki Etkisi

Ağustos 2008 olaylarından sonra Batılı demokratik toplumlar kendilerini garip bir çıkmazda buldular. Bir yandan Batı, çatışmanın çözümlenmesi sürecinde aktif bir şekilde yer alacağı sözünü verdi, ama diğer yandan çatışma bölgeleri Rusya'nın tam kontrolü altında olduğundan ve mevcut söylem çerçevesinde Moskova, Güney Osetya ve Abhazya'da uluslararası bir barışı koruma operasyonuna izin vermeyeceğinden batı müdahalesi için fırsatlar sınırlıdır. Bu nedenle çatışmanın çözümü sürecinin uluslararasılaştırılması ve AB gözlemcilerinin çatışma bölgelerine girmesi ihtimali hiç olmadığı kadar umutsuz gözüküyor.

Ağustos 2008 krizinin Avrupa ve Avrupa-Atlantik etkilerine dair görünümler henüz açık değildir. Diğer yandan, Rus saldırganlığının Gürcistan problemini uluslararası bir güvenlik konusu haline getirdiği açıktır. Rusya'nın, Gürcistan'ın (ve Ukrayna'nın) NATO'ya katılmasını bedeli ne olursa olsun engelleyeceğine dair tekrar eden açıklamaları, NATO üye devletlerini Moskova'nın şantajına karşı çıkmak ve genişleme sürecine destek olmak yolunda motive edebilir. Bunun yanı sıra, siyasi kararlar için uygun ortam oluşması durumunda, bazı sorular yanıtlanmalıdır: Çatışmalar çözümlenmeden önce genişleme nasıl gerçekleşmelidir? Çatışma bölgelerinde güçlü bir Batı varlığı sağlamak için hangi önlemler gereklidir?

Güney Osetya ve Abhazya etrafındaki tampon bölgelere AB gözlemcilerinin hızlı bir şekilde yerleştirilmesi Batı'nın Gürcistan'da başarabileceği oldukça gerçekçi bir kısa dönem hedefidir. Bu, Rusya'nın Güney Osetya ve Abhazya'dan yakın gelecekte birliklerini çekmesi olasılık dışı olduğu sürece uygun gözükmektedir. Ek olarak bu, Gürcistan'da siyasi ve ekonomik süreci normal hale döndürmek, savaşta hasar gören alt yapıyı yeniden inşa etmek ve ülkenin Avrupa'ya entegrasyonunu kolaylaştırmak için hayati bir ön koşuldur.

Savaşın ABD ve AB'nin Dış Politikası Üzerindeki Etkisi

ABD: Washington'un Gürcistan'daki politikası başarılı olursa, yani Rus birlikleri çatışma bölgesinden çıkarılabilir, Gürcistan'ın hükümet sistemi ve ulusal ekonomisi işlevsel kalır ve demokratik sürecin etkisi azalmamış şekilde devam ederse bölgedeki ABD etkisi ciddi şekilde artacak, yakın çevredeki ülkeler ABD ile işbirliğine daha gönüllü olacaklar ve alternatif enerji nakil projeleri için umutlar artacaktır.

Ancak, Washington'un politikası başarısız olursa, ABD artık güvenilir bir ortak olarak görülmeyecek, uluslararası saygınlığı zarar görecek ve bölgedeki etkisi azalacaktır. Alternatif enerji nakil projeleri için olasılıklar bulanıklaşacak ve Rusya'nın bölgedeki, daha genel olarak ise dünyadaki etkisi artacaktır.

AB: Rus-Gürcü çatışması Gürcistan'da Avrupa Birliği'nin varlığını arttıracaktır. Sonuç olarak, Güney Kafkasya'da daha büyük bir rol oynayabilecektir. Avrupa Birliği'nin Gürcistan'a geniş kapsamlı ekonomik ve siyasi desteği, AB'nin uluslararası saygınlığını dikkate değer ölçüde arttırırken daha yakın AB-Gürcistan bağları çatışmayı takip eden iyileşme sürecinde ülkeye yardımcı olacaktır.

1 Eylül'deki AB zirvesinin sonuç bildirgesinde de bahsedilen bir durum olan enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, Avrupa Birliği için ivedi bir konu haline gelmiştir. Rus-Gürcü savaşı Rusya'nın Asya'dan Avrupa'ya enerji naklini tekeline alma niyetinin de tehlikelerini ortaya koymuştur. Bundan dolayı, Batı'nın alternatif gaz ve petrol boru hatları için daha aktif bir şekilde lobi yapmaya başlaması son derece olasıdır.

Güney Kafkasya Bölgesindeki Güvenlik Sorunlarına Çözüm İçin Bakış Açıları

Özellikle de Gürcü-Rus savaşının ardından bölgede bir çok sorunun var olmasına rağmen, SSCB'nin yıkılmasını takiben gerçekleşen farklı olumlu olaylar bize güvenlik sorunlarının çözümü için olasılık olduğunu söyletebilmektedir. Öncelikle en önemli faktör NATO genişlemesi ve bunun dünya küresel güvenlik ortamında artan önemidir.

Baltık devletleri ve Karadeniz'in batı kıyısındaki devletler NATO'ya katıldıktan sonra, ittifakın ana stratejisi artık Kafkasya bölgesindeki eski Sovyet cumhuriyetleri ile daha yoğun bir işbirliğine girmeyi içerebilir. Başlangıç olarak, NATO eski Genel Sekreteri'nin Ağustos 2002'de Glasgow'da yaptığı konuşmadan bahsetmek gereklidir. "Kafkasya'daki devletler ile yeni ve dinamik ilişkiler NATO'nun XXI. yüzyıldaki sembollerinden biri olacaktır" demiştir. Tabi bu, Kafkasya'daki devletler ile Ukrayna ve Moldova'nın çok yakın bir zamanda NATO'ya tam üye olacakları anlamına gelmez ama NATO'nun güvenlik sektörü reformu (sivil-asker ilişkileri), silahlı kuvvetlerin NATO standartlarına uyumu, savunma yönetimi, demokratik kurumların güçlendirilmesi, sosyo-ekonomik gelişme ve benzeri alanlardaki deneyimlerinin paylaşılması anlamında aktif işbirliği, Kafkasya bölgesindeki ülkelerin ulusal bağımsızlığını ve ulusal güvenliğini güçlendirerek demokratik süreçlerde olumlu bir rol oynayacaktır.

Bölgedeki güvenlik sorunlarının çözümü için ekonomik görünüm büyük önem taşımaktadır. Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'yı tanıma-

sına rağmen ekonomik kalkınma ayrılıkçılığı yenebilir çünkü bu şekilde ayrılıkçı bölgelerdeki *de facto* otoriteler ve halk, ayrı oldukları ülke ile bütünleşmeye daha hevesli olacaklardır.

Bölgedeki güvenlik sorunlarının çözümü için gerekli olan ekonomik yollar arasında, uluslararası ekonomik projelerin uygulanmasından bahsedilmesinin kilit önemde olduğu söylenebilir. Bu projelere küreselleşme sürecini de yansıtan bir şekilde Kafkasya ve Karadeniz bölgesindeki ülkeler de, Avrupa ve Asya'daki bir çok devlet de dâhildir. İlk olarak Avrupa-Asya Nakliye Koridoru ve "Muhteşem İpek Yolu"nun canlandırılması projesinden bahsedilmelidir. M.Ö. VII ve VIII. yüzyıllardan başlayarak Asya devletleri (Çin, Hindistan) eski Yunan şehirleri ile, daha sonra ise günümüz Türkiye'si, Kafkasya bölgesi ve Karadeniz kıyılarının batı kısmı üzerinden Roma İmparatorluğu'nun bölgeleri ile çok yakın ilişki içinde olmuşlardır. "Muhteşem İpek Yolu" bölgesi, Avrupa ile Asya arasında birkaç güzergâh içermektedir ama bunların en önemlisini Kafkasya ile Karadeniz bölgesi temsil etmektedir.

Eylül 1998'de "Tarihi İpek Yolu'nun Canlandırılması" adlı bir uluslararası konferans toplanmış, Kafkasya bölgesinden de olmak üzere 32 devletin ve 13 uluslararası örgütün temsilcileri konferansa katılmıştır. Katılımcılar Avrasya için iletişim ve ulaşım koridorlarının oluşturulması için yapı çalışmalarının başlamasına dair bir antlaşma imzalamışlardır. Bugün TRACECA'nın (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru) ana koordinatörü Avrupa Birliği'dir.

Bölgede Uygulanan Enerji Projeleri

Petrol ve gaz ana enerji kaynaklarıdır ve dünya yakıt ekonomisinde payları % 60'tan fazladır. Uzmanların öngörüsüne göre, petrol talebi 2015 yılında bugüne oranla % 25–30 oranında artacaktır. Karadeniz bölgesindeki ülkelerin çoğunluğu gaz ve petrol ithalatçısıdırlar. Bu açıdan bölge devletleri, enerji kaynaklarını ithal edebilecekleri farklı alternatif yollar bulmaya çalışmaktadırlar. Bu konuda hem bölgedeki petrol ve gaz üreticilerini hem de petrol ve gaz ithalatçılarını içeren Hazar enerji projeleri kilit rol oynayabilecektir.

Önemli miktardaki -200 milyar varil (32 milyar ton)- petrol ve doğal gaz nedeniyle Hazar Denizi bölgesi dünyada pek çok lider ülkenin stratejik çıkarlarının olduğu bir alan haline gelmiştir. ABD ile demokratik ve ekonomik olarak gelişmiş diğer devletler, son bir kaç yıldır çok önemli bir siyasi ve ekonomik faktör olan Hazar petrolü ve doğal gazının araştırılması ve çıkarılmasını ciddi şekilde düşünmektedirler. Batılı devletlerin önceliklerinden biri siyasi olarak istikrarsız olan Ortadoğu ve Rusya'ya bağımlılıktan kaçınmak, petrol zengini bölgelerde alternatif kaynaklar bulmak ve kendi petrol şirketlerinin oralarda petrol yatakları bulmalarına izin vermektir.

Kafkasya'da enerji projeleri konusunda stratejik çıkarları olan çeşitli ana oyuncular mevcuttur. Bu konuda aşağıdaki aktörlere değinmek önemli olacaktır:

ABD

Amerikan hükümetinin bölgede üç temel çıkarı vardır:

1. ABD siyasi olarak istikrarsız bölgeler olan Basra Körfezi ve Latin Amerika'dan petrol ithal eder. Bu nedenle Amerikan hükümeti petrol ithal edebileceği alternatif kaynaklar aramaktadır.

2. Petrolün kullanılması ve taşınması alanlarında ABD'li yetkililerin ticari çıkarları vardır. Bölgede Amerikalı şirketlerin yayılmasının Kafkaslar ve Orta Asya'daki devletlerin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacağını ve bölgenin dünya ekonomik sistemi ile daha çok bütünleşeceğini ummaktadırlar.

3. Bu projeler Güney Kafkasya devletlerinin bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini destekleyecek, onlara gelen dış tehditleri azaltacaktır. Ayrıca, Kafkasya ve Orta Asya'da, demokratik kurumların ve pazar ekonomisi ilkelerinin gelişmesini destekleyecektir. Batılı bilim adamlarının fikrine göre Hazar petrolü ve gazının ulaştırılması petrol zengini Azerbaycan, Kazakistan ve ayrıca bir geçiş devleti olan Gürcistan'da ekonomik kalkınma ve siyasi istikrarın en büyük destekçilerinden biri olacaktır.

AB

AB devletlerinin bölgede benzer çıkarları bulunmaktadır. Ancak Avrupalı devletler ABD'nin tekelci duruşuna karşıdırlar ve bölgede devam eden süreçlerde daha aktif bir rol oynamaya çalışmaktadırlar. Rusya Federasyonu'ndan Avrupa'ya doğal gaz ve petrol ihracatı ile ilgili yaşanan son olaylar, Rusya ile Ukrayna arasında Ocak 2006 ve Ocak 2009'da, Rusya ile Beyaz Rusya arasında Ocak 2007'de yaşanan sorunlar AB'nin enerji güvenliği sağlamak için yeni bir enerji stratejisine karar vermesi gerektiğini açıkça göstermiştir. Buna göre, AB'nin Hazar enerji projeleri ile Güney Kafkasya bölgesine yönelik stratejik ilgisinin artacağı ve bu etmenin bölge ülkelerinin daha da gelişmesi için olumlu etkileri olacağı varsayımında bulunabiliriz.

Türkiye

Türkiye enerji projelerindeki kilit oyunculardan biridir. 1994'te Azerbaycan'ın dünyanın önde gelen petrol şirketleri ile petrol antlaşmaları imzalamasının ardından, Türkiye boru hatları güzergâhlarının belirlenmesinde nihai kararın alınacağı müzakere süreçlerinde Azerbaycan ve Gürcistan'ı desteklemek için aktif bir rol üstlenmiştir. Ülkenin son derece önemli olan

olumlu rolü sayesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı projelerinin imzalanması gerçekleşmiştir.

Rusya Federasyonu

Rusya'nın muhafazakâr siyasi çevreleri arasında Hazar bölgesinde petrol ve gaz projelerinin gerçekleştirilmesinin Rusya'nın bölgedeki siyasi etkisini kaybetmesi ile sonuçlanacağı ve Rusya'nın petrol ve gaz ihraç miktarını düşüreceği korkusu vardır. Ek miktarda petrol ve gaz uluslararası petrol ve gaz fiyatlarını düşürecek, bu ise Rusya devlet bütçesine giren gelirleri düşürecektir. Daha önce bahsedildiği gibi Rusya'nın Ağustos 2008'de Gürcistan'a karşı saldırganlığının sebeplerinden biri, Moskova'nın Gürcistan ve Azerbaycan topraklarından geçen boru hatları üzerinde kontrol kurma arzusudur.

İran'ın ve Arap devletleri'nin siyasi çevrelerinde de bahsedilen projelere dair bazı endişeler bulunmaktadır. Uluslararası petrol pazarına ek miktarda petrol girişi tabi ki petrol fiyatlarını bu devletler için kazançlı olmayacak bir şekilde düşürecektir. Ek olarak, sınırlarına yakın bir bölgede batının genişlemesine karşıdırlar. Ancak İranlı yetkililer dünyanın diğer bölgelerine kolayca ulaşmalarını sağlayacak olan Karadeniz limanlarını kullanmalarına olanak verecek istikrarlı bir Kafkasya'dan yana gözükmektedirler.

Enerji Projelerine Gürcistan'ın Dâhil Olması

Doğu ve batı arasındaki önemli jeopolitik konumu ve dış politika yönelimleri nedeniyle Gürcistan, Hazar enerji projelerinin uygulanması sürecinde etkili bir şekilde yer almıştır. Bu Güney Kafkasya ülkesi, Azerbaycan ve Orta Asya'dan ulaştırılan ve gelecekte de ulaştırılacak olan petrolü ve gazı Karadeniz bölgesi ülkelerine sağlayarak çok önemli bir geçiş devleti rolü oynayabilir. Şu anda zaten uygulanmakta olan ve uygulanabileceği bilinen projeler bulunmaktadır.

Yürürlükte olan bu projeler arasında aşağıdakiler bulunmaktadır:

Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Proje 17 Nisan 1999'da uygulanmaya başladı ve bu boru hattı yıllık 5 milyon tondan fazla petrolü taşıdı. Gürcistan limanı Supsa üzerinden petrol tankerlerle Bulgar limanı Burgaz'a, Romanya limanı Köstence'ye ve Ukrayna limanı Odessa'ya ihraç edildi. Gürcü ve Azeri yetkililer bu boru hattına ek petrol kaynakları sağlamak için Kazakistan ile görüşmeleri sürdürüyorlar. Eğer müzakere süreci başarı ile sonlandırılırsa bu güzergâhın ulaştırma kapasitesi yıllık 10 milyon tona kadar yükseltilebilir. Bu ise Bulgaristan, Ukrayna ve Romanya limanlarına, bu limanlardan da Doğu Avrupa'daki mevcut boru hatlarının kullanılması ile Avrupa'ya petrol ihra-

catını arttırma olasılığını yükseltebilir. Bu durumda yıllık 35 milyon tondan fazla petrol ürünü üretebilen Köstence'deki petrol rafineri tesisi çok önemli bir rol oynayabilir. Ayrıca, Supsa terminalinden Odessa'ya tankerlerle petrol ulaştırılması ve oradan "siyah altın"ın, "Drudzba" boru hattına pompalanması perspektifleri bulunmaktadır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşa edilmesine dair antlaşma 18 Kasım 1999'da İstanbul'da imzalanmıştır. Bilindiği üzere boru hattı çalışır durumdadır. 2010'a kadar Türk limanı Ceyhan'a, batıya ihraç edilmesi için 50 milyon tondan daha fazla petrolü taşımak mümkün olacaktır. Eğer boru hattı, Kazak limanı Aktay'dan ek bir miktarda petrol alırsa kapasitesi yıllık 80 milyon tona kadar yükselecektir.

Kazakistan Petrolü ve Gürcistan

Kazakistan topraklarından demiryolu ile Gürcistan topraklarına ve oradan Karadeniz'deki Gürcü limanı Batum'a ulaştırılan petrol, Karadeniz'de enerji güvenliği konusunda önemli bir rol oynayabilir. Bugün ulaştırılan petrol miktarı 4 milyon ton kadardır. Bu projenin uygulanması 1997'de başlamıştır. Uzmanlara göre Kazakistan'da 2012'de üretilen petrol miktarı yıllık 170-180 milyon tona ulaşabilir ama aynı zamanda dikkat çekilmelidir ki Kazakistan'ın petrol rafineri fabrikalarının yıllık petrol üreteme kapasitesi 20 milyon tondan daha fazla değildir. Bu açıdan Kazakistan'dan sadece Çin ve Rusya'ya değil, ama aynı zamanda Gürcistan toprakları üzerinden boru hattı ve demir yolu ile Karadeniz limanlarına ek bir miktarda petrolün ulaştırılması amacıyla müzakerelerin gerçekleştirilmesi çok ilginç olacaktır. Gürcü ve Kazak yetkililerin, Kazakistan'dan "siyah altın"ı çekecek olan bir petrol rafineri fabrikasının Batum'da inşa edilmesi hakkında görüşmeler yürüttüklerine dikkat çekmek gereklidir.

Bakü-Tiflis-Erzurum Gaz Boru Hattı

Bakü-Tiflis-Erzurum gaz boru hattı'nın inşası için antlaşma 2001'de imzalanmış ve 2007'nin başında gaz ulaştırılmaya başlanmıştır. Plana göre ilk aşamada boru hattı 8.4 milyar metre küp doğal gaz taşıyacak, daha sonra ise bu miktar 16-18 milyar metre küpe kadar yükseltilecektir. Bu projenin uygulanması Gürcistan ve Türkiye'nin gaz tedarikini geliştirecektir. Rusya ve özellikle İran'dan ithal edilen gaza bağımlı olan bu iki ülkenin alternatif kaynaklardan gaz alabilme şansları olacaktır. Bu proje ayrıca, Karadeniz bölgesindeki diğer devletlere gaz ulaştırılması için uygun bir üs oluşturacaktır.

Uygulanmaya başlanmış olan ve Gürcistan'ın geçiş devleti olarak kilit rol oynadığı yukarıda bahsedilen projelerin dışında, üzerinde düşünülen ve

Gürcistan topraklarının kullanılması ile gelecekte uygulanabilecek olan başka projeler ve modeller de vardır.

AB Projeleri

AB'nin siyasi çevreleri arasında gaz ithal edilebilecek alternatif kaynakların bulunması ciddi şekilde düşünülmektedir. 2006 başında, AB olası Orta Asya-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Balkanlar gaz boru hattının inşasına dair öneriler üzerine çalışacak özel bir komisyon oluşturmuştur. Eğer bu proje uygulanırsa, boru hattının Ukrayna-Moldova kolu ile bağlanması planlanıyor. Uzmanlara göre projenin uygulanabilmesi için 6-7 yıl gerekiyor. Mevcut bir diğer fırsat, Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattının Orta Asya'dan, özellikle Türkmenistan ve Kazakistan'daki petrol sahalarından gelen kol ile bağlantılandırılmasıdır. Bu durumda Hazar Denizi üzerinden 300 km uzunluğunda bir boru hattı inşa etmek gerekli olacaktır. Bu şekilde 25–30 milyar metre küp gazı ulaştırmak mümkün olacaktır. Bu proje NABUCCO olarak adlandırılmıştır.

Avrupa Komisyonu'nun Ocak 2007'deki toplantısı sırasında AB'nin gelecekteki enerji stratejisine dair konular tartışılmıştır. Ocak 2009'da Rusya ve Ukrayna arasında gerçekleşen gaz krizinin ardından AB, Türk yetkililerle NABUCCO projesinin uygulanmasının hızlandırılması konusunu ciddi bir şekilde görüşmeye başlamıştır.

Bakü-Akhalkalaki-Kars Demiryolu

Karadeniz enerji güvenliği konusunda Kars(Türkiye)-Akhalkalaki (Gürcistan) demiryolu önemli bir rol oynayabilecektir. Demiryolunun inşasının başlatılmasına dair görüşmeler birkaç yıl devam etmiş ve 2008 yılında Azeri, Gürcü ve Türk liderler projenin 2009'un ikinci yarısında başlatılmasına dair bir antlaşmaya imza atmışlardır (Gürcistan'a karşı Rus askeri saldırganlığı projenin başlatılmasının ertelenmesine neden olabilir). Bu yolla Kazakistan ile Azerbaycan'dan Karadeniz ülkeleri de dâhil olmak üzere, batıya petrol ve petrol ürünlerinin ihraç edilmesi için Türk limanları ve petrol rafineri istasyonlarına petrol taşımak mümkün olabilecektir. Eğer proje uygulanırsa "TRACECA" hattında hammadde dolaşım miktarı 20 milyon tona yükselecektir.

SONUÇ

XXI. yüzyıl devletler arasında işbirliği için güzel bir manzara yaratmaktadır. Bunun nedeni Kafkasya bölgesini de içeren dünyanın demokratikleşmesidir. Bu, bize enerji güvenliği sorunu da dahil olmak üzere bölgedeki politik, ekonomik ve güvenliğe dair sorunların giderek çözüleceğini ifade etme nedeni vermektedir.

Son olarak, insanlığın ortak ve sonsuz barışa sahip olacağını söyleyen büyük Alman felsefeci Immanuel Kant'ın görüşüne dikkat çekmek gereklidir. Bunun dünyanın bütün bölgelerinde ve Güney Kafkasya bölgesinde çok yakında zamanda gerçekleşeceğini ummalıyız.

boş sayfa

2.5.

ERMENİSTAN'IN DIŞ SİYASETİ

Hacali NECEFOĞLU*

XX. yüzyılın başında emperyalist devletlerin Türkler'i Anadolu'dan atma çabaları doğrultusunda Osmanlı topraklarında Ermeni devleti kurma planları boşa çıktı. Aynı vaad ile Osmanlı tebaası olan Ermenileri kışkırtan ve isyana teşvik eden Çar Rusya'sı kazdığı kuyuya kendi düştü. 1917 yılı Ekim Devrimi sonucu Çar'ın devrilmesiyle meydanı boş bulan Ermeni milliyetçileri 1828'den bu yana Rusya egemenliğinde olan kuzeybatı Azerbaycan topraklarında 28 Mayıs 1918 tarihinde Ermenistan Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Bu devletin politikasının esasını "Büyük Ermenistan" ideali teşkil ediyordu. Mondros Mütarekesi neticesinde Türk Ordusu'nun çekilmesiyle Kars ve Ardahan vilayetlerinde kurulan milli hükümetleri İngilizlerin yardımıyla bertaraf eden Ermeniler bu bölgede etnik temizleme faaliyetlerine başladılar. Doğuda Zengezur ve Karabağ'da, güneyde Nahçıvan ve İran istikametinde, kuzeyde de Gürcistan Cumhuriyeti topraklarında (ki oralarda Türk nüfusu çoğunluktaydı) bu faaliyetlerini devam ettirdiler.

1920 Ekim'inde Kazım Karabekir komutasındaki Türk Ordusu Ermenilerin kanlı amellerine son verdi ve Gümrü mukavelesi ile Ermeniler Türkiye'nin doğu sınırlarını tanımak zorunda kaldılar. Antlaşmanın yapıldığı günün sabahında Ermeniler birden Bolşevik oluverdiler ve Sovyet Rusya'sının himayesini kabul ederek "bağımsız" Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan etiler. Sovyetleşme karşılığında Ermenistan, Azerbaycan toprakları Zengezur ve Nahçıvan'la mükafatlandırılsa da 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Mukavelesi ile Nahçıvan'dan el çekmek zorunda kaldılar. Bu bilgiler ışığında Lozan'ın temelinin Kars'ta atıldığını unutmamak gerekir.

31 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulmasıyla Ermenistan SSC'nin dış siyasetine pratik olarak son verildi. Buna rağmen 1923 yılında Sovyetler Birliği içinde bulunan Karabağ'ın Erme-

---

* Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Kafkasya ve Orta Asya Araştırma Merkezi.

nistan SSC'sine verilmesi çabaları Moskova tarafından reddedildi. II. Dünya Savaşı'nın sonucunda Stalin'in zafer sarhoşluğuyla Kars ve Ardahan'ı talep etmesi Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından reddedilince Ermeniler, Ermenistan'da yaşayan Türklerin büyük bir kısmının kendi topraklarından çıkarak Azerbaycan'a göç etmesine sebep oldular.

1988 yılından Sovyetler Birliği'nin çöktüğü 1991 yılına kadar olan olaylara bu bildiride değinmeyeceğim. Sadece hatırlatmak isterim ki, bu dönemde Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ arasında yaşanan münakaşalar neticesinde o zamanki Sovyetler Birliği yönetiminin de yardımıyla Ermenistan Türk nüfusundan temizlenerek mono etnik bir devlet haline çevrildi ve Azerbaycan topraklarının %20'ye yakını işgale uğratıldı. Maalesef bu münakaşanın çözülmesinde aracı rolünü üstlenen devletler Ermenistan ve Azerbaycanla olan ilişkilerinde çifte standart uygulamışlardır.

1991'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devletlerden biri de Türkiye idi. Fakat, Bağımsızlık Bildirgesi'nde ve ona istinaden yeni Anayasasının giriş kısmında Türkiye'nin doğu vilayetlerini kendi sınırları içinde gösteren ve bu topraklardan "Batı Ermenistan" olarak bahseden Ermenistan Cumhuriyeti, Türkiye'nin sözde soykırımı kabul etmesini ve özür dilemesini istemiş ve bu konudaki ısrarcı olma siyasetini dış politikasının köşe taşı olarak belirlemiştir. Bu da bugün dahi Türk dış politikasının sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye inisiyatifi ele almak için savunma mevkiini zaman kaybetmeden terk etmeli ve elde olan belgelerle yurt dışındaki Türkiye ve Azerbaycan diasporasını da teşkilatlandırarak yılda 365 gün saldırı pozisyonuna geçmelidir. Mücadele, Ermeni Diasporasından daha çok bu diasporayı kullanan ülkelere karşı yapılmalıdır. Yüz yıl önce Osmanlı tebaası olan Ermenileri kışkırtan, silahlandıran ve organize şekilde devletine karşı ayaklandıran emperyalist devletlerin Türk-Müslüman ahali ile Ermeniler arasında düşmanlık tohumlarını serperek her iki tarafı birbirine kırdıran, bununla Osmanlı Devleti'ni tehcir kararı almaya mecbur kılan yabancı devletlerin varislerinin bugün de Ermenistan'daki ve diasporadaki Ermenileri Türkiye Cumhuriyeti devleti ve Türklere karşı kullandıklarının bilindiği, belgelerle bu devletin yetkililerinin yüzlerine açık şekilde vurulmalı, bu tavırlarının "dostluk" ve "ortaklıkla" bağdaşmadığı uyarısı yapılmalıdır.

Bence asıl düşman bin yıl huzur içinde beraber yaşamış halkları birbirine düşman durumuna getiren ve onların barışmasını engellemek için parlamentolarında "soykırım kararları" aldırtanlar, bu kararların alınmasında Ermeni lobilerinin etkili olduğu yalanını yutturmaya çalışanlardır. Ermeni Diasporası, büyük devletlerin siyasetlerini belirleyemez. Aksine o devletler Ermeni Diasporasını kendi siyasetleri doğrultusunda yönlendiriyorlar. Diğer bir tabirle Ermeni Diasporası'nın bulundukları ülkelerde devletin siyasetine aykırı kararlar aldırtma lüksüne sahip olduklarını san-

mıyorum. "Soykırımı Tanıma" kararları alınan veya alınması muhtemel ülkelerdeki hükümetlerin "parlamentoyu etkilemiyoruz" yalanları birer bahanedir. O hükümetler "soykırım olmadığını" bizden de iyi biliyorlar ve kendi arşivlerinde yeterince belgelere de sahiptirler. Ama "soykırım" tezini Türkiye'ye karşı şantaj olarak kullanıyorlar.

Bu kapsamda Ermenistan Cumhuriyeti'nin dış politikasını anlamamız için Ermenistan dış politikasının amaçlarının ne olduğuna bakalım. Erivan'daki Küreselleşme ve Bölgesel İşbirliği Analitik Merkezi Başkanı Stepan Grigoryan'a göre[1] Ermenistan dış politikasının amaçları aşağıdakilerdir:

- Ülke güvenliğinin temini, ülke bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması,
- Dünyada Ermenistan'ın nüfuzunun temini,
- Uluslararası hukuk normlarına dayanarak adaletli, istikrarlı ve demokratik dünya düzeninin oluşumu için dünya genelindeki olayları etkileme;
- Müttefiklik münasebetlerinin kurulması için ortakların ve dost devletlerin ve uluslararası teşkilatların aranması;
- Ermenistan vatandaşları ve diaspora Ermenilerinin (spurk) haklarının korunması;
- Dost devletler çevresinin oluşturulması için bölgesel işbirliğine katılım;
- Ekonominin gelişmesi, vatandaşların hayat seviyesinin yükseltilmesi, demokratik değişimlerin yapılması, insan haklarına riayet edilmesi için elverişli dış koşulların oluşturulması.

Adı geçen siyaset bilimciye göre Ermenistan'ın hazırlanması gereken Dış Politika Konsepti'nde şu faktörler dikkate alınmalıdır:

- Uluslararası münasebetlerde dönüşüm ve "soğuk savaş" durumunun gerilemesi;
- Modern dünyada birçok mesele ve sorunların çözümünde askeri faktörlerden başka siyasi, iktisadi, çevre, enformasyon ve teknolojik faktörlerin rolünün artması;
- Bilimsel-teknik gelişim, enformasyon alanının küreselleşmesi, uluslararası iktisadi ilişkilerin çeşitlenmesi;

---

[1] Stepan Grigoryan, Vneşnyaya Politika i Diplomatiya Armenii [Ermenistan'ın Dış Politikası ve Diplomasisi], (http://www.peacebuilding.am/arm/pages.php?page=lectures&id=51#rus).

- Yeni tehditlerin – terörizm, çözüme kavuşturulamamış çatışmalar, sınır aşan organize suçlar, uyuşturucu ve silahların kanunsuz dolaşımı vs. Meydana çıkması. Örneğin tek kutuplu dünyanın oluşumu eğilimi Rusya için bir tehdittir. Bu zaman uluslararası güvenliğin birçok önemli meseleleri BM güvenlik konseyi onayı alınmadan batı kurumları tarafından tek taraflı olarak çözülüyor;
- Avrupa'da, pasifik Asya'da ve diğer bölgelerde bölgesel entegrasyonların gelişimi. Bölge ülkelerinin Avrupa konseyi ve AGİT'e üyeliği, son 10 yılda NATO ve AB'nin doğu'ya doğru genişlemesi Güney Kafkasya için ciddi bir faktördür;
- Devletlerin iletişim imkânları meselesi önemlidir;
- Diğer devletlerin çıkarlarının hesaba alınması, dış politikada öngörü;
- Uluslararası ilişkilerde sivil toplum kurumlarının rolünün artması;
- Uluslararası topluluğun güney Kafkasya bölgesine dikkatinin artması ve bölgede ulus ötesi projelerin (petrol ve gaz boru hatlarının, demir ve kara yollarının) inşası;
- Ermenistan'ın dış politikasının temini için kaynakların kısıtlı olması;
- Güney Kafkasya ülkelerinin ABD ile iki taraflı askeri işbirliği, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Türkiye ile, geniş çaplı askeri tatbikatlar dahil, askeri alanda üç taraflı işbirliği, hazar denizinde Rusya ve İran askeri donanmalarının güçlendirilmesi ve Kazakistan'ın hazar'da askeri donanmasının yaratılması ile hazar denizinin askerileştirilmesi ve Azerbaycan harbi bütçesinin önemli derecede büyümesi;
- İran'ın kendi nükleer programlarını geliştirme meselesindeki politikası;
- Bölge ülkelerinin ab ve NATO ile gerçekleştirilen ve planlanan yeni büyük işbirliği programları (ENP ve IPAP);
- Son iki-üç yılda Rusya siyasetindeki dönüşüm: ülke dahilinde demokratik ilkelerden geri çekilme, sert dış politikası, komşulara yönelik tahmin edilemez enerji politikası.

Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın 2006 yılı faaliyet raporunda[2] Ermenistan dış siyasetinin ülkeyi direk veya dolaylı şekilde

---

2 Regnum, 10.01.2007

etkileyen aşağıdaki uluslararası süreçlerin gelişimi döneminde hayata geçirildiği bildiriliyor:

- Rus-Gürcü münasebetlerindeki gerilim, Rusya'ya giden nakliyat yollarının kapanması;
- Nükleer silahların yayılması problemi, İran'ın nükleer programına ilişkin olarak uluslararası toplumun duruşu ve bununla ilgili oluşan gerilim;
- Ermeni-Türk münasebetlerinin bulunmaması ve kapalı sınırlar;
- Uluslararası terörizmle devam eden mücadele;
- Coğrafi komşuluk neticesinde bölgelerdeki (Irak, Afganistan, Lübnan) siyasi ve askeri istikrarsızlık;
- Enerji güvenliği meseleleri, enerji kaynakları ve nakliyat yolları üzerinde kontrol elde etmek uğrunda çeşitli güçlerin rekabeti;
- Güvenlik sisteminin modifiye süreçleri ve post-Sovyet alanda işbirliği;
- Uluslararası teşkilatların yapılarının ıslahat süreçleri;
- Avrupa entegrasyon çerçevesinin genişlemesi;
- Gerek bölgesel, gerekse de bölge dışı (örneğin Kosova) münakaşaların gelişimi, GUAM'ın faaliyetlerini artırması;
- Dağlık Karabağ üzerinde görüşmelerin devam etmesi.

Yukarıda sayılan süreçleri hesaba katarak müttefiklerinin, ortaklarının ve bölgede faal olan diğer devletlerin çıkarlarını dikkate alarak, Ermenistan kendi çıkarları doğrultusunda komplementarizm siyasetine devam etmektedir ki, bu konuya daha sonra değineceğim. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nın adı geçen raporunda 2006 yılında elde ettikleri aşağıdaki neticelere önem verdikleri kaydolunuyor:

- Devam eden "abluka"ya, bölgede nakliyat yollarındaki sınırlamalara ve zorluklara rağmen hayati önem taşıyan ulaşım yollarının faaliyetlerinin temin edilmesinin başarılması;
- Enerji taşıyıcılarının temini, enerji ithal yollarının çeşitlendirilmesine yaklaşılması;
- Dağlık Karabağ sorununun tanziminde müspet eğilimler sağlanmıştır, milletin kendi kaderini belirleme hakkı görüşme belgelerine girmiştir;

- Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecinde yeni seviyeye ulaşılmıştır, Avrupa Birliği ile "yeni komşuluk" siyaseti çerçevesinde faaliyet programı imzalanmıştır;
- Kollektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı çerçevesinde işbirliği ve Ermenistan-NATO Ferdi Ortaklık Faaliyetleri Programı'nın (IPAP) gerçekleşmesi süreci etkin olarak geliştirilmiştir;
- Komşu devletlerle, süper devletlerle ve uluslararası teşkilatlarla ilişkiler doğal seyrinde gelişmiştir;
- Ermenistan ile Diaspora arasındaki bağların sağlamlaştırılması açısından etkin adımlar atılmış ve 3. Ermenistan Diaspora Forumu başarıyla düzenlenmiştir.

Ermenistan'ın dış siyasetinde Rusya Federasyonu'nun önemli yeri olduğu tartışılmazdır. V. G. Kardumyan[3] Sovyetler Birliğinin dağılması arifesinde ve Sovyetler sonrası dönemde (2003 yılına kadar) Ermenistan'ın Rusya'ya yönelik dış siyaseti ve Ermeni-Rus münasebetlerinin evrimini dört aşamaya ayırıyor. 1988'den 1992 yılına kadar olan zaman dilimini kapsayan birinci aşamayı bağımsızlığa hazırlık ve bağımsızlığın elde edilmesi dönemi adlandıran V. G. Kardumyan bu aşamada Ermeni-Sovyet-Rus münasebetlerini "münakaşalı" ve "soğuk" olarak karakterize ediyor. Bu durum eski Sovyet cumhuriyetlerinde demokratik sürecim gelişmesi ve Sovyet yönetiminin Karabağ meselesindeki siyaseti ile bağlıydı. Neticede Ermenistan'da Rusya karşıtı elit iktidara geldi. 1992-1994 yılları arasına denk gelen ikinci aşamada Ermeni-Rus münasebetleri Kremlinin gerek Ermenistan'a, gerekse de Güney Kafkas'a yönelik belirsiz siyaseti ile belirleniyordu. SSCB'nin çöküşünden sonra Rusya hükümeti hem iç sorunlar nedeniyle, hem de Kremlinin o zaman yürüttüğü dış siyaset gereği Güney Kafkas'a ve Merkezi Asya'ya gereken ilgiyi göstermiyordu. Eski Sovyet cumhuriyetlerini ülkenin iktisadi, siyasi ve sosyal değişimi yolunda engel olarak gören Rusya iktidarı bu cumhuriyetleri Rusya için ekonomik yük olarak sayıyorlardı. Bu durumu dikkate alan L. Ter-Petrosyan Türkiye ile münasebetleri düzeltmek için her türlü çaba sarf ediyordu.Ama mevcut siyasi gerçeklik Ermeni-Türk ilişkilerinde belirli gelişime ulaşmaya imkan vermedi. Bu gerçeklikleri milli güvenliklerine yönelik tehdit olarak algılayan Ermeni yöneticiler Rusya ile ilişkileri normalleştirmek kararı aldılar. Bu zaman Ermenistan'ın Rusya'ya yönelik yeni dış siyaset stratejisinin unsurları biçimlenmeğe başladı. Milli güvenliğin temini konseptine dayanan bu stratejide Rusya'ya belirleyici rol verildi. Böylece, Ermenistan'ın askeri-siyasi yönünün hazırlanmasında Türk faktörü belirleyici oldu. 1994–1998 yıllarını kapsayan üçüncü aşama Ermenistan'ın Rusya'ya yönelik faal dış siyasetinin başlangıcı gibi karakte-

[3] Vrej G. Kardumyan, Politika Armenii v Otnoshenii Rossii (1992-2003 gg.) [Ermenistan'ın Rusya'ya yönelik Siyaseti (1992-2003)], Doktora Tezi, (Moskova: 2008).

rize ediliyor. Rusya'nın Güney Kafkas'a yönelik yeni siyasi stratejisi ve Batı'nın bölgede siyasi faalliği neticesinde Ermeni-Rus askeri-siyasi ilişkileri hızla gelişti. Bu zaman diliminde Ermenistan'ın dış siyaseti Rusya Federasyonu'nun BDT ve özellikle Güney Kafkas'a yönelik yeni öncelikleri dikkate alınarak oluşturuluyordu. Bu dönemde Ermeni-Rus münasebetlerinin strateji özelliği kesinleşti ve Ermenistan'ın dış siyaset stratejisinde Rusya yönü baskın oldu. 1998 yılından 2003 yılına kadarki dördüncü aşama her iki devlette devlet başkanlarının değişmesi, Robert Koçaryan ile Vladimir Putin'in cumhurbaşkanlıkları dönemidir. R. Koçaryan döneminde Ermenistan'ın dış siyaset doktrini önemli değişikliklere uğramadı. Ermenistan eskisi gibi kendi çıkarları doğrultusunda Rusya'nın Güney Kafkas'ta mevkilerinin sağlamlaşmasına hizmet etti. Bu zaman diliminde Ermenistan ve Rusya askeri-siyasi ilişkilere nazaran arka planda kalmış sosyo-ekonomik münasebetlere özel önem vermeğe başladılar. Ermenistan iktidarının Rusya'ya yönelik yürüttüğü dış siyaset Ermeni muhalefeti tarafından keskin eleştiriliyor. Muhalefete göre ülke hükümeti ABD ve Batı Avrupa ile işbirliğini Rusya yararına ihmal etmektedir ve bu da Ermenistan'ın komplementar dış siyasetini şüphe altına almaktadır. Ermenistan'da bölünmüş muhalefet dış siyasetinin yönünü etkileyecek gerçek araçlara sahip değildir. Bu gün Ermenistan siyasi arenasında "Rusya taraftarları" ve "Batı taraftarları" yarışmaktadır. Bağımsızlığının ilk döneminde Rusya taraftarları aşikâr üstünlük ve halk desteğine sahip idilerse de, son zamanlar Ermeni toplumunda Batı yönlü ahvali ruhiye az etkin değildir.

Rusya ile askeri, siyasi, ticari, iktisadi ve insani alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi Ermenistan dış politikasının önceliklerinden olduğu 2006 yılı Dışişleri Bakanlığı Raporu'nda kaydedilmiştir. 2006'nın Rusya'da "Ermenistan Yılı" ilan edilmesi iki taraflı münasebetlerin etkinleşmesine yardım etmiştir. Yıl boyu yüksek seviyede (Cumhurbaşkanları seviyesinde) karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ekonomik, bilimsel ve teknik işbirliği, Hükümetlerarası Komisyonu'nun Moskova'da yapılan 8. toplantısında Kafkas-Poti demiryolu ve feribot taşımacılığının normal işletilmesi yolları ve Novorossiysk-Poti feribot taşımacılığının teşkili imkanları müzakere edilmiştir. Bu projenin hayati önemini vurgulayan Ermenistan, Verkhnıy Lars (Yukarı Lars) sınır geçişinde çalışmaların kısa bir zamanda bitirileceğini ümit ettiğini bildirmiştir. Raporda da kaydedildiği gibi Rusya Ermenistan'ın en büyük ticari-ekonomik ortaklarındandır. 2006 yılı Ocak ve Kasım ayları arasında iki taraflı ticaret hacmi $376.900 olmuştur. En büyük ekonomik işbirliği programlarından biri olan "ArmenAl" fabrikasının modernizasyonu 2006 yılında tamamlanmıştır. Ermenistan ile Rusya Federasyonu'nun ayrı ayrı vilayetleri arasında ilişkiler aktifleşmiş, karşılıklı geliş gidişler artmıştır. Rusya'nın başkentinde ve diğer vilayetlerinde Ermenistan ile ilgili 350 etkinlik yapılmıştır. Eğitim alanındaki işbirliği çerçevesinde Rusya üniversitelerinde Ermenistan vatandaşlarına parasız

100 kontenjan ayrılmıştır. Rusya Ermenileri de iki ülke arasındaki münasebetlere katkıda bulunmuşlardır. Fakat, 2006 yılında Rusya'da milli zeminde bir çok Ermeni'nin katli gerçekleştirilmiştir ki, Ermenilerden başka ne Rusya ne de başka ülkeler bu olaylara tepki göstermemiştir. Yüksek seviyeli Ermenistan-Rusya görüşmelerinde Ermeni tarafı defalarca (Raporda aynen böyle yazıyor) benzer milli müsamahasızlık (hoşgörüsüzlük) olaylarının aradan kaldırılmasının zaruriliğini vurgulamıştır. Hatta Rusya'da Ermenilerle ilişkilerde zor kullanılması, cebir uygulanması meselesinin müzakeresi amacıyla Haziran 2006'da Moskova'da Dışişleri Bakan Yardımcılarının iştiraki ile danışma toplantıları yapılmıştır.

Ermenistan Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı'nın 2008 yılı Yekun Raporu'nda[4] Ermenistan'ın son bir yılda dış siyaset alanında faaliyetleri aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

"Ermenistan dış siyasetinin öncelikli meselesi Karabağ sorununun [Ermenistan açısından – H. N.] adaletli çözümüne yönelik çabalarının devam etmesi olmuştur.

Ermenistan'ın Rusya ile müttefiklik ve stratejik ilişkileri derinleşmekte devam etmiş, yüksek düzeyde çok sayılı ziyaretler ve görüşmeler gerçekleştirilmiş ve işbirliğinin genişletilmesine yönelik yeni programlar hazırlanmıştır.

Ermenistan iktidarı ABD ile dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve sağlamlaştırılmasına çaba göstermiştir.

Avrupa ailesine yakınlaşma siyaseti devam ettirilmiştir. Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan AB Başkanlığını yürüten Fransa'yı ve Brüksel'i ziyaret etmiş, üst düzey görüşler zamanı Avrupa Birliği ile işbirliğinin yeni perspektifleri kaydedilmiştir.

Ermenistan 2008 yılında Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı'nda başkanlık yaparak, bu teşkilatın rolünün artması ve iştirakçi ülkeler arasında işbirliğinin derinleştirilmesi teşebbüsünde bulunmuştur, aynı zamanda BDT çerçevesinde yapılan etkinliklerde faal iştirak etmiştir.

NATO ile ortaklık geliştirilmiş, IPAP çerçevesinde ilk iki yıllık aşama müspet değerlendirilmiştir.

2008 yılının Ekim ayından itibaren Ermenistan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın başkanlığını yürütmeğe başlamıştır.

Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleştirilmesi istikametinde yeni teşebbüsler yapılmış, ama bu zaman önkoşulsuz ilişkiler kurulması ilkesine sadık kalınmıştır.

---

[4] Regnum, 23.01.2009, (http://www.regnum.ru/news/1114655.html).

Komşu Gürcistan ve İran'la ilişkilerin geliştirilmesi devam ettirilmiş, Avrupa ülkeleri, Çin ve Hindistan ile işbirliği genişletilmiştir.

Avrupa kurumları ile işbirliği ve onların desteği ile Ermenistan'da seçim sonrası gelişen sorunların çözümü için çaba sarf edilmiştir.

Aynı zamanda Ermenistan diş siyaseti küresel ekonomik krizle ilgili sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Güney Osetya olayları neticesinde Ermenistan'ı etkileyen olumsuzlukların hafifletilmesi için tedbirler alınmıştır.

Bölgede istikrarın, işbirliğinin, güvenliğin ve barışın tesisi Ermenistan dış siyasetinin esas görevlerinden olmuştur. Ermenistan Güney Kafkas'ta istikrar ve güvenliğin tesisine katkıda bulunmağa çalışmıştır.

2008 yılında Ermenistan'ın uluslar arası barış güçlerinde ve antiterör mücadelede iştiraki devam etmiştir.

Ülke dış siyasetinin iktisadi unsurunun ilerlemesine, iktisadi gelişim ve iktisadi güvenlik meselelerine özel ilgi gösterilmiştir. Çeşitli ülkeler ve uluslararası teşkilatlarla karşılıklı faydalı iktisadi ilişkiler derinleştirilmiştir.

Kültür diplomasisi alanında çalışmalara devam edilmiştir."

Bazı gözlemciler milli güvenlik konseptini hazırlarken Ermenistan'ın potansiyel müttefiklerinin çıkarları ile uyuşmayan faaliyetlerde bulunduğunu, Ermenistan Cumhuriyeti'nin pragmatik yön göstericilerinin basit mantık çerçevesine sığmadığını yazıyorlar. Mesela, Moskova ile KGAT çerçevesinde BDT ülkeleri ile askeri-siyasi münasebetlerin geliştirilmesinin önemini söyleyen Erivan, aynı zamanda Kuzey Atlantik bloğunun çeşitli program ve tatbikatlarına katılarak ABD ve NATO ile askeri alanda faal işbirliği yapıyor. Rusya ile ekonomik işbirliğinin derinleşmesinin gerekliliğini söyleyen Ermenistan, Rusya çıkarlarını ihmal ederek bölgesel nakliyat projelerinde iştirak etmek için kendine zemin arıyor. Türkiye ile diplomatik münasebet olmadan ticareti geliştirmeye çalışıyor, bir taraftan sözde soykırımın tanınmasını talep ediyor, diğer taraftan bunun resmi münasebetlerin kurulmasını engellemediğini söylüyor. Ermenistan hiç de mantıklı olmayan bu dış politikasını "devlet komplementarizmi" teorisi ile açıklamaya çalışıyor (**complementum** - *Latince* tamamlama). Bu teorinin mahiyeti çok yönlü uluslararası ilişkiler sisteminin oluşturulmasıdır ki, bu sistemde çeşitli dış güçler birbirlerini dengeliyorlar. "Bölgedeki mevcut ihtilafların sömürülmesini değil, çıkar birliğinin üstünlüklerinin kullanımı konseptine esaslanan dış politika güttüğünü" iddia eden Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Köçeryan komplementarizm siyasetini devletin güvenlik modelinde kullandıklarını söylemiştir.[5] Komplementarlık ilkesi

[5] Armtown, 17.11.2006, (http://www.armtown.com/news/ru/noa/20061117/41609949).

Ermenistan dış siyasetinin önemli bir maddesi gibi bağımsızlık arifesinde ilan edilse de Vardan Oskanyan Dışişleri Bakanı olduktan sonra resmen onaylanmıştır. Moskovalı gazetecinin "ülkenin ABD ve NATO ile askeri işbirliği Rusya ile stratejik savunma ortaklığı ile çelişmiyor mu?" sorusuna Vardan Oskanyan "aksine bizim için bu, birbirini tamamlayan faktörlerdir", diye cevap vermiştir. Milli güvenlik alanında Erivan'ın siyasetinin komplementarizme dayandığının altını çizen Vardan Oskanyan güvenlik alanında bu prensibin "çok katmanlı" olduğunu gösteriyor. Bu bakımdan, Ermenistan askeri alanda hem Rusya ve BDT ülkeleri ile, hem de AB, ABD ve NATO ülkeleri; mesela Yunanistan ile etkin işbirliğini geliştirmeye çalışıyor. Böyle "beş katmanlı" komplementarlık en iyisidir; şöyle ki, bu katmanların birinde vuku bulan olaylar, diğer katmandakilerle çelişmiyor, çünkü burada tamlık fikri çalışıyor. "Toptan ele aldığımız beş katman ülkemizin güvenlik meselelerinin çözümünde geniş imkânlar yaratıyor", diyor Vardan Oskanyan. Ama bu prensip Ermenistan'ı besleyen çok sayılı ülkeler tarafından hiç de her zaman kabul edilir değildir. Mesela, Erivan'ın stratejik ortaklarından biri olan ABD ülkedeki demokratik "ıslahatların gidişine" iratlarda bulunarak, ekonomik yardımları siyasi talepler ile ilişkilendirmekten ötesine son dönem Bakü'ye iri çaplı askeri yardım kararı almıştır. Diğer stratejik ortağı AB de desteklerini sosyo-politik ve çevre talepleri ile ilişkilendirerek yönetimi Rusya şirketinde olan Metsamor atom santralinin kapatılması için son tarih verilmesini talep ediyor. Ermenistan'ın askeri müttefiki olan BDT ülkelerinden de bazı iratlar gelmektedir. Mesela, Moskova komplementarizm ilkesine bağlı Erivan'ın onun çıkarlarına zıt olan İran-Ermenistan gaz boru hattı ile ilgili faaliyetine, yerli GSM pazarına Rus şirketinin girmesinin engellenmesine tepki gösteriyor. Bir anlamda Ermenistan tarafında komplementarizm ilkesinin pratik olarak hayata geçirilmesi, bu ülkenin "stratejik ortakları"nın milli ve bölgesel güvenlik ilkelerini ihlal ediyor.[6]

Bu açıdan Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün öğretim üyesi, "Moskovskiye Novosti" haftalık gazetesinin baş editörü Prof. Dr. Vitaliy Tretyakov'un aşağıdaki fikri çok ilginçtir: "Kafkasya Rusya'nın ve tüm Avrupa'nın güvenliği için anahtar öneme sahiptir. Kafkasya'da Rusya'yı desteklemek Avrupa'nın çıkarınadır, fakat biz Avrupa'dan bunu göremiyoruz. Rusya, AB ve ABD arasında Ermenistan'da üstünlük mücadelesinde Rusya'nın şansı daha çoktur; çünkü Batı tüm halklara, isteseler de, istemeseler de aynı devlet modelini uygulatmaya çalışıyor".[7]

Ermenistan Mili Güvenlik eski Bakanı David Şahnazarya'na göre dış siyasetteki komplementarizm deklare karakterlidir, gerçekte Ermenistan'ın dış siyaseti Rusya çıkarları ile sınırlıdır, neticede Güney Kafkas bölgesinde

---

6 Pavel Sergeev, Komplementarizm Protiv Pragmatizma [Pragmatizme Karşı Komplementarizm] , (http://www.russedina.ru/frontend/former/armenia?id=6889).

7 Armenia.ru, 11.04.2006, (http://www.armenia.ru/news/id-283.html).

kutuplaşma oluşmuş ve Ermenistan'ın tüm komşularıyla sorunları vardır. Doğru dış siyaseti milli güvenliğin temini açısından değerlendiren D. Şahnazaryan, Arminfo ajansına verdiği mülakatta şöyle diyor:

"Mevcut iktidar bu meseleleri [milli güvenlik – H. N.] Rusya'nın kanatları altında, Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı çerçevesinde çözmeğe çalışıyor. KGAT göstergelerine göre uluslar arası güvenlik sistemi kriterlerine uymamaktadır. Bu teşkilatta iştirakçi devletlerin çıkarları da bir birine uymamaktadır. Ermenistan milli güvenliğini komşuları Gürcistan ve Azerbaycan ile birlikte Avro-Atlantik güvenlik sisteminde temin etmelidir. Bölgede istikrar yalnız bu zaman mümkün olur. Bu gün Ermenistan tüm komşuları ile sorunlar yaşamaktadır. Bu, her şeyden önce tek taraflı Rusya yönlü dış siyasetin neticesindedir. Komşularından farklı olarak ülkenin Avrupa kurumlarına katılmasını hedefleyen siyaset yürütmüyor. Neticede Ermenistan'ın iktisadi ablukasına ülkenin siyasi izolasyonu eklenmiştir. Milli güvenlik, demokrasi ve gerçekçi dış siyaset temeline oturtulmalıdır. Her iki faktör Ermenistan'da olmadığından milli güvenliğimiz ordumuza değil, Rus ordusuna dayanıyor. Ordunun, hele hele yabancı ordunun milli güvenliği temin ettiği zamanlar geçmiştir. Çağdaş dünyada milli güvenlik her şeyden önce zamanın talebine uygun olarak demokrasiye ve gerçekçi dış siyasete esaslanmalıdır."[8]

Ermenistan'daki "Cumhuriyet" partisinin başkanı, eski Başbakan Aram Sarkisyan'a göre de, Ermenistan dış siyasette komplementarizmi sadece ilan ediyor, aslında tek kutuplu, yalnız Rusya'ya yönelik siyaset yürütmektedir.

Son zamanlar Rusya üst düzey yetkililerinin Ermenistan'a yoğun ziyaretlerine değinen A. Sarkisyan, - "Ermenistan'da Rusya hudut birliklerinin bulunması, belki de doğrudur, ama her zaman "onların varlığı Ermenistan'ın çıkarınadır", sözlerini tekrar etmek ülkemizin ve toplumumuzun şerefine lekedir", - diyor ve birçok önemli fabrikaların borcunun silinmesi karşılığı Rusya mülkiyetine verilmesini eleştirerek, Rusya ile ortaklık ilişkilerinin bağımlılığa dönüştüğünden yakınıyor.

Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov 3-4 Nisan 2007'de, BDT İcra Sekreteri Vladimir Ruşaylo 5 Nisan 2007'de Ermenistan'a resmi ziyarette bulundu. 10-11 Nisan'da ise Rusya Başbakan I. Yardımcısı Sergey İvanov Ermenistan'a çalışma ziyareti yaptı. Ermeni siyaset bilimcileri bu ziyaretleri 12 Mayıs 2007 parlamento seçimleri ile ilişkilendirerek, bu seçimlerde ve gelecek cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Serj Sarkisyan'a açık destek mahiyetinde olduğunu bildiriyorlar.[9]

Eski Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyana'a göre Ermenistan'ın dış siyaseti – "boş ve anlamsız beyanlar zinciridir". L. Ter-Petrosyan "beceriksiz siyasiler" sayesinde Ermenistan'ın dış siyasetindeki başarısızlıklarını

8 Arminfo, 23.03.2006, (http://www.arminfo.info/politika_ru-issue53.html).
9 Kavkaz-Uzel,14.04.2007, (http://kavkaz.memo.ru/newstext/news/id/1184006.html).

şöyle sıralıyor: "Ermenistan iktidarı ABD'den Azerbaycan'a yaptırımlar öngören 907 numaralı yasanın geçerli kalmasını istedi, fakat Kongre bu talebi kabul etmedi, aynı kuruma Ermeni soykırımını tanıma çağrısı yapıldı, ama hepimiz bunun ne ile sonlandığının şahidiyiz. Türkiye'ye münasebetlerin Karabağ faktörü ile ilişkilendirilmemesi ve ortak sınırın açılması çağrısı yapıldı, hiçbir şey olmadı. Önce Türkiye'nin önüne soykırımı tanıma şartı koydular, ama sonra bundan imtina ettiler, koşulsuz ilişki kurulmasına razı oldular. Uluslar arası topluluğa Kars-Ahalkelek demir yolu inşasını engellemeği dikte ettiler, ama bu proje gerçekleşti. Ahalkelek'ten Rus üssünün çıkarılmasına karşıydılar, ama şimdi o üs orada yoktur. Ermenistan abluka koşullarında da gelişebilir diye beyan ediyorlar, ama devamlı ablukadan şikâyetçiler. Ermeni ve Azerbaycanlılar organik olarak birlikte yaşayamaz diye iddia ediyorlar, ama devamlı barış hakkında konuşuyorlar. Karabağ meselesinin bizim için bitmiş olduğunu ifade ediyorlar, ama nedense, görüşmelerden çekilmiyorlar. AGİT zirvesinin İstanbul'da yapılmamasına ceht ettiler, ama kendileri usluca bu zirveye katıldılar, bu azmış gibi sonuç belgesini de imzalayarak, devlet seviyesinde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdılar."[10]

Eski iktidar partisi (Ermenistan Umummilli Harekâtı) üyesi Hovannes İğityan'a göre Ermenistan diplomasisinin seviyesi çok düşmüştür. Bu sebepten de Azerbaycan tarafı Avrupa Konseyi kararına Dağlık Karabağ'ın "Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu" yazdırmayı başarmıştır. Ve Ermeni heyetinin bunu düzeltme gayreti boşa çıkmıştır, çünkü kimse destek vermemiştir. Ne Fransa, ne Rusya bu konuda Ermeni heyetini desteklememiştir. Bu yüzden bir çok uluslararası teşkilatlar ve aynı zamanda Avrupa Konseyi Ermenistan'ı saldırgan bir devlet olarak gösteriyor. Uluslararası toplumun gündeminde üç saldırgan ülke vardır: İran, Yugoslavya ve Ermenistan. Ermeni tarafının beyanatlarını tasdik etmeyen ABD Dışişleri Bakanlığı Dağlık Karabağ'ı uluslararası platformda "işgal edilen arazi" olarak tanımlama hususunda ısrar ediyor. "Beyaz Rusya, Ukrayna, Polonya ve birçok ülke Azerbaycan'ın "toprak bütünlüğü"ne taraftardır", diyen İğityan Ermenistan'ın harici siyasetinin durumunu böyle eleştiriyor.

Eski Ermenistan Başbakanı ve aynı zamanda Hristiyan Demokrat Partisi başkanı olan Hosrov Harutyunyan: "Bakü-Tiflis-Kars" demiryolunun inşası ekonomik proje değil, siyasi projedir ve biz bunu engellemekte çok geç kaldık ve bölgesel işbirliğine kendi yaklaşımımızı zamanında açıklayamadık" diyor. Bir başka eski Ermenistan Başbakanı ve Özgürlük Partisi Başkanı olan Grant Bagratyan'a göre bu demir yolunun inşası hem siyasi hem iktisadi meseledir ve Ermenistan için utanç verici bir yenilgidir.[11]

Ermenistan dış siyasetindeki en önemli aksayan tarafın Ermenistan hükümetinin kendi dış siyasetine yeterince hâkim olmaması, yani tam

---

[10] Regnum, 08.12.2007, (www.regnum.ru/news/929528.html).
[11] Regnum, 18.04.2007.

anlamıyla bağımsız olmaması olduğunu söyleyen araştırmacı Reha Yılmaza göre, "Diaspora Ermeni örgütleri, Karabağ ve Gürcistan Ermenileri, Rusya, ideolojik ve aşırı milliyetçi grupların oluşturduğu baskı ve yönlendirmeler Ermenistan yönetiminin kendi gerçekleri ile orantılı bir dış politika belirlemesini ve uygulamasını engellemektedir. Bu durumu Ermenistan başkanları da tespit etmişlerdir, ancak bu tespitlerinde ya geç kalmışlar, ya da mevcut durumu lehlerine çevirecek gücü kendilerinde bulamamışlardır. Sonuçta Ermenistan dış politikasına aşırılar hakim olmuş ve ulaşılamayacak hedeflere ulaşılmaya çalışıldıkça Ermenistan'ın izolasyonu devam etmiş ve bölgedeki bir çok ülke ile sorunları artmıştır. Ermenistan – Türkiye ilişkilerinde de benzeri sıkıntılar yaşanmıştır. Kendi gücünü, hedeflerini, dostlarını ve düşmanlarını tam olarak tespit edememiş olan Ermenistan, Türkiye gerçeğini de tam anlamıyla kavrayabilmiş bir durumda değildir. Oysaki Ermenistan'ın bölgedeki geleceği ve bağımsızlığı Türkiye ile kuracağı sağlıklı ilişkilere bağlıdır. Bunun yerine iki milyonluk bir ülkenin çevresini saran ve nüfusu 100 milyonu aşan bir ulusu toptan kendisine düşman ilan etmesi gerçekçi olmadığı gibi kendi çıkarına da değildir. Ermenistan 15 yıldır kendisini entegrasyon sürecinin dışında bırakmasına rağmen, halen bu sürece katılmak için geç kalmış değildir. Ermenistan bu sürece katılmak için: Yayılmacı politikasından vazgeçerek işgal ettiği Azerbaycan topraklarından kayıtsız şartsız geri çekilmeli, Rusya ile olan askeri, siyasi ilişkilerini gözden geçirmeli, Ülkesinde konuşlanan 102. Rus askeri üssün bölgesel güvenliği tehdit ettiğini kabul etmeli ve üssün çıkarılması talebinde bulunmalı, Gürcistan'ın Cavaheti eyaletinde yaşayan Ermenilerin ayrımcılık faaliyetlerini desteklememeli, Bütün komşu devletlerin toprak bütünlüğünü tanımalı, Türkiye'ye yönelik sözde Ermeni soykırımı propagandasından vazgeçmeli, Dış politikasını yapısal bir çerçevede şekillendirmeli ve yürütmelidir."[12]

Fakat Türkiye'nin iyi niyetine rağmen (Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın davetini kabul ederek 6 Eylül 2008'de Erivan'a futbol maçını seyretmeğe gitmesi, ilişkilerin normalleştirilmesi için üst düzey görüşmelerin devam ettirilmesi vs.) Ermeni tarafı Türkiye'ye yönelik asılsız iddialarından el çekmemektedir. Ağustos 2008'de Güney Osetya olaylarından sonra Rusya ile kara ulaşımının kesilmesiyle sıkışan, Türkiye ile sınırının açılmasıyla rahatlayacak olan Ermeni tarafı, sanki sınırın açılmasına Ermenistan'dan daha çok Türkiye'nin ihtiyacı varmış gibi, soykırım iddialarını araştıracak ortak komisyon kurulmasını bile Türkiye'nin sınırı açması ve ön koşulsuz olarak Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin kurulması **koşuluna** bağlamaktadır. Ermenistan Dış İşleri Bakanı Edvard Nalbandyan'ın son beyanatları bunu açıkça göstermektedir: "Türkiye, ilişkileri normal-

---

[12] Reha Yılmaz, Sovyet Sonrası Dönemde Ermeni Dış Politikası, 27.03.2008. (http://rehayilmaz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=74&Itemid=2&limit=1&limitstart=1)

leştirerek Ermenistan'a iyilik yapmıyor… Erivan, Ankara ile ilişkileri normalleştirmek için fedakarlıkları yapmayacak… Ermenistan, Ermeni soykırımının uluslar arası toplum tarafından tanınmasını amaçlayan politikadan hiçbir zaman vazgeçmeyecek. Tarihin kara sayfalarının çevrilmesi gerekir, ancak geçmişin dersleri hiçbir zaman unutulmamalı. Ermenistan hiçbir zaman soykırım gerçeğini sorgulamayacak… Sorunlar, sadece Türkiye, koşulsuz olarak Ermenistan ile diplomatik ilişkileri kurmayı kabul ederse çözülür."[13]

ABD dış politika uzmanlarından Ermeni kökenli Richard Giragosian'ın Ermenistan dış siyasetine ilişkin sözleri ile bildirimi sonlandırıyorum:

"Ermenistan'ın bağımsızlığını iki sorun tehdit ediyor. Birincisi bağımsızlık durumu, daha doğrusu derinleşen ve dağıtıcı olan, ülkenin iktisadi, siyasi ve hatta askeri gelişimine ciddi engel olan bağımlılık durumudur. İkinci sorun bağımsızlığın tanımındadır.

Ermenistan'ın bağımsızlığı zorunlu sınırlamalar neticesinde sanki zincirlenmiştir, frenlenmiştir. Yetmeyen şey bağımsızlığın kendi mahiyetidir veya da bu kavramın doğru belirlenmesi fikrine ulaşılmasıdır. Gösterilen her iki eksikliğin ortak paydası Rusya'dır ve Ermenistan'ın "büyük kardeş gölgesinden" kurtulamamasıdır".[14]

---

[13] Sabah, 21.01.2009.

[14] Richard Giragosian, Shadow Dancing: Armenia's Courtship With Independence – AGBU News, 21.12.2006, (http://www.agbu.org/publications/article.asp?A_ID=256)

KAYNAKÇA

Armenia.ru, 11.04.2006, (http://www.armenia.ru/news/id-283.html).

Arminfo, 23.03.2006, (http://www.arminfo.info/politika_ru-issue53.html).

Armtown, 17.11.2006, (http://www.armtown.com/news/ru/noa/20061117 /41609949).

Giragosian, Richard, "Shadow Dancing: Armenia's Courtship With Independence – AGBU News", 21.12.2006, (http://www.agbu.org/pub lications/article.asp?A_ID=256)

Grigoryan, Stepan, "Vneşnyaya Politika i Diplomatiya Armenii [Ermenistan'ın Dış Politikası ve Diplomasisi]," (http://www.peacebuil ding.am/arm/pages.php?page=lectures&id=51#rus).

Kardumyan, Vrej G., "Politika Armenii v Otnoshenii Rossii (1992-2003 gg.) [Ermenistan'ın Rusya'ya yönelik Siyaseti (1992-2003)]," Doktora Tezi, (Moskova: 2008).

Kavkaz-Uzel,14.04.2007, (http://kavkaz.memo.ru/newstext/news/id/1184 006.html).

Regnum, 08.12.2007, (www.regnum.ru/news/929528.html).

Regnum, 10.01.2007.

Regnum, 18.04.2007.

Regnum, 23.01.2009, (http://www.regnum.ru/news/1114655.html).

Sabah, 21.01.2009.

Sergeev, Pavel, "Komplementarizm Protiv Pragmatizma [Pragmatizme Karşı Komplementarizm]," (http://www.russedina.ru/frontend/former /armenia?id=6889).

Yılmaz, Reha, "Sovyet Sonrası Dönemde Ermeni Dış Politikası", 27.03.2008, (http://rehayilmaz.com/index.php?option=com_content &task=view&id=74&Itemid=2&limit=1&limitstart=1)

Boş sayfa

2.6.

19. YÜZYILIN BAŞINDA ERMENİLERIN KUZEY AZERBAYCAN'A GÖÇ ETTİRİLMELERİ

Kerim ŞÜKÜROV[*]

XVIII. yüzyılın sonlarındaki Büyük Fransız İhtilali (1789 – 1794) ile dünya tarihinde büyük değişiklikler başladı. Kısa bir müddet sonra Napolyon savaşları Avrupa'yı sardı. Uluslararası ilişkiler keskin hal aldı. Devletler arası çelişkiler Doğu'da da kendini gösterdi.

Dünya tarihindeki bu dönüm noktası Azerbaycan'ı kötü bir durumdayken yakaladı. Nadir Şah öldürüldükten sonra Afşarlar Devleti'nin (1736 – 1747) parçalanması neticesinde Azerbaycan topraklarında yirmiye yakın bağımsız ve yarı bağımsız hanlıklar oluştu. Hanlıklar sisteminden vahit devlet oluşturmasına geçiş uğrunda zor bir mücadele veriliyordu. Lâkin XVIII. yüzyılın sonu - XIX. yüzyılın başında dünyada ve dolayısıyla da bölgede meydana gelen tarihi durum bu sürecin tamamlanmasına imkân vermedi.[1] Azerbaycan yeni yüzyıla böyle bir vaziyette ayakbastı.

Rusya İmparatorluğu uluslararası ilişkilerde oluşan imkânlardan yararlanarak Güney Kafkasya'da etkinliğini artırdı. Rus Çarı I. Pavel (1796–1801), 1801 yılı Ocak ayının 18'inde Batı Gürcistan'ın ilhak edilmesi hakkında manifesto ilan etti.[2] I. Pavel'in öldürülmesi (Mart–1801) öngörülen meselelerin çözümünü de etkiledi. İktidara yeni gelen Çar I. Aleksandır (1801–1825) bu alanda açıklık oluşturmak amacıyla 1801 yılı Eylül ayının 12'sinde ikinci manifestoyu ilan etti.[3] Doğu Gürcistan'ın Rusya'ya ilhakı ile Kartli-Kahet Çarlığı'na bağımlı olan Kazakh, Şemşedil ve Borçalı Sultanlıkları gibi Azerbaycan toprakları da Rusya İmparatorluğu'na katıldı. Böylece, Rusya İmparatorluğu tarafından Azerbaycan topraklarının işgali başladı. Bu süreç 1828 yılı Türkmençay Antlaşması'na kadar devam etti.

---

* Prof. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan , Türkiye Türkçesine aktaran: Hacali Necefoğlu

1 Azərbaycan Tarixi. Uzaq Keçmişden 1870-ci İllərə Qədər. Bakı, 1996, s. 508-556.

2 Полное собрание законов Российской империи. Собр. первое. т.XVI, ст.19721

3 Там же, ст.20007

1801–1828 yılları arasında Rusya'ya ilhak olan Azerbaycan toprakları koşullu olarak "Kuzey Azerbaycan" diye adlandırıldı.

Rusya İmparatorluğu doğuda, dolayısıyla Azerbaycan'da işgalcilik planlarını gerçekleştirmek ve buradaki mevkilerini sağlamlaştırmak işinde Ermenilere büyük rol ayırmıştı. Ermeniler de, Rusya'dan faydalanmakla belirli siyasi amaçlara ulaşmak istiyorlardı. Bu dönemde özellikle Ermeni Rusolojisi ve Rus Armenolojisi bu fikri ve siyasi amaçlara ulaşmak için birbirini tamamlıyor, Türk-Müslüman varlığının imhasını hedef seçiyordu.

XV. yüzyılın sonuna ait "Ben Çariçe'yi Gördüm" adlı anonim Ermeni şiirinde Rus Kont'u III. İvan'la (1462–1505) Bizans şehzadesi Sofya Paleolog'un düğünü tasvir edilir. Sofya bu münasebetle III. İvan'ın teklif ettiği hediyelerden imtina ederek, ondan İstanbul'un alınmasını talep ediyor. III. İvan ise Sofya'ya Kudüs'ü azat edeceğini ve Eçmiedzin'e kadar gideceğini bildiriyor.[4] Ermenilerin Rusya ümitleri sonraki dönemlere, özellikle XVIII-XIX. yüzyılın başlarına ait eserlerde ve siyasi belgelerde de devam ettiriliyor.[5]

Rus-Ermeni münasebetleri Kazan Hanlığı'nın (1552) ve Heşterhan Hanlığı'nın (1556) işgali, Osmanlı Devleti ile savaşlar (1635–1639, 1711, 1768–1774, 1787–1795) zamanı genişliyor, Rusya'nın Hazar sahili toprakları istila etmek amacıyla daha da yoğunlaşıyor. Bu olaylar zamanı Ermenilerin Rusya'ya göç ettirilmesi ve burada Ermeni kolonilerinin oluşturmasına başlanıyor. Bu işte I. Petro'nun (1682–1725) Ermeni halkına fermanı (10 Kasım 1724) büyük rol oynadı.[6] Bu fermana göre Rusya'nın işgal ettiği topraklara Ermenilerin göç ettirilmesi ve iskân edilmesi için yerler ayrıldı. I. Petro'nun siyasi hattı onun varisleri, özellikle II. Katerina (1762–1796) tarafından devam ettirildi.[7] 1801 yılı manifestolarında da Rusya'nın planında Ermenilerin rolü görünüyordu. Rusya çeşitli yerlerde yaşayan Ermenileri yeni işgal olunmuş topraklara getiriyor, onların Rus birlikleri terkibine dâhil olmasına imkan yaratıyor aynı zamanda yerli yöneticilere karşı operasyonlara celbediyordu.

Çar Rusya'sı tarafından Ermenilerin XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kuzey Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesini iki aşamaya ayırmak mümkündür: 1801-1828 yılı Türkmençay Antlaşması'na kadar olan dönem ve Türkmençay Antlaşması'ndan sonraki ilk yıllar.

1801–1828 yılları arasında Rusya tarafından Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'a göçürülmesi işgal süreciyle paralel gitmiştir. Bu dönemde gö-

---

4 Восконян В.К. Русско-армянские отношения в XV - начале XVIII вв. и формирование русской ориентации армянского освободительного движение // Из истории вековой дружбы. Ереван, 1983, с.8-9.

5 Армяно-русские отношения в XVII веке. Сб.док. т. I. Ереван, 1953; Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века. Сб. док. т. II. ч. 1. Ереван, 1964 и т.д.

6 Эзов Г.А. Сношение Петра Великого с армянским народам. СПб., 1898, с.392-393.

7 Величко В.Л. Русское дело и междуплеменные вопросы. СПб., 1904, с.77.

çürülen Ermenilerin coğrafi kökenlerini, esasen onların evvelden geldikleri ve şimdilik Rusya işgalinden kenarda kalan Kuzey Azerbaycan arazileri teşkil ediyordu.[8] Bununla beraber Osmanlı ve Kaçarlar devletlerinin Ermeni tebaalarının celbedilmesine de çaba gösteriliyordu.

Rusya İmparatorluğu Ocak 1804'de Ermenilerin de yakından iştirakiyle Gence Hanlığı'nı işgal etti. 14 Mayıs 1805'de Karabağ, 21 Mayıs 1805'de ise Şeki Hanlıkları ile onların Rusya himayesine geçmesi hakkında Kürekçay Antlaşması imzalandı. O yıl Aralık ayında ise Şirvan Hanlığı ile böyle bir antlaşma imzalandı. 1806 yılında Derbent, Kuba ve Bakü Hanlıkları, 1813'de ise Talış Hanlığı ilhak edildi. Rusya İmparatorluğu aynı zamanda Kaçarlar Devleti ile de savaşıyordu (1804-1813). Savaş sonunda yapılan Gülistan Antlaşması ile Nahçıvan ve Yerevan Hanlıkları istisna olmakla Kuzey Azerbaycan toprakları Rusya tarafından işgal edildi. Rusya İmparatorluğu işgal sürecinde Yerevan Hanlığı'nın elde edilmesine hususi önem veriyordu. Bunun için hanlık topraklarındaki Ermenilerden istifade edilirken diğer taraftan onların artık Rusya tarafından ele geçirilmiş arazilere göçürülmesi vasıtasıyla bu hanlığa darbe vuruluyordu. Kafkasya'daki Rus birliklerinin başkomutanı Sisianov Yerevan Ermenilerinin Gence'ye (Rusya işgalinden sonra şehrin adı değiştirilerek Yelizavetpol yapılmıştır – K. Ş.) göç ettirilmelerinin teşkiline çalışıyordu.[9] Karabağ, Şeki, Şirvan ve diğer Kuzey Azerbaycan topraklarının Ermenileştirilmesi de faal olarak devam ettiriliyordu.[10] Bu durum Şeki (1819), Şirvan (1820) ve Karabağ (1822) hanlıklarının lağvedilmesinden sonra daha geniş çapta yapıldı.

1804–1813 yıllarında Rusya-İran ve o dönemlerde yapılan Rusya-Osmanlı savaşları Rusya'nın işgalcilik planlarına son vermedi. 1826 yılında Rusya Kaçarlar Devleti ile yeni savaşa (1826–1828) başladı. Savaşın ilk dönemleri Kaçarlar için uğurlu olsa da sonra üstünlük Rusya'ya geçti. 1827 yılının Mayıs'ında Nahçıvan, Ekim'inde ise Yerevan kaybedildi.[11] Böylece Kuzey Azerbaycan'da yaşayan Ermenilerin Rusya İmparatorluğu'nun tebaiyetine geçmesi tamamlandı. Ermenilerin göç ettirilmesinin yeni coğrafi kaynakları olarak Kaçarlar ve Osmanlı devletleri esas yere geçti.

Ermeni Katalikos'u Nerses Aştaraketsi göçürme hakkında tasarı hazırladı. Rus yazarı ve diplomatı A. S. Griboyedov (1795–1829) da bu planın hazırlanması ve hayata geçirilmesinde önemli rol oynadı. Nerses, Kasım 1827'de Ermenilerin göçürülmesini yönetmek için Petersburg'dan

---

[8] Вердиева Х., Гусейнзаде Р. «Родословная» армян и их миграция на Кавказ с Балкан. Баку, 1963, с. 22-24.

[9] Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией. т. II. Тифлис, 1868, с.626

[10] Cavadova Z. Şimal-Qərbi Azerbaycan (tarixi-demoqrafik araşdırma). Bakı, 1999, s. 57; Süleymanov M. Ermәni milliyetçiliyi ve tәcavüzkarlığı tarixindәn. Bakı, 2008.

[11] Əliyev F., Əliyev M. Naxçıvan xanlığı. Bakı, 1996; Əliyev F., HәsƐnov U. İrәvan xanlığı. Bakı, 1997; Süleymanov M. İrәvan xanlığının Rusyaya birlәşdirilmәsi tarixindәn. Bakı, 1997.

davet almış ve o zamanda Tebriz'de bulunan Yegizar Lazaryan'a yazıyordu: "Şimdi ben bizim Ermeni milletinin sadakatli savunucusu cenap Griboyebov'dan esir Hristiyanlar hakkında benim ricamı unutmaması ve onların olduğu her yerde Rus ağalığının kudretli bayrağı altına kabul edilmesini rica ettim. Ben aynı zamanda İran'da olan tüm Ermeniler hakkında zat'ı âlilerinden [Kafkaslar'daki Rus Birliklerinin Başkomutanı İ. F. Paskeviç (1827–1831) - K. Ş.] rica ettim ve şimdiden cenaba (Griboyebov'a) [bu konuda] yazıyorum ve cenabınızdan da rica ediyorum: İvan Fiyodoroviç Paskeviç'i lütfen sevk ediniz ki, barış zamanı İran hâkimiyeti altında olan şehir ve köylerde yaşayan Ermenilerin Büyük Rusya İmparatorluğu himayesi altında özgür olarak kendi vatanları Ermenistan'a dönmesi hakkında maddeyi antlaşmaya dâhil etmeyi unutmasın."[12] A. S. Griboyedov ve İ. F. Paskeviç Ermenilerin İran'dan göçürülmesini antlaşma hazırlanırken unutmadılar. Bu mesele Türkmençay Antlaşması'nın XV. maddesine yansıdı. Bu madde de deniliyor ki: "Şah hazretleri... Azerbaycan olarak adlanan vilayetin (Kuzey Azerbaycan anılıyor - K. Ş.) tüm ahalisine ve memurlarına büsbütün ve tam bağışlanma eta ediyor… Bundan başka o memur ve sakinlere bugünden başlayarak ailesiyle birlikte İran vilayetinden Rusya'ya serbest geçmek, hükümet ve yerli iktidarın hiçbir engeli olmadan onların satılık mallarına veya emlak ile eşyalarına herhangi gümrük ve vergi konulmadan taşınan emlakini götürmek ve satmak için bir yıl zaman veriyor. Taşınmaz emlaka geldiğimizde ise onun satılması için beş yıllık müddet belirleniyor.[13] Bu maddenin müellifinin Griboyedov olduğu sanılıyor.[14] Göründüğü gibi XV. madde de somut olarak İran Ermenileri'nin adı çekiliyor. Bu da diplomatik seciye taşıyor, çünkü meselenin genel şekilde ileri sürülmesi onun gerçek hayatta daha geniş ve amaca uygun şekilde uygulanmasına imkân vermeliydi.

Müslüman hakim tabakanın tabiliğinde olan Ermeni köylüleri ile bağlı mesele de bu dönemde yeniden meydana çıktı. Baş karargâh reisi Dibiçin, Paskeviç'e gönderdiği özel "Kurallar"da Müslüman üst tabakanın tabiliğindeki Ermenilere kendini yönetim hakkını verilmesi fikri ileri sürüldü. Bu fikir mülkü işler üzere hâkim Velyaminov tarafından olumsuz karşılanmıştı. Lakin Paskeviç sonraki faaliyetlerinde bu fikri esas olarak görmüştü.[15]

Türkmençay Antlaşması'nın yapılmasından sonra Rusya tarafından Ermenilerin Kuzey Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesinin yeni aşa-

12 Парсяман В.А. А.С.Грибоедов и переселение армян // Из истории вековой дружбы, с.136-137.

13 Договоры России с Востоком политические и торговые. Собрал и издал Т. Юзефович. СПб., 1869, с.221-222.

14 Попова О.И. Грибоедов – дипломат. М., 1964, с.102.

15 Abdullayev M. Xanlıqlar və rus müstəmləkəçiliyi dövründə Şimali Azərbaycanda aqrar münasibətlər (XIX əsrin 40-cı illərinə qədər). Bakı, 2005, s. 99.

masına başlandı. Bu göç ettirilmenin özelliği onun kitlesel şekilde yapılması, coğrafi kaynakları (İran ve Osmanlı İmparatorluğu) vs. ile bağlıydı.

Ermenilerin göç ettirilmesini teşkil etmek için İran'da ve Nahçıvan'da göç işleri ile ilgilenecek komiteler oluşturuldu. Göçmenlere altı yıl boyunca vergilerden azat edilmek gibi önemli imtiyazlar verildi. Ayrıca Ermeniler'e İran'dan alınan tazminat hesabına vesait de verildi.

Hazırlık tedbirleri hayata geçirildikten sonra göç işlemine başlandı.[16] İran'dan göç ettirilen Ermenilerin sayı 40–50 bin kişiydi. 1828–1829 yılları arasında Rus-Türk savaşı sürecinde ve savaştan sonra Türkiye'den de 90 bine kadar Ermeni göç ettirildi. Göçün esas istikameti Güney Kafkasya'ya yönelmişti. N. Şavrov 1911 yılında Petersburg'da basılmış "Kafkas Ötesinde Rusya Çıkarlarına Yeni Tehlike" adlı kitabında yazıyordu: "Hazırda Kafkas ötesinde yaşayan 1.300.000 Ermeni'nin çoğu diyarın yerli ahalisine mahsus değil ve tarafımızdan göç ettirilmiştir."[17] Ermeniler göç ettirilirken onların Kuzey Azerbaycan topraklarında özellikle Nahçıvan, Yerevan ve Karabağ'da yerleştirilmesine hususi önem verilirdi. Nerses'in tasarısına göre Rus ordusunun tuttuğu bölgelerden Tebriz, Hoy, Salmas ve Marağa'dan tüm Ermeniler Nahçıvan, Yerevan ve Karabağ vilayetlerine göç ettirilmeliydi. Onun bu talebi göç ettirilme işinde çalışan Ermeniperest güruh tarafından ardıl şekilde harekete geçiriliyordu. Adı geçen N. Şavrov da kaydediyordu ki, savaştan sonraki iki yılda (1828 – 1830) biz Kafkas ötesine İran'dan 40 bin, Türkiye'den 80 bin Ermeni göç ettirilmiş ve Ermenilerin azlık teşkil ettiği Yerevan ve Yelizavetpol yönetim birimlerine yerleştirmiştik. Onlara 200 bin desiyatin hazine toprakları ayrılmış ve onların için Müslümanlardan 2 milyon rublelik özel toprak satın alınmıştır. Yelizavetpol guberniyasının dağlık kısmı ve Göyçe Gölü sahili bu Ermenilerle iskân edilmiştir.[18]

Ermenilerin göç ettirilmesi neticesinde Karabağ, Yerevan ve Nahçıvan bölgelerinin ahalisinin etnik terkibi esaslı değişiklere maruz kaldı. Eğer Kafkaslardaki Rus birliklerinin başkomutanı Yermolov'un (1816–1827) emrine esasen Karabağ eyaletinin 1823 yılında yapılmış "tasviri"ne göre buradaki 20 bine kadar aileden 1.600'e kadar olan kısmı (yani % 8,4) Ermeni idiyse, 1837 yıl verilerine göre Ermenilerin yoğunluğu % 34,8'e ulaşmıştır.[19]

---

[16] Грибоедов А.С. Записка о переселении армян из Персии в наши области // Соч. в двух тт. т.2. М., 1971, с.339-341; Глинка С.Н. Описание переселения армян азербайджанских в пределы России. М., 1831; Mahmudov Y., Paşayev A., Şükürov K. Ermenilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsinə dair (Çar Rusiyasının karantin-gömrük sənədlərindən) // Azərbaycan gömrüyü: tarixi ənənələr və müasirlik. Bakı, 2007, s. 113 – 135.

[17] Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье. СПб., 1911, с.64.

[18] Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье. СПб., 1911, с.63.

[19] Описание Карабахской провинции. Тифлис, 1866; Обозрение российских владений за Кавказом. ч. IV, СПб., 1836, с.362.

Rusya tarafından işgal edilerek Yerevan Hanlığı nüfusunun % 20'den biraz fazlasını Ermeniler teşkil ediyorsa da, 1834–1835 yıllarında bu rakam % 46'yı geçmişti. Nahçıvan'ın da etnik terkibi aynı değişikliğe uğramıştı. Eğer göç ettirilmeye kadar Nahçıvan kazasında 434 Ermeni ailesi var idiyse, göç ettirilme neticesinde buraya 2285 aile getirilmişti. Bütünlükte Nahçıvan vilayetine (Ordubad kazası dahi olmakla) 2551 aile göç ettirilmişti.[20]

Ermenilerin göç ettirildikleri Kuzey Azerbaycan topraklarında sayı arttıkça onlar bu toprakları ele geçirmek için etnik temizliğe el attılar. 1905–1906 ve 1918–1920 yıllarında Ermeniler Azerbaycanlılara karşı soykırım yaptılar. Bununla yetinmeyen Ermeniler 1988 yılının Şubat'ında bir zamanlar misafir gibi geldikleri Karabağ topraklarını Azerbaycan'dan koparmak için geçmiş Sovyet devleti yönetiminin yardımıyla ayrımcılık hareketlerine başladılar. Bu siyaset gittikçe genişletilerek Ermenistan'ın işgalci savaşına çevrildi ve Azerbaycan topraklarının % 20'si onlar tarafından işgal edildi.[21] Azerbaycan halkı ve devleti Ermenistan'ın işgalci siyasetiyle hiçbir zaman barışmayıp ve onun neticelerini aradan kaldırmak için bütün istikametlerde faal çalışmaktadır.

---

[20] Шопен И. Исторический памятник состояния Армянской области. СПб., 1852; Вердиева Х. Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане (XIX – начале XX в.). Баку, 1999, с.108.

[21] Erməni terror ve quldur birləşmələrinin bəşəriyyətə qarşı cinayətləri (XIX-XX əsrlər). Müxtəsər xronoloji ensiklopediya. Bakı, 2003.

KAYNAKÇA

Abdullayev, M., Xanlıqlar və rus müstəmləkəçiliyi dövründə Şimali Azərbaycanda aqrar münasibətlər (XIX əsrin 40-cı illərinə qədər). Bakı, 2005, s. 99.

Aktı, Sobrannie Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissiyey. T. II. Tiflis, 1866, s. 626. (Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией. т. II. Тифлис, 1868, s. 626.)

Aliyev, F., & Aliyev, M., Nahçıvan Hanlığı. Bakü, 1996; Aliyev, F., Hasenov, U., Yerevan Hanlığı. Bakü, 1997; Süleymanov, M., Yerevan hanlığının Rusya'ya birleştirilmesi tarihinden. Bakü, 1997. (Əliyev F., Əliyev M. Naxçıvan xanlığı. Bakı, 1996; Əliyev F., HəsEnov U. İrəvan xanlığı. Bakı, 1997; Süleymanov M. İrəvan xanlığının Rusyaya birləşdirilməsi tarixindən. Bakı, 1997.)

Armayno-Ruski Atnoşeniya v XVII veke. SB. Dok. T. I. Erevan, 1953; Armayno-Ruski Atnoşeniya v Pervoy Tretır XVIII veka. SB. Dok. T. II. Ç. 1. Erevan, 1964 i T.D. (Армяно-русские отношения в XVII веке. Сб. док. т. I. Ереван, 1953; Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века. Сб. док. т. II. ч. 1. Ереван, 1964 и т.д.)

Azerbaycan Tarihi. Uzak Geçmişten 1870'li Yıllara Kadar. (Azərbaycan Tarixi. Uzaq Keçmişden 1870-ci İllərə Qədər). Bakı, 1996, ss. 508-556.

Cavadova, Z., Şimal-Qərbi Azerbaycan (tarixi-demoqrafik araşdırma). Bakı, 1999, s. 57; Süleymanov M. Erməni milliyetçiliyi ve təcavüzkarlığı tarixindən. Bakı, 2008.

Dagovorı Rassii s Vostokom Politiçeski i Torgovie. Sobral i İzdal T. Yuzefobiç. SPB., 1869, ss. 221-222. (TorgoviДоговоры России с Востоком политические и торговые. Собрал и издал Т. Юзефович. СПб., 1869, с.221-222).

Ermeni terör ve kültür birleşmelerinin insanlığa karşı cinayetleri (XIX-XX asırlar). Muhtesar Kronoloji Aniklopedisi. (Erməni terror ve quldur birləşmələrinin bəşəriyyətə qarşı cinayətləri (XIX-XX əsrlər). Müxtəsər xronoloji ensiklopediya.) Bakı, 2003.

Ezov, G.A., Snoşenie Petra Velikavo s Armaynskim Harodam. SPB., (Эзов Г.А. Сношение Петра Великого с армянским народам. СПб.,) 1898, ss. 392-393.

Griboyedov, A.S., Zaniska o Pereselenii Armayn iz Persii v naşı oblast (Грибоедов А.С. Записка о переселении армян из Персии в наши области) // Соч. в двух тт. т.2. М., 1971, с.339-341; Глинка С.Н. Описание переселения армян азербайджанских в пределы России.

M., 1831; Mahmudov Y., Paşayev A., Şükürov K. Ermenilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsinə dair (Çar Rusiyasının karantin-gömrük sənədlərindən) // Azərbaycan gömrüyü: tarixi ənənələr və müasirlik. Bakı, 2007, s. 113 – 135.

Olisanie Karabahskoy pravintsii. Tiflis, 1866; Obozrenie Rassiiskih Vladenii za Kavkazom. Ç. IV. SPB., (Описание Карабахской провинции. Тифлис, 1866; Обозрение российских владений за Кавказом. ч. IV, СПб.,) 1836, с.362.

Palova O. İ. Griboyedov – Diplomat. (Попова О.И. Грибоедов – дипломат). M., 1964, s. 102.

Parsayman, V.A., A.S.Griboyedov i Pereselenii Armayn iz İstorii Vekavoy durujbı, (Парсяман В.А. А.С.Грибоедов и переселение армян // Из истории вековой дружбы,) ss. 136-137.

Polnoe sobranie zakonov Rassiiskoy imperii. Səbr. Pervoe. (Полное собрание законов Российской империи. Собр. первое.) т.XVI, s. 19721.

Şavrov N.N. Novaya ugroza russkamu delu v Zakavkazıe. SPB., (Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье. СПб.,) 1911.

Şopen, İ., İstoriçeskii Pamyatnik Sostoyaniya Armaynskoy Oblast. SPB., 1852; Verdiyeva H. Pereselençenkaya Politika Rassiikoy imperii v Severnom Azerbaycane (XIX – Naçale XX v.). Bakü, (Шопен И. Исторический памятник состояния Армянской области. СПб., 1852; Вердиева Х. Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане (XIX – начале XX в.). Баку,) 1999, с.108.

Veliçko, V.L., Russkoe dila i mecuplemennie Vaprosı. SPB., (Величко В.Л. Русское дело и междуплеменные вопросы. СПб.,) 1904.

Verdiyeva, H., & Guseyinzade R., «Radoslovnaya» Armayn i ih migratsiya na Kavkaz s Balkan. Bakü, (Вердиева Х., Гусейнзаде Р. «Родословная» армян и их миграция на Кавказ с Балкан. Баку,) 1963, ss. 22-24.

Voskonyan, V.K., Rusko-Armaynskie Atnoşeniya v XV – Naçale XVIII vv. İ Formirovanie Ruskoy oriyentatsii Armaynkavo Osvoboditelnavo dvijenie // iz İstorii Vekavoy drujbı. Erevan, (Восконян В.К. Русско-армянские отношения в XV - начале XVIII вв. и формирование русской ориентации армянского освободительного движение // Из истории вековой дружбы. Ереван,) 1983, ss. 8-9.

2.7.

TÜRKİYE'NİN "DOĞU POLİTİKASI" ÇERÇEVESİNDE KUZEYDOĞU ASYA ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

Selçuk ÇOLAKOĞLU[*]

Türk Dış Politikası (TDP) özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı ağırlıklı olmuştur. Buradaki Batı kavramının ise iki ayağı bulunmaktadır. İlkini Amerika Birleşik Devletleri (ABD) oluştururken, diğerini daha sonra Avrupa Birliği'ne (AB) dönüşecek olan Batı Avrupa meydana getirmekteydi. Soğuk Savaş yıllarının iki kutuplu ortamında Türkiye NATO'nun güneydoğu kanadında yer alan bir ülke olarak tartışılmaz bir şekilde Batı dünyasının bir parçasıydı. Bu durum Türkiye'nin dış politikasını Batı odaklı hale getirmiştir.[1] Soğuk Savaş döneminde Doğu, Komünist Bloğu temsil ettiği için istenmeyen bir merkez olmuştur. Ayrıca Modern Türkiye'nin çağdaşlaşma projesi olarak kendine hep Batı'yı örnek almış olması da TDP'nin felsefi temellerinin oluşumunda etkili olmuştur. Bu bakış açısına göre Batı, çağdaşlığı, gelişmişliği ve medenileşmeyi temsil ederken; Doğu durağanlığı, geri kalmışlığı ve alt kültürleri çağrıştırmaktaydı.[2]

Bu durum Türkiye'nin Asya politikasını etkilemiştir. Ankara'nın Ortadoğu politikası da genelde Doğu-Batı dengeleri içerisinde şekillenmiştir. Asya'nın geri kalanıyla da ilişkiler çok zayıf bir şekilde seyretmiştir. Japonya, Güney Kore, Pakistan gibi ülkelerle ABD'nin müttefiki oldukları için yakın siyasi ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Yoksa genel anlamda 1945-1990 arasında Türkiye'nin bir Asya politikasından bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Ancak 1970'li yıllardan itibaren Japonya ve 1980'li yıllardan itibaren Güney Kore ve 1990'lı yıllardan itibaren Çin ile Türkiye'nin ticari ve ekonomik ilişkileri

[*] Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi.

[1] Baskın Oran, *Türk Dış politikası I (1919–1980)*, Baskın Oran (der.), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), ss. 494–498.

[2] Deniz Ülke Arıboğan, "Opening the Closed Window to the East: Turkey's Relations with East Asian Countries", İdris Bal (der.), *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, (Boca Raton: BrownWalker Press, 2004), s. 402.

yoğunlaşmaya başlamış ve bu durum ikili siyasi ilişkileri de artırmaya başlamıştır. Bu üç Kuzeydoğu Asya ülkesinin dünya ekonomisindeki paylarının artmasına paralel olarak Türkiye ile de ticaretlerinin artması TDP'ye bir Uzakdoğu[3] kavramını da eklemiştir. Bu açıdan Türkiye'nin Asya politikasında ilk öne çıkan ülkeler Kuzeydoğu Asya ülkeleri olmuştur.

1990'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Doğu kavramı Komünist Bloğu çağrıştırmaktan çıkmış bazen İslam ülkelerini bazen de genel anlamda Asya ülkelerini temsil etmeye başlamıştır. Üstelik 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Kafkasya ve Orta Asya'da akraba devletlerin ortaya çıkması, TDP'nin Asya açılımını güçlendirmiştir. Bu yönüyle Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri sayesinde Türkiye doğrudan Doğu Asya'ya ulaşabilecek konuma gelmiştir. Bu yüzden bu makalede Türkiye'nin Asya politikası çerçevesinde Kuzeydoğu Asya ülkeleriyle ilişkileri ele alınacaktır.

Türkiye'nin Kuzeydoğu Asya Ülkeleriyle İkili İlişkileri

II. Dünya Savaşı sonrası döneme bakıldığında Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri bazı farklılıklar göstermiştir. Türkiye kendisi gibi ABD'nin de müttefiki olan Japonya ve Güney Kore ile 1950'lerden itibaren iyi siyasi ilişkiler kurmuştur. Kore Savaşı'na Güney Kore'nin safında katılması dolayısıyla Türkiye ile Kuzeydoğu Asya bölge siyasetine hızlı bir giriş yapmıştır. Ancak Çin ve Kuzey Kore ilişkiler daha mesafeli olmuştur.[4] Türkiye-Çin ilişkileri 1970'li yıllardan itibaren normalleşmeye başlarken, Kuzey Kore ile halen tam diplomatik ilişkiler kurulabilmiş değildir. Burada esas dikkat edilmesi gereken husus, Türkiye'nin Kuzeydoğu Asya'ya yönelik ABD'den ne ölçüde bağımsız bir strateji benimsediğidir.

Türkiye-Japonya İlişkileri

19. yüzyıldaki Avrupa sömürgeciliği, doğrudan sömüremediği yerleri imtiyazlı ticaret anlaşmalarıyla yarı-sömürgeleştirme yolunu seçmiştir. İngiltere 1839'da Osmanlı İmparatorluğu ve 1840'da Çin İmparatorluğu ile imtiyazlı ticaret anlaşmaları imzalamış ve bunu diğer Avrupalı devletler takip etmişlerdir. Japonya'yı dışa açmada ise ABD öncü rol oynamış ve

---

[3] Uluslararası İlişkiler literatüründe, sübjektif olduğu ve sömürgeci geçmişi yansıttığı gerekçesiyle Uzak Doğu, Yakın Doğu gibi kavramlar terk edilmeye başlanmıştır. Bugün Asya bölgesini tasnif ederken Kuzeydoğu Asya, Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Orta Asya gibi daha objektif kavramlar kullanılmaktadır. Sadece Ortadoğu yerine kullanılmaya çalışılan Güneybatı Asya terimi pek kabul görmemiştir. Doğu Asya ise Kuzeydoğu Asya ve Güneydoğu Asya alt-bölgelerinin ikisini birden kapsamaktadır. Bu makalede Uzak Doğu terimi yerine Kuzeydoğu Asya kavramı kullanılmıştır. Kuzeydoğu Asya'da yer ülkeler ise şunlardır: Japonya, Çin, Güney Kore, Kuzey Kore ve Rusya. Bazı durumlarda Tayvan ve Moğolistan da Kuzeydoğu Asya'ya dâhil edilmektedir.

[4] Selçuk Çolakoğlu, "Türkiye'nin Doğu Asya Politikası", *Demokrasi Platformu*, Yıl: 1, Sayı:4, Güz 2005, s. 204.

1854'te bu ülkeyle bir ticaret anlaşması imzalamıştır.[5] Bu açıdan Avrupa emperyalizmine karşı direnen bu üç ülkenin bir kader birlikteliğinden söz etmek mümkündür. Ancak Osmanlı İmparatorluğu ve Çin İmparatorluğu'nun direnişi her iki imparatorluğun da 20. yüzyılın başındaki çöküşüyle noktalanırken, Japonya muazzam bir dönüşüm gerçekleştirerek 1900'lerin başında Avrupalı büyük devletler ve ABD ile rekabet edebilecek bir güce ulaşmıştır.

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı'nın Japonya ile temas kurmaya çalışması, Avrupalı güçlere karşı bir işbirliği ve dayanışma arayışının bir tezahürüdür. Bu ilişki sürecinde Osmanlı Japonya ile eşit statüde bir ilişki beklerken, modernleşmesini tamamlayıp yayılmacı bir siyasetin hazırlıklarını yapmakta olan Japonya ise Doğulu bir ulus ile eşitlerin ilişkisine girme konusunda isteksiz davranmıştır. II. Abdülhamit yönetimi Japonya'nın bu yaklaşımını sezdiği için de bu ülkeye karşı daha şüpheci yaklaşmaya başlamıştır.[6]

1891'de Ertuğrul Firkateyni'nin Japonya ziyareti ve bu ziyaret dönüşünde batması sonucunda yaşanan olaylar iki ülke arasındaki duygusal bağı güçlendirmiştir. Böylece iki Doğulu ve sömürgeleşmemiş ülke arasındaki ilişkiler başlangıç döneminde özel bir niteliğe bürünmüştür. Ertuğrul Firkateyni'nin Japonya ziyareti dönüşünde batması, Türk şehit ve gazilere Japonlar tarafından gösterilen ilgi, kazazedelerin İstanbul'a gönderilmesi gibi olaylar, iki ülke arasındaki ilişkilerin belli bir sürekliliğe kavuşmasını sağlamıştır.[7]

Ayrıca 1905 Rus-Japon Savaşı sırasında Japonya gibi Doğulu bir devletin, Rusya gibi Batılı bir devleti hezimete uğratması, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Türk halkında Japonya'ya karşı bir hayranlık uyandırmış ve o tarihten itibaren Japonya, Türkiye için bir modernleşme modeli olarak belirmeye başlamıştır.

İnsanlık tarihinin en büyük iki savaşı olan I. ve II. Dünya Savaşları'nda Türkiye ve Japonya karşı cephelerde yer alsalar da birbirleriyle fiilen çatışmaya girmedikleri gibi, çıkar çatışması içerisinde de bulunmamışlardır. Her iki ülkenin buradaki hedefi, galip tarafta yer alarak elde edilen zaferin nimetlerinden yararlanmaktı. Nitekim Teşkilatı Mahsusa adına 1914'de Asya seyahatine çıkan Yüzbaşı Adil Hikmet Bey, Çin'in Şanghay şehrinde Japon yetkililerle görüşmüştür. Bunlardan Doktor Tarao Japonya'nın I. Dünya Savaşı'nı sadece Asya'da bazı adaları ele geçirmek için girdiğini,

[5] Frank Gibney, *The Pacific Century: America and Asia in a Changing World*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1992), ss. 50–55.

[6] İbrahim Öztürk, "Yeni Yüzyılda Türkiye-Japonya İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 9, Sayı: 3, Sonbahar 2003, s. 105.

[7] F. Şayan Ulusan Şahin, *Türk-Japon İlişkileri (1876–1908)*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001), s. 254.

Türklere karşı bir Japon askerinin bile savaşmadığını özellikle vurgulamıştır.[8]

Hatta bu dönemde Türkler ve Japonların da dâhil olduğu bir Asya İttihadı (Birliği) kurulması ve Japonya'nın liderliğinde Batılı emperyalist güçlere karşı savaşılması yönünde fikirler de ortaya atılmıştır. 1919–1921 yılları arasında Kafkasya, Orta Asya, Çin ve Hindistan'da Türk ve Japon ajanlarının İngiltere ve Rusya'ya karşı birlikte çalışmakta olduğu görülmektedir. Çin'in Japonların kontrolündeki Mukden kentinde Osmanlı vatandaşlarının faaliyet gösterdiği bir Pan-Asya Propaganda Merkezi olduğu yönünde iddialar da bulunmaktadır.[9]

Japonya'nın bu dönemde özellikle ilgilendiği bölgeler arasında Çin'in Doğu Türkistan bölgesi gelmekteydi. Japonya bu amaçla 1931–1933 yılları arasında Doğu Türkistan'da çıkan ayaklanmayı desteklemiş ve bağımsızlığın elde edilmesi halinde Osmanlı Hanedanı'ndan Şehzade Abdülkerim Efendi'yi bu yeni devletin başına geçirmeyi planlamıştır. Bu plana göre, Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı sonrasında Orta Asya ve Hint Müslümanları da Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye karşı ayaklanacak ve Japonya Avrasya'da geniş bir nüfuz kurabilecekti.[10] Ancak bu plan akim kalmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında her iki ülke Batı Bloğu içerisinde yer almasına rağmen, siyasi ve iktisadi ilişkiler istenilen düzeye bir türlü çıkarılamamıştır.[11] Ankara ve Tokyo, Batı Bloğunun lideri Vaşington'un çizdiği bölge politikaları dışına çıkıp birbirleriyle bağımsız bir ikili ilişki kuramamışlardır. Bu süreçte pazar arayışındaki Japonya, Türkiye'ye göre işbirliğine daha istekli bir görüntü sergilemiştir. Bu dönemde sadece devletler düzeyindeki siyasi ilişkiler yetersiz olmakla kalmamış, aynı zamanda her iki halkın kültürel açıdan birbirlerini anlama çabaları oldukça zayıf kalmıştır.[12]

Bu bağlamda Japonya'daki küçük Türk toplumuna değinmek gerekmektedir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Orta Asya'dan bazı Türk grupları Rus baskısından kaçarak Japonya'ya sığınmışlardır. Hatta 1930'lı yıllarda Kobe ve Tokyo'da birer cami de açan bu küçük Türk cemaati, Japonya'da Türk kültürünün tanınmasına öncülük etmiştir.[13]

---

[8] Adil Hikmet Bey, *Asya'da Beş Türk*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998), ss. 440–445.

[9] Ali Merthan Dündar, *Pansislâmizm'den Büyük Asyacılığa: Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006), ss. 112–122.

[10] A.g.e., ss. 249–250.

[11] İbrahim Öztürk, a.g.e., s. 107.

[12] 1970'li yıllarda Japon ve Türk halklarının birbirleri hakkındaki düşünceleri için bkz. A. Mete Tuncoku, *Güneşin Doğduğu Adalardan Mektup Var: Bir Türk Öğrencinin Japonya İzlenimleri*, (Ankara: Türk Japon Üniversiteliler Derneği, 2001).

[13] Hee-Soo Lee, *İslâm ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması: Kore'de İslâmiyet'in Yayılması ve Kültürel Tesirleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), s. 268.

İki ülke ilişkileri Turgut Özal'ın başbakanlığı zamanında bir dönüm noktası yaşamıştır. 1983'te Japonya Dışişleri Bakanı Shintaro Abe'nin Türkiye'yi ziyareti sonrasında Turgut Özal 1985 ve 1989'da başbakan iken ve 1990 yılında da cumhurbaşkanıyken toplam üç defa Japonya'ya ziyarette bulunmuştur. Japonya Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sitesinde Türkiye ile ilişkiler konusunda Turgut Özal için özel bir atıf yapılmış ve "Japonya ile ilgili konular hakkında bilgili olan Özal'ın ikili ilişkilerin gelişmesinde özel bir rol oynadığı" vurgulanmıştır.[14] Özal'ın Türkiye'deki ithal ikameci sanayileşme dönemine son vererek ihracata dayalı ve rekabetçi bir model geliştirmesi, Ankara ve Tokyo arasında iktisadi alanda işbirliği kurma yolunda somut bir zemin teşkil etmiştir.[15] Bu dönemde gelişen ilişkilere paralel olarak, 1990 yılında Türkiye Japonya'dan en çok yardım alan on ülke arasında yer almıştır.[16]

Özal zamanında sadece ticari ilişkiler değil siyasi ilişkiler de gelişmiştir. 1985 yılında Irak hükümeti İran topraklarını bombalama konusunda hiçbir sınırlamaya uymayacağını açıklayınca, pek çok ülke vatandaşlarını İran'dan tahliye etmeye başlamıştır.[17] İran'a sefer yapan diğer yabancı havayolu şirketleri önceliği kendi vatandaşlarına verip Japon vatandaşlarını taşımayı reddettiği bir anda, Ankara'nın Türk Hava Yolları uçaklarını 215 Japon vatandaşının tahliyesi için tahsis etmesi, Tokyo tarafından derin bir minnettarlıkla karşılanmıştır. Bu olay, Türkiye'nin Japonya'ya karşı gösterdiği bir dostluk nişanesi olarak halen Japon Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesinde yer almaktadır.[18]

1990'lı yılların başında Doğu Bloğunun ve özellikle de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Tokyo ve Ankara açısından yeni bir işbirliği zemini doğmuştur. Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan boşluğun Rusya ve Çin yerine, ABD ile iyi ilişkilere sahip Japonya ve Türkiye tarafından doldurulması, Vaşington için de arzulanan bir durum olmuştur. Japonya kalkınma stratejisi, sermayesi ve teknolojisiyle daha çok ekonomi odaklı bir katkı sağlarken, Türkiye tarihi ve kültürel bağların verdiği avantajı kullanarak halkı Müslüman olan bölge insanına Demokratik ve Müslüman bir ülke modeli sunacaktı.

Bu süreçte Japonya düşük siyasi profilli bir politikayla birlikte Orta Asya pazarına önemli bir giriş yapmış ve büyük projelere imza atmıştır. Japonya bu pazara giriş sürecinde bölgeye yönelik açılımlarında Rusya ve Çin ile ters düşmemeye gayret etmiştir. Tokyo, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesine de Rusya ile ters düşeceği gerekçesiyle ilk başta yeterince

---

[14] Ministry of Foreign Affairs of Japan, "Japan-Turkey Relations", June 2005, http://www.mofa.go.jp/region/middle_e/turkey/index.html, Erişim: 23.07.2005.

[15] İbrahim Öztürk, a.g.e., s. 107.

[16] Deniz Ülke Arıboğan, a.g.e., s. 413.

[17] A.g.e., s. 413.

[18] *Ministry of Foreign Affairs of Japan*, "Japan-Turkey Relations", a.g.e.

destek vermemiştir.[19] Türkiye ise bölge ülkelerine bir taraftan altından kalkamayacağı bol vaatlerde bulunurken, diğer taraftan izlediği politikalar dolayısıyla Rusya ve Çin'in tepkisini çektiği için Kafkasya ve Orta Asya politikasında beklentilerinin çok gerisine düşmüştür.[20]

Ancak yine de Türkiye, Japonya'ya yeni bir açılım fırsatı sunmaktadır. Doğu Asya'da ABD'nin halen hâkim ve belirleyici bir güç olması, Çin'in hızlı bir şekilde kalkınıp güçlenmesi ve Japonya'nın sömürgeci geçmişini unutmak istemeyen iki Kore devletinin varlığı, bir ekonomik dev olan Japonya'ya kendi bölgesinde bile lider olma şansı tanımamaktadır.[21] Böyle bir ortamda Türkiye; Karadeniz, Doğu Akdeniz, Kafkasya ve Kuzey Afrika pazarına yakınlık açısından Japonya'ya yeni bir açılım sağlayabilecektir.[22]

Konjonktürel olarak ortaya çıkan tüm bu fırsatlara rağmen, 1990'ların ikinci yarısından itibaren siyasi ilişkilerde bir durağanlık yaşanmış ve bu durum iktisadi ilişkilerin gelişmesini de engellemiştir. Tansu Çiller'in Şubat 1995'te gerçekleştirdiği Japonya ziyaretinden sonra 2004 yılına kadar başbakan düzeyinde karşılıklı bir ziyaret gerçekleşmemiştir. Sadece Dışişleri Bakanları düzeyinde ilişkiler canlı tutulmaya çalışılmıştır. Japonya tarafından Yukihiko İkeda Mayıs 1996'da, Masahiko Komura Ağustos 1999'da ve Makiko Tanaka Ocak 2002'de Türkiye'yi ziyaret ederken, Nisan 2000'de İsmail Cem ve Aralık 2003'te Abdullah Gül Japonya'da resmi temaslarda bulunmuşlardır.[23]

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2004 yılı Nisan ayında geniş bir heyetle gerçekleştirdiği Japonya ziyareti, ikili siyasi ilişkilerin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Başbakan Erdoğan, 1999 Marmara depremi sırasında Japonya'nın yapmış olduğu yardımlar için teşekkür ederken, 1990 yılından beri bir Japon başbakanın Türkiye'yi ziyaret etmediğini hatırlatarak Başbakan Junichiro Koizumi'yi Türkiye'ye davet etmiştir.[24] Başbakan Koizumi de bu davete Ocak 2006'da icabet etmiştir. Japon Başbakanı Türkiye ziyareti sırasında hem Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer hem de Başbakan Erdoğan ile ayrı ayrı görüşmüş ve Türkiye-Japonya ilişkilerin mevcut durumu ile geleceği ele alınmıştır.[25]

---

[19] İbrahim Öztürk, a.g.e., ss. 112–113.

[20] Selçuk Çolakoğlu, "Issues of Eastern Turkestan and Turkey", *Journal of the Korean-Turkish Academic Society*, Cilt: 2, 1998/99, s. 122.

[21] Selçuk Esenbel, "Gelecek Yüzyılda Japonya ve Türkiye", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 2, Yaz 1999, s. 134.

[22] Erol Mütercimler, "Japon Mucizesi ve Türkiye'ye Modellik Gerçeği", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 2, Yaz 1999, s. 21.

[23] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Japonya Siyasi İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/Japonya/JAPONYA.htm, Erişim: 21.07.2005.

[24] Ministry of Foreign Affairs of Japan, "Visit to Japan by Prime Minister Recep Tayyip Erdogan of the Republic of Turkey (Evaluation and Overview)", 16 Nisan 2004, http://www.mofa.go.jp/region/middle_e/turkey/pmv0404.html, Erişim: 23.07.2005.

[25] Korkmaz İlkorur, "Koizumi'nin Ziyareti", *Radikal*, 12 Ocak 2006.

Son olarak Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Haziran 2008'de Japonya'yı ziyaret etmiştir. Başbakan Yasuo Fukuda ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül arasında yapılan görüşmelerde sadece ikili ilişkiler konusunda değil iklim değişikliğinden nükleer silahsızlanmaya kadar pek çok konuda ortak bir tavır geliştirme arayışları vurgulanmıştır. Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye'nin Doğu Asya'da yeni bir ortaklık arayışını açıklarken, Başbakan Fukuda Japonya'nın Türkiye'nin Orta Asya ve Ortadoğu'nun geliştirmesi ve istikrara kavuşması konusundaki önemli misyonunun farkında olduklarını belirtmiştir.[26]

Türkiye'nin Japonya ile ekonomik ilişkileri yeterli olmamakla birlikte giderek artmaktadır. 1990–2002 yılları arasında ikili dış ticaret hacmi 1 milyar ilâ 1,5 milyar dolar arasında seyretmiştir. 2003 yılında bu rakam 2 milyar doları aşmış ve 2004'te neredeyse 3 milyar dolara yaklaşmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Japonya ile ticaretinde istikrarlı bir artış eğilimi mevcuttur. Ancak Türkiye'nin Japonya ile ticaretinin toplam ticaret hacmi içerisindeki payı çok yüksek olmayıp yüzde 1,7 ilâ yüzde 4 arasında oynamaktadır.[27]

Türkiye Japonya'ya genelde katma değeri düşük ham veya yarı-mamul ürünler ihraç etmekteyken; Japonya'dan katma değeri yüksek işlenmiş mamuller ithal etmektedir.[28] Dolayısıyla Türkiye, Japonya ile ticarette çok büyük açık vermektedir. Japon Dış Ticaret Örgütü (JETRO), Japonya ile ticarette sürekli ve dengesiz açık veren gelişmekte olan ülkelerin Japonya'ya ihracatını teşvik amacıyla çeşitli faaliyetler düzenlemektedir. Bu amaçla JETRO, Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Merkezi (İGEME) ile işbirliği yaparak Japonya'da Türk ürünlerini tanıtıcı fuarlar düzenlemektedir.[29]

Tokyo ayrıca bu iki ülke arasındaki ticarette Ankara aleyhine olan açığın, Türkiye'de Japon sermayesiyle yapılan yatırımlarla kurulan işletmelerden üçüncü ülkelere ihracat yapılması yoluyla dengelendiğini düşünmektedir.[30] Ancak Türkiye'nin Japon sermayesini ülkeye çekme konusunda yeterince başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Türkiye'ye gelen Japon sermayesi otomotiv sektörü ile ticaret ve sigortacılık alanında yoğunlaşmaktadır. Türkiye'nin Japonya'dan 1980 yılından 2003 yılına kadar çektiği toplam sermaye miktarı 1,8 milyar dolar civarındadır. Türkiye'nin 1990'lar boyunca istikrarsız bir iktisadi tablo sergilemesi aslında Japon sermayesinin ülkeye girişi yönündeki en önemli engeli teşkil

---

26 "Turkey Ties Pushed", *The Japan Times*, 7 Haziran 2008.

27 T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı 2004 Verileri.

28 Junichi Ozawa, "Japonya'nın Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri", Atilla sandıklı vd. (der.), *Türkiye ve Asya Ülkeleri: siyasi ve Ekonomik İlişkiler*, (İstanbul: TASAM Yayınları), s. 276.

29 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Japonya Ekonomik İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/Japonya/Japonya_Ekonomik.htm , Erişim: 21.07.2005.

30 İbrahim Öztürk, a.g.e., s.109.

etmiştir. 2000 yılından itibaren Türkiye'ye giren Japon sermayesindeki görülen artış bu görüşü doğrulamaktadır.

Mevcut durumda Türkiye, bir taraftan yetersiz olan Japonya ile ticaretini ihracat lehine geliştirirken, diğer taraftan daha fazla Japon sermayesi çekmeye çalışmalıdır. Ayrıca Türkiye, dünyanın en çok turist ihraç eden ülkelerinden biri olan Japonya'dan yeteri kadar ziyaretçi çekememektedir. Bunda Japonya'nın Türkiye'yi "riskli ülkeler" kategorisine koymuş olmasının payı büyüktür.[31] Bunun için Ankara'nın Tokyo ile yakın siyasi temasta olması gerekmektedir.

Türkiye-Japonya ilişkilerine genel olarak bakıldığında iki ülke arasında tarihten gelen dostluğa rağmen, çeşitli sebepler dolayısıyla yeterince yoğun ilişkiler kurulamadığı görülmektedir. Siyasi ilişkilerin ve ikili işbirliğinin yeterince gelişememesi, ticaretin ve özellikle de Türkiye'deki Japon yatırımlarının daha da yaygınlaşmasına engel olmuştur. İki ülke ilişkilerine her zaman hatırlanan üç duygusal olay (1891'de Ertuğrul Firkateyni'nin Japonya ziyareti dönüşünde batışı, 1985'te Türkiye'nin İran'daki Japon vatandaşlarını tahliyesi ve 1999 Marmara depremi sonrasında Japonya'nın en çok yardım gönderen devletler arasında olması) damgasını vurduğu için, her iki ülke halkının ve yönetiminin birbirlerine karşı yaklaşımının oldukça olumlu olduğu söylenebilir. Ancak Japonya'nın kendisiyle sorunları bulunan Rusya, Çin ve Güney Kore gibi devletlerle daha yoğun ilişkiler geliştirdiği düşünülürse, Ankara'nın Tokyo ile niçin daha nitelikli bir ilişki geliştiremediği üzerinde önemle durulması gereken bir husustur.

Son dönemde Japonya'nın Çin'le olan rekabetinden dolayı Tokyo açısından Ankara'nın önemi giderek artmaktadır. Çin'in Orta Asya, Ortadoğu ve Afrika'da artan nüfuzuna karşı Japonya bu bölgelerde Türkiye'yle yapılacak işbirliğine büyük önem vermektedir.[32] Dolayısıyla Türkiye giderek Doğu Asya güç politikalarında da önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaya başlamıştır.

Türkiye-Çin İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin Çin ile ilk resmi temasını sağlaması 1925 yılına kadar uzanmaktadır. İlk diplomatik temsilcilik ise milliyetçi hükümetin başkenti Nanking'te 1929 yılında açılmıştır. [33] 1949'da komünist devrim sonrasında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'ni (ÇHC) Türkiye diplomatik olarak 1971 yılında tanımıştır.[34] Bu dönemde Türkiye'nin ÇHC ile ilişkileri sadece Soğuk Savaş dengelerine takılmamış aynı zamanda

[31] A.g.e., s.117.

[32] Suna Lee, "Gül'ün Japonya Ziyareti ve Türkiye-Japonya İlişkileri", http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2241&kat2=2, Erişim: 06.06.2008.

[33] Deniz Ülke Arıboğan, a.g.e., ss. 410–414.

[34] Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, "Turkey", 25.08.2003, http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjb/zzjg/xybfs/gjlb/2898/default.htm, Erişim: 24.04.2007.

1950'lerden itibaren Doğu Türkistan sorunu yüzünden olumsuzluklar yaşanmıştır. Bakanlar Kurulu'nun 1952'de Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin gibi toplum liderlerinin de aralarında bulunduğu 1850 Doğu Türkistanlı'yı göçmen olarak kabul etmesiyle birlikte Türkiye, Doğu Türkistan muhalefetinin dünyadaki merkezi haline gelmiştir.[35] ÇHC ile diplomatik ilişkisi bulunmadığı yıllarda Ankara bu yüzden Pekin'den pek bir baskı görmemiştir. 1950'lerden 1990'lara gelene kadar pek çok Doğu Türkistanlı muhalif Türkiye'ye göç etmeye devam etmiştir.[36]

Diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1971'den 1980'lere gelene kadar iki ülke ilişkileri oldukça düşük bir seyir izlemiştir. 1982'de Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ve özellikle 1985'te Başbakan Turgut Özal'ın gerçekleştirdiği Çin ziyaretleri sonrasında iki ülke ilişkileri hem siyasi hem de iktisadi açıdan hızla gelişmeye başlamıştır.[37]

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da ortaya çıkan bağımsız devletler üzerindeki rekabetin yanı sıra, Orta Asya ile aynı kültürel coğrafyayı paylaşan Çin'in Doğu Türkistan/Şincang bölgesine yönelik politikalar dolayısıyla, Ankara ve Pekin arasındaki güvensizlik siyasi ilişkilerin özelliği haline gelmiştir. 1990 sonrası Türkiye-Çin ilişkilerini iki dönemde incelemek mümkündür.[38]

1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve birdenbire beş bağımsız Türki devletin ortaya çıkması, Türkiye'de bu coğrafyaya olan ilgiyi olağanüstü bir şekilde artırmıştır. Türk kamuoyunda hız kazanan bu ivmenin etkisiyle devletin her kademesinde yer alan görevliler "21. asır Türk asrı olacak", "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk dünyası" gibi sloganları bol bol kullanmaya başlamışlardır. Doğu Türkistan ise yeni bir Türk devleti olmaya aday bir ülke olarak görülmeye başlanmıştır. Türkiye'nin uluslararası alanda yalnızlığından kurtulma umuduyla yeni bağımsız devletlere karşı büyük ilgi göstermesi, dış dünyada pan-Türkist bir politika olarak algılanmış ve özellikle Rusya ve Çin'i rahatsız etmiştir.

Türkiye Doğu Türkistan'a en somut desteğini Kasım 1991'de vermiştir. Bu tarihte Doğu Türkistanlı muhalif liderlerden İsa Yusuf Alptekin, Başbakan Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ile Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Mesut Yılmaz, Refah Partisi (RP) Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) Genel Başkanı Alpaslan Türkeş ve bazı milletvekilleriyle görüşmüştür. Bu görüşmeler sırasında Başbakan Demirel, Başbakan Yardımcısı İnönü ile parti başkanları ve milletvekilleri, Çin'in Doğu Türkistan'daki kardeşlerini

---

[35] Abdullah Bakır, *Doğu Türkistan Milli İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra*, (İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, 2005), ss. 103-104.

[36] Hacı Yakup Anat, *Hayatım ve Mücadelem*, Hazırlayan: Soner Yalçın, (Ankara: Özkan Matbaacılık, 2003), ss. 191–196.

[37] A.g.e., s.414.

[38] Selçuk Çolakoğlu, "Issues of Eastern Turkestan and Turkey", a.g.e., s. 122.

asimile etmesine izin vermeyeceklerini ve konuyu Birleşmiş Milletler (BM) ve diğer uluslararası kuruluşlarda gündeme getirecekleri vaadinde bulunmuşlardır.[39]

Doğu Türkistan'a ikinci büyük destek Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dan gelmiştir. Mart 1992'de İstanbul'da Alptekin ile görüşen Cumhurbaşkanı Özal, Sovyet yönetimi altındaki Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ilân etmesinden sonra sıranın Doğu Türkistan'a geldiğini söylemiştir. Özal, Türklerin bu eski anavatanını bağımsız bir ülke olarak görmek arzusunda olduğunu da ifade etmiştir.[40]

Devletin en üst düzeyinden Doğu Türkistan'a verilen bu destekler Çin'i oldukça rahatsız etmiştir. ÇHC'nin resmi yayın organı *Renmin Ribao*'da 17 Kasım 1992 tarihinde Türkiye'nin Türk dünyası politikasını eleştiren uzun bir makale yayınlanmıştır.[41] Makalede Cumhurbaşkanı Özal, Başbakan Demirel ve bir çok hükümet yetkilisinin Türk halklarının anavatanının "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" uzandığını söylemeleri eleştirilmiştir. *Renmin Ribao*'daki makale "eğer Türkiye ayrılıkçıları destekleme politikasına devam ederse, Çin kendisini savunmak için her türlü adımı atmaya zorlanabilir" şeklinde bitirilmiştir. ÇHC'nin resmi yayın organında yayınlanan bu ağır makale, Türkiye-Çin ilişkilerinin Doğu Türkistan yüzünden ne derece gerginleştiğini göstermektedir.

İstanbul'da ise Sultanahmet meydanındaki bir parka 1995 yılında İsa Yusuf Alptekin'in adı verilmiştir.[42] İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan açılış töreninde yaptığı konuşmada, parka Doğu Türkistan'ın büyük liderinin adının verilmesinden son derece memnun olduğunu ve Alptekin'in 95 yıllık ömrünü sadece Doğu Türkistan için değil, tüm Türk dünyası için harcadığını söylemiştir. Parkın açılışı için Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Tansu Çiller ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanı Mustafa Kalemli birer kutlama mesajı göndermişlerdir. Diğer yandan Ankara'daki Çin Büyükelçisi parkın ve Doğu Türkistan Anıtı'nın açılışının Çin'in içişlerine müdahale olduğunu söyleyerek durumu protesto etmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı ise Türkiye'nin demokratik bir ülke olduğunu ve belediye başkanlarının seçimle işbaşına geldiğini

---

[39] *Eastern Turkestan Information Bulletin*, "Isa Yusuf Alptekin Meets Turkish Prime Minister and Party Leaders", Cilt: 1, Sayi: 4, Kasım 1991, http://www.geocities.com/CapitolHill/1730/etib1_4.html#2, Erişim: 18.11.1998.

[40] *Eastern Turkestan Information Bulletin*, "Isa Yusuf Alptekin Received by Turkish President", Cilt: 2, Sayı: 2, Mart, http://www.geocities.com/CapitolHill/1730/etib2_2.html#6, Erişim: 18.11.19
98.

[41] *Eastern Turkestan Information Bulletin*, "Turkey's Turkish Policy Critisized", Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık, http://www.geocities.com/CapitolHill/1730/etib2_6.html#5, Erişim: 18.11.1998.

[42] *Eastern Turkestan Information Bulletin*, "Istanbul Names Park For Isa Yusuf Alptekin", Cilt: 5, Sayı: 4, Ağustos, http://www.geocities.com/CapitolHill/1730/etib5_4.html#4, Erişim: 18.11.1998.

söyleyerek Türk Hükümeti'nin yerel yönetimlere doğrudan müdahale etme hakkının olmadığını belirtmiştir.

1996 yılının başından itibaren Türkiye'nin Doğu Türkistan politikasının değişmekte olduğu görülmektedir. Özellikle Türk Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı bu yöndeki tavırlarını açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Çin'in yoğun diplomatik çabaları sonucunda Dışişleri Bakanlığı, İsa Yusuf Alptekin'in adını taşıyan parkın kapatılmasını, Doğu Türkistan bayrağının indirilmesini ve Doğu Türkistan Şehitleri Anıtı'nın yıkılmasını istemiştir. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Erdoğan, parkın adının değiştirilmesinin sadece Türkiye'nin değil, tüm dünya Türklerinin aşağılanması anlamına geleceğini ifade etmiştir. Bazı milletvekilleri ve gazeteciler başkalarının kendi içişlerine müdahale edilmesini istemeyen Çin'i, Türkiye'nin içişlerine karışmakla suçlamışlardır.[43] Ancak Çin'in yoğun baskısı sonuç vermiş ve parkın adı değiştirilmiştir.

Bu dönemde Türkiye'de Doğu Türkistan lehine bazı gelişmeler de olmuştur. Bakanlar Kurulu Çin'in Haziran 1996'da gerçekleştirdiği nükleer denemesini "hayal kırıklığına uğradık ifadesiyle" kınamıştır. Böylece Türkiye ilk defa olarak Çin'in Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiği nükleer denemelere tepki göstermiştir.[44]

Çin-Türkiye ilişkileri Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'nın gerçekleştirdiği Çin ziyaretiyle yeni bir ivme kazanmıştır. Karadayı gezi sırasında Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin ve Çin Savunma Bakanı Chi Haotian ile görüşmüştür. Görüşmelerde Türkiye'nin Çin'den silah alımı da gündeme gelmiştir.[45]

Gelişen ilişkilere bağlı olarak, Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan üst düzey bir yetkili Türkiye'nin Çin ile iyi ilişkiler geliştirmek istediğini ve Şincang bölgesindeki ayrılıkçı hareketlere destek vermediklerini açıklamıştır. Çin'in Ankara Büyükelçisi Koming Şubat 1997'de bir açıklama yaparak Çin-Türk ilişkilerinin son dönemde çok iyi gittiğini belirtmiştir.[46]

Bu sırada bir bakanın göstermiş olduğu tepki, Bakanlar Kurulu ile Dışişleri ve Genelkurmay bürokrasisinin birbirleriyle çelişen bir Çin politikası olduğunu göstermektedir. Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan Şubat 1997'de Doğu Türkistan'ın Yining kentinde meydana gelen bir ayaklanmadan sonra, Çin'in Uygurlara karşı takındığı sert tutumu resmen kınamıştır. Turhan Tayan ayrıca bölgede yaşayan halkın Türk halkı ile akraba olduğunu ve bu yüzden Türkiye'nin burada yaşayan halkın refahı ve

---

[43] "China Pressures Turkey on Isa Yusuf Alptekin Park", *Eastern Turkestan Information Bulletin*, Cilt: 6, Sayı: 1-2, Haziran, http://www.geocities.com/CapitolHill/1730/etib6_1.html#2, Erişim: 18.11.1998.

[44] "Yayın Propaganda Faaliyetleri", *Doğu Türkistan*, Yıl: 16, Sayı: 176, 1996, s. 28.

[45] "CIA'nın Kızıl Elması", *Aydınlık*, 27 Ekim 1996, s. 5.

[46] "Çin'de CIA Kışkırtması", *Aydınlık*, 16 Şubat 1997, ss. 8-9.

mutluluğuyla daima ilgileneceğini söylemiştir. Pekin, Tayan'ın bu çıkışına Türkiye'nin Çin'in içişlerine karışmaması gerektiğini söyleyerek cevap vermiştir.[47]

Türk dış politikasını yönlendiren askeri ve sivil bürokrasi ile siyasi irade (bakanlar kurulu) arasındaki kopukluk 55. Hükümet zamanında Çin lehine giderilmiştir. Mayıs 1998'de Çin'i ziyaret eden Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı Jiang Zemin ile de görüşmüştür. Daha çok ekonomik ağırlıklı konuların görüşüldüğü toplantıda Uygurlara destek için Türkiye'de yapılan gösteriler ile ilgili olarak uyarılması üzerine Ecevit, Türkiye'nin Çin'in toprak bütünlüğüne verdiği önemi vurgulamıştır.[48]

Ankara'nın resmi politikası çerçevesinde Başbakanlık, Şubat 1999'da Türkiye ve Çin arasında ciddi sorun yaratan Şincang Uygur Özerk Bölgesi ile ilgili gizli bir genelge yayınlamıştır.[49] Mesut Yılmaz'ın başbakanlığı döneminde devletin tüm birimlerine gönderilen genelgede, bu bölgenin Çin'in toprak bütünlüğü içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret edilerek, Doğu Türkistan adına faaliyet gösteren vakıf ve derneklerin toplantılarına herhangi bir bakan veya devlet görevlisinin kesinlikle katılmaması istenmiştir.

Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in Nisan 2000'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti ile Ankara-Pekin ilişkileri belki de tarihinin en parlak dönemine ulaşmıştır. 1996'dan sonra Ankara'nın takip etmeye çalıştığı Çin ile iyi ilişkiler kurma politikası, bu ziyaretle birlikte tescillenmiştir. Ziyaret sırasında ekonomi, enerji ve siyasi konularda anlaşmalar imzalanmıştır. Ortak bildiride ise "insan haklarına, toprak bütünlüğüne, içişlerine saygı duyulması, küreselleşme ve siyasi çok kutupluluk kapsamında bunalımların engellenmesine katkıda bulunulması, silahların denetimi, silahsızlanmada eşgüdüm içinde olma, terörizm, ayrılıkçılık ve dinsel fanatizme karşı ortak mücadele yapılması" konusunda uzlaşmaya varılmıştır.[50]

Antlaşmalardan çıkan genel sonuca göre, Ankara Çin'den elde edeceği ekonomik ayrıcalıklar ve uluslararası alanda siyasi destek karşılığında Doğu Türkistan sorununu Pekin'in lehine çözmüştür. Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerinin Çin yönetimine karşı yapacağı her türlü faaliyet ortak bildirgede terörizm, ayrılıkçılık ve dinsel fanatizm düzeyine indirgenmiştir.

Gerçi Ankara, Doğu Türkistan'daki Türklere yönelik insan hakları ihlâllerinin içişlerine müdahale olarak görülemeyeceği mesajını da Pekin'e açıkça vermiştir.[51] Cumhurbaşkanı Demirel iki ülke ilişkilerinde

[47] D. C. Gladney, "Rumblings from the Uyghur", *Current History*, Eylül 1997, ss. 288-290.
[48] "Türkiye'ye Türkistan Uyarısı", *Radikal*, 2 Mayıs 1998.
[49] "Başbakanlık'tan Gizli Doğu Türkistan Genelgesi", *Hürriyet*, 4 Şubat 1999.
[50] "Çin'le Gündem, Uygurlar", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 2000.
[51] A.g.e.

Uygurların önemini vurgulayarak "İçişlerine karışmamız söz konusu değil. Bizim Uygur Türkleri ile dil, din ve akrabalık bağlarımız var. Ancak huzur ve refah içinde yaşamalarını istiyoruz. Bu insanlar ülkelerimiz arasında birer dostluk köprüsüdür." demiştir.[52]

Cumhurbaşkanı Jiang Zemin de Türk tarafının bu hassasiyetini gözönüne alarak, sorun yaratan taraf olmak istemediklerini ve Şincang'da yaşayan Türklerin hayat standartlarını yükseltmek için girişimlerde bulunduklarını belirterek Türk yatırımcılarını bu bölgeye davet etmiştir. Ancak Şincang`ın kalkınmasıyla Uygurların refah düzeyinin artması birbiriyle doğru orantılı gelişmemektedir. Bugün Pekin gerçekten bölgeye büyük yatırımlar yapmaktadır. Ama Şincang'a yapılan her yatırım, Pasifik Çin`inden bir göç dalgası oluşturmaktadır. Bunun ise iki önemli sonucu olmaktadır. Bir taraftan Han Çinlilerinin bölge nüfusundaki oranı hızla artmakta, diğer yandan zengin ve kentli Çinli grupla, yoksul ve köylü Uygur kitle arasındaki etnik gerginlik sınıf çatışmasına da dönüşerek daha da keskinleşmektedir.[53]

Ayrıca iki ülke arasında Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlâlleri konusunda herhangi bir denetim ya da en azından bir gözlem mekanizması oluşturulmuş değildir. Bölge Türklerinin siyasi, kültürel ve ekonomik haklarının korunması ve geliştirilmesi tamamen Çin'in tek taraflı tasarrufuna bırakılmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel ve Cumhurbaşkanı Jiang'ın yayınladığı ortak bildiride, İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'ın Çin Kamu Güvenliği Bakanı Jia Chunwang ile Şubat 2000'de imzalanan "Suçlarla Mücadele İşbirliği Antlaşması"na ilave olarak her türlü terörizm, bölücülük ve kökten dinci faaliyetlere karşı ortak hareket edileceği beyan edilmiştir.[54]

İkili ilişkilerde 1990 sonrası askeri işbirliği de önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye ve Çin arasında savunma sanayine yönelik ilk somut adım1996 yılında atılmıştır. Türkiye ve Çin 150 milyon dolar değerinde orta menzilli WS-1 füzelerinin alımı ve Türkiye'de ortak üretimi konusunda anlaşma imzalamışlardır.[55] Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, Türkiye'nin Çin ile yaptığı askeri işbirliği projeleri kapsamında Haziran 2001 tarihinde Pekin'i ziyaret etmiştir. Kıvrıkoğlu, Çin'le beraber yürütülen askeri projelerdeki aksaklıkların giderilmesi ve mevcut işbirliğinin daha da geliştirilerek devam ettirilmesi yönünde temaslarda bulunmuştur.[56]

---

52 "Bu Kadarını da Beklemiyordum", *Sabah*, 20 Nisan 2000.

53 Selçuk Çolakoğlu, "Türkiye'nin Çin Politikası ve Uygurlar (1991-2001)", Türk Sosyal Bilimler Derneği, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 23 Kasım 2001.

54 Nuraniye Hidayet Ekrem, *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2003), s. 181.

55 "Türkiye ve Çin Füze Üretecek", *Hürriyet*, 20 Aralık 1996.

56 "Güney Kore ile CASA İşbirliği", *Milliyet*, 4 Haziran 2001.

Türkiye'nin Çin'le savunma sanayi konusunda işbirliği halen devam etmektedir. Çin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Çiao Çingçen'in davetlisi olarak Pekin'e giden Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İbrahim Fırtına, Çin'in orta menzilli hava savunma füzeleri ile yer istasyonları kurma, uydu fırlatma ve keşif gibi konularda ilgi duyduklarını söyledi. Çiao Çingçen de teknik, manevra ve donatım gibi konularda Türkiye'nin birikimlerinden yararlanmak istediklerini ifade ederek işbirliğinin hızlandırılmasını istemiştir.[57]

Çin tarafından Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan Ocak 2001'de, Başbakan Zhu Rongji Nisan 2002'de Türkiye'yi ziyaret ederek üst düzey siyasi ilişkilerin canlı kalmasını sağlamışlardır.[58] Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) tek başına iktidarda olduğu Ocak 2003 tarihinde AKP Genel Başkanı sıfatıyla Çin'i ziyaret eden Recep Tayip Erdoğan, Türkiye'nin 1996 sonrası oluşmuş Pekin politikası dışına çıkmamış ve siyasi ve ticari işbirliğini geliştirmeye yönelik temaslarda bulunurken Doğu Türkistan konusuna hiç değinmemiştir.[59] Türkiye'den son zamanlarda Çin'e en üst düzey ziyaret Nisan 2007'de Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin tarafından gerçekleştirmiştir. Bakan Şahin Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında 2002 yılında varılmış bir anlaşmaya göre kamu yönetimi alanında ve insan kaynaklarının geliştirilmesi alanında işbirliği yapılmasını düzenleyen anlaşmanın süresinin uzatılması için yapılan imza törenine katılmıştır.[60] Ancak AKP hükümeti zamanında daha çok ekonomik kökenli sorunlardan dolayı ikili ilişkilerde bir gevşeme görülmektedir. Son yıllarda Türkiye'ye giderek artan oranda pek çok yabancı devlet yetkilisi gelmesine rağmen, Çin'den üst düzey bir ziyaretin gerçekleşmemiş olması da ilişkilerdeki donukluğun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Çin tarafı ilişkileri yeniden canlandırmak için üst düzey siyasi danışmanı Jia Qinglin'i Kazım 2008'de Türkiye'ye göndermiştir. Jia Qinglin Türkiye ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Gül, Başbakan Erdoğan ve TBMM Başkanı Köksal Toptan ile görüşmüş ve ekonomiden siyasete mevcut ikili ilişkileri değerlendirmiştir.[61]

Ekonomi alanında ise Türkiye'nin son on beş yıllık dönemde Çin'le ticari ilişkileri büyük bir gelişme göstermiştir. 1989'da ancak 145 milyon dolar olan Türkiye-Çin ticareti 2004 yılında 4,868 milyar dolara ulaşmıştır.[62] Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki Çin'in payı ise istikrarlı bir şekilde

[57] "Çin'le 'Uzay'da İşbirliği", *Milliyet*, 5 Nisan 2005.
[58] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/CHC/CHC.htm, Erişim: 21.07.2005.
[59] İsmail Küçükkaya, "Yasak Kentte Bir Yasaklı Lider", *Akşam*, 17 Ocak 2003.
[60] Çin Uluslararası Radyosu, "Mehmet Ali Şahin'le Röportaj", 12 Nisan 2007, http://turkish.cri.cn/1/2007/04/12/1@70020.htm, Erişim: 12.04.2007.
[61] "Top Political Advisor: China attaches importance to co-op with Turkey", *People's Daily*, 28 Kasım 2008.
[62] T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı 2005 Verileri.

artarak yüzde 3'e ulaşmıştır. Özellikle 2003 ve 2004 yıllarında ikili ticari ilişkilerde sıçramalar yaşanmıştır. Ancak gelinen nokta itibariyle yüzde %5 oranının altındaki ikili ticari ilişkilerin yeterli olduğu söylenemez.

Türkiye Çin'le yaptığı ticaretten yıllık 4 milyar dolardan fazla açık vermektedir. Türkiye'nin Çin ile ticarette büyük açık vermesinin en temel sebebi, Türkiye'nin ihraç kalemlerinin çeşitli olmamasıdır. Çin, Türkiye'ye yaklaşık 200 kalem mal ihraç ederken, Türkiye uzun yıllar sadece demir-çelik ürünleri ihraç etmiş ve 1999 yılından itibaren bu ürünlerin ihracatının düşüşüyle birlikte Türkiye'nin Çin'e ihracatı azalmıştır. Türkiye'nin avantajlı olduğu deri sektöründe de Çin'e getirisi daha yüksek olan işlenmiş deri satmakta zorlanmaktadır.[63] İkili ticari ilişkilerde Türkiye aleyhine açığın hızla artması üzerine Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1 Ocak 2007'den itibaren geçerli olmak üzere Çin menşeli bazı tekstil ve konfeksiyon ürünlerinin ithalatında kota uygulamasına karar vermiştir.[64]

Diğer taraftan Çin'in Japonya ve Güney Kore gibi Türkiye'de doğrudan yatırımlarının olmaması, ticari açık sorununu daha da hassas hale getirmektedir. 2002 yılı sonu itibariyle Çin Türkiye'de sadece 11 milyon dolarlık doğrudan yatırım gerçekleştirmiştir. Bu açıdan Türkiye'nin Çin'e yaptığı doğrudan yatırım daha fazladır ve aynı tarih itibariyle Türk şirketleri Çin'de yaklaşık 54 milyon dolarlık yatırım yapmışlardır.[65]

Ayrıca Çin'in Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliği Türkiye'nin üçüncü ülkelere yaptığı ihracatı da olumsuz etkilemektedir. Özellikle tekstil sektöründe Türkiye ile Çin arasında büyük bir rekabet yaşanmaktadır.[66] Bu yüzden Türkiye, DTÖ'ye sunduğu teklifte tekstil kotalarının kaldırılmasından sonra Çin'in tekstil ihracatının önemli ölçüde artacağını belirterek birçok kalkınmakta olan ülkenin geleneksel ihraç piyasasını kaybedeceği uyarısını yapmıştır. Pekin ise Ankara'nın bu teklifini tek taraflı ve kabul edilemez olduğunu açıklamıştır.[67] Türkiye ve Çin arasında son dönemde iktisadi alanda ortaya çıkan sorunlar, 1990'ların ikinci yarısından itibaren hızla gelişen ikili siyasi ilişkileri de etkilemiş ve Ankara-Pekin ilişkilerini bir kilitlenmişlik havasına sokmuştur. Bu açıdan Siyasi Danışman Jia Qinglin'in Kasım 2008'deki ziyaretinde ikili ticari ilişkiler de masaya yatırılmıştır. İstanbul'da düzenlenen Çin-Türkiye Ekonomik Ticari İşbirliği Forumu'nda çeşitli işbirliği anlaşmaları imzalanmış ve 2007 yılı itibariyle

---

[63] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/CHC/Turkiye_Cin_Halk_Cumhuriyeti_Ekonomik.htm, Erişim: 21.07.2005.

[64] "Çin'e 44 Tekstil Dalında Kota Uygulanacak", *Zaman*, 25 Aralık 2006.

[65] Zhang Ruizhuang, "Çin Ekonomisi: Genel Bakış", Atilla Sandıklı vd. (der.), *Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler*, (İstanbul: TASAM Yayınları), s. 266.

[66] Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü, "Gelişen Çin Ekonomisi ve Türk Dış Ticaretine Etkileri", Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü (der.), *Geleceğin Süper Gücü Çin*, (İstanbul: TASAM Yayınları, 2005), ss. 314–315.

[67] "Çin: Türkiye Bizi 'Günah Keçisi' Yapmak İstiyor", *Hürriyet*, 18 Temmuz 2005.

10 milyar dolar olan ikili ticaret hacminin sonraki yıllarda 13 milyar dolara çıkartılması hedeflenmiştir.[68]

1990'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişmesinde bazı temel unsurlar belirleyici olmuştur. İlk olarak Türkiye, Çin'i ucuz ve Batı'ya alternatif bir silah satıcısı olarak görmekteydi. İkinci olarak Ankara, hızla gelişen Çin pazarında yer almak istemekteydi. Üçüncü olarak, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'ndeki beş daimi üyeden biri olan ÇHC ile kurulacak iyi ilişkiler sayesinde Ankara, ABD ve Avrupa Birliği'nin (AB) Türkiye üzerindeki varolan siyasi ağırlıklarını Pekin ile dengeleme arayışındaydı.

İkili ilişkilerde son on yıllık dönem değerlendirildiğinde Türkiye'nin Çin'le yakınlaşmasını sağlayan üç temel gerekçenin yeterince sağlanamadığı görülmektedir. Savunma sanayisi konusunda olumlu kazanımlar elde edilmesine rağmen, Çin'le yapılan işbirliğinin Türkiye açısından Batılı ülkelere ne ölçüde bir alternatif olabildiği tartışmalıdır. İkili ekonomik ilişkiler son on yılda hızla gelişmekle birlikte, Çin'le yapılan ticaret Türkiye aleyhine çok büyük bir cari açık doğurmaya başlamıştır. Türkiye'nin taraf olduğu Kıbrıs, Irak gibi uluslararası sorunlarda da bugüne kadar Pekin'in Ankara'ya herhangi bir desteği görülmemiştir.

Dünya ekonomisi ve siyasetinde ağırlığı giderek artan Çin ile her alanda kapsamlı ve yoğun ilişkiler geliştirmek, Türkiye'nin ekonomisini canlandıracağı gibi siyasi ve stratejik açılımlarını çeşitlendirecektir. Bu politika çerçevesinde Türkiye'nin genel Orta Asya stratejisi de düşünülerek Uygurlara belli bir ağırlık verilmelidir. Hatta karşılıklı güven ortamı tesis edildikten sonra, Çin pazarına Doğu Türkistan üzerinden açılmak da mümkündür. Tarihi İpekyolu ulaşım koridorunun canlandırılması projeleri, ikili ve bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi açısından önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Orta Asya'da tarihsel olarak daha büyük bir stratejik rekabet içinde bulunan Rusya ve Çin'in son dönemdeki siyasi yakınlaşması, mevcut sorunların uzlaşarak çözülebileceği konusunda önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye-Güney Kore İlişkileri

Türkiye ve Kore arasındaki ilk temaslar Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sağlanmıştır. Bu dönemde Kore'ye giden Abdurreşid İbrahim Efendi, İslam dininin yayılması konusunda bazı faaliyetlerde bulunmuştur. 1920'li yıllarda Bolşevik İhtilâli sonrası oluşan Rus baskısından kaçıp Kore'ye yerleşen Orta Asya Türkleri de İslam dininin yayılması konusunda çalışmalar yapmışlardır.[69]

[68] "China signs 19 purchase contracts with Turkey", *People's Daily*, 29 Kasım 2008.

[69] Hee-Soo Lee, "Güney Kore ve Türkiye Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler", Atilla Sandıklı vd. (der.), *Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler*, (İstanbul: TASAM Yayınları), s. 336.

Kore Yarımadası 1910–1945 yılları arasında Japon işgali altında yaşamıştır. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti/Türkiye Cumhuriyeti'nin Kore'ye ilgisi daha çok Japonya, Çin ve Rusya ile ilişkiler çerçevesinde ele alınmıştır. Japonya'nın desteklediği II. Abdülhamit'in torunu Şehzade Abdülkerim Efendi'nin 1933 yılında bağımsız bir devlet kurmak için Doğu Türkistan'a gitmesinden dolayı, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu Asya'ya duyduğu ilginin 1930'lı yıllarda yeniden arttığı görülmektedir.[70] II. Dünya Savaşı'ndan sonra tam bağımsızlığına kavuşacağı sırada galip devletlerden olan Sovyetler Birliği ve ABD tarafından iki işgal bölgesine ayrılmıştır. Savaşın hemen ardından Soğuk Savaş'ın patlak vermesiyle birlikte 1948 yılında Kore Yarımadası'nın kuzeyinde Sovyetler Birliği yanlısı Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (KDHC), güneyinde ABD yanlısı Kore Cumhuriyeti (KC) kurulmuştur.[71] Bu süreçte Türkiye, Kuzeydoğu Asya gelişmelerine ilgisiz kalmıştır.

Türkiye birkaç yıl sonra başka gerekçelerle de olsa Kore sorununun en aktif taraflarından birisi olmuştur. NATO'ya girmek için destek arayışında olan Türkiye, Başbakan Adnan Menderes başkanlığındaki bakanlar kurulunun kararı ve TBMM'nin onayıyla 1950 yılında Kore'ye 4.500 kişilik bir kuvvet göndermiştir. Kore Savaşı sırasında Türk Tugayı yaklaşık 1.000 kayıp vermiş ve 2.000 kişi de yaralanmıştır.[72] Kore'deki Türk Tugayı 1953'te imzalanan Panmunjom Mütarekesi'ne kadar sürekli takviye edilmiştir. 1960 yılında ise Kore'deki Türk birliğinin sayısı 200'e düşürülmüş, 1965'te yalnızca sembolik bir bölük bırakılmış ve 1971'de de Kore'deki bütün Türk askerleri çekilmiştir.[73]

Böylece Türkiye ve uğrunda savaştığı Güney Kore arasında çok sağlam temellere dayalı bir ilişkinin yolu açılmıştır. Kore'deki Türk Tugayı vasıtasıyla Türk ve Kore toplumları arasındaki ilişkiler birdenbire yoğunluk kazanmıştır. Türk Tugayı bünyesinde Koreli yetim çocuklar için oluşturulan Ankara Okulu ve Yetimhanesi, 1960'lara kadar faaliyet göstermiş ve Türk ve Kore toplumlarının birbirlerini daha yakından tanımasını sağlamıştır.[74]

Türk Tugayının Kore'deki askeri işlevinin yanı sıra gördüğü sosyal ve kültürel faaliyetler bununla da sınırlı kalmamıştır. Bugün sayıları yaklaşık 40.000'e ulaşan Güney Kore'deki Müslüman topluluğun temelleri

---

70 A. Merthan Dündar, "Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde Bulunan Kore İle İlgili Belgeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Asya-Pasifik Çalışmaları Türkiye Yıllığı*, Cilt:2, 2007, s. 66.

71 Selçuk Çolakoğlu, *Kuzeydoğu Asya Bölge Sisteminde Kuzey ve Güney Kore: Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991-2001)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003, ss. 3-4.

72 Bülent Ruscuklu, *Kore Savaşı*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005), ss. 1-3.

73 Hee-Soo Lee, a.g.e., ss. 290-291.

74 A.g.e., s. 292.

Kore'deki Türk Tugayına dayandırılmaktadır.[75] Kore Türk Tugayı içerisinde oluşturulan mescitte görevli askeri imamlar vasıtasıyla zamanla çok sayıda Koreli Müslüman olmuştur.[76]

Bu yüzden, Kore Savaşı Türkiye-Güney Kore ilişkilerinin miladı olarak nitelendirilebilir. Lee Hee-Chul'a göre Türkiye-Kore ilişkileri dört dönemde incelenebilir.[77] 1950-1960 arası diplomatik ilişkilerin kurulması, 1961-1970 arası dostluk ilişkilerinin pekiştirilmesi, 1971-1980 arası ilişkileri çeşitlendirme dönemi ve son olarak 1980 sonrası ekonomik işbirliğinin canlandırılma dönemidir. Kore ile ilişkiler her ne kadar 1950 Kore Savaşı ile başlamışsa da Türkiye'nin Güney Kore ile diplomatik ilişki kurması ancak 1957 yılında gerçekleşmiştir.[78] 1950–1980 arasında iki ülke arasında siyasi ve askeri düzeyde üst düzey karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş olsa da, 1980'li yıllara kadar ikili ilişkilerin belli bir istikrara kavuştuğu söylenemez. 1980 sonrası özellikle Güney Kore ekonomisinin büyümesine ve artan rekabet gücüne bağlı olarak Ankara ve Seul arasında ticari ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır.

1980 sonrası gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretlerin azlığı dikkat çekmektedir. 1982'de Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 1991'de Başbakan Yıldırım Akbulut, yine 1991'de Dışişleri Bakanı Ali Bozer Güney Kore'yi ziyaret ederken, Kore tarafından 1996'da Başbakan Lee Soo-Sung, 1999 İstanbul AGİT Zirvesi için Dışişleri Bakanı Hong Soon-Yong ve Nisan 2004'te Dışişleri Bakanı Ban Ki-Moon Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.[79] Genel olarak bakıldığında başbakan ve cumhurbaşkanı düzeyindeki ziyaretlerin oldukça seyrek gerçekleştirildiği söylenebilir. Özellikle Güney Kore'de başkanlık sistemine yakın bir anayasal yapı olduğu düşünülürse, doğrudan halk tarafından seçilen Kore cumhurbaşkanının bir ülkeyi ziyareti büyük önem taşımaktadır. Güney Kore'de başbakanın statüsü neredeyse kıdemli bakan konumundadır.

Genel olarak Türkiye-Güney Kore ilişkilerinin 1990'lı yıllar boyunca yoğunluk kazandığı söylenebilir. 1999 Marmara depremi Türkiye-Güney Kore ilişkilerinin her düzeyde yeniden canlanmasına yol açmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi, Kore kamuoyu da Türkiye'deki depremle yakından ilgilenmiştir. Deprem sonrasında özellikle Kore medyası ve sivil toplum kuruluşları tarafından büyük yardım kampanyaları düzenlenmiş ve Kore

---

[75] Chong-Ui Kim, "Islam", Seung-Yong Yun (der.), *Religious Culture in Korea*, (Seoul: Hollym, 1996), s. 100.

[76] İbrahim Doğan, "Kore'ye İslam'ı Türk Askeri Götürdü", *Aksiyon*, 9 Ağustos 2004, ss. 25-26.

[77] Hee-Chul Lee, *Siyasi, Ekonomik, Askeri ve Kültürel Açıdan Türkiye-Kore İlişkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994, ss. 26-29.

[78] Hee-Chul Lee, "Han-Toki Sugyo 50junyeon(1957-2007)gwa Gonggwan Geseol Chogi Wegyo (Kore-Türkiye İlişkilerinin 50. Yıldönümü)", *Wegyo*, Sayı: 81, Mayıs 2007, s. 112.

[79] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Güney Kore Siyasi İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/GKore/GKORE.htm, Erişim: 21.07.2005.

halkı Türk halkına karşı vefa borcunu ödemeye çağrılmıştır.[80] Bu yardım kampanyaları sırasında Türk askerinin Kore Savaşı sırasında Güney Kore'nin kurtuluşu için çarpıştığı özellikle vurgulanmıştır. Tüm bu çabalar sonucunda Güney Kore, Türkiye'ye en çok yardım eden ilk beş ülke arasında yer almıştır. Bu, Kore ve Türk toplumları arasında kurulan duygusal bağların ne derece güçlü olduğunu göstermektedir.[81]

İkili siyasi ilişkilere canlılık getirmesi açısından 2004 ve 2005 yıllarında karşılıklı olarak gerçekleştirilen Başbakan Erdoğan'ın Güney Kore seyahati ve Cumhurbaşkanı Roh Moo-Hyun'un Türkiye ziyareti büyük önem taşımaktadır. Şubat 2004'te gerçekleştirilen Seul ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Roh, Başbakan Erdoğan'a büyük ilgi göstermiştir.[82] Cumhurbaşkanı Roh, Başbakan Erdoğan'a hitaben "*Ekonomi diplomasisinin en güzel örneğini sergiliyorsunuz. Sizi dinlerken Türkiye'nin heyecanını hissettim. Bu heyecanınız sürdükçe eminim ki Türkiye çok yakın bir zamanda çok daha iyi, çok daha farklı boyutlara ulaşacak*" diye konuşmuştur. Başbakan Erdoğan da cevaben "*Kore Savaşı'nın sıcak hatıralarından sonra [2002] Dünya Kupası'nda Kore halkının Türk Milli Takımı'na gösterdiği ilgiyi Tokyo'da gözlerimle gördüm. Stadı dolduran binlerce Koreli'nin bir elinde Kore bayrağı bir elinde Türk bayrağı ile gösterdiği tepkiyi unutmamak gerekir*" demiştir.[83]

Başbakan Erdoğan'ın Kore ziyareti sırasındaki esas gündem maddesi, Koreli şirketlerin Türkiye'de yatırım yapması için zemin hazırlamaktı. Bu konuda Kore Hükümeti'nin desteğini almak büyük önem taşımaktadır. Çünkü bugüne kadar Kore sanayinin gelişimi genellikle devlet desteği ve yönlendirmesiyle gerçekleşmiştir.[84]

Cumhurbaşkanı Roh'nun Nisan 2005'te gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti ikili ilişkilerin gelişmesi açısından büyük öneme sahiptir. Bu ziyaret ayrıca cumhurbaşkanlığı düzeyinde Güney Kore'den Türkiye'ye yapılan ilk ziyaret olma özelliğini taşımaktadır. Bu açıdan bir yıl arayla iki üst düzey ziyaretin gerçekleşmesi, ikili ilişlileri en üst seviyeye çıkartmıştır. Zaten Cumhurbaşkanı Roh'nun şu sözleri ikili ilişkilerin geldiği noktayı gayet iyi özetlemektedir.[85]

> *"Türk askerlerinin gösterdiği kahramanlıklar şimdi Kore'de efsane olarak anlatılmaktadır. Kore'nin bağımsızlığı için savaşta şehitler verdiniz. Bu*

---

[80] "Toikidobgi Sangatabdo Naseodda (Türkiye'ye Yardım Dağ Oldu)", *Donga İlbo Gazetesi*, 31 Ağustos 1999.

[81] Selçuk Çolakoğlu, "Teokijijinddai Boyeojun Bounjeongşin İnsangjeog (Türkiye Depreminde Gösterilen Yardımseverlik Etkileyiciydi)", *Hankook İlbo Gazetesi*, 3 Nisan 2000.

[82] Roh Moo-Hyun Detongryeong Cheongsangwegyo'nyeon (*Cumhurbaşkanı Roh Moo-Hyun'un Zirve Diplomasisi 2. Yıl) 2003-2004*, "Toki Çongri Banghan (Türkiye Başbakanının Ziyareti)", (Seul: Korean Government Information Agency, 2005), s. 54.

[83] Mustafa Karaalioğlu, "Güney Kore'de Dostluk Rüzgarı", *Yeni Şafak*, 10 Şubat 2004.

[84] A.g.e.

[85] "Sizin Sayenizde Dünyanın 10. Büyük Ekonomisi Olduk", *Radikal*, 17 Nisan 2005.

> *fedakârlıkları unutmak mümkün değil. Kore demokraside ve ekonomide bugün çok başarılı olduysa bu Türk askerlerinin Kore Savaşı'nda gösterdiği kahramanlık sayesindedir. Bugün dünyanın 10. büyük ekonomisiyiz. Bu 1950'de Türk askerlerinin Kore'de gösterdiği kahramanlık sayesindedir. Onun için Kore halkı ve Kore hükümeti Türk halkına minnettarlığını iletmektedir. Seul'de oturduğum semtte Ankara Parkı var. Sık, sık bu parkı ziyaret ediyorum ve yaptığınız fedakârlıkları düşünüyorum.*"

Seul, Saddam sonrası Irak'ın güvenlik ve istikrarına katkı yapmak amacıyla 2004 yılında Erbil şehrine asker yollamıştır. Irak'a asker gönderme sürecinde Roh yönetimi, bir bölge ülkesi olan Türkiye'nin de görüşlerine önem vermiştir.[86] Bununla birlikte iki ülke arasında Irak yüzünden bazı diplomatik sıkıntılarla da karşılaşılmıştır. Güney Kore tarafından "Kürdistan Bölgesel Hükümeti İçişleri Bakanlığı" adına gönderilen kargo, Türkiye Gümrük Müsteşarlığı tarafından böyle bir ülke olmadığı gerekçesiyle Derince gümrüğünde alıkonmuştur.[87] İçinde beş su tankeri bulunan kargo Güney Koreli bir şirkete ait olmakla birlikte, üzerinde "Güney Kore Hükümetince donatılmıştır" ibaresinin bulunması sıkıntı yaratmıştır. Gümrük Muhafaza Müdürlüğü adres örtüşmediği gerekçesiyle kargonun iadesine karar vermiştir.[88]

Türkiye ile Güney Kore arasında savunma sanayi alanında da son zamanlarda giderek artan bir işbirliği mevcuttur. En son 2001 yılında Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı ile Koreli Samsung firması arasında top atış-kontrol sistemleriyle ilgili yaklaşık 1 milyar dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır.[89] İki ülke arasında herhangi bir siyasi sorunun bulunma-ması, savunma alanındaki işbirliğinin hızla gelişmesini sağlamaktadır.

İkili siyasi ilişkilerdeki canlanma ticari ilişkilere da yansımaktadır. 2006 yılı itibariyle Türkiye, 156 milyon doları ihracat ve 3,478 milyar doları ithalat olmak üzere Güney Kore ile toplam 3,634 milyarlık ticaret gerçekleşmiştir.[90] Yine 2006 yılı rakamlarına göre Türkiye'nin ithalât listesinde Güney Kore 11. sıradayken, ihracatında ilk 50'ye bile girememektedir.[91] Japonya ve Çin'de olduğu gibi Türkiye, Güney Kore ile ticarette de büyük açık vermektedir. Türkiye Güney Kore'ye tarım ürünleriyle ham ve yarı işlenmiş mamuller satarken, karşılığında sanayi mamulleri veya elektronik eşyalar satın almaktadır. Hatta Güney Kore'nin

---

86 T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) ile Güney Kore Dışişleri ve Ulusal Güvenlik Enstitüsü (IFANS) heyetleri arasında 30 Ocak 2004 tarihinde Ankara'da düzenlenen bir yuvarlak masa toplantısında, IFANS heyetinden Prof.Dr. Lee Dong-Hwi, Kuzey Irak'a yerleştirilecek Kore birliği ve Güney Kore'nin Irak politikasıyla ilgili olarak Türkiye'nin tavsiyelerinin kendileri açısından önem taşıdığını ifade etmiştir.

87 Saygı Öztürk, "Esrarengiz Kargoda Kürdistan Şoku", *Hürriyet*, 5 Nisan 2007.

88 "Kürdistan Tankeri G. Kore'ye İade Ediliyor", *Hürriyet*, 13 Nisan 2007.

89 "Güney Kore ile CASA İşbirliği", *Milliyet*, 4 Haziran 2001.

90 T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı 2006 verileri.

91 Mustafa Yavuz, "Güney Kore Ülke Profili", *İGEME*, 2007, s. 14.

Türkiye'den ithal ettiği bazı ürünleri işledikten sonra yeniden Türkiye'ye ihraç ettiği tahmin edilmektedir.[92]

Nisan 2005'teki Türkiye ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Roh, Türkiye ve Kore arasındaki ticarette çok derin bir dengesizlik olduğunu ifade ederek, bu dengesizliğin giderilmesinde Koreli firmaların Türkiye'de yatırım yapmasının çok önemli olduğunu vurgulamıştır.[93] 1980-2002 yılları arasında Güney Koreli şirketler Türkiye'de toplam 326 milyon dolarlık yatırım yapmışlardır.[94]

Cumhurbaşkanı Roh'la birlikte LG Elektronik, Samsung ve Hyundai gibi dev şirketlerin yöneticileri de Türkiye'ye yatırım hazırlıkları için gelmiştir. Koreli firmalar Türkiye'yi Avrupa, Ortadoğu, Rusya ve Orta Asya'ya açılım konusunda bir üretim üssü olarak düşünmektedirler. Türkiye'nin Kore ile işbirliği yapabileceği diğer bir avantajlı sektörü ise turizmdir. Özellikle 2002 Dünya Kupası'ndan sonra Türkiye, daha çok Koreli turist çekmeye başlamıştır. 2002'den önce Türkiye'yi ziyaret eden Koreli sayısı yıllık 10 binden az iken bu rakam 2005'te 80 bine çıkmıştır. Kore ve Türk seyahat acenteleri 2007 sonu itibariyle bu rakamı100 bine çıkarmayı hedeflemektedir.[95]

Son dönemde Türkiye ve Güney Kore arasındaki siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel ilişkilerde büyük bir artış gözlenmektedir. Üstelik bu süreç her iki ülkedeki siyasi iktidar değişikliklerinden etkilenmeden devam etmektedir. 2008 yılı başında Güney Kore'de yeni Cumhurbaşkanı Lee Myung-Bak'ın iktidara gelmesi bu açıdan ikili ilişkilerde bir tereddüt yaratmamıştır. Bu açıdan Güney Kore siyasi sistemine göre cumhurbaşkanına bağlı çalışan Başbakan Han Seung-Soo'nun Aralık 2008'de Türkiye'yi ziyaret etmesi Seul'deki yeni yönetimin de ikili ilişkilere verdiği önemi göstermektedir.[96] Her alanda artan ilişkilerin kökleşmesi ve daha da gelişmesi kurumsal bir yapıya büründüğü takdirde kalıcı olacaktır. Her iki halk arasında tarihten dostluk bağları ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda en önemli itici güç olacaktır.

Türkiye-Kuzey Kore Siyasi İlişkileri

Türkiye-Güney Kore ilişkileri ne derece olumlu bir temele dayanıyorsa, Türkiye-Kuzey Kore ilişkileri o ölçüde olumsuz bir maziye sahiptir. Türkiye sadece Güney Kore ile birlikte Batı Bloğu içerisinde yer almakla

---

[92] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Güney Kore Ekonomik İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/GKore/GüneyKore_Ekonomik.htm, Erişim: 21.07.2005.

[93] "Sizin Sayenizde Dünyanın 10. Büyük Ekonomisi Olduk", *Radikal*, 17 Nisan 2005.

[94] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı.

[95] Hee-Soo Lee, "Güney Kore ve Türkiye Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler", Atilla Sandıklı vd. (der.), *Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler*, (İstanbul: TASAM Yayınları), s. 336.

[96] Yasin Yılmaz, "Güney Kore Başbakanı İstanbul'da", *Yeni Şafak*, 2 Aralık 2008.

kalmamış, bir Doğu-Batı çatışması olan Kore Savaşı sırasında bizzat yer alarak komünist Kuzey Kore ve müttefiklerine karşı savaşmıştır. Kore Savaşı sonrasında ise Türkiye, ABD ile birlikte hep Güney Kore'nin resmi tezlerine destek vermiştir. Bu yüzden Ankara ve Pyongyang arasında 1970'li yıllara kadar ne diplomatik bir ilişki kurulabilmiş ne de herhangi bir resmi temas gerçekleştirilmiştir.

1970'li yıllar boyunca ise özellikle Kuzey Kore'den Türkiye ile diplomatik ilişki kurabilmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Genelde Pyongyang'ın ÇHC ve Doğu Avrupa ülkeleri vasıtasıyla Ankara ile temas kurma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak 1974 Kıbrıs harekâtı sonrası Türkiye'nin ABD ve Batı Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerinin bozulması, Ankara'yı Doğu Bloğu ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme yönünde bir arayışa sevk etmiştir. Böyle bir ortamda Ağustos 1977 yılında Türkiye ve Kuzey Kore arasında dış ticaret protokolü imzalanmıştır. Protokole Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Sezai Dıblan ve Kuzey Kore Uluslararası Dış Ticaret Teşvik Komitesi'nden Cho İl imza atmıştır. Yaklaşık altı yıl yürürlükte kalan bu protokol, Ekim 1983 tarihinde Birmanya'nın Başkenti Rangoon'u ziyaret etmekte olan Güney Kore Cumhurbaşkanı Chun Doo-Hwan'a Kuzey Koreli ajanlarca suikast teşebbüsünde bulunulması üzerine Türkiye tarafından feshedilmiştir.[97] Yine Kasım 1987'de Kore Hava Yolları'na ait bir yolcu uçağının Abu Dabi-Bangkok seferini yaparken Kuzey Koreli ajanlarca düşürülmesini, Ankara sert bir dille kınamıştır. Bu yüzden 1980'li yıllar boyunca Ankara ve Pyongyang arasında sağlıklı bir ilişki kurulamamıştır.

1990'lı yıllar ise Kuzey Kore açısından olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Ait olduğu Doğu Bloğunun çökmesi ve hemen ardından en büyük müttefik Sovyetler Birliği'nin dağılması ve diğer büyük müttefiki Çin'in hızla kapitalist ekonomiye kayıp Batı dünyasıyla iyi ilişkiler kurması hep bu döneme rastlamaktadır. Bütün bunların yanısıra Kuzey Kore'nin kurucusu Kim İl-Sung'un ölümü ve yerine oğlu Kim Jong-İl'in geçmesi, ülke ekonomisinin topyekün iflasın eşiğine gelmesi ve 1990'lı yıllarda art arda yaşanan kıtlık, Kuzey Kore'yi kendi varlığını devam ettirebilme adına büyük sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır.[98]

Ancak 1990'ların ikinci yarsından itibaren Kuzey Kore, siyasi, iktisadi ve askeri açıdan ortaya çıkan bu devasa sorunları en azından idare edilebilir düzeye çekmiş ve tarih sahnesinden hemen çekilmeyeceğini tüm dünyaya göstermiştir. Bunun üzerine başta Doğu Asya ülkeleri olmak üzere pek çok devlet, Kuzey Kore ile daha uzun vadeli bir ilişki kurma ihtiyacı hissetmiştir. Türkiye ise Haziran 2000'de Kuzey Kore Devlet Baş-

[97] Hee-Chul Lee, *Siyasi, Ekonomik, Askeri ve Kültürel Açıdan Türkiye-Kore İlişkileri*, a.g.e., s. 187.

[98] Selçuk Çolakoğlu, *Kuzeydoğu Asya Bölge Sisteminde Kuzey ve Güney Kore: Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991-2001)*, a.g.e., ss. 139-141.

kanı Kim Jong-İl ve Güney Kore Cumhurbaşkanı Kim Dae-Sung arasında gerçekleştirilen tarihi Pyongyang zirvesi sonrasında Kuzey Kore ile ilişkilerini normalleştirme sürecine girmiştir. Türkiye 2001 yılı içerisinde Kuzey Kore ile diplomatik ilişki kurmuştur.[99]

Kasım 2004'te ise Türkiye ve Kuzey Kore arasında Ticaret ve Ekonomik işbirliği Anlaşması Ankara'da imzalanmıştır. Bu anlaşmayı Türkiye adına Dış Ticaret Müsteşarı Tuncer Kayalar ve Kuzey Kore adına Sofya Büyükelçisi Kim Ha-Dong imzalamıştır.[100] Bu anlaşma, Ankara-Pyongyang ilişkilerinin normalleştirilmesi adına büyük bir öneme sahiptir. Başbakan Erdoğan ise Türkiye'nin Kuzey Kore'nin dışa açılma çabalarını desteklediğini ifade etmiştir. Türkiye, Kuzey Kore'nin nükleer silah sahibi olma çalışmalarını tasvip etmemekle beraber, bu sorunun kesinlikle barışçıl bir şekilde ve görüşmeler yoluyla çözülmesini savunmaktadır.[101] Başbakan Erdoğan'ın özetlediği Türkiye'nin Kuzey Kore politikası, Güney Kore'nin mevcut Kuzey Kore politikasıyla paralellik göstermektedir. Seul de son dönemde Pyongyang'ın dünyaya açılarak değişim sürecine girmesini ve nükleer silah sorununun ABD'nin istediği gibi gerekirse şiddet kullanarak değil, müzakereler yoluyla çözülmesini istemektedir. Nitekim Türkiye Kuzey Kore'nin Temmuz 2006'da gerçekleştirdiği balistik füze denemelerini resmen kınamıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada "Kuzey Kore'nin komşularının güvenlikleri dikkate alınmadan yaptığı bu denemelerin bölgesel barış için yürütülen çabalara katkı sağlamadığı açıktır" denmiştir.[102]

İki ülke halkının birbirine bakışı hakkında ise elimizde yeterince veri bulunmamaktadır. Türkiye'de Türk halkının bugünkü Kuzey Kore toplumuna bakışıyla ilgili bir araştırma hiç yapılmamıştır. Aynı şekilde Kuzey Kore halkının Türklere bakışıyla ilgili sağlıklı verilere ulaşmak son derece zor gözükmektedir. Bugün dünyanın en kapalı rejimi unvanına sahip Kuzey Kore'yi çok az sayıda yabancı sıkı bir rehberlik eşliğinde ziyaret edebilmektedir.[103] Kore Savaşı'nda Türk askerleriyle savaşmış Kuzey Koreli eski askerlerle yapılmış bir mülakat, bu konuda bize az da olsa bir fikir vermektedir. Kuzey Koreliler, hiç tanımadıkları ve bir düşmanlık beslemedikleri Türklerin 9 bin km öteden gelip kendileriyle savaşmalarını oldukça anlaşılmaz bulmaktadır.[104] Bu mülakatın genelinden Kuzey Korelilerin

---

[99] "Türkiye Kuzey Kore İle İlişkilerini Normalleştirecek", *Hürriyet*, 25 Haziran 2001.

[100] "Türkiye-Kuzey Kore Arasında İlk Resmi Anlaşma…", *Zaman*, 12 Kasım 2004.

[101] Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 'The Korea Herald: Kuzey Kore Krizi Görüşmeler Yoluyla Çözülmeli", 11 Şubat 2004, http://byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ /DISBASIN/2004/02/11*02*04.HTM, Erişim:21.07.2005

[102] Nuraniye Hidayet Ekrem, "Kuzey Kore Meydan Okuyor", *TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi*, 18 Temmuz 2006, http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=578&sayfa=14, Erişim: 26.04.2007.

[103] Gürsel Göncü, "Gizli Ülke: Kuzey Kore", *Atlas*, Sayı:112, Temmuz 2002, s. 52.

[104] Gürsel Göncü, "Amerikalılar Kaçarken Sizinkiler Ölüyordu", *Atlas*, Sayı:113, Ağustos 2002, ss. 114-115.

Kore Savaşı'nda kendilerine karşı savaşmış Türklere karşı özel bir düşmanlık beslemedikleri anlaşılmaktadır.

Diğer Doğu Asya ülkelerinin aksine Türkiye-Kuzey Kore iktisadi ilişkileri ihmal edilebilir bir boyuttadır. Bunun iki temel sebebi bulunmaktadır. Öncelikle Türkiye ve Kuzey Kore arasındaki siyasi ilişkilerin kopuk olmasının ikili ticari ilişkilerin gelişmesini engellemesidir. İkinci bir sebebi ise Kuzey Kore ekonomisinin Japonya, Güney Kore ve Çin ile kıyaslanamayacak oranda küçük ve az gelişmiş olmasıdır. Bu yüzden Türkiye ve Kuzey Kore arasında ticaret ve iktisadi işbirliği zemini yeterince oluşmamaktadır.

Türkiye'nin Kuzey Kore ile ticaret hacmi en yüksek 2000 yılında 11,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılında Türkiye'nin Kuzey Kore'yle toplam ticareti 6,614 milyon dolar iken, bunun 5,276 milyon dolarını Kuzey Kore'den yapılan ithalât oluşturmaktadır. [105] Tıpkı diğer Kuzeydoğu Asya ülkeleri gibi Kuzey Kore de Türkiye ile ikili ticaretten kazançlı çıkmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'nin Kuzey Kore ile olan ticaretinde ön plana çıkan özellik yıllara göre büyük dalgalanmaların olmasıdır.

Türkiye-Kuzey Kore ilişkilerinin Pyongyang'ın mevcut siyasi ve ekonomik durumu gözönüne alınarak çok daha fazla gelişmesi beklenmemelidir. Bu süreçte en olumlu gelişme Türkiye ve Kuzey Kore'nin karşılıklı olarak birbirlerinin başkentlerinde diplomatik temsilcilik açmak olacaktır.

SONUÇ

1990'larda Soğuk Savaş'ın bitmesi ve beraberinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye'deki Doğu algısı değişmeye başlamıştır. Artık Doğu kavramı ne komünist dünyayı ne de geri kalmış bir coğrafyayı temsil etmektedir. Günümüzde Doğu kavramı artık bazen Avrasya'yı, bazen Asya'yı, bazen İslam dünyasını ve bazen de bunların hepsini temsil eder hale gelmiştir. Artık Doğu terimi yeni ekonomik fırsatları ve siyasi açılımları ifade etmektedir. Ankara'nın 1990'larda yeni bağımsız olmuş Türk cumhuriyetlerine yönelik heyecanlı açılım politikası bu çerçevede açıklanabilir.

Asya ve özellikle de Doğu Asya, Türkiye açısından önem verilmesi gereken bölgeler arasında yerini almıştır. Dünyanın en büyük ve dinamik ekonomilerinin yer aldığı bu bölge kaçınılmaz olarak Türkiye'nin ilgi alanına girmiştir. Kuzeydoğu Asya ülkeleri ise özellikle Türkiye'nin ekonomisine yaptığı etki dolayısıyla Ankara'nın yakından takip ettiği bir bölge haline gelmiştir. Japonya, Çin ve Güney Kore artık Türkiye'nin en büyük ticari ortakları arasında yer almaktadır.

---

[105] T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2004 Yılı Türkiye-Kuzey Kore İhracat ve İthalât Verileri.

Özellikle Japonya ve Güney Kore, hiçbir siyasi pürüzle karşılaşmaksızın Türkiye'nin her türlü işbirliğine girebileceği ülkeler arasında yer almaktadır. Çin'le Türkiye arasında da çok yoğun ticari ilişkiler olmakla birlikte, Doğu Türkistan sorunu ve Orta Asya'ya yönelik farklı politikalar yüzünden iki ülke arasında siyasi riskler mevcuttur. Burada karşılıklı güvenin artırılması, özellikle de Pekin'in Ankara'dan daha az şüphe eder hale gelmesinin yollarının araştırılması önem kazanmaktadır. Kuzey Kore ile ikili ilişkiler tamamen normalleşse bile Pyongyang, Ankara açısından ihmal edilebilir bir ülke olarak kalacaktır. Kuzey Kore'nin sınırlı ekonomik potansiyeli Türkiye'yle yoğun ilişkiler geliştirmesinin önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir.

Genel olarak Asya ülkelerinin dünya ekonomisi ve siyasetindeki ağırlıkları hızla artmaktadır. ABD ve AB bile Asya politikalarına ağırlık vermeye başlamışlardır. Her bölgeyle dengeli ilişkiler geliştirmek Türkiye'nin dış politika açılımlarını da çeşitlendirecektir. Bu noktada Asya ülkeleri Türkiye açısından ABD ve AB'nin alternatifi değil dengeleyicisi olacaktır. Bu noktada Türkiye'nin acilen kendisine ait genel bir Asya açılım stratejisi belirlemesi ve bunu bölgeler ve ülkeler bazında uygulaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Anat, Hacı Yakup, *Hayatım ve Mücadelem*, Hazırlayan: Soner Yalçın, (Ankara: Özkan Matbaacılık, 2003), ss. 191–196.

Arıboğan, Deniz Ülke, "Opening the Closed Window to the East; Turkey's Relations with East Asian Countries", İdris Bal (der.), Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era, (Boca Raton: BrownWalker Press, 2004), s. 402.

Bakır, Abdullah, *Doğu Türkistan Milli İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra*, (İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, 2005), ss. 103–104.

Baskın, Oran, *Türk Dış politikası I (1919–1980)*, Baskın Oran (der.), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), ss. 494–498.

Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, "The Korea Herald: Kuzey Kore Krizi Görüşmeler Yoluyla Çözülmeli", 11 Şubat 2004, http://byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2004/02/11 *02*04.HTM, Erişim:21.07.2005.

"Başbakanlık'tan Gizli Doğu Türkistan Genelgesi", *Hürriyet*, 4 Şubat 1999.

Bey, Adil Hikmet, *Asya'da Beş Türk*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998), ss. 440–445.

"China signs 19 purchase contracts with Turkey", *People's Daily*, 29 November 2008.

"CIA'nın Kızıl Elması", *Aydınlık*, 27 Ekim 1996, s. 5.

"Çin: Türkiye Bizi 'Günah Keçisi' Yapmak İstiyor", *Hürriyet*, 18 Temmuz 2005.

"Çin'de CIA Kışkırtması", *Aydınlık*, 16 Şubat 1997, ss. 8–9.

"Çin'e 44 Tekstil Dalında Kota Uygulanacak", *Zaman*, 25 Aralık 2006.

"Çin'le 'Uzay'da İşbirliği", *Milliyet*, 5 Nisan 2005.

"Çin'le Gündem, Uygurlar", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 2000.

Çolakoğlu, Selçuk, *Kuzeydoğu Asya Bölge Sisteminde Kuzey ve Güney Kore: Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991–2001)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003, ss. 3–4.

Çolakoğlu, Selçuk, "Issues of Eastern Turkestan and Turkey", *Journal of the Korean-Turkish Academic Society*, Cilt: 2, 1998/99, s. 122.

Çolakoğlu, Selçuk, "Teokijijinddai Boyeojun Bounjeongşin İnsangjeog (Türkiye Depreminde Gösterilen Yardımseverlik Etkileyiciydi)", Hankook İlbo Gazetesi, 3 Nisan 2000.

Çolakoğlu, Selçuk, "Türkiye'nin Çin Politikası ve Uygurlar (1991–2001)", Türk Sosyal Bilimler Derneği, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 23 Kasım 2001.

Çolakoğlu, Selçuk, "Türkiye'nin Doğu Asya Politikası", *Demokrasi Platformu*, Yıl: 1, Sayı: 4, Güz 2005, s. 204.

Doğan, İbrahim, "Kore'ye İslam'ı Türk Askeri Götürdü", *Aksiyon*, 9 Ağustos 2004, ss. 25–26.

Doğu Türkistan, "Yayın Propaganda Faaliyetleri", Yıl: 16, Sayı: 176, 1996, s. 28.

Dündar, Ali Merthan, *Pansislâmizm'den Büyük Asyacılığa: Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat), 2006, ss. 112–122.

Dündar, Ali Merthan, "Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde Bulunan Kore İle İlgili Belgeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Asya-Pasifik Çalışmaları Türkiye Yıllığı*, Cilt:2, 2007, s. 66.

Eastern Turkestan Information Bulletin, "China Pressures Turkey on Isa Yusuf Alptekin Park", Vol.6, No.1-2, June, http://www.geocities.com /CapitolHill/1730/etib6_1.html#2, Erişim: 18.11.1998.

Eastern Turkestan Information Bulletin, "Isa Yusuf Alptekin Meets Turkish Prime Minister and Party Leaders", Cilt: 1, Sayı: 4, Kasım 1991, http://www.geocities.com/CapitolHill/1730/etib1_4.html#2, Erişim: 18.11.1998.

Eastern Turkestan Information Bulletin, "Isa Yusuf Alptekin Received by Turkish President", Cilt: 2, Sayı: 2, March, http://www.geocities.com /CapitolHill/1730/etib2_2.html#6, Erişim: 18.11.1998.

Eastern Turkestan Information Bulletin, "Istanbul Names Park for Isa Yusuf Alptekin", Vol.5, No.4, August, http://www.geocities.com/Capit olHill/1730/etib5_4.html#4, Erişim: 18.11.1998.

Eastern Turkestan Information Bulletin, "Turkey's Turkish Policy Critisized", Vol.5, No.2, December, http://www.geocities.com/Capitol Hill/1730/etib2_6.html#5, Erişim: 18.11.1998.

Ekrem, Nuraniye Hidayet, *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950–2000)*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2003), s. 181.

Ekrem, Nuraniye Hidayet, "Kuzey Kore Meydan Okuyor", TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, 18 Temmuz 2006, http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=578&sayfa=14, Erişim:26.04 .2007.

Esenbel, Selçuk, "Gelecek Yüzyılda Japonya ve Türkiye", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 2, Yaz 1999, s. 134.

Gibney, Frank, "The Pacific Century: America and Asia in a Changing World", (New York: Charles Scribner's Sons, 1992), ss. 50–55.

Gladney, D. C., "Rumblings from the Uyghur", *Current History*, September 1997, ss. 288-290.

Göncü, Gürsel, "Gizli Ülke: Kuzey Kore", *Atlas*, Sayı:112, Temmuz 2002, s.52.

Göncü, Gürsel, "Amerikalılar Kaçarken Sizinkiler Ölüyordu", *Atlas*, Sayı:113, Ağustos 2002, ss.114-115.

"Güney Kore ile CASA İşbirliği", *Milliyet*, 4 Haziran 2001.

"Kürdistan Tankeri G. Kore'ye İade Ediliyor", *Hürriyet*, 13 Nisan 2007.

İlkorur, Korkmaz, "Koizumi'nin Ziyareti", *Radikal*, 12 Ocak 2006.

Karaalioğlu, Mustafa, "Güney Kore'de Dostluk Rüzgarı", *Yeni Şafak*, 10 Şubat 2004.

Kim, Chong-Ui, "Islam", Seung-Yong Yun (der.), *Religious Culture in Korea*, (Seoul: Hollym, 1996), s. 100.

Küçükkaya, İsmail, "Yasak Kentte Bir Yasaklı Lider", *Akşam*, 17 Ocak 2003.

Lee, Hee-Chul, Siyasi, Ekonomik, Askeri ve Kültürel Açıdan Türkiye-Kore İlişkileri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994, ss.26–29.

Lee, Hee-Chul, "Han-Toki Sugyo 50junyeon(1957–2007)gwa Gonggwan Geseol Chogi Wegyo (Kore-Türkiye İlişkilerinin 50. Yıldönümü)", Wegyo, sayı:81, Mayıs 2007, s.112.

Lee, Hee-Soo, *İslâm ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması: Kore'de İslâmiyet'in Yayılması ve Kültürel Tesirleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), s. 268.

Lee, Hee-Soo, "Güney Kore ve Türkiye Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler", Atilla Sandıklı vd. (der.), *Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler*, (İstanbul: TASAM Yayınları), s. 336.

Lee, Suna, "Gül'ün Japonya Ziyareti veTürkiye-Japonya İlişkileri", http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2241&kat2=2, Erişim:6.6.2008.

"Mehmet Ali Şahin'le Röportaj", *Çin Uluslararası Radyosu*, 12 Nisan 2007, http://turkish.cri.cn/1/2007/04/12/1@70020.htm, Erişim: 12.04.2007.

Ministry of Foreign Affairs of Japan, "Visit to Japan by Prime Minister Recep Tayyip Erdogan of the Republic of Turkey (Evaluation and Overview)", 16 April 2004, http://www.mofa.go.jp/region/middle_e/tur key/pmv0404.html, Erişim:23.07.2005.

Ministry of Foreign Affairs of Japan, "Japan-Turkey Relations", June 2005, http://www.mofa.go.jp/region/middle_e/turkey/index.html, Erişim:23.07.2005.

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, "Turkey", 25.08.2003, http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjb/zzjg/xybfs/gjlb/2898/default.htm, Erişim: 24.04.2007.

Mütercimler, Erol, "Japon Mucizesi ve Türkiye'ye Modellik Gerçeği", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 2, Yaz 1999, s. 21.

Ozawa, Junichi, "Japonya'nın Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri", Atilla sandıklı vd. (der.), *Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler*, (İstanbul: TASAM Yayınları), s. 276.

Öztürk, İbrahim, "Yeni Yüzyılda Türkiye-Japonya İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 9, Sayı: 3, Sonbahar 2003, s. 105.

Öztürk, Saygı, "Esrarengiz Kargoda Kürdistan Şoku", *Hürriyet*, 5 Nisan 2007.

"Sizin Sayenizde Dünyanın 10. Büyük Ekonomisi Olduk", *Radikal*, 17 Nisan 2005.

"Türkiye'ye Türkistan Uyarısı", *Radikal*, 2 Mayıs 1998.

Roh Moo-Hyun Detongryeong Cheongsangwegy'onyeon (Cumhurbaşkanı Roh Moo-Hyun'ın Zirve Diplomasisi 2. Yıl) 2003–2004, "Toki Çongri Banghan (Türkiye Başbakanının Ziyareti)", Korean Government Information Agency, (Seul: 2005), s. 54.

Ruizhuang, Zhang, "Çin Ekonomisi: Genel Bakış", Atilla Sandıklı vd. (der.), *Türkiye ve Asya Ülkeleri: Siyasi ve Ekonomik İlişkiler*, (İstanbul: TASAM Yayınları), s. 266.

Ruscuklu, Bülent, *Kore Savaşı*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005).

"Bu Kadarını da Beklemiyordum", *Sabah*, 20 Nisan 2000.

Sandıklı, Atilla ve Güllü, İlhan (der.), *Geleceğin Süper Gücü Çin*, (İstanbul: TASAM Yayınları, 2005).

Şahin, F. Şayan Ulusan, *Türk-Japon İlişkileri (1876–1908)*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001), s. 254.

"Toikidobgi Sangatabdo Naseodda (Türkiye'ye Yardım Dağ Oldu)", *Donga İlbo Gazetesi*, 31 Ağustos 1999.

"Top Political Advisor: China attaches importance to co-op with Turkey", *People's Daily*, 28 November 2008.

"Turkey Ties Pushed", *The Japan Times*, 7 Haziran 2008.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolge

ler/DoguAsyavePasifik/CHC/Turkiye_Cin_Halk_Cumhuriyeti_Ekonomik.htm, Erişim: 21.07.2005.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/CHC/CHC.htm, Erişim: 21.07.2005.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Güney Kore Ekonomik İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/GKore/GüneyKore_Ekonomik.htm, Erişim:21.07.2005.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Güney Kore Siyasi İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/GKore/GKORE.htm, Erişim: 21.07.2005.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Japonya Ekonomik İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/Japonya/Japonya_Ekonomik.htm, Erişim: 21.07.2005.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Japonya Siyasi İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAsyavePasifik/Japonya/JAPONYA.htm, Erişim:21.07.2005.

"Türkiye-Kuzey Kore Arasında İlk Resmi Anlaşma…", *Zaman*, 12 Kasım 2004.

"Türkiye Kuzey Kore İle İlişkilerini Normalleştirecek", *Hürriyet*, 25 Haziran 2001.

"Türkiye ve Çin Füze Üretecek", *Hürriyet*, 20 Aralık 1996.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2004 Yılı Türkiye-Kuzey Kore İhracat ve İthalât Verileri.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı 2004 Verileri.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı 2005 Verileri.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı 2006 Verileri.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı.

Yavuz, Mustafa, "Güney Kore Ülke Profili", *İGEME*, 2007, s. 14.

Yılmaz, Yasin, "Güney Kore Başbakanı İstanbul'da", *Yeni Şafak*, 2 Aralık 2008.

2.8.

İNİŞ-ÇIKIŞLARIYLA TÜRKEYİ'NİN TÜRK DÜNYASI POLİTİKASI

Mehmet Seyfettin EROL[*]

GİRİŞ

Türkiye ile Türk dünyası arasındaki güçlü bir ilişkinin, gerek 19. ve 20. yüzyıllarda ve gerekse de 21. yüzyıldaki tüm uluslararası siyasi dengeleri etkileyebilen bir potansiyel taşıdığı aşikârdır.[1] Bu çerçevede, Kafkasya-Orta Asya, Türkiye'nin derinlemesine bir Asya stratejisi oluşturmasının da anahtarı konumundadır.[2] Bütün jeopolitik veriler özellikle Orta Asya'nın evrensel dengeler üzerindeki belirleyici özelliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, 1990'lı yılların başından itibaren Türk dış politikasında yerini alan Orta Asya ve Kafkasya, inişli-çıkışlı seyri ve küresel güç mücadelesindeki yeriyle gündemdeki yerini korumaya devam etmektedir. Bu bağlamda Kafkasya'dan Orta Asya bölgesine uzanan geniş bir coğrafyada Ankara'nın izlemiş olduğu siyaset bir taraftan başarı ve başarısızlık ikileminde tartışılırken, diğer taraftan da son dönem proaktif dış politika arayışında tekrar öncelikli olarak ön plana çıkmaya başlamış durumdadır. Nitekim Türkiye'nin son dönemde Türk dünyasına dönük olan ilgisi, gerek Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün gerekse de Başbakan Erdoğan'ın eylem ve söylemlerinde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Neredeyse son yedi yıldır ihmal edilen ve Türk dış politikasının ücra köşelerinden birini oluşturmaya başlayan bu bölgeye dönük ilgi, açıkçası başta Washington ve Moskova olmak üzere, ilgili birçok başkentin dikkatini fazlasıyla çekmektedir. Dikkati çekmekten öte bir merak ve endişe halinin bu başkentlerde hâkim olduğunu söylemek daha yerinde olacaktır. Diğer taraftan Ankara'nın bölgeye dönük yeni stratejisini, diğer bir ifadeyle yol haritasını oluşturma

---

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi.

1 Büyük ölçekli bir Avrasya stratejisi ile Orta Asya'ya yönelik dış politika arasında kurulacak tutarlı ve uzun dönemli bir ilişki Türkiye'nin küresel etkinliği için önemli bir alt yapı oluşturacaktır. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), s. 499.

2 Ahmet Davutoğlu, 2001, s. 499.

noktasında halen "beyin egzersizlerini" devam ettirdiğini ve bir takım yanlışlarda ısrar edildiğini de burada üzülerek belirtmek gerekmektedir. Bu yazıda, geçmişten günümüze Türkiye-Türk dünyası ilişkileri ana hatlarıyla ortaya konulmak-ta, Türkiye'nin izlediği politikadaki temel bir takım yanlışlar ifade edilmeye çalışılmakta ve nasıl bir yol izlenmesi gerekliliği ile ilgili öneriler sunulmaktadır.

SSCB Sonrası Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri

Burada, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası Kafkasya-Orta Asya politikalarını ele alırken anlamlı bir dönemsel ayrıma gitmek mümkündür. Değişim sürecini kapsayan 1989-1991 döneminde Türkiye henüz belirsizliğini koruyan ve nereye gideceği pek de kestirilemeyen, Sovyet cumhuriyetlerindeki milliyetçi hareketlerden genelde uzak kalmayı tercih etmiş ve geleneksel dış politikası çerçevesinde ilişkilerini Moskova merkezli yürütmüştür. Nitekim, kamuoyunun bir kesiminin Azerilere aktif destek verme konusundaki yoğun baskılarına rağmen, Türkiye Sovyet askerlerinin Ocak 1990 Bakü'de Azerbaycan Halk Cephesi taraftarlarını güç kullanarak bastırmasına sessiz kalmayı tercih etti. Öte yandan Orta Asya-Kafkas halkları, Gorbaçov'un bağlı cumhuriyetlere dış politikaların-da sınırlı özgürlük tanıması çerçevesinde 1988'den itibaren kendi geleceklerini, kuruluşlarını ve devlet amblemlerini seçme hakkı elde etmenin de ötesinde 1990'ın ikinci yarısında birer birer "egemenliklerini" ilan edince, Türkiye de ilgisini yavaş yavaş merkezden cumhuriyetlere kaydırmaya başladı. Pratikte Gorbaçov'un reformları cumhuriyetlere merkezden bağımsız politikalar izleme hakkı vermediyse de bu, temsil düzeyi düşük tutulan delegasyonların birer birer Türkiye'yi ziyaret etmelerine ve özellikle kültür, bilim, iletişim, sağlık ve ekonomi alanında işbirliği arayışına girmelerine engel olmadı.[3]

SSCB'nin feshi ve Orta Asya-Kafkas ülkelerinin ardı ardına bağımsızlıklarını ilan etmelerini takip eden 1991-1993 döneminde ise Türkiye bu devletleri tanıyan ilk devlet olarak bölgede model ve lider olma çabaları sergileyerek Rusya Federasyonu'nu göz ardı eden, hatta bölgedeki Rus etkisini kırmaya yönelik aktif bir politika izlemiştir. Orta Asya ve Kafkaslar, Rusya ve İran'ın göz ardı edilmesi pahasına da olsa, stratejik nedenlerden dolayı Türkiye'nin mevcut gücünü ve etkisini pekiştirdiği bir ortam haline gelmeye başlamış ve ilk günlerden itibaren söz konusu bölge Türkiye'nin milli çıkarları açısından önemli bir yer tutmuştur.[4] Bu çerçevede,

---

3 Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, der., Baskın Oran, Cilt: II, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 372.

4 Gareth Winrow, "Türkiye, Orta Asya'da Bağımsızlığını Yeni Kazanmış Devletler ve Trans-Kafkasya", der. Barry Rubin, Kemal Kirişçi, *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002), s. 262; Kafkasya özellikle dört nedenden ötürü jeopolitik açıdan önem taşımaktadır: 1. Jeostratejik anlamda Orta Asya'ya giriş kapısıdır; 2. Orta Asya bakımında bölge, dosdoğru Batı pazarlarına açılan bir geçittir; 3. Orta Asya ile

Özal, Ermeni-Azeri probleminin artık "Karabağ" meselesi olmaktan çıkıp, Ermenistan'ın "Büyük Ermenistan Hayali" haline geldiğini belirterek, Türkiye'nin askeri önlemler alması gerektiğini ifade edecektir.[5]

Kafkaslar, Türkiye için vazgeçilmeyecek derecede bir öneme sahip olup, bu bölgede cereyan eden olaylar, Türkiye ve Türk dünyasını doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Kuşkusuz, Kafkasya, Türkiye ile Orta Asya arasında bir geçiş köprüsü durumunda olup, Anadolu coğrafyasının bir uzantısı ve tamamlayıcısıdır. Türkiye'nin jeostratejik ufku, stratejik ilgi alanıdır. Güvenliğimiz, ekonomik geleceğimiz, Türk dünyasına yönelik politikalarımız, Balkanlar ve Ortadoğu kadar Kafkasya ile de doğrudan ilintilidir. Dolayısıyla, bölgenin istikrarı ve güvenliği Türkiye açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında hala halledilememiş olan meseleler Türk dış politikasının da gündemini oluşturmaktadır.[6] Burada altı çizilmesi gereken bir husus da, Azerbaycan'ın bu üç devlet arasında en büyük devlet olmasına karşın, bölgede güvenlik ve istikrarı sağlayacak yeterli bir güce sahip olmamasıdır.[7] Bu durum ise, bölgede başta Rusya, Batı ve İran'ın Kafkasya'yı dünyanın sıcak bir bölgesi haline getirmesine zemin hazırlamaya devam etmektedir. Bu noktada, hem tarihte hem de günümüzde dünyanın en sıcak ve hareketli bölgeleri ile çevrili olan Türkiye'nin varlığı ve güvenliği, bu bölgede de kendisi için olduğu kadar bölge ve dünya barışı için daha da bir önem arz etmektedir.[8] Bunun için de, Türkiye'nin kendisi açısından büyük bir önem taşıyan Kafkasya'da, bölgenin çok karışık olan nüfus ve siyasi dengelerine uygun strateji ve taktikler belirlemesi ve uygulamaya koyması gerekmektedir. Hiç şüphesiz Orta Asya'da ani bir karışıklığın dalgalarının coğrafi, tarihi ve kültürel nedenler yüzünden Rusya'yı,

---

birlikte ele alındığında bölge önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir; 4. Bir Ortadoğu devleti olma niteliğini kaybeden Rusya açısından, Akdeniz ve Basra Körfezi'ne uzanan jeopolitik bağlantı hattıdır. Bölgede bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletlerin yaşam mücadeleleri ve Batı ile işbirliği arayışları, bu stratejik hattın, uzun bir süre sonra tekrar kullanımını gündeme getirmektedir. Bu konuda en büyük engel, eski çıkarlarını kaybetmek istemeyen Rusya, sınır anlaşmazlıkları olan yeni cumhuriyetler, "self-determinasyon" arayışında olan halklar ve bunların kendi aralarındaki etkileşimidir. Ayrıca, bu bölgede Rusya, Orta Asya'ya oranla daha sert davranmakta, askeri yaptırımlara ve son Rusya-Gürcistan savaşı (08.08.2008) örneğinde görüldüğü üzere işgallere varan uygulamalara girişmektedir. Bölgede yaşanan Abhazya, Çeçenistan ve Karabağ sorunları bizzat Rusya tarafından yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla, Nesib Nesibli'nin ifadesiyle, "Kafkasya'nın coğrafyası değişmez olsa da, jeopolitiği hızla değişmektedir." Haleddin İbrahimli, 2001, s. x.; Kafkasya'nın coğrafi konumu ve jeopolitik önemi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Savaş Yanar, *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002), ss. 20–28.

5 Tayfun Atmaca, *Yirminci Yüzyıl sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasebetleri (1993–1998)*, (Ankara: Şafak Matbaası, 1999), s. 190.

6 Bkz. Ali Murat Köknar, "Turkey and the Caucasus: Security and Military Challenges, *Contemporary Issues in Turkey's Foreign Relations: Dangerous Neighborhood*, der. Michael S. Radu, New Bruswick-Londra, Transaction Publishers, 2003, s. 91–121.

7 Haleddin İbrahimli, 2001, s. 1.

8 Mehmet Karagöz, "Tehdidi Davet Eden Coğrafya Ya da Türkiye", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, s. 610.

Çin'i, Hindistan'ı, Pakistan'ı, Afganistan'ı, İran'ı, Türkiye'yi, Ortadoğu'yu ve hatta ABD ve Avrupa'yı etkileme potansiyeli vardır. Öte yandan bu bölgede devletlerin hâkimiyet kavgasında ekonomik, sosyo-kültürel ve dini faktörler de önemli roller oynayacaklardır.

1991'in başında Cumhurbaşkanı Özal ile politik, ekonomik ve kültürel bağlar kurma müzakereleri başlamış ve Süleyman Demirel ile de devam etmiştir. Mart 1991'de Cumhurbaşkanı Özal Azerbaycan ve Kazakistan'a resmi ziyaretlerde bulundu. 1991 sonbaharında eski SSCB'nin Türk Cumhuriyetlerinin devlet başkanlarına ev sahipliği yaptı. Cumhuriyetlerin liderleri bölgede Türkiye'nin katılımını cesaretlendiriyorlardı. Başta Cumhurbaşkanı Turgut Özal, daha sonra Demirel olmak üzere Türk liderleri de Türk devletleri için Türk modelinin geçerliliğini vurguluyor-lardı.[9] Dolayısıyla 1991'in sonu geldiğinde artık Moskova merkezli politikasını tamamen terk ederek Sovyet-ardılı devletlerle aktif ilişkiler geliştirme programına bütün hızıyla geçmiş bir Türkiye söz konusudur. Bu çerçevede, peşpeşe Türkiye'yi ziyaret eden Türk cumhuriyetlerin liderlerine destek ve yardım sözleri verilerek, çok sayıda ikili anlaşma imzalanmıştır. Demirel'in ifadesiyle, "kendine özgü kültürel, coğrafi ve tarihsel konumuyla yeni oluşan politik ve iktisadi yapının (yani Avrasya'nın) tam merkezinde yer alan" Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası sorumlulukları artmıştı ve Türkiye artık bunların gereklerini yerine getirmekten kaçınamazdı. Demirel'in "Türkiye'nin sorumluluk-ları"ndan kastı, yeni bağımsızlıklarını kazanmış bölge devletlerinin dünyayla bağlantı kurmalarında Türkiye'nin aktif bir rol oynaması ve onlara kimliklerini ararken yardımcı olması gerektiğiydi. Türkiye'nin algıladığıyla şekliyle bu aktif-dinamik rol Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) çerçevesinde karşılıklı fayda esasına göre çalışarak bölgenin istikrarına ve dolayısıyla dünya barışı ve dengesine katkıda bulunmak ve aynı zamanda bu devletlere dış dünyayla ilişki kurmalarında yardımcı olma çabalarını kapsıyordu.[10] Ayrıca, Türk hükümetinin anladığı anlamda Türkiye'nin sorumlulukları bu cumhuriyetleri uluslararası toplumun saygıdeğer birer üyeleri olmaya hazırlamayı da içermekteydi. Bu nedenle, Türkiye daha en baştan, bu devletleri tanıyan ilk devlet olurken, yeni bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerle ilişkilerini yönlendireceğini umduğu çeşitli prensipleri içeren bir listeyle ortaya çıktı.

1992 senesi itibarıyla Orta Asya cumhuriyetleri artık önemli uluslararası kuruluşlara üye olmuş ve uluslar arası sahada tanınmış devletler olarak gelişiyorlardı. Bu tarihten itibaren Orta Asya ülkeleri için Türkiye'nin

---

[9] Martha Brill Olcott, *Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy and Regional Security*, (Washington D.C.: The United States Institute of Peace Pres, 1996), s. 25-26. Daha detaylı bilgi için bkz. Gül Turan, İlter Turan, "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, (İstanbul: Der Yayınları, 2001), s. 411.

[10] Aydın, a.g.e., s. 381.

sunabileceği maddi ve teknik yardımın limitlerini tahmin edebilme ve Türkiye'ye bağlanmak yerine başka güçlerle temas etmek cihetine gitmek ihtimalinin kazançlarını hesaplamaya girişmişlerdir. Ancak taraf ülkeler ilişkilerini sürdürmek niyetini göstermek babından resmi adımları atmaya devam etmekte beis görmemişlerdir.[11]

Türkiye 1992 ortalarında siyasî, iktisadi, kültürel, askerî ve mali alanlarda bölgede etkili olabilmek ve liderliğe oynayabilmek amacıyla ciddi adımlar attı. Fakat büyük fırsatlar yanı sıra, bölgenin Türkiye'ye orta ve uzun vadede ciddi tehlikeler ve handikaplar sunduğu da açık, ancak göz ardı edilen bir gerçekti ve bir süre sonra "Türkiye modeli" hakkında şüpheler ortaya çıkmaya başladı; bu fikri eleştirenler böyle bir modelin olmadığını, ya da olsa bile, bunun imrenilecek bir model olmadığını öne sürdüler. Türkiye'nin iç sorunlarına ve modelini başka ülkelere ihraç edemeyeceğine ya da dayatamayacağına dikkat çektiler. Kimileriyse, bunun tam tersine, Türkiye'nin "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" Türk halklar ve Müslüman nüfus için bir "büyük ağabey" olması fikrini savundu. Dolayısıyla, Orta Asya cumhuriyetleriyle ilişkilerden beklenen büyük umutlar, ilk liderler zirvesinde yaşanan başarısızlığın ardından mecburen gözden geçirildi. Türkiye'de yöneticiler Orta Asya liderlerinin Türkiye ile ilişkilerini geliştirme arzularına rağmen Rusya ile ilişkilerini bozmayı istemediklerini ve kendilerine destek sağlayabilecek diğer devletlerle de ilişkilerini geliştirmeyi arzuladıklarını ancak bu zirveden sonra anladılar.[12] Bu şartlarda, Türkiye'nin yeni bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinin ekonomik ve siyasi yeniden yapılanmaları için önerdiği "Türk(iye) Modeli" fazla yüzeysel kalıyordu ve nitekim Orta Asya devletleri "Türk modeli"ni benimsemediler.[13]

Bu noktada Türkiye ile Türk cumhuriyetlerine yönelik on yıllık siyaset deneyimi sırasında öncelikle Türkiye'nin bölgeye yönelik hedefleri konusunda gerek resmi makamlar nezdinde gerekse kamuoyunda kavram kargaşası yaşandığını kabul etmek gerekir.[14] Nitekim dış politika konularında genellikle dikkatli olan Demirel'in, Şubat 1992'de SSCB'nin çökmesiyle "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" uzanan dev bir Türk dünyasının kurulmakta olduğunu ilan etmesi, Sırp lider Radovan Karaziç'ten Rus yetkililere kadar geniş bir yelpazede, Türkiye'nin yeniden imparatorluk kurma peşinde olduğu yolunda suçlamalara neden olmuştur.

[11] Meryem Kırımlı, "Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Performansını Ölçme Problemleri", *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, der. E. Gürsoy-Naskali, E. Şahin, (Haarlem: Sota Yay., 2002), s. 641-642.

[12] Daha detaylı bilgi için bkz. Aydın, a.g.e., ss. 388–400.

[13] Eleştiriler için bkz. Mushahid Hussain, "ECO: Challenges and Opportunities in the 1990s", *Strategic Studies*, Cilt: XV, Sayı: 2, İslamabad, Kış 1992, s. 28.; İdris Bal, *Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics: The Rise and Fall of the 'Turkish Model'*, (Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2000), s. 135-196.

[14] Meryem Kırımlı, 2002, s. 637–638.

Nitekim Birinci Türk Zirvesi, Türkiye'nin büyük beklentilerine gölge düşürmüş ve bu büyük umutlar Ekim 1992'de Ankara'da ilk Türk zirvesi toplanıp da ortaya sadece belirsiz ifadelerden oluşan hafif içerikli bir deklarasyon çıktığında geçerliliklerini önemli ölçüde yitirmiştir.[15] Oysa Özal'ın planları arasında üyeler arası Türk Ortak Pazarı oluşturulması ile Türkî Ticaret ve Kalkınma Bankası kurma projesi vardı. Fakat Orta Asyalı liderler, kendilerine olan güvenin artması ile sadece Türk kaynaklı oluşumlarda yer almak istemediler. Bu devletlerin amaçları arasında Rusya ve İran'ın da aralarında bulunduğu diğer ülkelerin siyasi ve ekonomik desteğini almak vardı. Aynı şekilde Orta Asya ülkeleri, Türkiye ile olan ilişkilerlinin de kültürel, siyasal ve eğitsel alanlarda yoğunlaşmasını tercih ediyorlardı. Bu durum, Sovyetler Birliği yerine geçebilecek bir "büyük ağabey korkusu" sendromundan kaynaklanıyor-du.[16] Dolayısıyla, bu devletlerin ilk fırsatta ve daha işin başında, kendi milli kimliklerini oluşturmak ve geliştirmek amacıyla hareket ettiklerini görüyoruz.[17] Diğer taraftan, gerekli hazırlıklar yapılmadan alelacele toplanan ilk Türk Devletleri Liderler Zirvesi[18]'nin başarısızlığının ardından Türkiye bölgeye olan ilgisini kaybetmemiştir. Aksine, zirveyi Türkiye ile bu yeni cumhuriyetler arasında çeşitli düzeylerde gerçekleştirilen onlarca ziyaret takip etmiştir. Sonuçta bu zirveler, Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki entegrasyonun sağlanması yönünde önemli bir başlangıç adımı olması[19] ve Türkçe konuşan ülkelerin bir araya gelebildikleri en yüksek düzeyli forum olmaları bakımından Türk dış politikasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

---

15 Gareth M. Winrow, "Türkiye'nin Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası", *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, der. A. Makovsky, S. Sayarı, (İstanbul: Alfa Yay., 2002), s. 159.

16 Winrow, "Türkiye, Orta Asya'da Bağımsızlığını Yeni Kazanmış Devletler ve Trans-Kafkasya", s. 271. Oysa, bu devletlerin liderleri başlangıçta, Türkiye ile kurulabilecek bağlantılara sıcak bakıyorlar ve bu tutumlarını Türkiye'ye yaptıkları ziyaretlerle ve Türkiye'nin işbirliği tekliflerine verdikleri olumlu yanıtlarla gösteriyorlardı. G. Turan ve İ. Turan, a.g.e, s. 406. Bu durum, hiç kuşkusuz Türkiye'de soğuk bir duş etkisi yapmıştı.

17 Winrow, a.g.e., s. 272.

18 Zirve ilk olarak "Türk Zirvesi" adı ile gerçekleşti. Bu oluşumun adı daha sonra "Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi"ne, 1996'da ise, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi"ne dönüştü. Zirve, bölgesel entegrasyonların hız kazandığı bir dönemde, geniş bir coğrafyayı kapsayan tek platform olması açısından büyük önem taşımaktaydı. Ankara'nın ardından sırası ile İstanbul (1994), Bişkek (1995), Taşkent (1996), Astana (1998)'da toplandı. Müteakiben 2000'li yıllarda da bu toplantılara aralıklarla da olsa devam edilmiştir.

19 İlk Zirve'den son zirveye kadar Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nin başarısının önündeki temel engel ve sorunlar şu şekilde sıralanabilir: 1. Rusya ve Çin faktörü; 2. Orta Asya Cumhuriyetlerindeki radikal İslamcı ve ayrılıkçı hareketler; 3. Karabağ Sorunu; 4. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınması beklentisi; 5. Türkiye'nin sahip olduğu sınırlı ekonomik kaynaklar; 6. Zirve'nin hukuki temellere oturtulamaması; 7. Zirve'de tarafların sorumluluğunun ve mecburiyetlerinin önceden karara bağlanamaması; 8. Zirve'nin yürütme ve kontrol mekanizmalarının kurulamaması; 9. Kurumsallaşamama; 10. Türkiye'nin SSCB sonrası Orta Asya politikasını yürütürken, dikkatli hesap ve planlama yapmamaktan ve aceleci davranmaktan kaynaklanan hataları.

İktisadi ve ticari açıdan ilişkilere bakıldığında, her şeyden önce merkezden planlanan ekonomiden liberal ekonomiye geçiş sürecini yaşayan Yeni Türk Cumhuriyetlerinde, yeni siyasi rejimin ve ekonomik sistemin hızla yerleşmesine ve kalıcı bir nitelik kazanmasına destek verebilecek kurumlar ile yeni sistem için gereksinim duyulan bilgi, deneyim ve birikimin mevcut olmadığı görülmüştür. Bu nedenle, Sovyetlerin dağılması sonrası söz konusu eksikliği kapatmak amacı ile bu ülkelere yardım yapmak, ancak yoğun ve sürekli bir bilgi aktarması yolu ile sağlanabilmiştir. Türkiye de birikmiş tecrübesini aktarmak yoluyla Yeni Türk Cumhuriyetlerinin kalkınma sürecinde aktif bir rol alma tercih ve kararını vermiş ve bu kararını bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren uygulamaya geçirmiştir. Diğer taraftan, ikili ilişkilerde savunma-güvenlik konusu dışındaki ekonomik, kültürel vb. alanlar ile kardeş halklar arasındaki ilişkilerde yeterince başarılı olunamadığı görülmektedir. Özellikle ekonomik ilişkilerde istenilen düzey gerçekleşememiş ve sivil toplum kuruluşları, partiler, aydınlar, işadamları, meslek kuruluşları vb. örgütlenmeler arasındaki ilişkiler çok zayıf kalmıştır. Trans-Hazar projeleri bağlamında başlatılan çalışmalarda da halen istenilen sonuca ulaşılamadığı görülmektedir. Bu kapsamda, bölgedeki Rus etkinliği ve Rusya'nın Hazar sorununda oynadığı rol, Türkiye'nin bölgeye dönük projelerinin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır.[20]

Ayrıca, Türkiye ilk dönemde Orta Asya ülkelerinin karşılaştığı ekonomik sorunların ciddiyetini ve ihtiyaçları olan dış yardım miktarını ve bu ülkelerin Rusya ile SSCB döneminde yıllar içinde oluşmuş ticari bağımlılığın boyutlarını da doğru tespit edememiştir. Bu nedenle, siyasi alanda yaşanan hızlı gelişmeler kendisini ticari ve ekonomik ilişkilerde gösterememiştir. Yine bu dönemde pek de gerçekçi olmayan bir yaklaşımla Türkiye'ye gelen her devlet başkanına ya da Türkiye cumhurbaşkanı veya başbakanının ziyaret ettiği her ülkeye ekonomik yardım sözü verilmiş, fakat bunların toplamı kısa sürede Türkiye'nin olanaklarını fazlasıyla aştığından Türkiye bir sure sonar vaatlerinin hedefi haline gelmiş ve bölgedeki saygınlığı önemli ölçüde darbe almıştır.

Türkiye bölgeye dönük kültür ve eğitim alanlarında hem Kültür Bakanlığı ve hem de Milli Eğitim Bakanlığı üzerinden de projeler hazırlamış ve faaliyetlerde bulunmuşlardır.[21] Orta Asya ve Kafkasya ile Türkiye'nin

---

[20] Diğer taraftan enerji konusu Rusya ve Türkiye arasındaki tarihi rekabete güçlü bir jeopolitik ve ekonomik unsur katmıştır. Rusya Türkiye'yi Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde birincil rakip olarak görmeye başlamıştır. Bazı açılardan 19. yüzyılın "Büyük Oyun"u bu yeni jeopolitik bağlamda yeniden oynanmaya başlamıştır, siyasi nüfuzun göstergeleri olarak yeni oyunda demiryollarının yerini doğalgaz ve petrol hatları almıştır. F. Stephen Larrabee, "Türk Dış Politikası ve Güvenlik Politikası: Yeni Boyutlar, Yeni Güçlükler", *Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru*, çev. Işık Kuşçu, (Ankara: ASAM Yayınları, 2001), s. 29.

[21] Büşra Ersanlı, "Çok Boyutluluğu Yeniden Keşif: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle İşbirliği Arayışı", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, der. Alaeddin Yalçınkaya, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998), s. 228.

arasındaki kültürel ilişkiler devlet ve özel sektör vasıtasıyla eğitim, kültür, basın ve sanat alanlarında olmuştur. Devletten devlete ilişkiler Kültür Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Devlet Bakanlığı (TİKA), Milli Eğitim Bakanlığı, TRT Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Atatürk Dil Tarih Kültür Yüksek Kurumu, Yüksek Öğrenim Kurumu gibi kuruluşlarca yapılmıştır. Projelerin mali kaynağı; Genel bütçeden, Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinden, Başbakanlık Tanıtma Fonu'ndan, T.C. Bankaları ile Bakanlık bütçelerinden karşılanmıştır. Özel sektörde ise, kültürel ilişkiler; çeşitli vakıflar, araştırma merkezleri, dernekler ve yayın organlarınca sürdürülmüştür. Devlet sektöründe eğitim, iletişim ve kültürel hayatta etkileşim; okullaşma, yüksek öğretimde dayanışma, TRT Avrasya TV kanalı (daha sonra TRT Türk ve TRT Avaz adlarını alacaktır) eğitim de müfredat ortaklığı, TÜRKSOY (alfabe ve dil birliği, Türk kültürünün destan türünden kaynak eserlerinin üretilmesi, halklar ve uluslar arası toplu kültürel faaliyet) vasatlarında olmuştur. Kültür Bakanlığı da HAGEM, TÜRKSOY, Yayınlar Genel Müdürlüğü gibi kuruluşları vasıtasıyla girmiştir. Bu münasebetle sempozyum, festival ve sergi gibi ekinlikler düzenlemiş süreli ve süresiz yayınlar yapmıştır.[22]

AKDTY Kurumu bağlı kuruluşlarından Kültür Merkezi kanalı ile Türk Destanları, Türk Edebiyat Tarihi, Türk Kültür Kurultayları, Türk Tarih Kurumu, Türk Dünyası Ortak Tarih Projesi, Türk Dünyası ortak Arkeoloji Projesi, Türk Dil Kurumu, Alfabe Birliği, Dil Birliği, Atatürk Araştırma Merkezi Atatürkçü görüşleri bu coğrafyalara taşımak için, projeler üretip uygulamaya çalışmıştır. YÖK bu alandaki çalışmalarına Türk Dünyası Rektörler Birliği ve Türkiye Üniversiteleri ile ortak faaliyet gösteren Türk – Kırgız Manas Üniversitesi, Türk – Kazak Ahmet Yesevi Üniversitesi gibi Üniversiteler vasıtasıyla yürütmüştür. Bu münasebetle öğretim üyesi temin ve takası yapılmakta, tesis yaptırımları sağlanmakta, öğrencilerin burs, yurt ve denklik soruları ikmal edilmeğe çalışılmış, TİKA bu faaliyetlerin tümü ile ilişkili olmuştur.[23]

Öte yandan, her devletin ekonomik gelişimini sağlayabilmek için iyi eğitim görmüş uzmanlara ihtiyaç duyduğundan hareketle Türk cumhuriyetlerinden 10 bin Türk öğrencinin Türkiye'de eğitim ve öğretim görmeleri projesi harekete geçirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye 1991'den itibaren bölgeden gelen öğrenciler için geniş bir burs programı ("büyük öğrenci projesi") başlatmıştır. İlk etapta her ülkeye Türkiye'ye 1400'ü yüksek öğretimde olmak üzere 2000 burslu öğrenci gönderme hakkı tanınmış, aradan geçen süre içinde, çeşitli sorunlar yaşanmışsa da, binlerce Kafkasya ve

---

[22] Aydın, a.g.e., ss. 385–387.

[23] Dinçer Taşçıkar, "Orta Asya'daki Ekonomik Reformlar ve Yeni Büyük Oyun", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, der. Alaeddin Yalçınkaya, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998), s. 245.

Orta Asyalı öğrenci Türkiye'ye gelerek eğitim almışlardır. Proje kapsamında, Ocak 1999'a kadar tahsis edilen 26368 kontenjandan faydalanarak Türkiye'ye gelen 16692 öğrenciden 2133'ü mezun olmuş, 5889'u ise başarısız olma, geri çağrılma gibi farklı nedenlerle ülkelerine dönmüşlerdir. Türkiye, proje kapsamında 1992–1997 döneminde toplam yaklaşık 55 milyon dolar harcamıştır.[24]

Söz konusu dönemde Ankara, Orta Asya cumhuriyetlerinden ve Kafkasya'dan çok sayıda diplomat, polis ve güvenlik personelin Türkiye'de eğitim görmesine imkân sağlamıştır. Tüm bölge devletleriyle Türkiye'ye öğrenci göndermelerini sağlayan Askeri İşbirliği Anlaşmaları yapılmıştır. İzlenen prosedür gereği, siyasi alanda *Dostluk ve İşbirliği Anlaşmaları* imzalanan devletlerle (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) daha sonra *Askerî Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşmaları* (Kazakistan) imzalanmıştır. Bu çerçeve anlaşmaların ardından Genel Kurmay Başkanlığınca *Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşmaları* (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) ve Milli Savunma Bakanlığınca da Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşmaları (Kazakistan) imzalanmıştır. 2000 sonuna kadar *Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşmaları* çerçevesinde Türkiye'de 2000 subay ve astsubayın eğitimi tamamlanmıştır.[25] Ayrıca, NATO üyeleri arasında Türkiye, "Barış için Ortaklık" (BİO) programı çerçevesinde[26] Orta Asya ülkeleri, Azerbaycan ve Gürcistan ile yakın askeri ilişkiler kurulmasını destekleyen öncü bir devlet olarak bölge devletleriyle güvenlik alanında da ilişki kurmuştur.[27] Diğer taraftan, Orta Asya cumhuriyetlerinin subay kadrolarının geleneksel olarak Rus ağırlıklı olması ve bunların büyük kısmının Moskova'da eğitim alıyor bulunmaları bu alanda Rusya'nın yerini almaya çalışmanın hassas bir konu olduğunu gösteriyordu. Bu çerçevede, Ağustos 1994'de Türk Savunma Bakanı bir anlaşma imzalamak üzere Kazakistan'ı ziyaret ettiğinde, ev sahibi bakan her fırsatta bu anlaşmanın sadece silah üretimi konusunda işbirliğini öngören bir ön anlaşma olduğunu ve Kazakistan'ın daha önce diğer devletlerle (yani Rusya'yla) imzaladığı askerî işbirliği anlaşmalarını etkilemeyeceğini vurgulamıştır.[28] Benzer şekilde, 10 Haziran 1996'da Türkiye ile Azerbaycan arasında Ankara'da Askeri Eğitim Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve karşılıklı resmi temaslar sonucunda Azerbaycan ordusunun yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesinin temelleri atılmıştır.[29] İşbirliği yapılan ülkelerle ise bu ülkelerde devlet geleneğinin olmayışı, yeterli alt yapının bulunmaması,

---

[24] Aydın, a.g.e., ss. 384–385.
[25] Aydın, a.g.e., s. 387.
[26] NATO'nun Barış için Ortaklık Programı (PfP)'na 19 üye ve 27 partner (ortak) ülke dahildir. Bkz. Bilge Buttanrı, *Bölgesel Güç Karadeniz*, (İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2004), ss. 195–198.
[27] Winrow, a.g.e., s. 272.
[28] Aydın, a.g.e., s. 387.
[29] Tayfun Atmaca, 1999, s. 220–221.

nitelikli eleman eksikliği ve anlayış ve doktrin farklılıkları temel sorunlardır.

Türkiye'nin Türk Dünyası Politikasındaki Temel Hatalar

Denilebilir ki, Türkiye'nin Türk dünyası politikasındaki en büyük yanlışlığı, bölge devletlerini yeterince dikkate almaması olmuştur. Ankara, bölgedeki tüm başkentlerle bire bir görüşmeler yapmadan ve gerekli alt yapı çalışmalarını gerçekleştirmeden adeta bir oldubitti stratejisi izlemektedir. Dolayısıyla, mevcut stratejinin kendisi, bu projenin dış güçlere fırsat bırakmadan, kendi içinde sonunu getirmeye bire bir aday gözükmektedir.

Peki, nedir bu yanlışlıklar? Bu hataları bire bir ortaya koyduğumuzda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

1. Ankara'nın ilgili bölge başkentlerini dikkate almamaktaki ısrarı ve bu projeyi birkaç devletin görünürdeki desteğiyle gerçekleştire-bileceği inancı;
2. Ankara'nın ilgili Türk devletlerinin en başta dış politikada olmak üzere temel hassasiyetlerini göz önünde bulundurmaması;
3. Diğer Türk devletlerini ortak alfabe ve dil konusunda tepeden inmeci bir tavırla ikna etmeye çalışması;
4. Türk Birliği konusunda temel bir proje, yol haritası oluşturmadan, bunla ilgili alt yapı çalışmalarını gerçekleştirmeden ortaya çıkması;
5. Bu projenin bir Ankara projesi olduğu konusunda yeterince inandırıcı olamaması ve bunla ilgili olarak da özel bir gayret göstermemesi;
6. Çok iddialı söylem ve projelerle başta bu devletleri ürkütmesi, diğer bir ifadeyle zamanlama hatasının sonucu olarak, gereğinden fazla iddia sahibi olunması;
7. Ve her şeyden önemlisi, bu tür projelerle ortaya çıkılırken Ankara içinde bir siyasi kriz yaşanması ve bunun sonucunda bir hükümet projesi olarak algılanan Türk Birliği'nin her şeyden önce Türkiye'de bir siyasi birlik ve istikrar gerekliliğini bir kez daha ortaya koyması gerekmektedir.

Yeni Bir Strateji

Durum böyle olunca, rahmetli Özal'dan bu yana Türk Dünyası Birliği hep lafta kalmaktadır. Oysa Türkiye'nin daha rasyonel bir politika izlemesi ve buna uygun adımlar atması gerekmektedir. Bu bağlamda ikili işbirliği stratejisi her nedense hep ihmal edilmektedir. Bölge devletleriyle bire bir

güçlü ilişkiler tesis edilmeden, bir anda hepsini içine alan bir işbirliği stratejisi güdülmeye çalışılmaktadır. Oysa Türkiye'nin başlangıç itibarıyla bu bölgede çekirdek ilişkiler, diğer bir ifadeyle lokomotif ilişkilerin önünü açması gerekmektedir. Sonuçta Türkiye'nin kapasitesi, bir diğer ifadeyle sınırlılıkları bellidir. Diğer taraftan, Türkiye'nin bölge ile iktisadi ve ticari alanda ilişkilerini geliştirmesi, güçlendirmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkacak etkileşim ve güçlü iletişim ile bir takım sonuçları elde edebileceğini de artık görmesi gerekmektedir. Bunun için de özel sektörü bölgeye dönük yatırımlar konusunda teşvik etmesi, desteklemesi kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu konuda Türkiye'nin Çin'e bakması yeterli olacaktır. Çin, bölgeye silahlı kuvvetleriyle değil, sermayesiyle, teknolojisiyle, verdiği ucuz kredilerle ve desteklediği işadamlarıyla girmektedir. Türkiye'nin ayrıca, her şeyden öte bölgede bir takım soğukluklar yaşadığı başkentler ile de aradaki anlamsız ve gereksiz sorunları giderme ve bu bağlamda bu devletlerin, özellikle de Özbekistan'ın artık uluslararası platformlarda yanında olduğu mesajını somut kararlarıyla göstermelidir. Bunun için de büyükelçiliklerin sorun derinleştirici değil, sorun giderici bir şekilde yeni bir zihniyete kavuşması ve gerçekten bu projeye gönül verdiklerini her hal ve hareketleriyle ortaya koyması gerekmektedir. Dolayısıyla, Türkiye Türk Birliği çalışmalarını öncelikle Antalya'dan değil, bu bölge başkentlerinden başlatmalıdır. Taşkent ile sorunlar giderilmeden, Aşkabat'ın hassasiyet-leri göz önünde bulundurulmadan bir Türk Birliği projesi çok uzun yıllar daha bizim kızıl elmamız olmaya devam edecektir.

SONUÇ

Türkiye, bölgeyle doğrudan ilgilenmeye başladığı 1989 tarihinden ve özellikle bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını tanıdığı 1991'den itibaren daha önce hiç bir etkisinin bulunmadığı bu alanda kendisine önemli bir yer edinmiştir. Fakat Türkiye'nin dünya politikasında kendisine biçtiği rol ve Türk cumhuriyetleriyle paylaştığı ortak tarihi, kültürel, dilsel ve dinsel özellikler nedeniyle, başlangıçta bölgede nüfuz sahibi olmayı hedefleyen diğer devletlere nazaran sahip olduğu avantajlı konumu dikkate alındığında, on yılın sonunda gelinen nokta Türkiye'yi tatmin etmekten uzaktır. Türkiye, "hazırlıksız" ve "tecrübesiz" yakalandığı Avrasya stratejisi kapsamında, enformasyon ve kurumsal örgütlenme eksikliğinden kaynaklanan taktik ve stratejik hatalara istemeden de olsa sürüklenmiş-tir. Diğer bir ifadeyle ilk on yıl sürdürülen faaliyetlerde koordinasyon-suzluk, plansızlık, stratejisizlik, duygusallık ve savurganlık ilişkilere hâkim olmuştur. Dolayısıyla Türkiye bundan sonraki yıllarda her bir ülkenin özel şartlarını göz önünde bulunduran ve bir ülkede uygulandığında diğer ülkelerde tepki yaratmayacak özgün politikalar oluşturma gereğini duyacaktır. Daha da önemlisi, Türkiye, iyimserlik döneminde hızlı bir biçimde altyapısını kurulabilmeyi umduğu Türk dünyasını kısa vadede gerçekleştirmenin

kolay ve pratik bir eylem olmadığının bilincine varacak[30] ve 1996 yılının ortalarından itibaren Türk Dışişleri Bakanlığı bürokratları Türk cumhuriyetlerle olan ilişkileri kurumsallaştırma çabalarından bir süreliğine vazgeçeceklerdir.[31] Diğer taraftan Başbakan Erdoğan'ın Ekim 2007'de Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleştiri-len Türk Dünyası Kurultayı'nda yaptığı ortak sekretarya çağrısı ve bunun kurulması ile ilgili attığı adım, Türk Dünyası Birliği yolunda yeni bir döneme işaret etmesi açısından da oldukça dikkat çekici olmuştur. Türkiye, bundan sonraki süreçte tarihsel stratejik derinliklerine güçlü bir geri dönüşün sinyallerini vermektedir.[32]

[30] G. Turan ve İ. Turan, 2001, s. 415.
[31] Winrow, a.g.e., s. 271.
[32] Bkz. Mehmet Seyfettin Erol (der.), *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Büyük Oyun*, (Ankara: Platin yayınları, 2009).

KAYNAKÇA

Atmaca, Tayfun, *Yirminci Yüzyıl sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasebetleri (1993–1998),* (Ankara: Şafak Matbaası, 1999).

Aydın, Mustafa, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, der., Baskın Oran, Cilt: II, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

Bal, İdris, *Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics: The Rise and Fall of the 'Turkish Model'*, (Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2000).

Buttanrı, Bilge, *Bölgesel Güç Karadeniz*, (İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2004).

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslar arası Konumu*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2001).

Erol, Mehmet Seyfettin (der.), *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Büyük Oyun*, (Ankara: Platin yayınları, 2009).

Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (İstanbul: Der Yayınları, 2001).

Gürsoy-Naskali, E. ve Şahin, E. *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, (Haarlem: Sota Yay., 2002).

Hussain, Mushahid, "ECO: Challenges and Opportunities in the 1990s", *Strategic Studies*, Cilt: XV, Sayı: 2, İslamabad, Kış 1992.

Larrabee, F. Stephen , "Türk Dış Politikası ve Güvenlik Politikası: Yeni Boyutlar, Yeni Güçlükler", *Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru*, çev. Işık Kuşçu, (Ankara: ASAM Yayınları, 2001).

Makovsky, A. ve Sayarı, S., *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, (İstanbul: Alfa Yay., 2002).

Olcott, Martha Brill, *Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy and Regional Security*, (Washington D.C.: The United States Institute of Peace Pres, 1996).

Radu, Michael S., *Contemporary Issues in Turkey's Foreign Relations: Dangerous Neighborhood*, (New (Bruswick-Londra: Transaction Publishers, 2003).

Rubin, Barry, ve Kirişçi, Kemal, *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002).

Yalçınkaya, Alaeddin *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998).

Yanar, Savaş, *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002).

BOŞ SAYFA

3. BÖLÜM:
TÜRKİYE - ORTADOĞU

3. BÖLÜM

3.1.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ORTADOĞU'DAKİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

Armağan KULOĞLU*

Soğuk Savaş Sonrası Tek Kutuplu Dünya

Soğuk Savaş süresince Ortadoğu'daki durum, iki kutuplu dünya düzenin politikalarına uygun olarak dengelerin sağlanabildiği bir ortamda gelişmiş ve bölge, kutuplar arasında güç mücadelesinin yapıldığı bir konumda olmuştur. Bölge üzerinde bazen doğu, bazen de batı bloklarının etkili olduğu görülmüştür. Ancak bölge üzerinde daha çok doğu bloğunun etkili olduğu ve dönemin sonlarına doğru da bu etkinin devam ettiği müşahede edilmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliğinin ortadan kalkmasını müteakip ABD, dünya politikasına hâkim yegâne küresel güç olarak kalmış ve dünya hızla ABD'nin hegemonyasında tek kutuplu bir durum almaya başlamıştır. Yeni dönemde tehdit algılamaları da değişmiştir. Yeni düzende dünyayı kontrol edebilme keyfiyeti, bölgesel politikalar geliştirerek stratejik bölgelerde söz sahibi olma temeline dayanmaktadır. Bu çerçevede ön plana çıkan bölgeler Ortadoğu, Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya ile Hazar Bölgesi'ni kapsayan alan olmuştur. Bu bölgelerin ön plana çıkmasının sebepleri; terörün doğduğu kaynakların bu bölgelerde olduğunun düşünülmesi, doğal enerji kaynaklarının ve geçiş yollarının bulunması ve dolayısıyla bu bölgelerin artan stratejik önemidir. Dünya'daki artan enerji ihtiyacı 20. yüzyılın sonlarına doğru bilinen dünya hâkimiyet teorilerinden ayrı olarak "enerji kaynaklarını kontrol eden dünyayı kontrol eder" tezine dayalı, yeni bir stratejik anlayış oluşmasına da sebep olmaya başlamıştır. Küresel hâkimiyetin yeni belirleyici unsurunun enerji kaynaklarının kontrolüne dayandığı, bu anlayış çerçevesinde ABD'nin, Soğuk Savaş dönemi boyunca tam olarak etkinlik sağlayamadığı Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleri üzerine odaklanarak, yeni bir bölgesel etki alanı oluşturmaya çalıştığı

---

* E.Tümgeneral, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM).

görülmektedir. Bu bölgelerde bulunan enerji kaynakları ve intikal yolları üzerinde kontrol sağlanması ve bu kaynakların bulunduğu ülkelere coğrafî olarak daha yakın bulunan Rusya ve Çin'in bölge ülkeleri üzerindeki etkinliğinin sınırlanması da hedeflenmiştir.[1] Avrupa'nın bağımlı olduğu enerjinin ve Çin'in gittikçe artan enerji ihtiyacı üzerinde kontrol sağlamanın da bu hegemonyanın güçlenmesine katkıda bulunduğu düşünülmektedir[2].

ABD ve Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)

Başlangıçta ABD'nin eline bu fırsat, "Çekirdek Ortadoğu" olarak da isimlendirilen Irak merkezli bölgede, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile geçmiştir. Kuveyt'in kurtarılması için Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında yapılan harekât, ABD'nin bölgede etkili olma düşüncesine imkân yaratmıştır. Bu düşünceden hareketle ABD, Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) olarak bilinen bir proje geliştirmiş ve uygulayacağı politikalar çerçevesinde, gerektiğinde askerî güç kullanmak da dâhil olmak üzere, demokrasinin oluşturulması ve geliştirilmesi adı altında çeşitli yöntemlerle bu bölgelerde hâkimiyet kurmayı ve hegemonyasını pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bu projede, hedef ülkelerin rejimlerinin değiştirilmesi, uluslararası sisteme monte edilerek kontrol edilebilir bir duruma getirilmesi öngörülmüş, bu dönüşümde uygulanacak stratejilerin de farklı olması düşünülmüştür. Diplomasiden başlayıp, kadife devrimler, iç ayaklanmalar, güç gösterileri ile baskı yaratma ve en son yöntem olarak da fiili güç kullanmaya kadar varan yelpaze içinde uygulanması düşünülen stratejiler, ABD'de "yeni muhafazakârların iktidara gelmesi ve 11 Eylül'ün yarattığı dehşetten dolayı, daha çok güç kullanma öncelikli olarak gelişmiştir. 2004 Haziran ayında İstanbul'da gerçekleştirilen NATO Zirvesi öncesinde projenin adı Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi (GOKAP) adını almıştır.

Ortadoğu'da Anlaşmazlıklar ve ABD

Birinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'yu daha kolay yönetebilmek ve yönlendirilebilmek için özellikle İngiltere tarafından çizilen yapay sınırlar sonucu yaratılan ve alt yapısı olmayan devletler, bu devletlerin iktidarlarının toplumları ile uyuşmayan çarpık yapıları, bölgedeki rantın yarattığı gerginlik, daha sonra Filistin toprakları üzerinde yapılan nüfus operasyonları sonucunda İsrail Devleti'nin kurdurulması ve bu devletin güvenliğinin gözetilmesi ve süper güçlerin bölgede etkin olabilme çabaları Ortadoğu'da sürekli bir kargaşanın yaşanmasına sebep olmuştur. Ortadoğu'daki karışıklığın önemli nedeninin İsrail-Filistin anlaşmazlığının

[1] Henry Kissinger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Varmı?*, Tayfun Evyapan (çev.), Birinci Basım, (Ankara: METU Press, 2002), ss.127-130.

[2] Armağan Kuloğlu ve Fatma Elif Salkaya, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 48, Nisan 2004, s.25.

olduğunu ve bu anlaşmazlıkta da ABD'nin İsrail lehine yanlı hareket ettiğini görmek mümkündür. Gittikçe artan İsrail ve ABD karşıtlığı, nefrete dönüşmüş ve asimetrik güçlerin mücadele yöntemi olan şiddet ve terör ön plana çıkmıştır. Ayrıca, Ortadoğu bölgesinin karmaşık iç dinamiklerinin ABD tarafından doğru anlaşılamamış olması, ABD'nin bölge ülkeleri ile kurmaya çalıştığı diyalogu da negatif yönde etkilemiştir. ABD'nin gücünü "yeni muhafazakârların arzu ettiği gibi aşırı hegemonist düşünce ve açık olarak Yahudilerin güvenliği istikametinde kullanmasının yarattığı olumsuz durum, dünya barışını tehlikeye sokmuştur. Ayrıca Medeniyetler Çatışmasını yaratacak girişimler de bu yönde yaratılan senaryoları haklı çıkarmış ve dünya barışı bir çıkmaza doğru sürüklenmiştir. Diğer taraftan ABD'nin imparatorluk anlayışını çağrıştıran bir hegemonik düşünceden hareketle, egemenlik yaratılacak sahaların sınırlarını belirleyememesi sonucunda, gücünün tükenmesi de söz konusudur. Bu nedenlerle gücün mantıklı, ölçülü, adil ve barışçıl amaçlarla kullanılması, kendi içindeki kuşatılmış beyinlerin tuzağına düşülmemesi son derece önemlidir. 11 Eylül'ün yarattığı güvenlik endişesinin, düşünceleri esir almasına engel olunması da aklın gereğidir[3]. Ancak ABD'nin bu hususları ne kadar dikkate aldığını ve gücünü daha ne kadar ve nereye kadar sürdürebileceğini, buna paralel olarak da tek kutuplu dünya düzeninin daha ne kadar devam edeceğini zaman gösterecektir. ABD'nin halen sahip olduğu avantajla yürüttüğü bu politikasını, çok büyük değişiklikler olmadığı takdirde, mevcut durumu ile 25–30 yıl daha sürdürebileceği beklenmektedir. Bu süre içinde Çin'in sosyal bir problem içine düşmediği takdirde güçleneceği, Rusya'nın eski gücüne ulaşamasa da bugünkü durumunun üstünde bir konuma gelebileceği anlaşılmaktadır. ABD'nin birinci öncelikle Çin'i, ikinci öncelikle de Rusya'yı dengelemek istemektedir. Hindistan'ı yeni stratejik müttefiki olarak görmektedir. Hindistan, yeni bir ivme yaratma potansiyeline sahip ülke konumundadır. Japonya'nın da kendi teknolojik ve ekonomik gücünden yararlanıp, ABD'nin yine kendisine tanıdığı fonksiyonları zaman içinde lehine kullanabilmesi halinde ABD etkisini kurabilecek duruma gelebileceği düşünülmektedir. AB'nin ise siyasi birliğini sağlama konusunda sıkıntılı olabileceği, ancak en azından ekonomik birliğini devam ettirebileceği kıymetlendirilmektedir. Çin'in, Rusya'nın, Hindistan'ın, Japonya'nın ve AB'nin gelecekteki bu durumları dikkate alındığında, dünyanın tek kutupluluktan çok kutuplu bir düzene doğru gidebileceği, bu zaman zarfında ABD hâkimiyetinin gittikçe azalsa da devam edeceği sonucuna varılabilir.

---

[3] Zbigniew Brzezinski, "Tercih, Küresel Hakimiyet mi Küresel Liderlik mi?", (İstanbul: İnkilap Kitapevi 2005), s. 8-9-10-16.

ABD'nin Irak Müdahaleleri

Açıklanan bu durum muvacehesinde, Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu'daki gelişmelerin baş aktörünün ABD olduğu görülmektedir. ABD bu çerçevede Birinci Körfez Harekâtı'ndan sonra müdahaleye daha elverişli duruma gelen Irak merkezde olmak üzere, Suriye ve İran üzerinde güce dayanan bir baskı ile rejimlerinin değiştirilmesini ve bu ülkelerin kontrol edilebilir bir yapıya dönüştürülmesini hedeflemiştir. Bu maksatla Irak'a harekât düzenlemiş; ancak istediği sonuca tam olarak ulaşamamıştır. Irak harekâtı zaman içinde ABD'ye ekonomik, askeri ve politik alanlarda güç kaybettirmiştir. Yaşanan küresel ekonomik kriz de ABD'yi güç duruma sokmuştur. Daha fazla kayba uğramamak, ancak etkinliği de muhafaza ederek Irak'tan çekilmeyi politika olarak benimseyen ABD, bu maksatla yeni stratejiler oluşturmaya ve uygulamaya başlamıştır. Bunun bir göstergesi olarak Irak ile yaptığı yeni güvenlik antlaşmasını (SOFA) ifade etmek mümkündür. Bu antlaşma gereği ABD, her şey planlandığı gibi gittiği takdirde, güvenliği Irak güvenlik güçlerine devretmeyi ve 2011 yılı sonuna kadar askeri gücünün tamamını Irak'tan çekmeyi planlamış durumdadır.[4]

Ortadoğu'da Türkiye'nin etki ve ilgi alanındaki ülkeler ve tehdit algılamaları

Suriye ile İlişkiler

ABD'nin Suriye üzerindeki baskısı devam etmektedir. Ancak Irak'tan aldığı dersten dolayı, mevcut yönetimin değişmesi halinde istikrarı sağlayabilecek bir rejim bulamadıkları için mevcut yönetimin kendileri açısından ehlileştirilmesinin ve bu süre içinde baskının sürdürülmesinin daha uygun olacağını değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. ABD Suriye'nin özellikle İran ile dayanışmasından, Hamas'a ve Hizbullah'a olan desteğinden rahatsızdır.

Suriye'yi Türkiye ile olan ilişkiler açısından incelediğimizde, zaman içinde Suriye'nin değişen iki politikası ile karşılaşılmaktadır. 1999 yılında terörist başının yakalanmasına kadar olan sürede Suriye, PKK terör örgütünü barındıran, himaye eden, destekleyen, hatta yönlendiren bir ülke konumunda olmuştur. Hatay konusunu sürekli gündemde tutmuş ve haritalarında kendi topraklarında göstermiş, sınır aşan sular konusunda sürekli aşırı taleplerde bulunmuştur. Türkiye'yi zayıf duruma düşürebilmek için "düşmanımın düşmanı dostumdur" anlayışı ile hareket etmiş ve bu nedenle Türkiye'nin Ege ve Kıbrıs konularında anlaşmazlık içinde olduğu Yunanistan ile ittifak içine girmiştir. Bu dönemde Türkiye'ye yönelik tehditler açısından önemli bir noktada olmuş, Türkiye kendine yönelik tehditlere göre savaş planlarını "iki buçuk muharebe doktrini"ni esas alarak

[4] Hürriyet Gazetesi, Dünya Haberler, 16 Kasım 2008.

yapmıştır. Tam olarak nitelendirilen tehditler Yunanistan ve Suriye, yarım olarak nitelendirilen de iç tehdit olan PKK terörüdür. Türkiye'nin, PKK teröründen dolayı Suriye'yi mütecaviz ilan etmesi, bu ülkeye karşı kuvvet kullanacağını beyan etmesi ve bu konuda kararlılık göstermesi ile 1999'dan sonra Suriye'nin politikasında değişiklik gözlemlenmiştir. Bu değişimde Enver Esat'ın ölmüş olması, ABD baskısını üzerinde hissetmesi ve bölgede yalnız kalmasının da payı olmuştur. Türkiye'nin halen Suriye ile olan ilişkileri dostane bir şekilde devam etmektedir. Memnuniyet verici olan bu gelişmenin, şartların değişmesi ile yeniden eskisine benzer bir duruma dönüşebileceğini de dikkate almakta yarar görülmektedir.

Suriye ile İsrail arasındaki anlaşmazlık devam etmekte, bunun yarattığı gerginlik bölge istikrarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu ülkeler, anlaşmazlıklarından dolayı silahlı kuvvetlerinin önemli bir kısmını birbirlerine angaje etmiş durumdadırlar. Türkiye bölge barışına hizmet ederek istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak maksadıyla, her iki ülke ile olan iyi ilişkilerinden faydalanarak, Suriye ile İsrail arasında arabuluculuk yapmaya çalışmaktadır. Bu girişimler hem bu ülkeler, hem bölge ülkeleri, hem de uluslararası diğer ortamlarda Türkiye'nin bölgede etkili olmasından rahatsızlık duymayanlar tarafından takdirle karşılanmakta ve destek görmektedir. Arabuluculuk faaliyetlerinin olumlu netice vermesinden sonra, zaman içinde İsrail'e angaje olmaktan kurtulan Suriye askeri gücünün Türkiye cephesinde kullanılabilmesi olanağı ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle Türkiye'nin, arabuluculuk faaliyetlerinde kullanacağı argümanları, girişimlerinin dozajını ve oluşacak şartları, kendisine zarar vermesine imkân bırakmayacak tarzda düzenlemesinde yarar görülmektedir.

İran ile İlişkiler

ABD açısından bölgede esas problem olan İran, ABD'nin Irak'ta içine düştüğü durumun yarattığı uluslararası, bölgesel ve iç kamuoyundaki olumsuz atmosferden istifade ile BM kararlarını dahi dinlememektedir. ABD özellikle Irak müdahalesindeki sıkıntılarından dolayı baskıyı, yaptırımları ve olacaksa müdahaleyi BM çatısı altında veya desteğinde yapmayı tercih etmektedir. Obama dönemine kadar iktidarını sürdüren "yeni muhafazakârlardan radikal olanlar, Evangelist inanışın ileri gelenleri, radikal Yahudi çevreleri, lobileri ve İsrail, İran'ın kısa bir süre içinde nükleer silah elde edebileceğini bu nedenle müdahalenin biran evvel yapılması gerektiğini savunmuştur. Diğer taraftan yapılacak bir askeri müdahalede İran'ın direnebileceği, başta Irak'taki ABD askerleri olmak üzere Afganistan'daki ABD güçlerine, İsrail'e ve diğer batı ülkelerine karşı terör eylemleri gerçekleştirebileceği, bu şiddete özellikle Irak'taki Şiilerin de katkıda bulunabileceği endişelerinin ABD tarafından da dikkate alındığı düşünülmüştür. Ayrıca müdahaleden dolayı petrol fiyatlarının artma olasılığı, Batı dünyasını ve enerjiye aşırı ihtiyaç duyan ülkeleri kaygılandırmıştır.

İran'ın da, rejimini muhafaza etmek ve mevcut iktidarını güçlendirmek için nükleer teknoloji çalışmalarından geri adım atmayacağı anlaşılmıştır.

Gelinen ortamda ABD ile İran'ın bir şekilde müzakere yolu ile konuya çözüm bulacakları, bu çözümde de her iki tarafın prestij kaybına uğramamasının göz önünde tutulacağı kıymetlendirilmiştir. İktidar'a yeni gelen Obama'nın da bu politikayı takip edeceği anlaşılmış, askeri seçeneğin de son çare olarak görüleceği açıklanmıştır. İran ile diyalog kurulması, gerginliğin sona erdirilmesi ve kontrollü bir politikanın yürütülmesi benimsenmiş ve bu konuda açılımlar yapılacağı beyan edilmiştir. Bu düşünceler çerçevesinde ABD'nin ihtiyaç duyulması halinde son çare olarak nitelendirilen askeri bir müdahaleyi göze alıp alamayacağını zaman gösterecektir. Ancak ABD'nin tamamen geri adım atması da, bölgeyi İran ve Şii hâkimiyetine terk etmek anlamına geleceği değerlendirilmektedir. Bu durum dikkate alınarak ABD'nin, yaşanan küresel ekonomik kriz, Ortadoğu'daki gelişmelerin ABD aleyhine yarattığı ortam, iç ve uluslararası kamuoyunun yeni yönetimden beklediği değişim çerçevesinde, İran ile ilişkilerde diyaloga önem vereceği anlaşılmıştır. Askeri müdahale düşüncesinin gelişmelere bağlı olarak gerektiğinde, ancak düşük yoğunluklu olarak gündemde tutulacağı beklenmektedir.

Diğer taraftan İran, nükleer teknoloji alanındaki çalışmalarına ve bu kapsamda uranyum zenginleştirmeye devam etmektedir. İran, Sahap-3 tipi füze denemeleri yapmış olup, 2000-2500 km, hatta daha uzun menzile ulaşmak için çalışmalarını sürdürmektedir. Ayrıca füze güdüm sistemlerinin hassaslaştırılması ve isabet ihtimalinin arttırılması faaliyetlerini de bu çalışmalarına paralel olarak yürütmektedir. Haberleşme kapasitesini arttırmak için uzaya uydu gönderme ve yerleştirme konularında da mesafe kat etmiş ve ilk uyduyu yörüngeye oturtmuştur.[5] Bu uydu teknolojisinin, haberleşme ve diğer amaçlarının yanında uzun menzilli füzelerin güdüm sisteminde kullanılabileceği de dikkatlerden kaçmamalıdır. Uzun menzilli füze, nükleer başlık ve uydu sistemli güdüm konusunun birlikte değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Bu konu Türkiye açısından değerlendirildiğinde, iki ülkenin tarih boyunca birbirlerine karşı fazla düşmanca duygular beslemeyen, ancak bölgede etkinlik sağlayabilmek için birbirleri ile daima rekabet içinde olan, devlet geleneğine sahip köklü iki ülke olduğunu görülmektedir. Bu nedenle zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır. İran'ın birkaç yıl öncesine kadar, Türkiye'yi zayıflatarak kendisinin bölge etkinliği konusunda üstün duruma gelmek için PKK/Kongra-Gel örgütüne verdiği desteği ve rejim ihracı politikasını unutmamak gerekir.

İran son yıllarda Türkiye ile yakınlaşma politikası uygulamakta, siyasi, askeri ve ekonomik alanda ilişkileri geliştirmek istemektedir. İran'ın hem

[5] Milliyet Gazetesi, Dış Haberler Servisi, 04 Şubat 2009.

kendi toprakları içinde, hem de Irak sınırı ve hatta sınırın Irak tarafındaki PKK terör örgütü ve onun uzantısı PEJAK terör örgütü ile mücadeleye giriştiği, ona zayiat verdirdiği, bu konuda Türkiye ile bir iletişim içinde olduğu bilinmektedir. Bu eylemi, bölgede yaşanan gerginlik ve üzerindeki ABD baskısı nedeniyle Türkiye'nin desteğini kazanmak istemesi ve aynı zamanda Irak'ın kuzeyindeki Kürt bölgesi oluşumunun, bölgede gelişmekte olan Kürtçülük hareketinin Büyük Kürdistan beklentisi ile kendisine de tehdit olacağı düşünceleri ile gerçekleştirdiği değerlendirilmektedir. Türkiye'nin de iyi komşuluk münasebetleri, güvenlik ve ekonomik menfaatleri çerçevesinde bu yakınlaşmaya olumlu cevap verdiğini, ancak bunu çeşitli nedenlerle ölçülü tuttuğunu söylemek mümkündür. ABD de, Türkiye'nin olası bir müdahalede veya müdahale olmasa dahi uluslararası kamuoyunun beklentileri doğrultusunda hareket etmesini, Batı Kulübü içinde kalmasını ve İran ile olan ilişkilerini sınırlamasını arzu etmektedir.

Bölgesel etkinlik ve güvenlik açısından İran'ın nükleer silaha sahip olması Türkiye açısından olumsuz bir gelişme olacaktır. Bu bakımdan İran'ın nükleer silah elde etmesini engellemek için yapılacak çeşitli müdahalelerin Türkiye'nin menfaatlerine uygun olacağı değerlendirilmektedir. Ancak komşumuz İran'a yapılacak bir askeri müdahalede ABD tarafında yer almanın ve buna doğrudan destek sağlamanın, Türkiye'ye karşı olası terör hareketlerini tetikleyebileceği, bölgede kültürel, dini, sosyal, ekonomik ve politik açıdan yaralar açabileceği ve gerginlikleri derinleştirebileceği düşünceleri ile mahsurlu olacağı kıymetlendirilmektedir. Ayrıca bölgede bu ülke ile beraber yaşamak durumunda olduğumuz ve ABD nedeniyle ilişkilerimizin derin izler bırakacak tarzda zedelenmesinin de menfaatlerimize uygun olmayacağı dikkate alınmalıdır. Bu nedenlerle Türkiye'nin krizin çözülmesi için diplomasi ve müzakere yolunu sonuna kadar desteklemesi ve her iki tarafı da çatışmadan uzaklaştırmak için gayret göstermesi gerekmektedir. Müdahale kaçınılmaz duruma gelmişse tarafsız bir tutum içinde olması ve uluslararası ilişkiler açısından mecbur kalınması halinde, tepkilere neden olmayacak şekilde ilerleyen zaman içinde ABD'ye dolaylı destek vermesi tercih edilebilir. Ancak bunun zaman içinde Türkiye aleyhine geri dönüşünün olabileceğini de düşünmek gerekir.

İsrail ile İlişkiler

Filistin toprakları üzerinde kurulduğu günden itibaren var olma mücadelesi içinde olan İsrail, genelde Ortadoğu kaynaklı problemlerin odak noktasında olmuştur. ABD'nin desteğini de sürekli arkasında hissetmiş, kendisine tehdit olarak algıladığı konular karşısındaki davranışlarında aşırılığa kaçmakta tereddüt etmemiştir. Bölge ülkelerinin önemli bir kısmı ile ihtilaf halindedir. Filistin konusunda da sertlik yanlısı tavır ve davranışları tepki görmektedir. Türkiye ile tarihsel olarak yakınlığı da bulunan İsrail'in savunma sanayi konusunda Türkiye ile yakın ilişkileri vardır.

Özellikle ABD'den kaynaklanan ambargo, malzeme ve teknoloji transferindeki kısıtlamaların bu ülke vasıtasıyla giderildiği bir gerçektir. Ancak diğer taraftan İsrail'in tutum ve davranışlarının gözetim altında tutulmasında da yarar görülmektedir. Türkiye ile dost görünen, Yahudi lobisi vasıtasıyla uluslararası ortamda zaman zaman Türkiye'ye yardımcı olan İsrail'in, kendi güvenliği açısından bir Kürt Devletine sıcak baktığı ve bunun oluşumuna ABD ile birlikte örtülü destek verdiği de dikkate alınmalıdır. Gazze olayları ve bunu takiben Davos Zirvesi'nde yaşananların, İsrail ve Yahudi lobilerini olumsuz davranışlara itebileceği de göz önünde tutulmalıdır. Ancak İsrail yönetimin, Türkiye ile olan dostane ilişkilerini devam ettirme yönündeki eğilimlerini de dikkate almakta yarar görülmektedir. Bu konuda karşılıklı menfaatlerin önemli rol oynayacağı anlaşılmaktadır.

Irak ile İlişkiler, ABD ve PKK Terörü

ABD, Irak'ta arzu ettiği sonuca ulaşmakta sorunlarla karşılaşmış, Irak'ta güç bulundurmakla Suriye ve özellikle İran üzerinde baskı kurmayı arzu etmiş, ancak bu konuda gittikçe sıkıntıya düşmüş, ayrıca ABD iç kamuoyundaki olumsuzluklar da artmıştır. Bu nedenle bundan sonra alınacak tedbir ve yapılacak müdahalelerde Avrupa'nın ve BM'nin desteğini aramayı benimsemiştir. ABD'nin, yaşanan olaylardan sonra demokrasilerin güç kullanarak oluşturulamayacağını, bu nedenle kontrolü sağlamak için ülkenin yapısına uygun hareket ederek yönetimleri kendine müzahir hale getirmenin daha uygun olacağını değerlendirdiği anlaşılmıştır. ABD hesap dışı olarak içine düştüğü bu bataktan bir an önce çıkabilmek için arayışlar üzerinde çalışmış ve Irak'ta özellikle iç güvenliği Irak güçlerine devretmeyi planlamış ve bu konuda gerekli çalışmaları yapmıştır. Irak'la yapılan Güvenlik Antlaşması'nın (SOFA) içeriği de bu hususu yansıtmaktadır. Ancak Ortadoğu'daki sıcak gelişmeler devam etmekte, ABD bölgedeki laik, demokratik, sosyal hukuk devleti anlayışına sahip, istikrarlı ve güvenilir yegâne devlet olan Türkiye'den başka müttefik bulamayacağını da kıymetlendirmektedir. Son zamanlarda sarsılan karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi için girişimlerde bulunduğu bilinmektedir.

ABD, Temmuz 2006'da terörün tırmanması üzerine, önce Türkiye'de yükselen tansiyonu düşürmek, Türkiye'nin yapabileceği bir sınır ötesi operasyonu sınırlayabilmek, Türkiye'nin kendi güvenliği için alabileceği diğer önlemleri kontrol altında tutabilmek ve zaman kazanmak maksadıyla "Terörle Mücadele Özel Temsilciliği" müessesinin oluşturulması konusunu gündeme getirmiştir. Ancak bu konu bir sonuç vermemiş, PKK'nın tırmanan eylemleri Ekim 2007 ayı içinde tahammül edilemeyecek sınırlara ulaşmış, Türk Hükümeti, toplumun terör konusundaki tepkileri ve sınır ötesi operasyon yapma zarureti karşısında reaksiyon gösterme zorunda kalmıştır. Bu nedenle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) sınır ötesinde operasyon yapmasına imkân sağlayacak olan teskereyi meclise sevk etmiş ve meclisten gerekli olan yetkiyi almıştır. Ancak bu yetki, çeşitli

çekingenliklerden dolayı hemen kullanılmamış, sınır ötesi operasyon yetkisini almış olarak bu konuda ABD başta olmak üzere uluslararası mutabakat sağlamak maksadıyla, komşu ülkeler de dahil birçok ülke ve kuruluş ile terörle mücadeledeki haklılık ve kararlılık konusunda diplomatik temaslarda bulunulmuştur. Bu çerçevede ABD ile de 5 Kasım 2007 tarihinde ABD Başkanı ve Türkiye Başbakanı arasında bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmenin basına yansıyan kısımları olduğu gibi, her ne kadar yok deniyorsa da, yansımayan ve çeşitli yorumlara sebep olan kısımlarının olduğu da bir gerçektir.

Görüşmelerin açıklanan kısmına baktığımızda, PKK terör örgütünün müşterek düşman olarak nitelendirildiği, Türkiye'nin terörle mücadelesinin haklı nedenlere dayandığı, bu mücadelede ABD'nin Türkiye'ye gerekli desteği vereceği, bu maksatla istihbarat paylaşımı yapılacağı ve Türkiye, ABD, Irak Genelkurmay İkinci Başkanları seviyesinde üçlü bir mekanizma oluşturulacağı görülmektedir. Bu durum ilk bakışta, TSK'nın sınır ötesi operasyon yapabileceğini, ancak operasyonun bir noktada ABD'nin verdiği istihbarata bağlı olarak ve istihbaratı verdiği yere yapılabileceği şeklinde algılanmıştır. Ancak daha sonra Türkiye'nin, ABD'ye bağımlı olmadan; ancak ABD'yi bilgilendirerek kendi inisiyatifi ile de hareket ettiği görülmüş ve bundan sonrada bir müddet için bu şekilde devam edeceği anlaşılmıştır.

ABD ile yapılan görüşmelerin kamuoyuna yansımayan, ancak uygulamalardan dolayı yapılan yorumlardan anlaşılan başka yönlerinin olduğu da belirgin hale gelmiştir. Doğal olarak bu yorumların dayandığı birçok açıklama ve olaylar bulunmaktadır. ABD'nin bu zamana kadar sıcak bakmadığı, hatta ısrarlı olduğu bir konuda neden ve nasıl tutum değiştirdiğini analiz ettiğimizde aşağıdaki hususların ön plana çıktığı görülmektedir.

Bunlardan birincisi, ABD'de yapılan görüşmelerde Türk tarafının, artan ve büyük zayiat verdiren terör olayları neticesinde Türkiye'deki kamuoyu tepkisinin çok yükseldiği, bunu tutmanın mümkün olamadığı, Türkiye'nin sınır ötesi operasyon yapma mecburiyetinde olduğu, kendi kararı ve inisiyatifi ile yapmak zorunda olacağı bu harekâttan ötürü zaten bozuk olan ilişkilerin daha da bozulacağı, bu nedenle operasyonun sağlanacak mutabakat çerçevesinde yapılmasının her iki ülkenin de menfaatlerine uygun olacağını dile getirdiği şeklinde değerlendirilmiştir. ABD'nin de Türkiye'nin kendi inisiyatifi ile vereceği kararla operasyon yapmasının kendisini de zor durumda bırakacağını düşünerek, bunu Türkiye'deki gittikçe bozulan ABD imajını düzeltmek için bir fırsat olarak kullanılabileceği kanaatine vardığı kıymetlendirilmiştir.

Analiz sonucunda ortaya çıkan ikinci bir konu da, ABD'nin bugüne kadar müttefik olarak kabul ettiği Irak'ın kuzeyindeki Kürt yönetimin, nüfusu ile orantılı olmayan bir güç elde ettiğidir. Bu yönetimin, Irak'ın bütününü ilgilendiren konularda aşırı isteklerde bulunduğu, bir noktada

istek ve tavırlarında şımarıklığa varan bir konuma geldiği, artık bu durumun ABD yönetimini de rahatsız etmeye başladığı düşüncesinin hâkim olduğu kıymetlendirilmiştir.[6] Bu nedenle ABD tarafından, PKK ile mücadelede sınır ötesi operasyon konusunda Kürtleri gücendirmemek için Türkiye'ye karşı tavır almaya devam etmenin artık fayda değil zarar getirdiği, hatta Türkiye'ye imkân tanımanın ABD menfaatleri açısından daha uygun olacağı sonucuna varıldığı düşünülmüştür. Ancak ABD'nin bu tutumunun kısa vadeli olduğu, orta ve uzun vadede ABD eski başkanı Wilson'un 14 ilkesinden başlayıp, Sevr ile devam eden ve Lozan Anlaşması ile akamete uğrayan Kürdistan Projesi'nden vazgeçtiği anlamına gelmemesi gerektiği değerlendirilmektedir.[7]

Üçüncü ve gittikçe güçlü bir argüman olarak ortaya çıkan bir husus da, ABD'nin PKK'yı bir pazarlık unsuru olarak kullanma temayülüdür. Irak'ın kuzeyinde PKK terör örgütü için güvenli olarak nitelendirilen bölgede Barzani yönetiminin dolaylı desteğine sessiz kalan ve Ortadoğu politikaları için bu örgütü kullanabileceğini de hesaplayan ABD'nin, bu örgütün Türkiye'ye yeteri kadar zarar verdiğini ve artık menfaati karşılığında pazarlık konusu olarak kullanma zamanının geldiğini düşündüğünü söylemek de mümkündür. Bu nedenle PKK terör örgütü ile mücadeleye ortak olmanın karşılığında, kendisi için stratejik öneme sahip olan kuzeydeki yönetimin Türkiye tarafından kabullenilmesini, ona bir tehdit oluşturmamasını, onunla bir iletişim içine girmesini ve PKK ile yapılacak mücadelede ona zarar vermemesini talep ettiği değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan ABD'nin Irak ile yapmayı düşündüğü ve sonra da yaptığı SOFA Antlaşması'na göre zaman içinde azaltmayı planladığı asker sayısının Irak'ta yaratabileceği zafiyeti kıymetlendirerek, Türkiye ile ilişkileri düzeltme ve yeniden yakın müttefiklik çerçevesine oturtmaya çalıştığı da bir gerçektir. Özellikle bu kapsamda Irak'ın kuzeyi ile ilgili bir problem yaşanmamasını, bölgeden çekilmesi halinde dahi bu yapının muhafaza edilmesini ve yaşamasını hesapladığı anlaşılmaktadır.

ABD bir an önce istikrarı sağlayıp, kendi kontrolünde bir yapı oluşturmak istemektedir. Ancak bunu tam olarak gerçekleştirememesi halinde varlığını Irak'ın kuzeyindeki yapıya yaslayarak bölgedeki etkinliğini sürdürmek niyetindedir. Bu nedenle Türkiye ile Irak'ın kuzeyindeki yerel yönetim arasında bir problem olmamasını, bu iki yapının iyi ilişkiler içinde bulunmasını arzu etmektedir. PKK terörü ile mücadelede Türkiye'nin Barzani Yönetimi ile iş birliği yapmasının bu konuya imkân yaratacağını düşünmektedir. ABD'nin, Irak'ın kuzeyindeki yönetim ile iyi ilişkiler içinde bulunulması için Türkiye'ye telkinlerde bulunduğu bir gerçektir. Türkiye'nin terörü himaye eden Barzani Yönetimi'ni muhatap olarak kabul

---

6 Milliyet Gazetesi, Dış Haberler, 02 Şubat 2008, s.18.

7 Ali Aydın Akbaş, "Türkiye'de Barzanici Hareket", 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, *Stratejik Öngörü*, Sayı:3 Kasım 2007.

etmesi, başlangıçta terör konusunda görüşmeye başlaması, sonrasında Kerkük dahil tüm konularda görüşebileceği ve bu yönetimi devlet yerine koyduğu anlamını taşır. Bu durum Türkiye'nin, Irak'ın siyasi bütünlük içinde toprak bütünlüğünü koruma politikası ile ters düşmekte ve güveliğini tehdit etmektedir. Türkiye'nin muhatabı işgal gücü ABD ve egemenliğinin sorumluluğunu taşıyabiliyorsa Irak Devleti'dir. ABD istiyor diye böyle bir girişimde bulunmamalı, böyle bir niyetimiz olduğu da hiçbir yetkili tarafından ifade edilmemelidir. Ancak bu husus gerçekleşmiş, yerel yönetim muhatap olarak alınmış olup, politika bu çerçevede yürütülmektedir. Kerkük konusundaki hassasiyetin ise, ABD ve Irak Merkezi Yönetimi tarafından anlaşıldığını, makul bir çözüm bulunabilmesi için Türkiye'nin ve Türkmenlerin önerilerinin de dikkate alındığını yaşanan olaylar göstermektedir.

Bölücülük Tehdidi

Diğer taraftan Türkiye'de cereyan eden etnik esaslı bölücülük/Kürtçülük hareketinin, Ortadoğu kaynaklı bölgesel ve dolaylı olarak küresel bir hareket olduğu da göz ardı edilmemelidir. Liberal kapitalizmin son aşaması olarak nitelendirilen ve başlangıcı Soğuk Savaşın sona ermesi olarak kabul edilen küreselleşme, dünyayı yeniden biçimlendirme aşamasındadır. Küreselleşme sürecinin başlıca özelliği, ulusal sınırların önemini yitirmesi ve ulus-devletin ekonomi üzerindeki denetiminin ortadan kalkmasıdır. Küreselleşmenin politik hedefi, ulus-devlet üzerinde bir hegemonya siyaseti uygulamak ve bu oluşumu zayıflatmak, milliyetçilik duygularını yok ederek emperyalizmin ve dolayısı ile büyük sermayelerin önündeki engelleri kaldırmaktır. Ancak yaşadığımız bu çağda, insan hakları, özgürlükler ve demokrasi kavramları, küreselleşme adına hâkim unsurların dünyayı kontrol edebilmesinin bir aracı, bir paravanı olarak kullanılmaktadır. ABD'nin insan haklarını, özgürlükleri sağlamak ve demokrasi getirmek adına Irak'a yaptığı müdahaleyi ve bunun devamında Irak halkına yaptığı insanlık dışı muameleyi, İsrail'in radikal İslami örgütlerle mücadele adına Lübnan'da giriştiği harekâtı ve Filistin'deki ve son zamanlarda da Gazze'de sivilleri ve masumları hedef alan davranışlarını, bunun ABD tarafından görmemezlikten gelinmesini ve hatta haklı görülmesini, BM'nin olaylar karşısında etkisiz kalmasını ve AB'nin de sessiz kalmakla verdiği desteği bu kapsam içinde görmek gerekir. Yapılanların insan hakları, özgürlük ve demokrasi ile bir ilgisi yoktur. Batı samimi değildir. Söylemleri ile eylemleri arasında fark bulunmaktadır.

İnsan hakları bireyi merkeze alır. Ancak bu konudaki mevcut uygulama, azınlık haklarını ve kolektif hakları ön planda tutmakta, hatta azınlık olmayan toplumları da azınlık kavramı içine sokmak istemekte ve bu suretle ülkeleri küçültüp yutmayı hedeflemektedir. Türkiye de bu düşüncelerden nasibini almaktadır. Avrupa Birliği (AB) tarafından, azınlık olarak kabul edilmesi imkânsız olan, hatta bu toplumların büyük bir

bölümü tarafından dahi reddedilen, Türkiye Cumhuriyeti'nin asli unsurları Kürtler ve Aleviler gibi vatandaşlarımızı bütünden koparmaya yönelik sözde haklarının verilmesi talepleri gündeme getirilmiştir. Devleti oluşturan onurlu kurum ve kuruluşların ve Türklüğü aşağılayıcı ifadelere karşı korumayı esas alan kanunun ortadan kaldırılması istenmiştir. Bunlar insan hakları, özgürlükler ve demokrasi maskesi ile küreselleşme oluşumunun, Türkiye'yi zayıflatmaya yönelik yaklaşımları olarak değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan bölgesel ve aynı zamanda küresel bir hareket olan, etnik esasa dayalı bölücü ve Kürtçü hareketin Irak'taki ayağını teşkil eden kuzeydeki yapının, bağımsız "Kürdistan Devleti"ne dönüştürülmesi durumu geçerliliğini korumakta ve bu oluşum Türkiye'ye tehdit teşkil etmektedir. Bu devletin Türkiye ile birlikte İran ve Suriye'den kopacak parçalarla genişleyerek Büyük "Kürdistan"a dönüştürülmesi hususu dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Bunu Irak'ın kuzeyindeki yerel yönetimin yetkililerinin ve Irak Devleti'nin bir kısım yetkililerinin beyan ve davranışlarından da anlamak mümkündür. ABD'nin bu yönetimi koruyucu davranışları da, yönetimin gücü ile mütenasip olmayan ve Türkiye'yi rencide eden beyan ve tehditlerin gündeme gelmesine sebep olmaktadır. Bağımsızlık ve "Büyük Kürdistan" için zamanın ve şartların olgunlaşmasının beklendiği bilinen bir gerçektir. ABD Silahlı Kuvvetler Dergisinde strateji uzmanı ve yazarı E.Alb. Ralph Peters tarafından çizilen ve yorumlanan ve NATO Savunma Kolejinde de söz konusu olan, bölgenin etnik ve dini esasa göre yeniden şekillendirilmesini gösteren haritadaki Kürdistan topraklarının, Karadeniz'den deniz bağlantısı bile bulunan bir sahayı ihtiva etmesinin bir rastlantı olmadığı hatırda tutulmalıdır. Türkiye'yi bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulması yönündeki oluşuma hazırlamak için iç ve dış basında çıkan yazılar, yapılan yorumlar ve konuşmalara dikkat edilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin bu durumu kabullenmesi için hamilik, iyi ilişkiler gibi söylemlere itibar etmemesi ve kamuoyunun da bu konuda aydınlatılması önleyici tedbirler olarak faydalı olacaktır.

Etnik esasa dayalı bölücülük yapanların, silahlı propaganda aracı olarak kullanılan terörle, siyasetle veya terörle siyaseti birbirini destekleyecek şekilde konuyu kamuoyuna kabul ettirmeye ve ortamı uygun hale getirmeye çalışmalarının ne kadar tehlikeli olduğu aşikârdır. Ancak mücadeleyi siyaset yolu ile devam ettirmeleri ise belki de terörden çok daha tehlikeli bir husustur. Bu tehlike hem iç siyaset, hem de dış siyaset açısından geçerlidir. Konunun boyutları siyasi dış müdahaleden, ekonomik, sosyal ve fiili dış müdahaleye kadar uzanabilir. Halen yerel yönetimlerin bölgede etkili duruma gelme çalışmaları, hatta bu yönetimlerin merkezi devlet yönetimine alternatif olma çabaları gözden kaçmamaktadır. Hareketin etnik esaslı bir siyasi parti ile desteklenmesi ve bu partinin kendisini etnik temsilci olarak kabul etmesi ve böyle göstermesi de siyaset yolu ile yapılmakta olan bölücülüğü desteklemektedir. Kerkük'e yapılacak bir

müdahalenin Diyarbakır'a yapılmış sayılacağını, üç liderlerinin bulunduğunu, bunların da Talabani, Barzani ve Öcalan olduğunu söyleme ve 15 Ağustos tarihini de zafer bayramı olarak ilan etme cesaretine kadar uzanan bir süreç yaşanmaktadır. Aynı paralelde güneyden kuzeye doğru da tehdit dolu cesaretli beyanlar da yapılmaktadır. Bu nedenle "terör yapma, siyaset yap" anlayışının ne kadar yanlış bir yaklaşım olduğu aşikârdır.

ABD - PEJAK İlişkileri

Ayrıca, ABD her ne kadar kabul etmiyorsa da, bu ülkenin PKK ile dolaylı da olsa bir diyalogunun olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde PEJAK'ı İran'a karşı, bu ülkeyi istikrarsızlaştırmak maksadıyla PKK'nın bir kolu olarak kullanmak üzere kurulmasına imkân tanıdığı da değerlendirilmektedir. PKK Terör örgütünü, İran'daki uzantısı PEJAK örneğinde olduğu gibi, bir üçüncü ülkeye karşı kullanma düşüncesine sahip olduğu da bilinmektedir. ABD'nin İran ile diyalog kurma niyetini göstermesinden sonra PEJAK'ın eylemlerine son verdiğini ve hatta kendisini tasfiye ettiğini açıklaması ve bunu takiben ABD'nin bu örgütü de iş işten geçtikten sonra terör listesine alması, bu düşüncelerin birer yansıması olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Soğuk Savaş döneminden günümüze Ortadoğu'daki gelişmelerin tümü Türkiye'nin güvenliğine doğrudan veya dolaylı olarak etki etmektedir. Ortadoğu Barış Süreci'nin sağlıklı bir şekilde devam ederek nihai sonuca ulaşması, ABD'nin İsrail yönündeki yanlı tutumu ve bu nedenle oluşan şiddetten dolayı beklenmemektedir. Irak, hem iç dinamiklerin hem de bölgesel ve küresel aktörlerin mücadele alanı haline geldiğinden, istikrar halen tam olarak sağlanamamıştır. Gelişen olaylar, Irak'ın kuzeyindeki yönetimin ABD desteği ile güçlenmeye devam edeceğini, Türkiye'deki iç siyasete de etkide bulunma çabalarının sürdürüleceğini göstermektedir. ABD'nin, bir taraftan Türkiye ile olan ilişkilerinin iyi olmasını arzu etmesine rağmen, diğer taraftan da Irak'ta ve bölgede etkin bir güç olmasını arzu etmediği de düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye üzerinden bölgede etkinlik sağlama niyetinde olduğu ve bu maksatla Türkiye'yi kullanmak istediği, hatta TSK'nın Afganistan'da ISAF'ın ötesinde aktif muharebe dâhil, diğer uluslararası Barışı Kurma ve Koruma faaliyetlerinde görev almasını arzu ettiği de bir gerçektir. ABD'nin yeni yönetimin bu yöndeki yaklaşımları ve Obama'nın Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'nı telefonla arayarak yaptığı konuşma, bu düşüncenin bir göstergesidir. Türkiye'nin bu durumu ölçülü bir şekilde ulusal çıkarları istikametinde kullanması[8], aklın ve mantığın gereğidir.

[8] Milliyet Gazetesi, Dış Haberler, 17 Şubat 2009.

ABD'nin Türkiye'nin terörle mücadelesine Irak kuzeyindeki yerel yönetimle iyi geçinilmesi karşılığında destek vereceği anlaşılmıştır. Ancak Irak'ın kuzeyindeki yönetimin Bölücülük/Kürtçülük konusunda inisiyatif alma girişimleri, son gelişmelere bağlı olarak bölgesindeki PKK ile yaşamaya başladığı gerginlik, terör örgütünde bu davadan dışlanma ve ikinci planda kalma endişesi yaratabileceğinden "sahnede ben de varım" diyebilmek ve varlığının devam ettiğini gösterebilmek için kırsal bölgelerde çıkan fırsatları değerlendirebileceği, şehirlerde de eylemlere girişebileceği düşünülmektedir. Neticede asıl tehlikenin, Ortadoğu'daki gelişmelerden de etkilenen "etnik esasa dayalı bölücülük" hareketi olduğu ve Türkiye'nin bu konuda yukarıda ayrıntıları verilen; ABD'den, AB'den, Irak'ın Kuzeyinden, PKK teröründen ve iç siyasetten olmak üzere beş yönden kuşatma altında bulunduğu görülmektedir.

Bir ülkenin önce var olması, sonra bütünlüğünü muhafaza etmesi, daha sonra güvenlik içinde olması ve ondan sonra da demokrasi içinde refah seviyesini yükseltmesi gerçeği, içinde yaşanan olaylar ile daha belirgin hale gelmiş ve geniş bir kesim tarafından benimsenmiştir. Milletin çoğunluğunun bugüne kadar ön planda tuttuğu, ekonomik durumun iyileşmesi, refah seviyesinin yükselmesi ve daha iyi bir yaşam standardına ulaşma arayışları, artık ikinci öncelikli konular olarak nitelenmeye başlamış, egemenlik ve güvenlik birinci öncelikli konu durumuna gelmiştir. PKK terör örgütü son zamanlara kadar, Irak'taki otorite boşluğundan yararlanarak kendisine geniş bir manevra alanı bulmuş, Irak'ın kuzeyinde oluşan yapının doğrudan ve dolaylı desteği ile gücünü muhafaza etmiştir. PKK bölücü terör örgütü ve bölücülüğün tümü ile mücadele konusu bir güvenlik meselesidir. Devletin kendi güvenliğini bir başka ülkeye ihale etmesi de söz konusu olamaz.

Yapılan bu tespitlerin ışığında Türkiye, hem iç hem de dış gelişmelerden etkilenen ve birinci derecede tehdit oluşturan bölücülüğe karşı tedbir almalıdır. Bu kapsamda; siyasi kararlılık en önemli faktördür.

Dış tedbirler olarak; ABD ile ilişkilerde, müttefiklik anlayışına uygun, birbirlerinin menfaatlerine zarar vermeyen sahalarda al-ver ilişkisine dayanan bir işbirliği gerçekleştirilmelidir. Zarar veren konularda ise verimkâr olunmaması, egemen bir ülke olarak hareket edilmesi esas alınmalıdır. AB ile ilişkilerde, Türkiye'nin güvenliğine doğrudan ve dolaylı etki eden her konuya sınırlama getirilmelidir. Çevre ülkelerle diyalog içinde olunmalıdır. Bölgedeki istikrar için ortam yaratma teşebbüslerine, aşırılığa kaçmadan ve muhtemel sonuçlarını değerlendirerek devam edilmelidir. Niyet ve maksadımız net olarak anlatılmalı, güvenliğimizin hiç bir ülke veya yönetimin inisiyatifine bırakılamayacağı açıkça deklere edilmeli ve bunun da arkasında kararlılıkla durulmalıdır.

İç tedbirler olarak; devlet otoritesi her yerde kayıtsız ve şartsız sağlanmalıdır. Küreselleşmenin paravanı olarak kullanılmak istenen demok-

rasi, insan hakları ve özgürlüklerin güvenliği ve devlet otoritesini sarsmasına müsamaha edilmemelidir. Kritik olarak tanımlanan bölgelere tecrübeli bürokratlar atanmalı ve devletin varlığını göreceli olarak hissettirecek imkânlar götürülmelidir. Yargının caydırıcı olacak şekilde hukuk devleti anlayışından sapmadan süratli hareket etmesi de bu konuda önemli bir etkendir. Güvenlik güçlerinin terörü önlemede yetkili ve etkili olabilmesi ve caydırıcılığın sağlanabilmesi için bir takım hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir. Bu konuda tedbir alınmasından çeşitli düşüncelerle imtina edilmemelidir. Bölgede askeri tedbirlerin yanında eğitim seferberliği ve nüfus kontrolü tedbirlerinin alınması zarureti de bulunmaktadır. Bu tedbirleri ekonomik ve sosyal tedbirlerin takip etmesi de gerekmektedir. Mücadeledeki en etkin faktörün, kamuoyu desteği olduğu, halk tarafından benimsenmiş ve devletin tüm organları ile koordineli olarak desteklenmiş bir mücadelenin mutlaka başarıya ulaşacağı bilinmelidir. Kamuoyu desteği kazanmanın ve hareketin halk tarafından benimsenmesi için de karşı propaganda ve psikolojik harekâtın etkili olacağı değerlendirmekte ve bunun da yazılı ve görsel basın yolu ile yapılabileceğine inanılmaktadır. Bu nedenle basının da sorumlu medyacılık anlayışı çerçevesinde ve ülke menfaatleri yönünde hareket etmesi ve tavır alması gerekmektedir.

Türkiye'nin enerjisini, etnik, dini, çeşitli olaylardan dolayı rövanş alma, menfaat sağlama gibi düşüncelerle dışarıdan destekli veya desteksiz iç çekişmelere harcaması, ülkede kutuplaşmalar yaratmakta, birlik ve beraberliği bozmakta bu husus da güvenliği olumsuz yönde etkilemektedir. Bu gibi zararlı düşüncelerin, aklı ve mantığı esir almasına müsaade edilmemeli, aynı gemide olduğumuz hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Türkiye'nin Ortadoğu'da ulusal çıkarlarını gözeterek aktif politika uygulaması, özellikle iç politika kaygıları ile dini konularda aşırılığa kaçmaması halinde fayda sağlayacaktır. İlişkilerde ülkelerin geçmişlerinin, davranış alışkanlıklarının ve bunların nedenlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Ortadoğu'da politika yürütülürken zeminin kaygan olduğu hatırda tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

Akbaş, Ali Aydın "Türkiye'de Barzanici Hareket", *Stratejik Öngörü*, Sayı:3 Kasım 2007.

Brzezinski, Zbigniew, *Tercih, Küresel Hakimiyet mi Küresel Liderlik mi?*, (İstanbul: İnkilap Kitapevi 2005).

Kissinger, Henry, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Varmı?*, Tayfun Evyapan (çev.), Birinci Basım, (Ankara: METU Press , 2002).

Kuloğlu, Armağan ve Salkaya, Fatma Elif, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Cilt 4, Sayı: 48, Nisan 2004.

Hürriyet Gazetesi, Dünya Haberler, 16 Kasım 2008.

Milliyet Gazetesi, Dış Haberler Servisi, 04 Şubat 2009.

Milliyet Gazetesi, Dış Haberler, 02 Şubat 2008, s.18.

Milliyet Gazetesi, Dış Haberler, 17 Şubat 2009.

3.2.

BÜYÜK DEVLETLER VE ORTADOĞU

Bayram KODAMAN[*]

GİRİŞ

Uluslararası münasebetler (ilişkiler) tarih boyunca büyük devletler, büyük güçler veya büyük milletler tarafından yürütülmüş, yönlendirilmiş ve kontrol altında tutulmuştur. Bu husus tarih, siyaset ve sosyoloji bilimi açısından inkârı mümkün olmayan bir gerçekliktir. Ayrıca bu durum tabiat kanunlarına da uygun düşmektedir. Bilindiği gibi tabiatta " **büyük balık küçük balığı yutar**" ve "**hak da daima güçlünündür**". Beşeri toplumlar aklını kullanmaya başladığından itibaren bu tabiat kanununu tersine çevirerek, uluslararası münasebetleri, müessir ve kalıcı bir barış sağlayabilmek için insanlık onuruna ve gururuna yakışır bir biçimde adalet, hak ve hakkaniyet ölçüleri çerçevesinde düzenlemeye ve yönlendirmeye gayret etmişler ve belirli bir mesafe almışlar ise de tamamen başarılı oldukları söylenemez. O halde dünya politikasında, hâlâ gücün-kuvvetin-kudretin, hakkın-hakkaniyetin ve adaletin önünde olduğunu ifade etmek çok büyük bir yanlış olmasa gerektir.

Bilindiği üzere, tarih boyunca uluslararası münasebetler sistemi devletler ve onların hükümetleri arasındaki rekabetler ve mücadeleler üzerine oturmuştur. Rekabet ve mücadele kavganın-savaşın hazırlık dönemidir ve önünde-sonunda savaşa dönüşmüştür. Neticede savaş haklıyı-haksızı değil güçlüyü-güçsüzü, galibi-mağlubu tayin edegelmiştir.

Savaşın gerekçeleri pek çoktur. Ticaret, pazar, hammadde, güvenlik, altın-kömür-demir madenleri, petrol, toprak su, din, onur-şeref gibi faktörler gerekçe olagelmiş ve hala olabilmektedir. Bütün bu saydığımız faktörler iktisadi faaliyetler alanına girmektedir. İktisadi faaliyet demek ise, hayatta kalma, yani var olma-yok olma (ölüm-kalım) meselesidir veya daha güçlü olma ve daha fazla zengin olma ve daha fazla refah içinde yaşama meselesidir. Kim ne derse desin insanoğlunun tabiatında kendini

---

[*] Prof.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi.

güvenlikte hissetme, güçlü olma, zengin olma, mal-mülk sahibi olma, iyi yaşama ve inancına sahip çıkma eğilimleri daima vardır ve var olmaya da devam edecektir. Bu itibarla devletler arasındaki veya uluslararası münasebetlerde rekabet, yarış, mücadele ve savaş kaçınılmaz olacaktır. Ancak ifade etmek gerekir ki, devletler-milletler her alanda rekabeti, yarışı ve mücadeleyi medeniyetin, kalkınmanın ve ilerlemenin itici gücü olarak liberalizm-liberal ideoloji-liberal felsefe adı altında meşrulaştırmışlardır. Buna karşı savaşı sözde ve söylemde dışlamışlar, fakat hakikatte ise rekabeti, yarışı, soğuk savaş ve modern savaş adı altında gerçek sıcak savaştan daha yıkıcı, daha felaketli hale getirmişlerdir. Bu modern savaşların, zengini daha zengin, güçlüyü daha güçlü, fakiri daha fakir yaptığı da bilinmektedir. Bu tür savaşlardan kimler kârlı çıkmaktadır? Elbetteki büyük devletler, büyük güçler veya büyük milletler kârlı çıkmaktadır.

Büyük Devlet Nedir?

Hiç şüphesiz dünya politikasını yönlendirebilecek ve kontrol altında tutabilecek kadar güçlü ve büyük devlet olabilmenin olmazsa olmaz bazı şartları vardır. Bu şartlara sahip olmayan hiç bir devlet büyük ve güçlü olma niteliğini kazanamaz. O halde nedir büyük-güçlü devlet olmanın unsurları?

Birincisi **nüfustur:** Kim ne derse desin fakir ve cahil olmamak kaydıyla çok nüfusa sahip olmak hâlâ devletlerin en büyük potansiyel gücünü oluşturmaktadır. Buna en iyi örnek Çin'dir.

İkincisi **coğrafyadır:** Kalabalık nüfusa paralel olarak yerüstü-yeraltı kaynaklarıyla birlikte geniş bir coğrafyaya sahip olan devletler-milletler yine muazzam bir potansiyel gücü ellerinde bulundurarak, büyük güç olmaya daima adaydırlar.

Üçüncüsü **milli kültürdür:** Milli kültür dil birliği, tarih birliği, şuur birliği, menfaat birliği olması itibariyle milli birliğin ve dayanışmanın da çimentosudur. Milli birlik ise devletler adına önemli bir sinerji yarattığı için büyük bir güç kaynağı oluşturmaktadır.

Dördüncüsü **akıl-ilim-teknolojidir:** Akıl ilim ve teknoloji devletlere, tabiata ve diğer devletlere hakim olmasının imkânlarını hazırlar ve vasıtalarını verir. Bu bakımdan vazgeçilmez güç unsurları teşkil ederler.

Beşincisi **zenginliktir:** Aklı-ilmi-teknolojiyi kullanarak coğrafyadan ve nüfustan maddi zenginlik çıkarıldığı takdirde bağımsız güçlü bir devlet olma imkânı vardır. Günümüz ekonomik savaş çağı olduğu için zenginlik en büyük potansiyel güç olarak yerini her zaman muhafaza edecektir.

Altıncısı **ordudur:** Beş güç unsuruna sahip bir devletin, şayet bu mevcut güç kaynaklarını muhafaza edecek ve koruyacak bir ordusu yoksa o devlete güçlü-büyük devlet demek mümkün değildir. Bu bakımdan bü-

yük devlet olabilmek için, her türlü şartta ve her zaman karada- havada-denizde savaşabilecek donanıma sahip silahlı bir gücü (ordu) daima hazır bulundurulması kaçınılmazdır.

Günümüzde bu altı güç unsuruna sahip süper devlet olarak dünyada Anglo-Saksonların menfaatlerini koruyan sadece ve tek ABD vardır. Rusya ve Çin ise, ileride büyük güç olma potansiyeline sahiptirler. Ancak şimdilik bu iki devletin ekonomik ve teknik kabiliyetleri buna imkân vermemektedir. Germen dünyasının hamiliğini üstlenmiş gözüken Almanların da nüfus ve coğrafyası yetersizdir. Türk dünyası, coğrafya, nüfus ve kültür bakımından büyük bir potansiyele sahipse de kendi içinde siyasi veya ekonomik birliğinin bulunmayışı, ekonomisinin ve teknolojisinin zayıflığı, onun büyük güç olma yolunu kapatmaktadır. Aynı şekilde Arap dünyası da petrol kaynaklarına ve zenginliğine rağmen, aralarında dayanışma ve birlik olmaması, ilim ve teknolojide geri kalması onun de büyük bir güç olmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum karşısında, asırlardır Asya'yı, Afrika'yı sömüren ve fakirleştiren emperyalist Avrupa devletleri (Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya vs.) Avrupa birliği (AB) adı altında birleşerek, emperyalizmlerini sürdürmek ve ABD'den sonra ikinci büyük dünya gücü olma yolundadırlar.

İki Büyük Güç: ABD ve AB

Çağımızda özellikle ABD ve AB'de gibi iki büyük güç odağı, bazen ayrı, bazen birlikte uluslararası münasebetleri kontrol altına alma ve dünya politikalarına yön verme gayreti içindedirler. Bu hedeflerine varabilmek ve bu politikalarını sürdürebilmek için benimsedikleri stratejileri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

a-Küreselleşme (globalizasyon): Küreselleşme esas itibariyle dünyayı tek bir yer veya tek bir ünite olarak kavrama şuuru ve bu şuura göre dünyanın özellikle ekonomik, kültürel, siyasi alanda yeniden yapılandırılmasıdır. Bu bir nevi yeni enternasyonalizm ve kozmopolitizm anlamına gelebilmektedir. Bir başka ifadeyle, 1789 Fransız İhtilali'yle başlayan ve XIX. yüzyıldan günümüze kadar süregelen millet esasına yani klasik ulus-devlet egemenliğine dayanan sisteme alternatif olarak ileri sürülen yeni bir dünya düzeni projesidir. Her ne kadar küreselleşme dünyayı türdeşleştirmeyi öngörmesine rağmen, milli devletleri kendi önünde engel görüldüğü ve bu engeli aşabilmek için felsefesiyle çelişir bir şekilde etnik ve dini gurupları mikro milliyetçilikleri ön plana çıkarmakta ve farklılıkları artırmaktadır. Böylece küreselleşme, çelişkili bir proje görünümü arz etmektedir[1].

Her şeye rağmen küreselleşme, büyük güçlü devletlerin, büyük şirketlerin ekonomik-kültürel emperyalizmlerini daha da artırırken, bu anla-

---

1 Gordan Marshall, Sosyoloji Sözlüğü, (Ankara: 1999), s. 449-450.

yışa direnebilecek Türkiye ve İran gibi orta büyüklükteki milli-üniter devletleri parçalamayı, aynı zamanda küçük devletleri uluslararası sisteme kolayca entegre etme sürecini başlatmayı öngördükleri söylenebilir.

b-Karşılıklı Bağlılık Sistemi: Bu sistem, devletlerin riayet etmeyi taahhüt ettikleri uluslararası bir hukuk sistemi ve içinde yer alacakları millet-devlet üstü kurum ve kuruluşlarla dünyada güvenliği, barışın ve istikrârın korunabileceğini öngörmektedir. Ancak bu karşılıklı bağımlılık sistemi, küçük-büyük her devleti içine almayı öngördüğü için eşitsizlik temeli üzerine oturmaktadır. Dolayısıyla bu eşitsiz karşılıklı bağımlılık sisteminin, büyük-güçlü devletler tarafından kendi lehlerine kolayca suistimal edilme tehlikesi her zaman mevcuttur[2]. Nitekim bu ilkeyi 1980'den itibaren ABD'nin ortaya atmış olması da tereddütlere haklılık kazandırmaktadır.

Bu sistem ayrıca küçük devletlerin büyük devletlere bağımlılığını giderek artırmaktadır. Dolayısıyla milli devletlerin egemenliğini ve istiklâlini aşındıran, kısmen ortadan kaldıran ve hatta onların parçalanması sonucunu doğurabilecek bir süreci başlattığı söylenebilir.

c- Büyük bir devletin hakim rolünün kabullenilmesi: Bu anlayışa **hegemonik istikrar teorisi (istikrarlı hakimiyet teorisi)** de denmektedir. Bu teori; dünya barışı, istikrarı, güvenliği, üretimi, ticareti, sermayesi egemen bir güç tarafından korunabilir ve korunmalıdır esasına dayanmaktadır. Bilim-teknolojiyi de bu hakim gücün geliştirebileceğine inanır. O halde yapılacak iş, diğer devletlerce dünya düzenini koruma, kontrol etme ve geliştirme imkânının ve rolünün ABD veya AB gibi büyük güçlerden birine veya ikisine verilmesi ve bu rolün kabullenilmesidir[3].

Böyle bir anlayışı, özellikle milli devletlerin ve potansiyel güç durumunda olan ve dünya politikasında iddiası bulunan devletlerin hukuken kabullenmesi imkânsızdır. Ancak küçük devletçiklerin, küçük etnik ve dini grupların hukuken olması bile fiilen hâkim bir gücün bu rolünü kabullenmeyi kendi menfaatleri için uygun bulabilirler.

Ortadoğu ve Büyük Güçler

Ortadoğu denilince, bunun sınırlarını çizmek oldukça zordur. Zira çok çeşitli Ortadoğu haritaları çizilmiş ve çizilmektedir. Buna rağmen biz Ortadoğu haritasını Arap devletleri (Suriye, Ürdün, Irak, Suudi Arabistan, Lübnan, Yemen, Umman ve Basra Körfezi ülkeleri), İsrail, Türkiye, İran olarak sınırlandırmayı uygun bulduk. Bölgedeki ülkeler, İsrail hariç, tamamı Müslüman nüfusa sahiptirler.

---

2 Çınar Özen, "Global Siyasal Sistem ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", Doğu ve Batı Düşünce Dergisi, 2003, Sayı: 6, s. 278.

3 Çınar Özen, s.279.

Ortadoğu'da İslamiyet'in doğuşundan (M.S.622) 1918'e kadar dört İslam imparatorluğu (Emevi, Abbasi, Selçuklu, Safevi ve Osmanlı) kurulmuştur. Bu itibarla yaklaşık bin yıl, Ortadoğu kavramı Avrupa'da veya Avrupa kamuoyunda **İslam Şark, Düşman Şark** çağrışımı yaptırmıştır. Çünkü Ortadoğu-Avrupa münasebetlerine yüzyıllarca din savaşları-Haçlı savaşları, Hıristiyan-Müslüman mücadeleleri damgasını vurmuştur. O halde Hıristiyan Avrupa için yapılacak ilk iş, Ortadoğu'daki Müslümanları bir daha düşman olamayacak kadar parçalamak, ufalamak ve sonuçta güçten düşürmektir. Etnik mikro milliyetçilik, bu hedefe varabilmek için milliyet fikrini, mezhepleri, tarikatları kullanmıştır. Neticede, I. Dünya Harbi'nden sonra çizdiği haritalarla, İslam dünyasının gelecekte bir araya gelip güç oluşturmasını imkânsız hale getirmiştir. Evvela bir tek Arap milletinden pek çok devlet teşkil etmiştir. Türkiye'yi Anadolu ile sınırlandırmıştır. Ayrıca daima Fars-Türk-Arap unsurların arasına fesat sokarak **Şii İran'ı, Laik Türkiye'yi; Sünnî-Şii-Vahabi Arapları** siyaseten birbirinden ayırmış ve uzak tutmuştur. Böylece İslam tehlikesini tehdit olmaktan çıkarmıştır.

İkinci husus ise: I. Dünya Harbi'nden beri, Ortadoğu denilince Avrupa'nın aklına daima "**petrol**" gelmiştir. Dolayısıyla petrol sözü edilince düşman Ortadoğu, düşman İslam kavramları yerini **cazip Ortadoğu**'ya terk etmiştir. Yani Ortadoğu cazibe merkezine dönüşmüştür. Bunun sonucu Hıristiyan-Müslüman düşmanlığı sureten göz ardı edilerek, **dinler arası diyalogdan, ılımlı İslam**'dan **İbrahimi dinler dostluğu**ndan, **dinler arası hoşgörü**den bahsedilmeye başlanmıştır. Hıristiyanlık-Müslümanlık arasında kulağa hoş gelen bu kavramlar gündemde tutulurken, Müslümanlar arasında **Alevi-Sünnî, Şii-Sünnî, Hanefi- Vahabî, Nakşî, Rufaî, Halveti, Nurcu, Fethullahcı** gibi ayrımlar yaratılarak **böl-yönet, ayır-buyur politikası** uygulanmaktadır. Böylece petrole sahip olunmaktadır. Ancak İran bu oyunun dışında kalmayı başarmıştır.

Üçüncü önemli bir konu ise "**su**" meselesidir. Arap dünyasının dikkatleri sınır aşan **Dicle-Fırat** nehirlerine çekilerek, bölgenin orta büyüklükteki **milli-üniter devleti Türkiye** ile Araplar özellikle Suriye-Irak arasında husumet yaratılmak istenmektedir. Bununla da yetinmeyen Avrupa Birliği (AB) Fırat-Dicle nehirlerinin suyunu, güya Arapları memnun etmek için **uluslararası yönetim altına** alınması teklif etmektedir. Ancak Türkiye, 1986 tarihinde "**Barış Suyu Projesi**"ni (Seyhan-Ceyhan sularını Basra Körfezine ve Arabistan'a, Manavgat suyunu İsrail'e taşıma) ortaya atarak, bu tür fesat ve husumet yaratıcı önerilerin önünü kesmek istemiştir. Kısacası büyük devletler Fırat-Dicle sularını bile, kendi emellerine ulaşmak ve menfaatlerini sürdürebilmek için Ortadoğu'da kullanabilmektedir.

Türkiye, İran ve Arap Devletlerinin Durumu

Ortadoğu haritasında, emperyalist ABD ve AB'nin emellerine ve politikalarına direnç gösterecek iki devlet vardır. Bunlar Türkiye ve İran'dır. Türkiye **küreselleşme, karşılıklı bağımlılık** ve **hegemonik istikrar** kuramlarıyla AB'nin içine, ABD'nin yanına çekilerek uluslararası sisteme entegre edilmek istenmektedir. Ancak nüfusunun çokluğu AB'yi endişelendirmektedir. Bölgede milli-üniter bir devlet olarak önemli bir güç olması ve emperyalist isteklere direnebilme kabiliyetinin bulunması açısından da ABD'yi rahatsız etmektedir.

O halde bu iki ülkenin, kolayca sindirilebilmesi ve uluslararası sisteme dâhil edilebilmeleri için, önce Türkiye'nin mutlaka küçültülerek Müslüman Arap dünyasıyla ve İran'la karadan irtibatı kesilmelidir. Bunun için kısa vadede Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan bir miktar toprak kopartılarak muhtar veya PKK yönetiminde bağımsız bir bölge oluşturulması; uzun vadede Erzurum-Kars'ın Ermenistan'a, Urfa'nın da İsrail'e dâhil edilmesi muhtemel hedefler olarak gözükmektedir. Böylece küçültülmüş bir Türkiye, **eşitsiz karşılıklı bağımlılık ilkeleri** gereğince büyük bir gücün (AB ve ABD) yanında rahatlıkla kabul görebilir, küresel sisteme entegre edilebilir veya hakim gücün himayesi altına sokulabilir.

Şayet Türkiye küçültülmezse ve milli devlet olarak emperyalizmin hedefleri önünde engel teşkil etmeye ve direnç gösterecek yetenekte kalmaya devam edecekse, bu takdirde **ılımlı İslam** adı altında Suudi Arabistan veya Körfez ülkeleri gibi **uysallaştırılmalı** ve **sadık stratejik bir müttefik** olarak el altında tutulmalıdır. Bu politikanın, son 10–15 yıldır, Türk milletinin milli şuurdan-tarihi şuurdan uzaklaştırılması ve böylece ümmetleştirilmesi yoluyla uygulamaya konulduğu söylenebilir. Zira milli duygulardan yoksun fakat dini şuura sahip bir toplum dinine, inancına ibadetine dokunulmadığı takdirde (tarihte sömürge olmuş İslam ülkeleri ve özellikle Araplar gibi) kolayca uysallaştırılabilir ve sömürülebilir. Çünkü cehaleti yüzünden sömürülmenin ve itaat etmenin dinine zarar vermeyeceği kanaatindedir. Zaten bu kanaat eğitim-propaganda yoluyla Müslüman toplumlara telkin edilmiş ve bu telkinin etkisinde yetiştirilmişlerdir. Hâlbuki milli şuur olmadan dini şuur; dini şuur olmadan da milli şuur eksik kalacağı unutulmamalıdır. Dolayısıyla her ikisinin de canlı tutulması lazımdır. Bu durum ise güçlü devletlerin hiç işine gelmediği için toplumları özellikle milli şuurdan, milli devletten, milliyetçilikten soyutlamak ve uzak tutmak isterler. Bunun en güzel örneği, genelde Hıristiyan-Müslüman dostluğundan ve diyaloğundan bahsedilirken, Türkiye'de, Irak'ta, Afganistan'da aynı devletin Müslüman vatandaşları birbirleriyle vuruşturulmuş; Iran ve Irak gibi iki Müslüman devlet de savaştırılmıştır.

Arap devletlerine gelince; Suudi Arabistan, Ürdün, Yemen, Suriye, Umman, Kuveyt, Bahreyn, Abudabi, diğer emirlikler gibi devletlerin hiç biri emperyalizme direnecek ve engel olacak güçte ve büyüklükte değildir.

Suriye hariç diğer Arap ülkelerinde bu şuur zaten mevcut olmamıştır. Bu itibarla uluslararası siyasi ve ekonomik sistemin en alt sıralarında yer alarak, **eşitsiz karşılıklı bağımlılık ve dostluk** adı altında egemenliklerinden ve istiklallerinden taviz vererek, Batılı güçlerin himayesini kabul etmişlerdir. Sadece Irak bu çerçeveden çıkmak istemiş, fakat işgal edilerek üçe bölünmüş ve sömürge ülkesi haline getirilmiştir. Suriye şimdilik bir miktar kendi kaderini kendisi tayin eden devlet durumunu muhafaza edebilmektedir.

SONUÇ

Büyük devletleler petrol kaynaklarını kontrol altında tutabilmek için Arapları çeşitli vesilelerle parçalamışlar ve bağımlı hale getirmişlerdir. Türkiye üzerinde **küçültme** veya **uysallaştırma** politikaları arasında tereddüt geçirmektedirler. İran şimdilik kendini büyük devletlerden uzak tutmaktadır. Şu bir gerçektir ki, büyük devletler Ortadoğu'da hâkimiyetlerini sürdürebilmek için İsrail'i, Irak'ın kuzeyindeki Barzani-Talabani bölgesini, Ermenistan'ı ve Lübnan'ı atlama tahtası veya üs olarak muhafaza etmeye kararlı görünmektedir. Bu maksatla Batum-Bağdat-Basra hattında, ABD ve AB'nin kolunda ve himayesinde bulunan Hıristiyan Gürcistan ve Hıristiyan Ermenistan, yine ABD ve AB'nin desteği ve himayesinde kurulması düşünülen Kürdistan ve işgal edilmiş Irak üzerinden, kuzey-güney istikametinde bir koridor açarak hem **Hazar-Kerkük-Musul-Basra Körfezi** gibi enerji havzalarını kontrol altında tutmak hem bölgede, özellikle Avrasya'da hâkim rol oynayabilmesi için diğer Türk devletlerinden, aynı zamanda Kürtlerden ve İran'dan hem de Arapları İran'dan ve Kürtlerden uzak tutmak gibi bir **böl-yönet** veya **ayır-buyur** politikası takip ettikleri söylenebilir.

KAYNAKÇA

Marshall, Gordan, Sosyoloji Sözlüğü, (Ankara: 1999).

Özen, Çınar, "Global Siyasal Sistem ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", Doğu ve Batı Düşünce Dergisi, 2003, Sayı: 6.

3.3.

TÜRK DIŞ POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİN ÖNEMİ

Arzu Celalifer EKİNCİ*

GİRİŞ

Türk dış politikası denildiği zaman, konuya Türkiye'nin Batı dünyası ve Doğu dünyası ile ilişkileri şeklinde yaklaşmak gerekir. Türkiye'nin Doğu dünyası ile ilişkilerine bakıldığında ise en belirgin şekilde göze çarpan ülke İran İslam Cumhuriyeti'dir. Nitekim yapılan çalışmalara bakıldığında, bu kadar önem arz etmesine rağmen Türk-İran ilişkilerine ayrıntılı bir şekilde değinilmediği göze çarpmaktadır. Türkiye'nin dış politikasını oluştururken Batı'ya öncelik vermesi ve Batı'yla ilişkilerini dış politikasının merkezine oturtmasını bunun en önemli nedenlerinden biri olarak ileri sürmek mümkündür. Bu noktadan hareketle akademisyen, uzman ve araştırmacılar da Batı çalışmalarına odaklanma yoluna gitmişlerdir. Bu durum Türkiye'nin doğu komşularıyla ilişkilerinin ikinci plana atılmasına neden olmuştur. Ancak son birkaç yıl içerisindeki değişimler ve konjonktürel gelişmeler, Türk dış politikasını alternatif ilişkilere yöneltmiş ve bugün "entegre dış politika" olarak tanımlanan bir politikanın oluşturulmasına yol açmıştır.

Ortadoğu'nun yeniden şekillenme aşamasında olduğu bu dönemde bölgenin iki önemli ve köklü devleti olarak adlandırılan İran ve Türkiye ilişkilerinin bölgesel politikalar açısından yadsınamaz bir öneme sahip olduğunun belirtilmesi gerekir. Tarih boyunca her iki ülkenin imparatorlukları bölgede hâkimiyet savaşı vermiştir. Bu hâkimiyet savaşının günümüzdeki şekli ise gizli rekabet olarak tanımlanabilir. Ancak bu gizli rekabetin yanı sıra iki ülkenin siyasi, ekonomik ve güvenlik konularında karşılıklı olarak birbirine olan ihtiyacı da göz ardı edilmemelidir. Özellikle Irak Savaşı sonrasında Ortadoğu bölgesinin girdiği karmaşık durum, en çok İran ve Türkiye'yi etkilemiş ve iki ülkeyi daha fazla işbirliği yapma noktasına getirmiştir. Ortak sorunlar ve ortak çıkarların sayısı arttıkça daha fazla

* Dr., Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)

işbirliği yapma ihtiyacı da artmıştır. Bu gelişmelere rağmen Türkiye'nin NATO üyesi olması, ABD müttefiki ve Avrupa Birliği'ne aday konumunda bir ülke olması bahsi geçen işbirliğinin yavaş adımlarla ilerlemesini ve bazı hususlarda tıkanma aşamasına gelmesine neden olmuştur.

Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulunca coğrafi konumu itibariyle önemli birçok sorunun tam ortasında yer alan Türkiye'nin, komşusu İran'la ilişkilerindeki dönüm noktalarına değinilmeye çalışılacaktır. Türkiye'nin son İran nükleer krizi nedeniyle ABD ve İran arasında yaşadığı sıkıntılı durum ve izlediği hassas diplomasi ele alınacak ve bazı öneriler üzerinde durulacaktır.

Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihsel Boyutu

İran ve Türkiye farklı yönetim şekilleri olan iki komşu ülke olarak, gerek jeopolitik konumları gerekse tarihi mirasları, nüfusları ve zengin kültürleriyle çok eskiden beri Ortadoğu bölgesinin kilit ülkeleri olma özelliklerini korumuşlardır. İki ülke arasındaki sınırları tayin eden 1639 tarihli Kasr-i Şirin Antlaşması sonrasında, İran ve Türkiye arasında karşılıklı sınır ihlalleri ve benzeri sorunlar yaşanmamasına rağmen, İslam dininin farklı mezheplerinin benimsenmiş olması ve farklı bölgesel politikaların izlenmesi gibi etkenlerin varlığı, iki ülke arasında her zaman gizli bir rekabetin olmasına neden olmuştur. Bu rekabetin temel kaynağı, Osmanlıların Sünni İslam dünyasının lideri olması ve İran'ın da Şii İslam dünyasının lideri olmasıydı. Bütün bunlara rağmen, iki farklı kültüre sahip İran ve Türk halkları zaman içinde birbirlerinin bölgedeki varlıklarını kabul etmişlerdir. Bu nedenle belirlenen sınır, yüzyıllardan beri değişmeden varlığını muhafaza etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Şah Rıza Pehlevi döneminde İran'la güvenlik ve işbirliği antlaşması imzalanmış ve o dönemdeki ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır. Bu süreci, 1937 Sadabad Paktı ve Muhammed Rıza Şah dönemindeki Bağdat Paktı takip etmiştir[1]. Her ne kadar bu paktlardaki temel hedef, bölgede dış güçlere karşı beraber hareket etmek olsa da yukarıda bahsi geçen gizli rekabet izlerini devam ettirmiş ve bu durum ilişkilerin amaçlanan gelişmeyi sağlamasını engellemiştir.

Diğer taraftan biri cumhuriyet, diğeri monarşi olan yönetim şekilleri itibariyle de iki ülke arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Bu fark, 1979 yılında İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu defa da İran İslam Cumhuriyeti'yle yönetilen bir ülke iken, Türkiye laik cumhuriyetle yönetilen bir ülkeydi ve bu fark ilk aşamada ilişkilerin yavaşlamasına, hatta zaman zaman zedelenmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle o dönemde her iki ülkenin birbirlerine karşı olumlu bakış

---

[1] Bu dönemdeki gelişmeler için bkz: Gökhan Çetinsaya, 'Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938), *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999, s. 148-175

açıları bulunmamaktaydı[2]. Türkiye'nin İran'a karşı olan güvensizliği, İran'ın devrimle beraber gelen İslami anlayışlarını yayma eksenindeki dış politikalarından kaynaklanmaktaydı. İran'ın Türkiye'ye karşı güvensizliği de Türkiye'nin rejim muhaliflerini ülkesinde barındırmasından ve İran rejimine karşı hoşnutsuz açıklamalarından kaynaklanmaktaydı. Ancak bu güvensizlikler zaman içerisinde aşılmış ve ilişkiler farklı dönüm noktalarından geçerek bugünlere kadar gelmiştir. Bu gelişmeler ilişkilerin siyasi boyutu başlığı altında incelenecektir.

Türkiye-İran İlişkilerinin Siyasi Boyutu

İran İslam Devrimi Öncesi İlişkiler

İki ülke arasındaki ilişkiler, farklı dönemlerde uluslararası sisteme farklı yaklaşım şekilleri sonucunda da değişimlere sahne olmuştur. İran Devrimi öncesinde ABD ve İngiltere ile yakın ilişkileri olan Şah rejiminin politikaları, o dönemde Türkiye ile benzerlikler taşımaktaydı. Her ne kadar İran bir dönem Sovyet etkisi altında kalmış olsa da, daha sonra her iki ülke konumları itibariyle "Sovyetleri Çevreleme Politikası"nın birer parçası olarak ABD ile işbirliği yapmışlardır. Ancak devrim sonrasında; daha önceden bir sorun olarak algılanmayan Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkileri ve İsrail ile savunma alanındaki işbirliği, iki ülke arasındaki en önemli ayırt edici unsur haline gelmiştir. Çünkü devrim sonrasında İran dış politikasında, ABD ve İsrail mutlak düşman kategorisine yerleştirilmiş ve mevcut yerlerini günümüze kadar korumuşlardır.

İran İslam Devrimi Sonrası İlişkiler

1979 İslam Devrimi sonrasında benimsenen yönetim sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler zaman zaman gerilimlere sahne olmuştur. İran devrimi ile birlikte ortaya çıkan ideoloji farklılığı, iki ülkenin yeri geldiğinde birbirini antitez olarak algılamasına sebebiyet vermiştir. Meydana çıkan ideolojik çatışma zeminin de karşılıklı misillemelerle kriz noktasına kadar taşındığı dönemler olmuştur[3]. Bir yandan Türkiye, İran'ı rejimi ihraç etme, Türkiye'deki köktenci grupları destekleme ve PKK'ya destek verme konusunda suçlarken[4], diğer yandan İran da Türkiye'yi rejim muhaliflerini ülke-

---

2 Ayrıntılı bilgi için bkz: Bülent Aras, 'Turkish Foreign Policy towards Iran: Ideology and Foreign Policy in Flux', *Journal of Third World Studies*, Spring 2001, Henri J. Barkey, 'Iran and Turkey: Confrontation across and Ideological Divide', Alvin Z. Rubinstein – Oles M. Smolansky (Eds.) *Regional Power Rivalries in the New Eurasia*, (NY: M.E Sharpe, 1995)

3 Örneğin, İran'da Atatürk ile ilgili, Türkiye'de ise Humeyni ile ilgili eleştirel yazılar çıktı. Türk basını İran'ı irtica yuvası olarak nitelendirirken, İran da Türkiye'deki başörtüsü yasağını gündemine taşıdı. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ünal Gündoğan, 'Islamist Iran and Turkey, 1979-1989: State Pragmatism and Ideological Influences', *Middle East Review of International Affairs*, Vol.7, No: 1, March 2003.

4 Her ne kadar iki ülke arasında 1984 yılında bir antlaşma imzalanmış ve İran PKK hareketleri için topraklarını kullandırmayacağını taahhüt etmişse de bu sorun tümüyle çözülememiş ve

sinde barındırmak ve İranlı kaçak suçlularla ilgili işbirliği yapmamakla suçlamıştır[5]. Bu sorunlar, karşılıklı iki ülke büyükelçilerinin geri çağrılmasına kadar varmıştır. Dolayısıyla bu zaman zarfında, üzerinde en çok durulması gereken konu olan ekonomi ve ikili ticari ilişkiler ikinci planda kalmıştır. Nitekim gerek coğrafi yakınlık gerekse karşılıklı ticaretin geliştirilebileceği alanların çeşitliliği itibariyle, bu iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin ikinci planda kalması her iki taraf için önemli bir kayıp olarak değerlendirilebilir.

İran Dış Politikasında Pragmatizmin Benimsenmesi Sonrasındaki İlişkiler

Gerilen ilişkiler, Cumhurbaşkanı Haşemi Rafsanjani'nin pragmatist yaklaşımı[6] ve daha sonrasında da İran'ın ılımlı ve reformist Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin politikaları sayesinde onarılmış ve böylece ekonomik ilişkilerde de açılımlar olmuştur. Aşırı muhafazakâr olarak bilinen Mahmud Ahmedinejad'ın Haziran 2005 tarihinde seçilmesinden sonra da ilişkilerin seyrinde bir değişiklik olmamış ve iki ülke arasındaki ilişkilerin dengeli bir seviyede muhafaza edilmesine dikkat edilmiştir. Ayrıca uluslararası konjonktürün doğurduğu sonuçlar ve Ortadoğu bölgesinin karmaşık durumu, özellikle yanı başlarındaki istikrarsızlığı yaşayan Türkiye ve İran'ı güvenlik gerekçelerinden dolayı daha da yakınlaştırmıştır.

Irak Savaşı Sonrasında Değişen Dengeler

ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Ortadoğu'daki dengeler tamamen değişmiştir. Ortaya çıkan huzursuzluklar bölge ülkelerinin eskisinden daha fazla işbirliği yapmaları ve yakınlaşmaları gereksinimini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenden dolayı, son dönemlerdeki İran ve Türkiye ilişkileri bölge dengeleri açısından daha çok önem kazanmaya başlamıştır.

Irak Savaşı öncesinde hem Barzani hem de Talabani'yi destekleyen, yeri geldiğinde Kürtleri de Türkiye'ye karşı kullanırım düşüncesine sahip olan İran, ABD'nin Ortadoğu'ya girmesiyle bu düşüncesinden feragat etmiştir. Kaldı ki sorunun ciddiyeti hem İran hem Türkiye'yi fazlasıyla meşgul etmiş ve zorunlu bir işbirliğini de beraberinde getirmiştir.

özellikle 1990'lı yıllarda ikili ilişkilerde belirgin bir sorun haline gelmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Süha Bölükbaşı, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, (Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1992), Nihat Ali Özcan, 'İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz ama Etkili Bir Manivela: PKK), *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999, s. 325-342

[5] Devrim sonrasında Türkiye'ye gelen İranlıların sayısı yaklaşık 1.5 milyon civarındaydı. Ancak İran'ın en aşırı Marksist gruplarından olan "Halkın Mücahitleri örgütü" nün organize militan kadrolarının Türkiye'ye geçmesi önemli bir sorun haline gelmişti.

[6] Rafsanjani'nin yönetime gelmesi 'İkinci Devrim' olarak da adlandırılmaktadır. Bu hususta daha ayrıntılı bilgi için bkz: Anoushiravan Ehteshami, *After Khomeini: The Iranian Second Republic*, (London & NY: Routledge, 1995), s. 27–44, Kaveh L. Afrasiabi, *After Khomeini: New Directions in Iran's Foreign Policy*, (Oxford: Westview Press, 1994), s.19–22

Özellikle 1 Mart Tezkeresi sonrasında[7] Türkiye'nin ABD ile hareket etmediğini anlayan İran, Türkiye'ye daha çok yakınlaşmaya başlamıştır. Kısacası artık farklı bir döneme girilmiş, ABD'nin Ortadoğu'ya girmesi ile birlikte bölgedeki ABD dostları olan Mısır, Arabistan gibi ülkeler de ABD politikalarından kopmaya başlamışlardır. Çünkü bahsi geçen ülkeler de ABD politikalarından korkar hale gelmişlerdir. Başka bir deyişle ABD Ortadoğu'da düşmanlarını korkuttuğu kadar dostlarını da korkutmaya başarmıştır.

Nükleer Kriz Bağlamında Türkiye-İran İlişkileri

2003 yılından itibaren devam etmekte olan İran nükleer krizi de Türkiye açısından önem arz eden bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Başladığı tarihten bu yana sıcak tartışmaları beraberinde getiren bu kriz, gerek ekonomik yaptırım, gerekse askeri müdahale seçenekleri ekseninde gelişmiştir. İran büyük ve güçlü bir ülke olarak Irak'la mukayese edilemeyecek bir konumda olduğundan, bahsi geçen seçeneklerin hayata geçirilmesi durumunda Ortadoğu'da tamiri kolay olmayan etkiler yaratma potansiyelindedir. Bu durumdan en çok etkilenecek olan ülke de hiç şüphesiz İran'ın sınır komşusu Türkiye'dir. Bu gerçeğin farkında olan Türkiye ise başından itibaren bu hususta başarılı bir diplomasi yürütmüştür. Türkiye, İran'ın barışçıl nükleer programını sonuna kadar desteklediğini ancak nükleer silahlara sahip olunmasına karşı çıktığını, zira bu durumun bölgede bir nükleer silahlanma yarışını başlatabileceğini her fırsatta dile getirmiştir. Dolayısıyla bölgenin istikrarı ve huzuru için bu krizde diplomatik bir çözümden yana olduğunu söylemiş ve İran'dan bu hususta çaba sarf etmesini istemiştir.

Farklı yönetimlere sahip İran ve Türkiye'nin bölgedeki çıkarlarının ve sorunlarının çoğunun örtüştüğü söylenebilir. Özellikle son on yıllık dönemde çeşitli konularda işbirliği yapmış ve farklı zeminlerdeki işbirliği alanlarını genişletmişlerdir. İran nükleer krizinin çözümlenememesinden de en çok zarar görecek olan ülke Türkiye'dir. Gerek askeri bir müdahale gerekse yaptırımlar söz konusu olduğunda ilk zarar görecek olan ülke İran'ın yanı başındaki komşusu Türkiye olacaktır. Bu gerçekten hareketle Türkiye'nin son dönemde krizin çözümlenmesi için diplomasi girişimlerini arttırması çok yerinde bir hareket olarak değerlendirilebilir. Sürecin başından itibaren tarafsız tavrını koruyan Türkiye, çözüm yollarının göründüğü kritik bir dönemde olasılıkları güçlendirmek ve nihayete erdirmek maksadıyla atağa geçmiştir[8]. Türkiye'nin bu girişimi hem İran hem Avrupa ülkelerince takdirle karşılanmıştır.

---

[7] 1 Mart Tezkeresi'nin reddiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Robert Olson, Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik, (Ankara: Babil Yayıncılık, 2005), s. 176-194

[8] Bkz: پیام نخست وزیر ترکیه به ایران, 'Türkiye Başbakanının İran'a Mesajı', *Shargh*, 26 June 2006, 'Turkey Feels Responsible', *The New Anatolian*, 26 June 2006

Türkiye'nin arabulucu konumunda olduğunu söylemek şu aşamada çok iddialı bir tanımlama olacaktır. Zira böylesi bir konuda arabuluculuk sıfatını resmen üstlenmek ciddi sorumluluk ve sonuçları da beraberinde getirecektir. Ancak taraflar arasında mekik diplomasisi yaparak mesajların doğru ulaşmasını sağlamaya çalışmak, ortak çıkar ve zarar listelerini birlikte gözden geçirerek durum değerlendirmeleri yapmak ve müteakiben yapıcı öneriler sunmak, süreci olumlu etkileyen bir girişim olacaktır. Zaten yeterince karışık olan bu süreçte Türkiye de kendi rolünü arabulucudan ziyade süreci kolaylaştırıcı taraf şeklinde tanımlamıştır. Sürecin başından itibaren İran'a net ve şeffaf mesajlar vererek İran'dan uluslararası arenayla işbirliği yapmasını isteyen Türkiye, diğer taraftan da İran'ın barışçıl amaçlı nükleer programını desteklemiştir. Diğer taraftan hem ABD'nin, hem Avrupa ülkelerinin hem de İran'ın güvendiği bir ülke olarak olası görüşmelerin gerçekleştirilmesi için Türkiye uygun bir platform konumundadır. Nitekim İran'a yönelik BM Güvenlik Konseyi kararı alınması sonrasında sekteye uğrayan nükleer müzakereler, Türkiye'nin aracılık etmesi ile yeniden başlamış ve Larijani-Solana görüşmesi Ankara'da gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki diplomasi hanesine başarı olarak kaydedilmiştir.

Türkiye İran'a karşı üslerini ve sınırlarını kullandırmayacağını daha işin başında açıklamıştır. 1 Mart Tezkeresi ile Irak Savaş'ında üslerini kullandırmamasının ardından, olası bir İran askeri müdahalesinde de üslerini açmayacağını net olarak ortaya koyması, İran ve Ortadoğu ülkelerinin nezdinde Türkiye'nin kredibilitesini arttırmıştır. İran'ın nükleer bir güç olması elbette ki Türkiye'nin tercih etmeyeceği bir durumdur. Çünkü bu senaryonun gerçekleşmesi durumunda bölgedeki güç dengesi İran lehine değişecektir. Kaldı ki İran'da muhafazakâr bir hükümetin yönetimde olması durumunda, bu caydırıcı karta sahip olan İran'ın, İslam dünyasının liderliğine soyunma arzusu artabilir ve bu yönde politikalar geliştirebilir. Diğer taraftan İran'ın nükleer silahlara sahip olmasının bölgede silahlanma yarışını tırmandıracağını savunanlar var ki bu varsayım çok da mantıksız görünmemektedir. Ancak genel olarak Türkiye, nükleer güce kavuşan bir İran'ı kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamamaktadır. Çünkü İran nükleer silahlara sahip olsa bile bu silahları Türkiye'ye karşı kullanma yoluna gitmez ve Türkiye de bunun bilincindedir.

ABD açısından bakıldığında; Türkiye, İran'a olası bir müdahalede kullanılabilecek hayati bir ülke olarak görülmektedir ve 2007 yılı içerisinde bu amaçla Türkiye'ye çok sayıda üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ziyaretlerin temel konusu da İran'la ilgili tutum ve muhtemel girişimler olmuştur. ABD, İngiltere ve İsrail'den gelen üst düzey ziyaretçiler, Türkiye ile istihbarat paylaşımı yapmaya çalışmışlardır. ABD, bu kriz süreci içerisinde Türkiye'yi İran konusunda ikna etme çabasına girmiş ve İran'ı El-kaide, PKK destekçisi olmanın yanı sıra Türkiye'ye rejim ihracında bulunacak tehlikeli bir ülke olarak göstermeye çalışmıştır. Diğer taraftan İran

içerisinde görevli olan Avrupa Birliği diplomatları bu argümanları ciddiye almamışlardır. Onlara göre; Şii bir ülke olarak İran'ın, rejim ihracı için nüfusunun tamamı Sünni olan bir ülkeyi seçmesi mantıksız görünmektedir.

Türkiye ise ABD'ye bu konudaki görüşlerini açıkça söylemiştir. Dışişleri Bakanı Rice'ın Türkiye'ye gelmesi ve Türkiye ile Stratejik Vizyon Belgesi'nin imzalanması sırasında Türkiye, İran'ın varsa nükleer hedeflerinden diplomatik yollarla vazgeçirilmesi yönündeki düşüncesini ortaya koymuştur. İran'a uygulanacak muhtemel ekonomik ambargolara Türkiye'nin sıcak bakmayacağı da açıkça ortaya konulmuştur. Bu hususta üzerinde önemle durulan konu, İran ve Türkiye arasındaki transit ticaretin önemi ve yaptırım durumunda bunun yara alacak olmasıydı. Diğer önemli konu ise, herkesin bildiği doğalgaz ticaretidir[9]. Türkiye'nin doğalgaz konusunda bir tek Rusya'ya (Gazprom'a) bağlı kalmak istememesi ve zamanında bu hususta ABD'den de tavsiye alınmış olması kendilerine hatırlatılmıştır.

Türkiye'nin Doğalgaz Alım Miktarları 2001 – 2008 (milyon m3)[10]

	İran	**Rusya Federasyonu Batı Hattı**	**Rusya Federasyonu Mavi Akım**	**Azerbaycan**
2001	115	10,931	-	-
2002	669	11,603	-	-
2003	3,520	11,422	1,252	-
2004	3,558	11,106	3,238	-
2005	4,322	12,857	4,969	-
2006	5,691	12,246	7,403	-
2007	6,158	13,799	9,346	1,279

Kaldı ki İran ve Türkiye arasındaki sınır ticareti hacmi de küçümsenmeyecek düzeydedir[11] ve Türkiye bu ticaret kaleminin de ambargolardan yara almasını istememektedir. Diğer taraftan İran, Orta Asya'ya geçiş köprüsü olarak kullanılmakta ve Türkiye üzerinden giden tır filoları da bu

---

9 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Arzu Celalifer Ekinci, 'İran Türkiye Enerji İşbirliği', *USAK Bilgi Notları*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Kasım 2008

10 BOTAŞ, 'Yıllar İtibariyle Doğalgaz ve LNG Alım Miktarları', http://www.botas.gov.tr/faliyetler/dg_ttt.asp (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2008)

11 İran'la Türkiye arasında, normal ticari kanallardan gerçekleşen ticarete ilaveten, resmi kayıtlara dayanmayan, yolcu beraberi (bavul ticareti), sınır pazarları ve diğer yollardan kayıt dışı olarak gerçekleşen önemli bir ticaret hacmi bulunmaktadır. Kayıt dışı olması nedeniyle hacmi tam olarak bilinmemekle birlikte sözkonusu ticaretin 250–300 Milyon dolar seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir.

durumdan etkilenecektir. Olası yaptırımlardan yara alacak diğer bir sektör de turizmdir. Yıllık yaklaşık bir milyon İranlı turist Türkiye'yi ziyaret etmekte ve Türkiye bu pazarının da etkilenmesini istememektedir[12].

Olası bir askeri müdahaleden de en çok etkilenecek ülkelerden biri hiç kuşkusuz Türkiye olacaktır. Bölgede istikrarsızlık ve riski beraberinde getirecek olan bir müdahale, Türkiye'yi Irak savaşında olduğu gibi ciddi ekonomik maliyetlerle karşı karşıya bırakabilecektir. Henüz Irak'ta tamamlanmamış sancılı bir sürece, İran'ın da eklenmesi bölgede uzun yıllar sürecek çatışma ve kaosları da beraberinde getirecektir. İsrail ve Suriye, savaşın içine girebilecektir. İran'dan Türkiye'ye gelen doğal gaz akışı savaş ve bölge güvensizliği nedeniyle duracak ve Türkiye bir enerji darboğazına girebilecektir. İran'a yapılacak bir saldırı, bu ülkedeki rejimin halk desteğini daha da güçlendirecektir.

Dolayısıyla Türkiye, çıkarlarını titizlikle analiz ederek, İran ve ABD ile ilişkilerini dengede tutabilecek bir stratejik öngörü ile politikalarını belirlemeli ve buna göre bir yol haritası çizmelidir. Irak savaşında yaşanan 1 Mart tezkeresi benzeri bir durum, ilişkilere ciddi şekilde zarar verecek potansiyele sahip ve Türkiye'ye maliyeti de fazla olacaktır. Bu nedenle Türkiye tavrını şimdiden net olarak belirlemelidir.

Türkiye-İran İlişkilerinin Güvenlik Boyutu

Başta Kürt sorunu olmak üzere iki ülkenin ortak çıkarlarının bu kadar örtüştüğü bir dönem olmamıştır. ABD'nin Kürtlere yönelik politikasının Türkiye'den farklı olduğunu göz önünde bulunduracak olursak bu durum daha çok anlam ifade edecektir.

Başbakan Erdoğan'ın İran'a son ziyaretinde, bölgesel sorunlar hususunda yapılan görüşmelerde her iki tarafın da aynı kaygıları ve aynı temennileri paylaştığı söylenmiştir[13]. PKK ile mücadele hususunda zaten son iki yıldır süre gelen yeni bir ortak güvenlik işbirliği protokolünün yürürlükte olduğu[14] ve özellikle son bir yıl içerisinde bölücü terör örgütü PKK ve İran uzantısı PEJAK'a karşı ortak girişimlerin yapıldığı bilinmektedir[15]. Irak'taki istikrarsızlığın çözülmesinde İran'ın da aktif ve yapıcı bir rol oynamasını Türkiye de istemektedir. Zira sınırların güvenliği ve komşu ülkelerin istikrar ve refahı hem İran hem Türkiye'nin çıkarlarını yakından ilgilendirmektedir. Nitekim Cumhurbaşkanı Ahmedinejad,

---

[12] Krizin Türkiye'ye olası etkileri için bkz: Nihat Ali Özcan, *İran Sorununun Geleceği: Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler*, (Ankara: TEPAV Yayınları, Eylül 2006)

[13] Arzu Celalifer Ekinci, 'Erdoğan'ın İran Ziyareti', *USAK Stratejik Gündem*, 4 Aralık 2006, http://www.usakgundem.com/yazar/504/erdogan'in-iran-ziyareti.html (Erişim Tarihi: Nisan 2007)

[14] Kürt sorununa ilişkin iki ülke arasında daha once imzalanan protokoller için bkz: Olson, *a.g.e.* 21-27

[15] Ayrıntılı analiz için bkz: K. Gajendra Singh, 'Turkey & Iran Coming Closer', *Paper No: 1077*, South Asia Analysis Group, 3 August 2004

Türkiye gibi İran'ın da Irak'ın bütünlüğünü savunduğunu ve olası bir bölünmenin ne tür sorunlara neden olabileceğinin farkında olduklarını söylemiştir. Dini lider Hameneyi de Irak'ın bölünmesini bölge için felaket olarak değerlendirmiş ve Irak'taki kaosun tek çözüm yolunun halk desteğiyle kurulan bir hükümet olduğunu söylemiştir.

İran'ın PKK kamplarına yönelik olarak gerçekleştirdiği saldırılar ve Larijani'nin Mayıs 2006 tarihindeki ziyareti zamanlama olarak nükleer kriz sürecinde Türkiye'yi kendi tarafına çekmek olarak değerlendirilmiştir. Ancak Larijani'nin PKK konusundaki açıklamaları gündemi değiştirmiş ve İran nükleer krizinden ziyade ABD-PKK ilişkisini birinci sıraya yerleşmiştir. Tabi bu açıklama birçok kanattan tepkileri de beraberinde getirmiştir[16].

İran'ın bu girişiminin birkaç hedefi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Her şeyden önce Irak krizi ile başlayan anti-Amerikan görüşleri tetiklemek maksadıyla Türk kamuoyunu etkilemek, daha sonra Türk Hükümeti nezdinde ABD'yi kötülemek ve en nihayetinde de uluslararası arenanın kafasında ABD'nin teröristlerle görüşen bir devlet olduğu imajını yaratmak. Larijani tarafından ileri sürülen iddia kanıtlara dayanmasa bile psikolojik savaşın parçası olarak belirli ölçüde amacına ulaşabilmiştir.

Zira Türkiye'nin en önemli sorunlarından birisi olan PKK terörü konusundaki kamuoyu duyarlılığı herkesin malumudur ve yukarıda bahsedilen Vizyon Belgesi'nin "Terörle küresel mücadelede (PKK dâhil) ortak tutum ve işbirliği" başlığına da dikkat çekerek, ABD'nin Kuzey Irak'ta yerleştiği söylenen yaklaşık 5000 PKK militanını henüz silahsızlandırma girişiminde bulunmamış olması kafalarda soru işareti olarak kalmakta ve bu durum Türk kamuoyunda hayal kırıklığına neden olmaktadır.

PKK sorununda Türkiye artık son aşamaya gelmiş bulunmaktadır. ABD, konuyla ilgi desteğini vermez ise Türkiye, Kuzey Irak'a girmek gerekse bile konuyu tek başına çözme yoluna gideceğini açıklamıştır. Bu arada İran da Türkiye'ye istenilen desteği sağlayacağını açıklamıştır. Ne de olsa sorun ortak ve dış güçler bu sorunu çoğu zaman iki ülkeye karşı kullanmışlardır. Türkiye, İran ve Suriye'nin bu ortak sorun alanında işbirliği yapmaları ve ittifak kurmaları kadar doğal bir şey olamaz. Bu ülkeler sınırlarının istikrarı korumak ve PKK tehlikesini ortadan kaldırmak maksadıyla güçlü bir kalkan oluşturmak durumundadırlar.

Avrupa Birliği ile İlişkilerin Çıkmaza Girmesi Durumunda B Planı

Avrupa Birliği ile ilişkilerin yokuşa sürüldüğü bu dönemde Türkiye'nin yüzünü farklı bir yöne çevirmesi ve bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini

---

[16] Arzu Celalifer Ekinci, 'ABD-İran Kıskacındaki Türkiye', *USAK Stratejik Gündem*, 13 Mayıs 2006, http://www.usakgundem.com/yazar/311/abd-iran-kiskacindaki-türkiye.html (Erişim Tarihi: Haziran 2006)

güçlendirme stratejisi izlemesi gerekir. Bu stratejinin Türkiye açısından önemli iki avantajı olacaktır. Birincisi; Türkiye bölgesel işbirliği ağını genişletme ve alternatif ortaklıklar kurmaya yönelecek, ikincisi de Türkiye'yi kaybetmek üzere olduğunu düşünen Avrupa Birliği bu tutumlarını bir kez daha düşünme yoluna gidebileceklerdir. Zira hâlihazırda Türkiye, laik yönetimi, NATO üyeliği, jeopolitik konumu ve Avrupa Birliği üyelik süreciyle, bölgedeki önemli bir ortaktır. Özellikle Irak'taki istikrarsızlığın çözülmesinde çıkmaza giren Batı ülkelerinin, bölgede böylesine bir modele ihtiyaçları olacaktır. Ancak Türkiye'nin alternatif ortaklıklar kurma yolunu denemesinin, Batı'dan kopması ve Doğu ittifakına yönelmesi şeklinde algılanmaması gerekir. Buradan anlaşılması gereken, Türkiye'nin salt Batı'ya bağımlı olmaması ve başta bulunduğu bölge ülkeleri, daha sonra diğer ülkelerle alternatif ilişkiler kurma siyaseti izleyerek Batı'yla oturduğu müzakere masalarında elini güçlendirmesi ve alternatifsiz olmadığını göstermesidir[17].

Türkiye-İran İlişkilerinin Ekonomik Boyutu

Türkiye-İran ekonomik ilişkileri, siyasi gerginlikler ve İran'ın ithal ikameci politikasından kaynaklanan sınırlamalar nedeniyle gerçek potansiyelini yansıtmamaktadır. Bu nedenle dış ticarette İran lehine sürekli bir dengesizlik söz konusudur. 2001 yılında Türkiye'den İran'a ihracat oranı %49,9 iken ithalat oranı da %2,9 oranında artış göstermiştir.

İran son yıllarda ekonomisinde karşı karşıya kaldığı sıkıntılar neticesinde dış ticaretini önemli ölçüde daraltmış ve iç pazardaki talep artışına bağlı olarak doğal gaz üretim ve pazarlama faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Türkiye'nin de İran'dan doğal gaz alımını arttırmış olması da bu yeni açılımın bir sonucudur.

Diğer taraftan İran Hükümeti, gerek Türkiye'den gerekse komşu ülkelerden kayıt dışı yollardan ülkeye yabancı menşeli mal girişini kontrol altına almak amacıyla, yakın tarihe kadar normal yollardan ithalatına izin vermediği çok sayıda malın ithalatına müsaade etmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla İran ithalat rejiminde çok sayıda mal üzerindeki tarife dışı engeller kaldırılmış olup, ithalata Ticaret Bakanlığı'ndan ön izin alınması kaydıyla müsaade edilmektedir. Dolayısıyla doğalgaz ticareti nedeniyle İran lehine artış gösteren dış ticaret hacminin dengelenebilmesi için uygun bir fırsat bulunmaktadır.

Genel olarak bakıldığında İran, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılımında en kısa güzergâh olması ve gerekli alt yapı olanaklarını sunabilmesi açılarından önem taşımaktadır. Aynı şekilde Türkiye de İran'ın batı pazarlarına yönelik kara ulaşımında ve Trabzon, Ceyhan gibi limanlarla bu pazarlara

[17] Benzer görüşler için bkz: F. Stephen Larrabee – Ian O. Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, (RAND Corporation: 2003)

yapılacak deniz taşımacılığında en kısa güzergâh olma ayrıcalığına sahiptir. Bu potansiyelin değerlendirilebilmesi açısından iki ülke arasındaki işbirliğinin arttırılması yerinde olacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin İran'la sınırı bulunan doğu vilayetlerinin, GAP illerinin, Erzurum ve Trabzon illerinin, İran'ın yaygın biçimde Türkçe konuşulan Doğu ve Batı Azerbaycan Eyaletleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesi büyük önem arz etmektedir.

2001 yılı boyunca ihracatın %49,9 ithalatın da %2,9 arttığı bir ülke olan İran, Türkiye'nin 'Komşularla Ticaret' projesinde olumlu neticenin elde edildiği ülkelerden biri olmuştur[18]. 1996 yılından beri petrol gelirleri düzenli olarak artan İran'ın petrol dışı gelirlerini artırmaya yönelik olarak yapmayı planladığı yatırımlar, bu ülkenin Türkiye'den yapacağı ithalatı ister istemez arttırmıştır. Ancak yine de iki ülke arasındaki ticaret hacminde İran'dan alınan doğalgaz dengesizlik yaratan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cumhurbaşkanı Hatemi döneminde önemli atılımlar yapılmıştır. Yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlamak maksadıyla Hatemi Hükümeti yeni bir yasa tasarısı hazırlamış ve bu yasa 'Yabancı Yatırımın Teşviki ve Korunması Yasası'(FIPPA) adı altında Ekim 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir[19]. İran'ın yaptığı diğer bir reform da Vergi Yasası alanında olmuştur. Şubat 2002'de onaylanan bu yasa uyarınca yerli ve yabancı yatırımcılar için önemli bir engel teşkil eden vergi oranlarında indirime gidilmiş ve daha önce % 60 olan kurumlar vergisi % 25'e indirilmiştir[20].

Yukarıda anlatılan reform ve politika değişiklikleri haricinde Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlayan iki önemli antlaşma da 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İki ülke arasında 1996 tarihinde imzalanan 'Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması' Şubat 2005 tarihinde, 2002 tarihinde imzalanan 'Çifte Vergilemenin Önlenmesi Antlaşması' ise Mart 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2000 yılından itibaren ihracatta nispi olarak önemli artışların meydana gelmesinde; karşılıklı üst düzey ziyaretlerin, Ticaret Heyeti gezilerinin, fuarlara giderek artan sayıda Türk şirketlerinin katılımının önemli payı bulunmaktadır. İran'a yatırıma ilgi duyan ve küçük ölçekli yatırım gerçekleştiren Türk şirketlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Ayrıca,

---

[18] Türkiye yakın bir geçmişe kadar dış ticaretinin sadece yüzde üç veya dörtlük bir dilimini komşularıyla gerçekleştirirken birkaç yıl önce politika değişikliğine giderek komşularıyla ticari ilişkilerini geliştirmeyi öncelikli hedefleri arasına koymuştur. Bu değişimle birlikte mevcut durumda Türkiye'nin ticaret mübadelelerinin yüzde on dört - on beşlik dilimini komşularıyla yaptığı ticaret teşkil etmektedir http://www.iraneconomics.net/fa/articles.asp?id=1099

[19] Bu yasayla beraber İran 4–5 milyar dolarlık yabancı sermaye girişi hedeflemiştir. 2006 yılında İran'a giren yabancı sermayenin 7 milyar dolar civarında olduğu düşünülecek olursa belirlenen hedefi yakaladıkları söylenebilir.

[20] Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, *İran Ülke Bülteni*, Temmuz 2004, s. 5

iki ülke arasında karşılıklı olarak düzenlenen Ticaret Heyeti gezileri, ortak yatırım, teknolojik işbirliği, ortak paylaşım modelinin uygulanması açısından yararlı sonuçlar alınmasını sağlamaktadır.

Diğer taraftan, Türk-İran İş Konseyi'nin kısa bir zaman içinde kurulmasıyla, iki ülke işadamlarının düzenli olarak bir araya gelmeleri ve ikili ilişkileri daha da ileriye taşımaları imkânı yaratılmıştır. 2001 yılında kurulan Türk-İran İş Konseyi; mevcut engellerin kaldırılması, yeni fırsatların yaratılması ve ilişkilerin gelişimine katkıda bulunacak diğer hususlarda sürekli olarak toplantılar düzenlemektedir. İş adamlarının karşılıklı olarak yaptıkları ziyaretler neticesinde ve düzenlenen seminerler sayesinde aslında yan yana yaşayan ancak birbirleri hakkında pek fazla bilgi sahibi olmayan iki ülkenin bilgilenmesi ve pazar imkânlarından haberdar olması sağlanmaktadır.

Ayrıca, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) çerçevesinde de ilişkilerin geliştirilmesi açısından bazı önemli çalışmalar (ECO Bankası kurulması, üye ülkeler arasında tarifelerin düşürülmesi ve gümrük kolaylıkları vb.) yapılmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen bu girişimler neticesinde iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2000 yılında 1,4 milyar dolar iken, 2007 yılında bu rakam 8 milyar dolara yükselmiştir[21]. Her ne kadar bu ticaret hacminin büyük bir bölümünü İran'dan alınan doğalgaz oluştursa da Türkiye'nin İran'a yaptığı ihracat hacminde de önemli oranda artış olduğu söylenebilir. 2000 yılında İran'a yapılan ihracat miktarının 236 milyon dolar olması ve 2007'de bu rakamın 1,3 milyar dolara yükselmiş olması bu artışın göstergesidir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için her iki tarafa da gerekli irade ve uygun ortam sağlanmış bulunmaktadır. Diğer taraftan, iki ülkenin bazı ortak değerlere ve kültürel benzerliklere ve ortak sınıra sahip olması, İran'da çok sayıda

Türkçe konuşan insanın bulunması gibi nedenlerle ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük bir avantaj mevcut bulunmaktadır. Bu avantajın iyi değerlendirilmesi her iki ülke menfaatleri açısından büyük önem taşımaktadır.

Başbakan Erdoğan'ın 2006 tarihinde İran'a yaptığı ziyarette, iki ülke arasındaki ticari hacim ve ileriye dönük muhtemel işbirliği alanları gündemin önemli konuları arasında yer almıştır. Erdoğan, Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Parviz Davudi ile yaptığı görüşme sırasında 2004 yılındaki ziyaretinde 1,2 milyar dolar olan ve 5 milyar dolar olarak hedefledikleri iki ülke ticaret hacminin 7 milyar dolara çıkmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek yeni hedefi 10 milyar dolar olarak belirlemiştir. Son dört yılda iki ülke ticaret hacminde %500'lük artışın Tahran ve

---

[21] Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, *Türkiye – İran Ticari ve Ekonomi İlişkileri*, Mart 2008, s. 1

Ankara arasındaki sıcak ilişkilerin neticesinde olduğunu söyleyen Erdoğan, İran'la ilişkilerin aksaklığa mahal vermeden geliştirilmesinde kararlı olduklarını söylemiştir. Her iki taraf da doğalgaz ve enerji alanında daha güçlü işbirliği yapılmasında mutabık kalmışlardır. Erdoğan, Türkiye'nin İran'dan doğalgaz alımı konusunda geri adım atacağına yönelik söylentilerin asılsız olduğunu ve özellikle Türkiye'nin enerji ihtiyacının artması göz önünde bulundurulunca Türkiye'nin İran'dan doğalgaz temin etme konusunda istekli olacağını açıklamıştır. Diğer taraftan Ahmedinejad da "İran, güvenilebilir ve doğru bir ortak olarak, Türkiye'nin işbirliği ile Avrupa pazarına doğrudan enerji sağlamaya hazırlanıyor" açıklamasını yapmıştır[22].

Kısacası son dört yılda %500 artış gösteren bu ticaret hacminin, Türk yatırımlarına daha fazla zemin yaratılması ve farklı alanlarda ticaretin genişletilmesiyle daha da arttırılabilir. İran'dan Avrupa'ya enerjinin Türkiye üzerinden ve Türkiye işbirliği ile gönderilmesi planı da oldukça avantajlı olacaktır. Bu projenin hayata geçirilmesi durumunda Türkiye hem ekonomik hem stratejik olarak daha avantajlı bir konuma yükselmesi kaçınılmaz. Dolayısıyla bu planın sadece sözde kalmasından ziyade hayata geçirilmesi hususunda çalışmaların yapılması ve gelişmelerin takip edilmesinde fayda vardır. Diğer taraftan bu ziyaret İran ve Suriye arasında elektrik ağlarını Türkiye üzerinden kurmaya karar verdikleri bir döneme denk gelmiştir. Bununla bağlantılı diğer bir gelişme de Suriye'nin Türkiye boru hatlarını kullanarak İran'dan 2 ila 3 milyar metreküp doğalgaz almak istediğini belirtmiş olmasıdır. Bu projelerin hepsi de Türkiye açısından oldukça karlı olup, bölgesel entegrasyon yollarını açma potansiyeline sahiptirler. Dolayısıyla fırsatların doğru bir şekilde değerlendirilmesinde fayda vardır. Özellikle Ortadoğu'da önemli kararların alınacağı bu dönemde Türkiye'nin sahnede olması ve ellerinde kuvvetli kartları taşıması önemlidir.

Türkiye-İran İlişkilerinin Toplumsal / Kültürel Boyutu

İran halkının Türkiye hakkındaki görüşleri de özellikle son 10 yıl içerisinde ciddi bir değişime uğramıştır. İran'da yasak olmasına rağmen kullanılan çanak antenler sayesinde, İran halkı Türk kanallarıyla Türkiye'deki yaşam ve Türk kültürüyle tanışma fırsatı bulmuştur. Bunun en doğal sonucu da, her yıl artan şekilde Türkiye'ye akın eden İranlı turistler olmuştur. Bugün Türkiye'de İran'a gidenler de tamamen farklı görüşlerle ülkeye geri dönmektedirler. Bu durum, komşu iki ülkenin birbirleri hakkında ne kadar az şey bildiğini ve karşılıklı olarak birbirlerini daha fazla tanımaya başladıklarında her şeyin ne kadar farklı olabileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Hâlbuki birbirlerini tanıyan ve bilen iki devlet politikalarını belirlerken daha rasyonel ve objektif olabilmektedirler. Kar-

[22] 'Iran, Turkey Decisive to Boost Exchanges to $10 b', *Fars News*, 03 December 2006

zarar değerlendirmesi, ortak sorun ve çıkar tespiti yapmaları kolaylaşmakta ve hangi durumda nasıl davranmaları gerektiğini daha iyi belirleyebilme şansları artmaktadır.

Kaldı ki İran nüfusunun yaklaşık 25 milyonunu Türk kökenli Azeri nüfus oluşturmaktadır. Özellikle Doğu ve Batı Azerbaycan, Ardebil ve Zancan eyaletlerinde Türkçe çok yaygın olarak konuşulmaktadır. Ayrıca ülke genelinde geniş bir kitle tarafından Türk televizyonlarının izlenmesi nedeniyle Türkçe konuşabilen insan sayısı artmaktadır. Buna ilaveten Türk üniversitelerinden mezun olan çok sayıda İranlı meslek sahibi ve işadamı ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük bir potansiyel teşkil etmektedir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde toplumsal ve kültürel boyutun da yadsınamaz bir öneme sahip olduğunu ve potansiyelin doğru şekilde değerlendirilmesi gerektiğini söylemek doğru olacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak söylenebilecek en önemli husus; Türkiye, İran ve diğer bölge ülkelerinin kendi yaşam alanlarını korumak adına bir arada yaşamaya ve dış müdahaleleri minimize etmeye çalışma yoluna giderek bu yönde işbirliği yapmaları gerektiğidir.

Türkiye'nin unutmaması gereken en önemli husus; içerisinde bulunduğu coğrafi konum ve hassas dengelerdir. Bugün ABD, çıkarlarına hizmet ettiği sürece Türkiye'nin yanında yer alacaktır, 10 yıl sonra dengelerin tamamen farklı yönlerde değişmesi muhtemeldir. Dolayısıyla, Türkiye'nin öncelikle kendi çıkarlarını düşünmesi gerekecektir. Sonuçta bahsi geçen ülkelerle sınır komşusu olan Türkiye'dir. Gerektiği zaman sessiz kalmayı ve gerektiğinde müdahale etmeyi başarması Türkiye'nin her yönden çıkarına hizmet edecektir. 1 Mart Tezkeresi kayıpları ve kazançları beraberinde getirmiştir. Ancak bölge komşuları nezdinde Türkiye olumlu bir imaj kazanmıştır. Burada sorulması gereken en son soru: Türkiye; her hal ve şartta sonuna kadar ABD'nin yanında yer alıp diğer bölge ülkelerini karşısına almayı göze alacak mıdır sorusudur. Bunun akıllıca bir yöntem olduğu söylenemez. Çünkü Türkiye'nin kendi iç ve dış istikrarı, sınır güvenliği, bölge istikrarı ve refahı için komşularına, komşularının da Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Ancak öbür taraftan da ABD ile mevcut ittifakını da korumalı ve bölge ülkeleriyle olan ilişkileri ve ABD ile olan ittifakı arasında çok ince bir denge çizgisi yakalamalıdır.

Büyük Ortadoğu Projesi bağlamında bölgede güçlü bir Türkiye-İran ilişkisi, ABD'nin amacına hizmet etmese de özellikle Kuzey Irak gibi bölge politikasını ilgilendiren konularda İran ve Türkiye ABD'den farklı düşünmektedirler. İki ülkenin yumuşak karnı olarak nitelendirilebilecek olan Kürt meselesi hususundaki ABD politikaları, Türkiye ve İran'ı birbirlerine daha da çok yakınlaştırmıştır. Özellikle Saddam rejiminin devrilmesi sonrasında bölgede meydana gelen istikrarsızlık her iki ülkenin

tedirgin olmasına neden olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da İran ve Türkiye, siyasi, ekonomik ve güvenlik konularında işbirliği alternatiflerini değerlendirmeye başlamışlardır. Dolayısıyla; 80'li yıllardan itibaren çeşitli yollarla İran'ı çevreleme politikası izleyen ve 2002 Afganistan işgali, daha sonra da Irak'ın işgaliyle fiili olarak İran'ın komşusu haline gelen ABD'nin, bir sonraki aşama olarak Türkiye kartını kullanarak çevreleme politikasını sürdürebilmesi zayıf bir ihtimal olarak gözükmektedir. Her ne kadar Türkiye ve ABD ilişkileri birçok alanda paralel bir çizgide olsa da, İran konusundaki çıkar çatışmaları, işbirliği alanlarını daraltabilecektir. Çünkü yüzyıllardan beri ister rekabet ister işbirliği şeklinde gelişen İran-Türkiye ilişkilerinde sorun yaşanması, her iki ülkenin de çıkarlarına ve bölgesel politikalarına hizmet etmeyecektir. Bilakis Ortadoğu'daki istikrarın sağlanması ve Kuzey Irak bölgesindeki sorunun çözüme kavuşturulması için kilit öneme sahip bu iki ülkenin farklı alanlarda işbirliğine gitmesi *sine qua non* (olmazsa olmaz) bir unsur haline gelmektedir.

Başka bir deyişle zaruretten başlayan bu arkadaşlığı kalıcı arkadaşlığa çevirmekte fayda vardır. Türkiye özellikle bu dönemde, İran'la aralarındaki sorunları çözmek veya işbirliği alanlarını arttırmak için çabalarını arttırmalı. Çünkü İran'ın da müttefik ve dost ülke olarak Türkiye'yi yanında isteyeceği bir dönemdeyiz.

KAYNAKÇA

'Iran, Turkey Decisive to Boost Exchanges to $10 b', *Fars News*, 03 December 2006.

'Turkey Feels Responsible', *The New Anatolian*, 26 June 2006

Afrasiabi, Kaveh L., *After Khomeini: New Directions in Iran's Foreign Policy*, (Oxford: Westview Press, 1994).

Aras, Bülent, 'Turkish Foreign Policy towards Iran: Ideology and Foreign Policy in Flux', *Journal of Third World Studies*, Spring 2001.

BOTAŞ, 'Yıllar İtibariyle Doğalgaz ve LNG Alım Miktarları', http://www.botas.gov.tr/faliyetler/dg_ttt.asp, (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2008).

Bölükbaşı, Süha, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, (Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1992).

Çetinsaya, Gökhan, 'Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938), *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, *İran Ülke Bülteni*, Temmuz 2004.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, *Türkiye – İran Ticari ve Ekonomi İlişkileri*, Mart 2008.

Ehteshami, Anoushiravan, *After Khomeini: The Iranian Second Republic*, (London & NY: Routledge, 1995).

Ekinci, Arzu Celalifer, 'ABD-İran Kıskacındaki Türkiye', *USAK Stratejik Gündem*, 13 Mayıs 2006, http://www.usakgundem.com/yazar/311/abd-iran-kiskacindaki-türkiye.html, (Erişim Tarihi: Haziran 2006).

Ekinci, Arzu Celalifer, 'Erdoğan'ın İran Ziyareti', *USAK Stratejik Gündem*, 4 Aralık 2006, http://www.usakgundem.com/yazar/504/erdogan'in-iran-ziyareti.html, (Erişim Tarihi: Nisan 2007).

Ekinci, Arzu Celalifer, 'İran Türkiye Enerji İşbirliği', *USAK Bilgi Notları*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar

Kurumu, Kasım 2008.

Gündoğan, Ünal, 'Islamist Iran and Turkey, 1979-1989: State Pragmatism and Ideological Influences', *Middle East Review of International Affairs*, Vol.7, No: 1, March 2003.

Larrabee, F. Stephen– Lesser, Ian O., *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, (RAND Corporation: 2003)

Olson, Robert Türkiye-İran İişkileri 1979–2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik, (Ankara: Babil Yayıncılık, 2005).

Özcan, Nihat Ali, 'İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz ama Etkili Bir Manivela: PKK), *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999.

Özcan, Nihat Ali, *İran Sorununun Geleceği: Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler*, (Ankara: TEPAV Yayınları, Eylül 2006).

Rubinstein, Alvin Z. – Smolansky, Oles M. (Eds.) *Regional Power Rivalries in the New Eurasia*, (NY: M.E Sharpe, 1995).

Singh, K. Gajendra, 'Turkey & Iran Coming Closer', *Paper No: 1077*, South Asia Analysis Group, 3 August 2004.

پیام نخست وزیر ترکیه به ایران, 'Türkiye Başbakanının İran'a Mesajı', *Shargh*, 26 June 2006

BOŞ SAYFA

4. BÖLÜM: TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA GÜVENLİK

4. BÖLÜM

4.1.

GÜVENLİK BAĞLAMINDA ULUSLARARASI POLİTİKADA YAŞANAN SON GELİŞMELER VE TÜRKİYE'NİN TEHDİT ALGILAMALARI

Beril DEDEOĞLU*

GİRİŞ

Söz konusu türden geniş bir başlık, hem küresel güç ilişkilerindeki gelişmeleri, hem yeni tehdit algılarını hem de yaşamsal öneme sahip terörizm kavramlarını içermektedir. Genel güvenlik değerlendirmeleri ve pratikleri kapsamında birbirinin içine geçmiş olan bu olguların her birinde önemli kavramsal boşluklar bulunmakta; tanımları yapılırken zorluklar yaşanmaktadır. Güvenlik bağlamında uluslararası politikada yaşananlar, daha çok sistemde etki doğuran oyuncuların ve bunların karşılıklı ilişkilerini kapsar ve son gelişmeler dendiğinde de sistemde ortaya çıkan değişim ifade edilir. Bu çerçevede yeni güvenlik tehditleri, tehdit oluşturan oyuncular, tehdidi bertaraf etmeye çalışan oyuncular ve bunların kullandıkları araçlar söz konusu edilir.

Olgular kadar bu olguların algılanışları ve sorumluların özneleri her toplum ve devlet tarafından aynı biçimde ele alınmamaktadır. Bununla birlikte, kavramların içeriklerinin en genel anlamda kullanılmasından hareketle, genelden özele, diğer bir ifadeyle küresel düzlemden Türkiye'ye doğru hareket eden bir yöntem izlenmesi mümkündür. Bu yolla, küresel gelişmelerin irdelenmesi ve bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin durumu değerlendirilebilir.

Yeni Küresel Sistem

Küresel sistemin değerlendirilmesi çerçevesinde, ilk olarak, ne oldu da Dünya'da, klasik ve bilinen tehdit kavramları Soğuk Savaş yıllarındaki biçiminden farklılaştı, onun yerine farklı algılar, farklı istikrarsızlık

* Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi.

biçimleri, adının bile tam olarak konamadığı bazı durumlar ortaya çıkmıştır sorusundan hareket edilebilir.

Bu sorunun yanıtını her devlet kendi gerçekliklerinin içinden açıklayıp farklı isimler altında tehdit listelerini oluşturabilirler. Uluslararası ilişkiler disiplininde çalışanların bir kısmı, belki mesleki deformasyonun da katkısıyla, uluslararası sitemdeki değişikliklerin her bir ülkede farklı reaksiyonlar yaratmasını bizzat bir sistemsel değişiklik olarak görmektedirler. Diğer bir ifadeyle sistem değişimi, oyuncuların ve onların davranışlarında ortaya çıkan farklılaşmaların her oyuncu tarafından farklı algılanabilmesine yol açan durumdur. Bu tür bir tanımlama, bir önceki sistemin de anlaşılmasına hizmet etmektedir. Bir önceki sistem, tehdit ve hatta düşmanın tüm oyuncular tarafından isimlendirilebildiği, özneleştirilebildiği bir düzeni ifade etmektedir. Böyle bir sistemde tanımlı olan sadece düşman olmadığından, onun ideolojisi, rejimi, araç ve amaçlarının da bilindiğinden hareketle, her oyuncunun alacağı pozisyonun da öngörülmesinin kısmen mümkün olduğu bir yapı tanımlanmıştır.

Oyuncuların, yer aldıkları zıt tarafların ve kullanılan araçların bilindiği varsayımı, bir yandan anlamayı kolaylaştırıcı bir ortam yaratıyor olsa da, birçok değişkenin gözden kaçmasına yol açmıştır. Dünya'nın batısında yer alan oyuncuların tümü fark gözetmeksizin, sosyalist ülkeleri tehdit olarak tanımlamış; sosyalist ülkelerin de yine homojen biçimde batıda olanları tehdit saydığı varsayılmış ve gerek ülke içindeki yapılar, gerekse uluslararası sistemdeki dengeler, bu ikili yapının içinden şekillenmiştir. Bir ülkenin içinde bir terör eylemi gerçekleştiğinde ya da istikrar bozucu bir eylem olduğunda onun arkasında bunu düzenleyenlerin, destekleyenlerin, destek verenlerin kimler olabileceğini tahmin etmek ve bu desteğin hangi kanallarla yapılacağını tahmin etmek mümkün kılınmıştır. Bu bakış açısı bazı olayları doğrulamaya hizmet etmiş olsa bile, yerel ve özgün dinamiklerin tamamen göz ardı edilmesine yol açmıştır. Kuzey Avrupa ülkelerinin siyasal sistemiyle Akdenizli Avrupalıları bir saymak, neden bazılarında askeri darbeler olduğu sorusu sorulduğunda anlamını yitirebilmiştir. Dolayısıyla sadece bir tarihle ifade edilen SSCB'nin ve Doğu Bloğunun yıkılışının, esasen uzun bir devinim sürecinin ifadesi olduğu sonradan anlaşılmıştır.

İki bloklu denge esasına göre işleyen sistemde, bloklardan birinin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan tablonun belirli özelliklerinin sıralanması mümkündür. Buna göre, daha önce Doğu Bloğu içinde ya da SSCB'nin denetleyici gücü altında bulunan devletlerin "açığa çıkma" süreçleri yaşanmıştır. Söz konusu açığa çıkma, devletlerin rejim ve yönelimlerinde farklılıklar yaratırken toplumsal taleplerin ve baskı altında olduğu için o güne kadar varoluşunu başka biçimde açıklayamayan kesimlerin de ayrı birer oyuncu olma taleplerini ortaya çıkarmıştır. Bu, bir yandan vatandaşlık, aidiyet ve yerindelik konularını öne çıkarırken öte yandan diğer

aidiyet biçimlerini "öteki" sayan çatışmalara yol açmıştır. Sınırların yeniden tanımlanması sürecinden, rejim ve aidiyetlerin yeniden tanımlanmasına kadar uzanan bu süreç bir dizi sivil savaş ve çatışmaya neden olmuştur.

Öte yandan, sistemdeki aktör çeşitlenmesi sadece eski sistemin oyuncularının desantalize olmasından kaynaklanmamıştır. Merkezden kopan parçacıklar, başka parçacıklarla bağ oluşturmuş ve uluslararası sistemde ulusötesi ilişkiler güçlenmiştir. Bu ortam, aktör çeşitlenmesi yarattığı gibi karmaşık, karşılıklı bağımlılık da oluşmasına yol açmıştır. Çeşitlenen aktörlerin karmaşık ilişkileri ve karşılıklı bağımlılıkları tehdit olgusundaki özne tespitinde sorunlar yaşanmasına yol açarken, amaç-araç çelişkisi daha da belirgin hale gelmiştir. Bu koşullar altında güvenlik, sadece bir devleti ya da bir toplumu ilgilendiren boyuttan çıkmış, aynı oran ve biçimlerde olmasa bile, tüm oyuncuları ilgilendiren küresel boyut kazanmıştır. Dolayısıyla güvenlik, küresel güvenlik, tehditler de uluslararası tehditler olarak kullanılmaya başlamıştır.

Güvensizliğin Yeni Boyutları

Devlet esaslı güvenlik ve tehdit tanımlarından uluslar aşırı ve küresel tehditlere geçildiğinde, güvenliğin yeni boyutu içine uluslararası terörizm, kaçakçılık, yasadışı göç, etnik-dinsel çatışmalar, denetimsiz nükleer çalışmalar, nükleer silahlanmaya yol açan yasadışı madde ticareti, mali suçlar ve insanlık suçu işleyen otoriteler girmiştir.

Günümüzde çok temel olarak ortaya çıkan yeni durumlar ve bunlara bağlı olarak gelişen algılar yeni tehditler olarak tanımlanmaktadır. Yeni tehditlerin biri yatay (Dünyanın yatay biçimi içinden) diğeri dikey olmak üzere iki düzeyden (ülkelerin içinden) incelenmesi mümkündür.

Yatay olarak bakıldığında, küreselleşmiş denen, ancak tüm dinamiklerin her yerde benzer biçimde küreselleşmediği bir sistem görülmektedir. Küreselleşen bazı olguların olduğu ve dünyanın birçok yerinde eş zamanlı benzer gelişmelerin yaşanması yadsınmıyor olsa da, etkilerinin her durum ve koşulda benzer olduğu söylenememektedir. Küreselleşme, bazı değer ve değer yargılarının yaygınlaşmasına, yaşam biçimlerini ve tüketim alışkanlıklarını benzerleştirirken, kendisine yönelik alternatif değerler sistemini de üretmektedir. Bazı üretim faktörleri küreselleşirken, bunlardan bir tanesi, özellikle emeğin serbest dolaşımın önünde ciddi engeller bulunmaktadır. Emek dendiğinde bireyin küreselleşmesiyle ilgili de sorunların yaşandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla küreselleşme, yatay olarak kendi anti-tezini, kendi reaksiyonunu bireyler üzerinden ve onların içerisinden oluşturmaktadır. Çünkü sisteme ürettiğiyle, eseriyle ya da yaptığıyla katılan birey, fiziki olarak aynı oranda katılamamaktadır. Bu katılamama hali, dikey incelemeyi devreye sokmakta ve içine doğulmuş dünyaya daha sıkı sarılma yolunu zorlayan bir anti-tez üretmektedir.

Dolayısıyla küreselleşme, bir yandan yaygınlaşmayı öte yandan yerelleşmeyi ifade etmektedir. Bu durumda güvenlik, bir yandan küresel dinamiklere, ama öte yandan yerel koşullara bağlı bir anlam kazanmaktadır. Tehdit ise, öznesi bakımından yerel işlevi ve etkisi bakımından küresel bir seyri göstermektedir.

İkinci olarak bakıldığında, daha önce sınırlar içinden ve devletler tarafından düzenlenen mekanizmaların artık sadece devletler tarafından düzenlenir olmadığı görülmektedir. Devletler hala temel aktör sayılsalar bile, devletlerin uluslararası hareketini belirleyen araçlar değişmiş durumdadır. Devletlerin iç ve dış politikalarını oluştururken şirketler, kuruluşlar uluslararası örgütler ya da bireyler giderek daha fazla kullanışlı araçlar haline gelmeye başlamıştır. Bu durum, dikey analiz yöntemi çerçevesinde değerlendirildiğinde klasik devlet-egemenlik kurgusunda farklılaşmaları zorunlu kılmış, devleti ortadan kaldırmadan yapısal değişime uğramasına yol açmıştır denebilir. Dolayısıyla devlet varlığını korumasına rağmen onu açıklayacak paradigmalarda değişimler ortaya çıkmıştır. Devletlerin sistemsel dönüşümü, bir anlamda iktidar-muhalefet biçimlerindeki dönüşümlere de karşılık gelmiş ve her birinin direnci diğeri için güvenlik sorunu olarak tanımlanmıştır. Öte yandan devletlerin klasik işlevlerini yitirmeleri, küresel sistem dinamiklerine dâhil olarak yeniden varlığını koruma arayışına yol açmıştır. Bu durum küreselleşmenin, klasik hukuk ve meşruiyet alanlarındaki yayılmasına devletlerin de dâhil olabileceği bir ortam yaratmıştır.

Öte yandan devletlerin belirlediği yasallık ve meşruiyet çizgisinin üzerinde bir serbesti olduğunda, yasal ve meşru olmayan çizginin altındaki faaliyetler de küreselleşmiştir. Bu illegal alan, tıpkı legal alanda olduğu gibi tek bir oyuncuyla, tek bir örgütle, tek bir faaliyet biçimi ile ifade bulma ihtimalini taşımamaktadır; illegal alanda da karmaşık, karşılıklı bağımlılıklar söz konusudur. Bunun ortaya çıkardığı genel tablo, düşmanın, tehdidin, riskin tanımlanmasında güçlük yaşanmasıdır. Çünkü neyin risk, neyin tehdit, neyin düşman olabileceği konusundaki berraklık alanı, bu karmaşık ilişkiler içerisinde karmaşaya yol açmaktadır. Bir yandan tehditlerin öznesinin saptanması zorluk yaratmakta, öte yandan bu öznelerin içinde hem yasal hem de yasal olmayan oyuncuların aynı anda bulunabileceği bilinmektedir. Söz konusu durumun güvenlik önlemleri bakımından hem avantajlı hem de dezavantajlı sonuçları bulunabilmektedir. Bir yandan belirsizlikler karşısında çok sayıda olguyu tehdit sayarak geniş bir hareket imkânı kazanabilen oyuncular ortaya çıkabilir; ancak öte yandan tehdit öznesinin berraklaşmaması gerçek tehdidin gözden kaçırılmasına yol açtığı gibi maliyeti de yükseltici bir yayılmaya neden olabilir.

Küresel Tehditler Paradoksu Örneği Olarak Terörizm

Güvensizliğin yeni boyutları çerçevesinde karşılaşılan paradokslar bakımından en iyi örneğin küresel terörizmden verilmesi mümkündür.

Bir dizi tanımı bulunan ve üzerinde de tam olarak uzlaşıya varılamamış olan terörizm, sadece belirli bir grubun ya da kişilerin caydırma amaçlı kullandığı siyasal bir araç değildir. Terörizm, finansmanıyla, siyasal söylemiyle, hedef aldığı otoriteleriyle ve kullandığı araçlarla son derece geniş bir inceleme alanına sahiptir. Bu geniş taban, terörizmin hiçbir biçimde yerel ve öznel dinamiklerle açıklanamayacağını göstermektedir. Tüm terör faaliyetlerinin öyle ya da böyle her birinin amacı artık küresel dengelerin içinden okunmaktadır. Her şey bunun içinden okunduğu için, eylemi gerçekleştirenler de bir bölgeye, bir sınıfa, bir kavrama ilişkin terör yapmamakta, etkilerinin küresel düzeyde yaratacağı sonuçlar hesaplanmaktadır. Dolayısıyla terör, hedef aldığı bir otoriteyi küresel sistemde oraya ya da buraya yönlendirme amacı taşımaktadır. Tek başına faaliyet sürdüremedikleri için ve finansman kaynakları, faaliyet alanları, lojistiklerinin o yasal ve meşru alanın altında ve yatay olarak dünyanın içinde seyretmesi de bunun takibini son derece zor hale getirmektedir.

Terörizme ilişkin olgular bir yandan yasal ve meşru alan çizgisinin altında var olurken diğer yandan yasal ve meşru alandan da beslenmektedir. Terörizmin yasal ve meşru alandan beslenmesini takip etmek, iki kutuplu sistemde daha kolay olmuştur. Zira her bir terör faaliyetini destekleyen, yardım eden ya da eylemden yarar sağlayan oyuncuların devletler olduğunun ileri sürülmesi mümkündür. Oysa bugün, hedefe konacak bir-birkaç devletten emin olunamayacağı gibi, mutlaka devlet destekli bir açıklamanın yapılmasında da zorluklar bulunmaktadır.

Uluslararası güvenliğin yeni boyutları bakımından örnek olarak ele alınan terörizmin üçüncü özelliği, teröre başvuran ve bunu uluslararası alanda destekle var edebilen anlayışın, aynı zamanda uluslararası güç dengelerinin birbirine karşı kullandığı bir araç olmasıdır. X örgütünün faaliyetinden bir ülkenin zarar görüyor olması, Y devletinin amaçlarıyla son derece örtüşüyor ise o dönem içinde o faaliyete göz yumabilir, destekleyebilir, istediği araçları kullandırabilir. Fakat sonra koşullar, beklenti ya da çıkarlar değişirse destek çekilebilir, oyuncu taraf değiştirir. Bu da terörizmin değilse de terörizmin özne ile sorumlularının takibini ve siyasal beklentilerin arkasını görmeyi oldukça güç hale getirmektedir.

Terörizme ilişkin belirsizlikler, terörizmin kendisi kadar ciddi bir tehdit durumundadır. Belirsizlik ve takibinin zorluğundan kaynaklanan koşullar, tehdit olgusunun kavramsal ve algısal olarak küresel etkiler yaratmasına neden olmaktadır. Söz konusu durumun ortaya çıkardığı en önemli sorun, büyük ölçüde terörün, teröristin ve terör örgütlerinin tanımlanması ile ilgili farklı ölçeklerin kullanılmasıdır. Hangi eylemin terör, kimin terörist olduğu

konusundaki farklı aktörlerin farklı tutumları, meselenin ortak eksenini bulmayı zorlaştırdığı gibi mücadele alanını da daraltmaktadır. Buradaki temel kaygı şudur: Eğer terörist parmakla gösterilemiyor, örgüt her yönüyle tanımlanamıyor, konuşlandığı yer tam olarak belirlenemiyor ise, belirli bölgelerden hareketle yapılan tüm eylemlerin o bölgenin tümüyle terör alanı ilan edilmesine yol açar. Bu konudaki en belirgin örneği bulmak için çok geriye gitmeye gerek yoktur, Amerika Birleşik Devletleri bu konuda yeterince delil, örnek ve süreçler ortaya koymuştur.

İkinci sorun, teröristlerin yasal ve meşru olmayan alandaki tüm faaliyetlerinde yasal olsun olmasın istedikleri araçları kullanma özgürlüğüne sahip olmalarıyla ilgilidir. Yasadışı kabul edildiklerinden üzerlerinde yasal ve meşru bir denetim kurulması zordur. Terörizm, tam da bu yasadışı alanda kalmak ister ki bu alanın araçlarını kullanabilsin. Oysa mücadeleyi sürdüren taraf, bu yasal ve meşru çizginin üstündedir, en azından varlık nedeni tam da bu çizginin üzerinde kalmasına bağlıdır. Dolayısıyla güvenliği sağlayacak taraflar yasal alanda, güvenliği bozanlar yasadışı alanda olduklarından birbirlerine karşı aynı araçları kullanamazlar; böylece asimetrik bir mücadele ortaya çıkar. Bir tarafta mücadeleyi sürdürecek, bunun siyasal kararlarını alıp, operasyonel anlamda müdahale edecek taraf yasal taraf bulunur ve bu taraf meşru kurallara uygun davranmak zorundadır ki mücadelenin gerekçesi oluşabilsin; diğer taraf da tam tersine kuralın dışında kalmak zorunda olan bir tehdit bulunur. Bu iki tarafın birbiriyle karşılaşması ve birinin diğerine galip gelmesi çok mümkün değildir.

Asimetrik mücadelenin kazananı olmayan bir oyuna dönüşmesi yüksek bir ihtimaldir ve ayrıca başka risklere de kaynaklık edebilmektedir. Devlet, yasal ve meşru olmayan araçları kullandığında insan hakları, demokrasi gibi toplumların istikrarına yönelik projelerden uzaklaşılma riskinin sorumlusu haline gelebilir. Yasal ve meşru araçların kullanılmasında bile tanımı sorunlu bir tehditle mücadelenin karar alıcılara gayet otoriter bir alan genişletme imkânı vermesi mümkündür. Dolayısıyla güvenlik adına özgürlüklerden vazgeçilmesini zorlayan bir yapının zorlanması söz konusu olabilir. Öte yandan terörizm, gerçekleşmeden bertaraf edilmesini gerektiren bir olgudur ve bu açıdan "önleyici müdahale" gerektirir. Özgürlük alanına giren faaliyetlerin takibi anlamına da gelebilen bu önleyici durum, tam da "güvenlikleştirme" yaratacak kadar yaygınlaşabilecek bir ortama işaret edebilir. Dolayısıyla terörizmle mücadelenin kendisi toplumu terörize edebilir. Öte yandan, önleyici tedbirler alınmaması da, sivillerin zarar görmesine yol açan eylemlerin yapılabilmesini kolaylaştırır. Terörizm, tam da devletleri, güvenlik güçlerini hatta devletlerarası ittifakları bu ikilem içinde bırakma amacı taşır. Zira bu tür bir ikilem arasında kalan devlet, birinden birini seçer ve seçtiği yöntem o devletin yeni uluslararası sistemdeki güç dengeleri içinde kendi yerini de yeniden tanımlaması anlamına gelir.

Şöyle ki; yeni küresel güvenlik çıkmazları ile devletlerin yeniden tercihler yapmaya zorlanmaları arasındaki ilişki, güvenliğin sağlanma yöntemlerindeki tercihlerde ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede bir devlet, örneğin Hizbullah'ı terör örgütü saydığında, aynı öngörüde olan bir devletle aynı "taraf"ta yer alabilmektedir. Örneklerin çoğaltılması mümkündür.

SONUÇ YERİNE

Yeni güvenlik sorunlarının ve günümüzde parmakla gösterilemeyen bu ilişki biçimlerinin devletleri, toplumları hatta kişileri bile birbirinden ayrıştıran saflarda toplamaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Bir küresel sistemdeki gelişmeler, güvenlikle ilgili tüm olguların uluslararası nitelikte olduğunu düşündürüyorsa, önlemlerin de uluslararası düzeyde geliştirilmesi gerekir. Bağlantı uluslararası işbirliğini gerektiriyorsa, ama herkes aynı tehditleri tanımlamıyor ve sorunlara aynı yerden yaklaşmıyorsa, o zaman benzer biçimde algılayanlar bir tarafa, benzer biçimde algılamayanlar öbür tarafa ayrışacaktır. Bu ayrışmanın, tehditlerle ilgili kullanım alanını daraltacağı aşikârdır. Diğer bir ifadeyle güvenlik sorunlarına dâhil olan oyuncu sayısının azalmasına, tehdit ve mücadelenin kristalleşmesine yol açacaktır.

Tehditleri benzer biçimde tanımlayanlar, aynı zamanda bu tehditlerin bertaraf edilmesi konusunda da ortak ilkeler saptadıklarında, bir tür yeni bloklaşmadan söz edilmesi mümkün olabilir. Tehditler karşısındaki tutumlar, o devletin iç ve dış politika rotasının temel belirleyicisi haline gelmiştir. Dolayısıyla tehditler karşısında alınan tutum, aynı zamanda o devletin rejiminden dış politikalar stratejilerine kadar geniş bir çerçevede değişim yaşamasını gerektirir. Benzer değişimleri seçen oyuncular arasında uzlaşmalar yaşanır, uzlaşmaya yanaşmayanlar karşı taraftan kabul edilir.

Bununla birlikte, küresel sistemin karmaşık, karşılıklı bağımlılığı güvenlik konusuna giren her bir alt başlıkta oyuncuların topyekûn bir tercih yapmalarına izin vermemektedir. Terörizm konusunda uzlaşan iki oyuncu, göç ya da enerji sorunsalı karşısında farklı tutumlar alabilmektedir. Dolayısıyla güvenlik, bireyden devlete, devletten sisteme taşınan bir içerik ile askeri, ekonomik, sosyal ve insani boyutlarda ifade bulan bir kavram haline gelmiştir. Dolayısıyla sistem oyuncuları, her bir düzey için her bir değişken içinden politika üretebildikleri ölçüde yeni sistemde varolabilecekler gibi gözükmektedir.

Bu çerçevede Türkiye ile ilgili ayrı bir başlık açmaya ihtiyaç yok gibidir, zira temel soru ve sorunsal konularına Türkiye açısından yaklaşıldığında her bir alt başlığın tanımsız kalmayacağı düşünülmektedir.

BOŞ SAYFA

4.2.

AVRUPA GÜVENLİĞİ VE TÜRKİYE*

Haydar ÇAKMAK**

GİRİŞ

Avrupa medeniyetinin kökünde Hıristiyanlığın yanı sıra Latin, Grek, Roma ve Mısır (Firavun) kültürü yatmaktadır. Avrupa'yı en çok Roma kültürü etkilemiştir. Roma kültürünün en önemli özellikleri kibir, (orgeuille) bencillik (egoisme) ve kazanma (glory) hırsıdır. Romalılar bir olayı daha iyi anlamak veya karşı taraf ile pazarlık yapmak için *Cui Prodest* yani "kim kazanıyor" diye sorarlardı. Bütün ilişkilerinde kimin daha çok kazandığı önemlidir. Bu eski Roma felsefesi hala Avrupalıların temel felsefesini ve yaşam tarzını oluşturmaktadır. Avrupa'nın bugünkü büyük devletleri İngiltere, Fransa, İspanya, İtalya, Belçika, Hollanda eskinin sömürgeci devletleriydi. Avrupa'nın doğusunu Rusların, güneydoğusunu Türklerin Avrupalılara kapatması nedeniyle Avrupa'nın güçlü devletleri özellikle İngiltere ve Fransa Afrika, Amerika ve Uzak Asya'da sömürge topraklarına sahip olmuşlardır.

Avrupa'daki hanedan, mezhep, toprak ve sömürge savaşları, Avrupalı halkları yormuş, Reform ve Rönesans hareketleri kilisenin itibarını ve gücünü zayıflatmış, sınırları belli ulusal devletler ve Fransız ihtilali Avrupa'da geri dönüşü olmayan çok önemli değişikliklere imza atmışlardır. Örneğin 16. yy'da Avrupa'da beş yüz siyasi birim varken 20. yy'a girildiğinde 25 devlete dönüşmüştür.

18. yy'da uluslararası ticaretin yanı sıra, sınırlı da olsa sanayinin başlamasıyla hammadde ticareti önem kazanmıştır. Özellikle kömür ve demir madenleri, pamuk gibi ürünler sanayinin önemli girdileri olmuştur. Buharlı gemilerin icadı, demiryollarının yapılması, dinamonun keşfi gibi yenilikler ise hem uluslararası ticareti, hem de uluslararası ilişkileri önemli derecede etkilemiştir. Üretime makinenin girmesiyle üretim fazlası oluşmuştur.

---

* Bu makale yazarın " Avrupa Güvenliği " adlı kitabından yararlanılarak hazırlanmıştır. Platin Yayınları-Ankara

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi.

Ülkeler üretimlerine hammadde ve pazar bulmak için sömürgeler bulma yoluna gitmişlerdir. İhtiyaç duydukları hammaddelere ve üretimlerini pazarlayacakları sömürge ülkelerine giden su ve karayollarını güven altına almak için büyük askeri güçlere ihtiyaç duymuşlardır. Ortaya çıkan bu ihtiyaç sahip olunan askeri gücün sürekli artmasına neden olmuştur. Bu ihtiyaç daha sonra bir geleneğe dönüşmüş ve büyüyerek 20.yy'da tehlikeli boyutlara ulaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı Avrupalıların hırslarının sonucudur. Bu yıkıcı, öldürücü ve tahrip edici savaş sonrasında Avrupalılar hırslarını kontrol altına almaya çalışmışlar, aralarındaki rekabette daha ölçülü olmaya başlamışlardır. Bu ölçülü davranışta Rusya'da yaşanan Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'nin de rolünün olduğu muhakkaktır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupalılar savaşın tahribatını onarmaya başlamışlar, sanayi ve ticarette ciddi gelişmeler kaydetmişlerdir. Ancak 1929'da baş gösteren büyük ekonomik bunalım Avrupalıların kalkınmalarını sekteye uğratmıştır. 1929 ekonomik krizinin boyutu o kadar büyüktü ki sadece ABD'de 1929–1932 yılları arasında ABD ulusal geliri % 38 düşmüştür. 1931'de İngiltere'de çalışan nüfusun % 22'si, Almanya'da ise % 44'ü işsiz kalmıştır. 1938'de Almanya'da işsizlik oranı %1'e düşmüştür. İki savaş arası Avrupa'daki bir başka önemli değişim, Avrupa'da bazı devletlerin parlamenter demokrasiye geçmesidir. 1930'ların ortalarına bakıldığında Britanya, Fransa, Benelux Devletleri, İskandinav ülkeleri ve Çekoslovakya hariç diğer Avrupa devletlerinin parlamenter demokrasi yönetimlerini çeşitli nedenlerle kaybettiği görülmektedir. Demokrasilerini koruyabilen bazı Avrupalı ülkelerde de birtakım olumsuz durumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Britanya tek partili yönetim biçiminden ulusal hükümet uygulamasına kayarken, Fransa 1936 devlet başkanlığı krizini yaşamıştır. Aynı dönemde Avrupa'da toplumsal güvensizliği vurgulayan aşırı sağcı baskı gruplarının oluşumuna da şahit olunmuştur. İngiltere'de Mosleyin, Britanya Faşist Hareketi, Fransız faşist cemiyetleri ve Finlandiya'da Lapua bu tür gruplaşmalara verilebilecek örneklerdir. 1922'de İtalya'da Mussolini'nin faşist iktidarı, Almanya'da 1933'te Hitlerin Nazi iktidarı aşırı sağ gruplara verilecek diğer örnekleri oluşturur.

Batılı ülkeler Ekim 1917'de Rusya'da gerçekleştirilen Bolşevik devrimini sevmediler. Komünistlerin başarılı olmamaları için Menşevik-lere destek verdiler. Ama ihtilalin liderleri Lenin, Stalin ve diğerleri Rusya'da iktidarlarını ve çarlık topraklarının tamamını 1920'li yılların sonlarında hâkimiyetleri altına almayı başardılar. 1930'lu yıllarda Bolşevik rejimi artık iyice oturmuştur. Kapitalist ve komünist dünya ortaya çıkmış ve birbirlerine güvenmemektedir. Yeni oluşan bu iki dünya arasında bir güven krizi ortaya çıkmıştır. Batılılar komünistlerin tarihsel Rus politikasına uygun olarak yayılmacı bir politika uygulayacaklarına inanmaktaydı. Ruslar ise Batılıları hem rejimleri hem de uluslararası çıkarları için bir engel ve tehlike olarak görmekteydiler. Bununla birlikte her iki zıt

dünyanın ortak düşmanları vardı. İtalya'daki faşist, Almanya'daki Nazi rejimleriydi. İşin aslı Batılılar komünizmi, faşizmi ve nazizmi kendileri için tehlike olarak görüyordu. Komünistler, kapitalizmi, faşizmi ve nazizmi kendileri için tehlike olarak görüyor ve her üç rejimi de emperyalist olarak tanımlıyordu. Faşizm ve nazizm ise gerek komünizmi gerekse demokrasiyi ortadan kaldırılması gereken rejimler olarak görmekteydi. Dolayısıyla Avrupa'da iki savaş arasında herkes birbirine düşman gibiydi. Komünistler ve demokratik ülkeler birbirlerini faşizm ve nazizm ile işbirliği yapmakla suçlanmaktaydılar. Gerçekte her iki tarafta da Avrupa'da barışı kurtarmak için Mussolini ve Hitler'le görüşmekteydi. Ancak Hitler öncelikle demokratik ülkelerden mi yoksa komünist Rusya'dan mı başlamanın muhasebesini yapmaktaydı. Durumu anlayan Ruslar, İngilizler ve Fransızlar bilindiği gibi Hitlere karşı birlikte hareket etme kararı almışlardır.

Savaştan galibiyetle çıkan komünist ve kapitalist blok eski rekabetine ve düşmanlıklarına dönmede gecikmemişlerdir. Bu davranışları da Avrupa'da güveni ciddi bir şekilde tehdit etmiştir. Karşılıklı tehdit ve güvensizlik her iki bloğun içinde bütünleşmeye önemli katkısı sağlamıştır. Rus tehdidi sadece Avrupa'yı birleştirmede önemli bir rol oynamakta kalmamış; ABD'nin Monroe Doktrini'nden (izolasyon politikasından) vazgeçerek Batı Avrupa'yı komünizme karşı desteklemiş ve ABD'nin aynı zamanda bir dünya gücü haline gelmesinde önemli rol oynamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa'da ilk örgütlenme Marshall Planı çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupalılara sağlayacağı yardımın dağıtımını düzenlemek için 1948'de kurulan Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'dür. (Organisation for European Economic Cooperation, OEEC.)

Avrupalılar yine ABD'nin öncülüğünde güvenlik ve savunmalarını sağlamak için 1949'da NATO'yu (North Atlantic Treaty Organisation) kurmuşlardır. Yine aynı yıl Avrupalılar demokrasi, insan hakları, kültür, gibi konularda çalışma yapmak ve Avrupalıları kaynaştırmak için 1949'da Avrupa Konseyini (Council of Europe) kurmuşlardır. 1951 yılında Avrupa'da barışın ve güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmak için zamanın silah sanayinde kullanılan kömür ve çeliğin üretimi ve kullanımının kontrol altına alınması için Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (European Coal and Steel Community, ECSC) kurmuşlardır. Avrupalılar 1957 yılında iki önemli örgüt daha kurmuşlardır. Birincisi Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan Avrupa Ekonomik Topluluğu, ikincisi ise atomun barışçıl amaçlarla kullanımını sağlamak için kurulan Euratom'dur. Avrupa'nın altı ülkesi Almanya, Fransa İtalya ve üç Benelüks ülkesi Hollanda, Belçika ve Lüksemburg her iki örgütü de Avrupa'da barış, güvenlik ve işbirliğinin sürekli olması için kurmuşlardır. Ancak Avrupa'nın güçlü ülkesi İngiltere, 1951 ve 1956'da altı Avrupalı ülkenin kendilerine katılma çağrısına olumsuz yanıt vermiştir. Bununla da kalmayıp, İsviçre, Avus-

turya, İsveç, Norveç, Portekiz ve Danimarka'yı yanına alarak AET'ye karşılık EFTA'yı (European Free Trade Association) kurmuştur. İngilizlerin Avrupa'nın diğer ülkeleriyle işbirliği yapmaktan kaçınmasının birçok nedeni vardır. Birincisi, geleneksel olarak İngilizler daha çok transatlantik ilişkilere önem vermekteydiler. İngiltere bir ada devleti olarak kara Avrupa'sı ülkelerine karşı her zaman mesafeli olmuştur. İkincisi, İngiltere egemenlik yetkilerinin devrini gerektirecek şekilde bir entegrasyon modeline karşıydı. Bu nedenle Avrupalı ülkelerin ilişkilerine sıcak bakmakla birlikte bu yöndeki oluşuma katılmamış; bunun yerine EFTA'yı kurma yoluna gitmiştir. Üçüncüsü, İngiltere çok sayıda sömürgeye sahiptir ve bu ülkelerin her biriyle özel ekonomik ve politik ilişkileri vardı. Avrupa entegrasyonuna katılarak bu özel ilişkilerini bozmak istemiyordu. Ancak 1950'li yıllardan itibaren sömürgeci ülkelere karşı bir mücadele başlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği emperyalizm ve sömürüye karşı düşünce hareketlerini desteklemiştir. ABD'nin de desteklemesi ile Avrupalı sömürge ülkeleri güç durumda kalmıştır. 1955'te Bandung Konferansı'nda Sovyetlerin güdümündeki bağlantısız ülkeler emperyalizm ve sömürü karşıtı bir tutum sergilemişler ve Avrupa emperyalizmine karşı tavır almışlardır. 1960 yılında Asyalı ve Afrikalı ülkelerin işbirliği ile Birleşmiş Milletler çatısı altında, sömürge ülkelerine ve halklarına bağımsızlığın garanti edilmesi beyannamesi yayınlanmıştır. 1963'de ise Afrika Birliği Örgütü, Avrupa emperyalizmi ve sömürgesine karşı bir tutum sergilemiştir.

Yukarıda da not ettiğimiz gibi 1960'lı yıllarda emperyalizm ve sömürge karşıtı düşünceler çok güçlenmiştir. Sömürgelerdeki ayaklanmalar ve uluslararası baskılar başta İngiltere ve Fransa olmak üzere sömürgeci ülkeleri sömürgelerini bırakmaya yöneltmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Asya ve Afrika'da ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerini desteklemelerinin en önemli nedenlerinden biri bağımsızlığına kavuşan ülkelerde kendileri için yeni nüfuz alanları yaratma isteğidir. Dolayısıyla sömürülen ülkelere verilen destek salt insani düşüncelerle yapılan bir destek değildir. Zira aynı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri kendi ülkesindeki zencilere ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmaktaydı.

1990'da Doğu Bloğu kendiliğinden çökünce, özelde Avrupa genelde dünya için korku dolu savaş dönemi sona ermiştir. Soğuk Savaş döneminin planları, stratejileri ve düşmanlıkları sona ermiştir. Ülkeler ilişkilerini yeniden ve yeni prensipler, yeni ihtiyaçlar, yeni sorunlar çerçevesinde tanzim etmek zorunda kalmışlardır. Ancak henüz 18 yıllık bir süre geçmiştir. Ülkeler henüz yeni dönemin ihtiyaç ve getirdiklerini tam olarak görme olanağı bulamamışlardır. Yeni dönemde güçlü ülkeler henüz dönemi karakterize edecek bir tavır alamamışlardır. Örneğin Rusya, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin yeni düzen için almış oldukları net bir tavırları yoktur. ABD'nin nispeten belirli bir politikası vardır, ama bu politikası müttefiklerinin çoğu tarafından kabul edilemez bulunmaktadır. Bu nedenle

de Türkiye, Almanya ve Fransa gibi NATO'nun üyesi ve ABD'nin dostu ülkelerle ciddi sorunları vardır. Oysaki ABD bu müttefikleriyle Soğuk Savaş döneminde güvenlikle ilgili konularda sorun yaşamamıştır. ABD ve Avrupalı müttefikleri arasındaki sorun aslında bir güven krizi sorunudur. Güven krizi de bilindiği gibi güvensizliğin en önemli faktörlerinden birisidir. Bir başka deyişle kolektif güvenliğin sağlıklı yürümesinin temel koşulu müttefiklerin birbirlerine güvenidir.

Soğuk Savaş'tan Yeni Döneme Geçiş

20. yüzyıl, insanlık tarihinin en kanlı yüzyılıdır. Dünyanın bütün bölgelerinde büyük çaplı kavgalar, çatışmalar ve savaşlar olmuştur. 20. yüzyılın iki büyük kanlı savaşı yine Avrupa'da olmuştur. Birinci Dünya Savaşı (1914–1918) savaş teknolojisinin ne kadar ilerlediğinin ve ne kadar öldürücü olabileceğinin ilk örneği olmuştur. Savaşlarda ilk defa uçak, tank ve denizaltı kullanılmıştır. Bu üç öldürücü savaş aleti Avrupa halkının sivil, asker, köylü, işçi bütün katmanlarını savaşın çirkin, yıkıcı ve öldürücü gerçeği ile karşılaşmalarına neden olmuştur. Avrupa halkları İkinci Dünya Savaşı'nda (1939–1945) silahların daha öldürücü ve daha tahrip edici duruma geldiğini bir kez daha yaşamıştır. Ayrıca ikinci savaşta, birinci savaşın yaşadığı ilk kullanılan silahların en öldürücüsüne sahip olunmuştur. Amerikalıların Japonya'ya fırlattıkları, asrın silahı atom bombasıdır.

Avrupa bu felaketlerden ders alarak 20.yy'ın ikinci yarısında bu öldürücü silahları bir daha kullanma ortamı yaratmamıştır. Ancak barışı, korku ve dehşet üzerine kurmuşlardır. Doğu ve Batı bloğu alabildiğine silahlanmış ve dehşet dengesi kurmuşlardır. Dünya savunma harcamalarının % 80'ni NATO ve Varşova Paktı ülkeleri yapmıştır. Dünyada 28.4 milyon askerin 7.1 milyonu NATO, 10 milyonu Varşova Paktı ülkelerinin askerleriydi. ABD'nin kendi rakamlarına göre, dünyadaki nükleer silah stokları 50 milyon ton TNT'ye eşdeğer, bunun anlamı yeryüzündeki bütün canlıları en az 15 kez yok edecek güçtedir.

Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra yeni döneme geçişte Avrupa güvenliğiyle ilgili iki önemli tespit yapmak kaçınılmaz olmuştur. Birincisi iki kutuplu dönemde güvenlik ve savunma ile ilgili bütün plan ve projeler dolayısıyla silahlanma, askeri güç ve stratejiler yeni dönemde değişmek zorunda kalmıştır. İkincisi ise Doğu Bloğu kendiliğinden çöktüğü için yeni bir düşman cephe yaratılmamıştır. Komünist bloğu, eğer hür dünya ülkeleri askeri, politik veya ekonomik yöntemlerle yıkmış olsaydı bu durum gerek Doğu Bloğu ülkelerinde, gerekse Batı Bloğu ülkelerinde bulunan komünist parti ve örgütlenmeler tarafından hoş karşılanmayacak ve batı ülkelerini düşman ilan edeceklerdi. Dolayısıyla komünizm rejimini yeniden inşa için mücadeleye başlayacaklardı. Oysaki komünist rejim iflas ettiği için böyle bir durum ortaya çıkmamıştır.

Aslında Avrupa'nın güvenliği tabirini de tartışmak gerekir. Zira Soğuk Savaş döneminde Avrupa Güvenliği tabiri Batı Avrupa'yı kast etmekteydi. Bugün ise tüm Avrupa'yı kastetmektedir. Ayrıca Avrupa'nın güvenliği kavramı, Afrika'nın güvenliği veya Asya'nın savunması gibi kavramlardan değişik çağrışımlar yapmaktadır.

Soğuk Savaş dönemi ve öncesi Avrupa güvenliğini tehdit eden en önemli unsur yine Avrupa'nın kendisi olmuştur. Her ne kadar Sovyetler Birliği tehlikesi Avrupa dışı sayılsa da aslında Ruslar Avrupalı bir millettir. Dolayısıyla Avrupa'ya dıştan yönelik bir saldırı veya güvenlik bozucu bir davranış olmamıştır. Yeni dönemde artık doğu ve batı Avrupa yok. Tek Avrupa olmuştur. Oluşan bu düzeni tek bir Avrupa Birliği çatısı altında toplama çalışmaları vardır. Ancak İngiltere başta olmak üzere bazı Avrupalılar- İrlanda, Danimarka gibi- Avrupa'da birlik hareketlerine kuşku ile bakmaktadırlar. Asırlardan beri ulusal kimlik ve kültür birikimlerini bir çırpıda bir tarafa bırakıp eski Sovyetler Birliği'ne çağrışım yaptıran Avrupa Birleşik Devletlerini kurma çabaları iş ciddiye binince kuşkulu yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır. Tarihte görülmüştür ki çok uluslu imparatorluklar ve yapılanmalar hep dağılmak zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği yaklaşık 70 yılda dağılmıştır. Kurulmaya çalışılan Avrupa Birliği kurulmuş bile olsa 70 yıl dayanamayacaktır. Zira hür bir oluşumda ulusal devletler iktidarlar değiştikçe ve yönetim zorlaşıp, halk yoksullaştıkça ilk akla gelen çare Avrupa Birliği'nin dağılması olacaktır. Kolay çözüm, dolayısıyla AB, Sovyetler Birliği kadar bile dayanamayabilir. Yeni dönemin birçok bilinmeyeni vardır. Henüz yeni bir düzen kurulamamıştır. Kuruluş çalışmaları yapılan AB Rusya'yı, Ukrayna'yı, Türkiye'yi, Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı ne yapacaktır. AB, Avrupalı ülkelerin tamamını içine almazsa kendisi eskiden olduğu gibi Avrupa'da kendine dost olmayan bir Avrupalı cephe yaratabilir. Tarih bize göstermiştir ki her dönem kendi düşmanını yaratmaktadır. Yeni dönemin düşmanı ortaya net olarak çıkmadı. Her ne kadar uluslararası terörizm, başarısız ülkeler, etnik kavgalar, illegal görüşler, çevrenin ve atmosferin ciddi derecede kirlenmesi, yoksulluk, yolsuzluk, gelir dengesizliği gibi faktörlerin 21.yy'da barışı bozan nedenler arasında sayılsa da bu tür tehlikelerin uluslararası barışı ciddi derecede bozmaları veya yeni bir dünya savaşına neden olmaları çok düşük bir ihtimaldir.

Avrupa'yı 21.yy'da Soğuk Savaş sonrası en çok rahatsız eden, huzuru ve barışı bozan olaylar Balkanlar'daki özellikle Yugoslavya'daki etnik çatışmalar ve terörizm hareketleri olmuştur. İspanya ve İngiltere'deki olaylar zaten var olan terör korkusunu tekrar Avrupa ve dünyanın gündemine taşımıştır. Avrupa'da İspanya'nın BASK, İngiltere'nin İrlanda ve Fransa'nın Korsika sorunlarından dolayı bu ülkelerde içe dönük terörist hareketler vardır. Ancak Avrupa güvenliğini genel anlamda sarsıcı mahiyette değildir.

Amerika'da, İspanya'da, İngiltere'de, Türkiye ve Mısır'da El-Kaide kaynaklı terörün İslami terör olarak nitelendirilmesi ve bunun da medeniyetler arası çatışmalara yol açabileceği yorumlarının yapılmasına neden olmaktadır. Oysaki El-Kaide terörü İslami bir terör değildir. Olsa olsa Arap terörü olabilir. Zira İslamiyet'te kutsal bir kurum ve kişi yoktur. Hıristiyanlıkta papalık ve papa gibi, El-Kaide'ye herhangi bir İslami otorite, İslam adına silahlı faaliyetlerde bulunması için bir yetki vermemiştir. Ayrıca El-Kaide örgütü Amerika'ya ve İngiltere'ye Hıristiyan oldukları için bomba atmamaktadır. Emperyalist oldukları için bomba atıyor. Arap ülkelerini zengin oldukları için sömürdükleri ve baskıcı Arap ülkeleri rejimlerini destekledikleri için terörist hareketlerde bulunuyorlar. Dolayısıyla Batılıların büyük bir tehdit olarak gördükleri Ortadoğu kaynaklı terörün veya medeniyetler arası çatışmanın önüne geçmenin en kolay yolu Müslüman ülke halklarının zenginliklerini sömürme politikasını terk etmektir. İslamiyet de bütün dinler gibi terörizmi yasak etmiştir. Zira masum insanların ölümüne neden olan terörizm kim tarafından yapılırsa yapılsın bir insanlık suçudur.

Avrupa Güvenliği ve Türkiye

Türkler, Avrupalıların gündeminde 11.y.y'dan beri vardır. (1071 Malazgirt Zaferi) 18.y.y'ın ikinci yarısına kadar Avrupa güvenliğini tehdit etmişlerdir. Büyümeleri sürekli Avrupalıların aleyhine olmuştur. Ancak 18.y.y.'ın ikinci yarısından 1923'e kadar Avrupalılar Türklerin güvenliğini tehdit etmiş ve Türklerin aleyhine büyümüşlerdir.

İki taraf arasındaki güvenlik işbirliği İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmayarak tarafsız kalmış; ancak SSCB savaşın galiplerinden biri olarak Türkiye'den toprak talebi ve Boğazlar statüsünde kendi çıkarına yönelik değişiklikler istemiştir. Türkiye ulusal güvenliğine yönelik bu ciddi tehdidi bertaraf etmek için Avrupa güvenlik sisteminde 1949'da kurulan, batının güvenliğinden sorumlu NATO'ya girmek için önemli çabalar göstermiştir. Türkiye, çabalarının sonucunda 1952'de NATO'ya girmiş ve Avrupa kolektif güvenliğinde yer almıştır. Bu yolla hem kendi güvenliğini sağlamış hem de Batı Avrupa'nın güvenliğine önemli katkılar sağlamıştır. Türkiye batı dünyasının en büyük tehdit olarak gördüğü Sovyetler Birliği'ne hem denizden hem de karadan komşu olması nedeniyle batının bir ön karakolu görevini üstlenmiştir. 1950-1990 Soğuk Savaş döneminde, iki blok arasında ciddi krizler (Kore, Küba, Vietnam, Kamboçya vb.) yaşanmış; ancak genel bir savaş veya ciddi çatışmalar olmamıştır. Soğuk Savaş sonrasında en büyük düşman veya en büyük tehdit Sovyetler Birliği ortadan kalkınca Avrupalılar güvenlik ve savunma politikalarını gözden geçirmek durumunda kalmışlardır.

54 yıl dünya barışına ve Avrupa güvenliğine büyük katkı sağlayan NATO'nun varlığı veya gerekli olup olmadığı Soğuk Savaş sonrası tartı-

şılmaya başlanmıştır. Zira Doğu bloğunun güvenlik örgütlenmesi olan Varşova Paktı, Soğuk Savaş'tan sonra ortadan kalkmıştır. Daha önce de not ettiğimiz gibi Avrupa güvenliğine önemli katkı sağlayan ABD'nin Avrupa'daki varlığı da tartışılmaktadır. Bir başka deyişle ABD'den daha bağımsız bir Avrupa istemektedirler. Bütün Avrupalıları bünyesinde barındıran AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) yeni dönemde canlandırılmak istenmiş, ancak AGİT'in NATO gibi iyi donanımı olmadığı için Avrupa'da ortaya çıkan krizlerde herhangi bir rol oynaması mümkün olamamıştır.

Avrupa'nın güvenliğini tehdit eden unsurlarda değişiklik olduğu için politikalarında da değişikliğe gidilmiştir. Avrupa bugün en çok uluslararası terörizm, insan kaçakçılığı ve batıya yönelik illegal göçler, kitle imha silahlarının tehlikeli rejimlerin eline geçmesi, uyuşturucu madde ve silah kaçakçılığı, yoksulluk, gelir dengesizliği, yolsuzluk, çevre kirliliği, başarısız devletler gibi sorunları ulusal ve uluslararası güvenliğe tehdit olarak görmektedir. Türkiye yeni dönemde yeni tehditlere karşı müttefikleriyle eskiden olduğu gibi yine ortak güvenliklerinde işbirliği yapılmasını, NATO'yu yok ederek değil de yeniden yapılandırarak yeni stratejiler ve politikalar üretilmesini önermektedir. Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Doğu-Batı ekseninde bir cephe ülkesiydi. Soğuk Savaş sonrasında ise Güney-Kuzey ekseninde bir cephe ülkesi durumuna gelmiştir. Yeni dönemde Avrupa güvenliğine yeni stratejik boyutu ile katkı sağlayacaktır.

Doğu Bloğunun yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni durumda Avrupa'nın güvenliğini bozacak faktörler nelerdir, ABD'nin Avrupa güvenliğindeki rolü ne olacak, Avrupalılar kendi güvenliğini kendileri mi sağlayacaklar, küresel bir rol üstlenmeye niyetleri var mı gibi benzer soruların yanıtları net olarak ortaya çıkmadığı müddetçe Türkiye'nin Avrupa güvenliğindeki rolü de net olarak belirlenemez. Ayrıca Soğuk Savaş sonrası bölgesel güç olarak nitelendirilen Rusya Federasyonu ve Çin'in uluslararası güvenlikteki rolleri ne olacak. Özellikle de Rusya'nın bir Avrupa ülkesi olarak yeni güvenlik politikası ve Avrupa'ya karşı nasıl bir davranış ve politika içinde olacağı cevabı aranan sorulardır. Çok karmaşık ve çok sayıda bilinmeyeni bulunan Avrupa güvenliği konusunda Türkiye'nin de net bir tavrı olamaz.

Rusya NATO'nun eski Sovyet ülkelerini üye olarak almasının dostça bir davranış olmadığı ve Avrupa güvenliğini olumsuz etkileyeceğini söylemektedir. Dolayısıyla, Rusya Federasyonu Avrupa güvenliğine veya güvensizliğinde yerini alacaktır. Ancak bugün itibariyle Rusya Avrupa güvenliğinin neresinde olduğu net olarak belli değildir. Şurası bir gerçek ki Ruslar Avrupalı bir ülke olduklarını ve Avrupa'daki istikrarsızlığın ve güvensizliğin kendi güvenliğini de tehdit edeceği ve çıkarlarına aykırı olacağını birçok kez açıklamışlardır. Soğuk Savaş dönemi Avrupa Güvenliğini tehdit eden Sovyetlerle birlikte birçok unsur ortadan kalkmış ancak yeni

dönem de kendi tehditleri ve tehlikeleriyle gelmiştir. Yeni tehdit ve tehlikeler Türkiye'nin Avrupa güvenliğindeki yerini belirlemiş olacaktır. Avrupalılar Soğuk Savaş dönemindeki savaşı kazanmak anlayışından, Soğuk Savaş sonrası barışı koruma politikasına gelmişlerdir. Avrupa'dan kısa ve orta vadede büyük çaplı bir çatışma veya savaş beklenmemektedir. Ancak yukarıda not ettiğimiz gibi yeni dönemin getirdiği yeni sorunlar genelde uluslararası, özelde de Avrupa güvenliğini ve barışını tehdit etmektedir. Yugoslavya'nın parçalanması ile ortaya çıkan etnik ve sınır kavgaları Avrupa'yı hem endişelendirmiş hem de olumsuz olarak etkilemiştir. Avrupa Birliği'nin, Avrupa ve çevresinde tespit ettiği on altı potansiyel çatışma sorununun on üç tanesi Türkiye'nin çevresinde yer almaktadır.[1] Bu bölgeler bilindiği gibi Balkanlar, Kafkas ve Ortadoğu'dur. Türkiye aynı zamanda Kafkas, Ortadoğu ve Balkan ülkesidir. Bunlara Türkiye'nin bir Akdeniz ülkesi, bir Karadeniz ülkesi kimliğini de katmak zorundayız. Türkiye'nin bu kadar geniş ve sorunlu bir bölgede bulunması dezavantaj gibi görünse de aslında bu sorun sadece Türkiye için değildir. Zira Türkiye, bölgede istikrar ve barış adası gibidir. Türkiye bölgedeki krizlerin hiçbiriyle doğrudan ilgili değildir. Ayrıca Türkiye bölge ülkelerinde istikrar bozucu, dostça olmayan bir politika ve davranış içinde olmamıştır. Bu bölgelerdeki istikrarsızlık Türkiye'den bağımsız olarak Avrupa güvenliğini veya Avrupalı ülkeleri etkilemektedir. Bir başka deyişle, Avrupalı ülkelerin bu bölgelerde çıkarları olması nedeniyle bölgedeki sorunlar, çatışmalar veya istikrar bozucu politikalar sadece Türkiye'yi değil, Avrupalıları da yakından ilgilendirmektedir. Bu çatışmaların Türkiye ile doğrudan bir ilgisi yoktur. Çatışma veya sorunlu bölgelerde Türkiye gibi dost ve müttefik bir ülkenin olması Avrupa'nın da çıkarınadır.

Türkiye, Avrupa güvenliğinde NATO aracılığı ile bir rol oynamaktadır. NATO'nun, Nisan 1999'da Washington Zirvesi'nde kabul edilen yeni stratejisinde alan dışı, bir başka ifade ile NATO üyesi ülkelerin topraklarının dışında görev alması ve operasyon yapması kabul edilmiştir. NATO alan dışına çıkmayı iki kurumsal kararı ile sağlamıştır. Birincisi üye sayısını artırarak 16 üyeden 26 üyeye ulaşarak, ikincisi ise Doğu Avrupa, Orta Asya ve Kafkaslarda Barış İçin Ortaklık (BİO) çerçevesinde Rusya Federasyonu da dahil olmak üzere ilgilendiği coğrafyayı genişleterek sağlamıştır.[2] Bu iki alan dışı müdahale şekline, Afganistan ve Kosova'da olduğu gibi üye ülkelerin onayı ve Birleşmiş Milletlerin izniyle alan dışındaki uluslararası krizlere müdahale etme durumunu da ilave etmek gerekir.

NATO'nun Avrupa güvenliğindeki rolü tartışmaya açılmıştır. Dolaylı olarak, üye ülkelerin Avrupa güvenliğindeki rolleri de tartışmaya açılmış-

---

1 Ümit Özdağ, "Türkiye-AB İlişkileri Sempozyumu" Ankara Ticaret Odası, Ankara, 16-17 Mart 2001, s. 428-432.

2 Ali L. Karaosmanoğlu, *NATO Stratejisindeki Değişim ve Gelişmeler*, (Ankara: ASAM, 2004), s. 20.

tır. ABD'nin, Kanada'nın Avrupa güvenliğindeki rolünün eskisi gibi olmayacağı, olmaması gerektiği tartışılmaktadır. Özellikle de Almanya ve Fransa gibi Avrupa'nın en güçlü ülkeleri başta gelmektedir. Gerçekten de hiçbir şey olmamış gibi davranmak da mümkün değildir. Eski düşman Doğu Bloğu ülkeleri sadece düşmanlıktan çıkmamışlar; üstelik NATO'nun üyesi olarak da Avrupa güvenliğinin bir parçası olmuşlardır. Zaten bu nedenle de NATO tehdide dayalı savunmadan vazgeçerek güvene dayalı savunmaya geçmiştir. Temmuz 1990'da NATO'nun Londra Zirvesi'nde Doğu Bloğunun eski ülkelerinin artık düşman olmadıkları resmen ilan edilmiştir. Ocak 1994 Brüksel Zirvesi'nde ise Barış İçin Ortaklık (BİO) projesinin başlaması karara bağlanmış, AGİT'in üyeleri ile Avrupa güvenliği için işbirliği yapılması benimsenmiştir. NATO bir yandan güvenliğin politik yanıyla uğraşırken bir yandan da yapısal değişiklik yaparak yeni döneme ayak uydurmaya çalışmaktadır. Örneğin 1992'de NATO'da 65 karargâh varken 1999'da 20'ye inmiş, 2003'te ise 11 karargâha inmiştir. Daha da ineceği muhakkaktır. ABD Soğuk Savaş döneminde Avrupalı müttefiklerine güvenlikleri için daha fazla para ayırmalarını ve daha fazla görev üstlenmelerini isterken, Soğuk Savaş sonrası ABD yine Avrupalılardan katkı bekliyor ama eskisi gibi kendi işin başında bulunmaya devam etmek istiyor. Bu durumun en önemli sakıncası Avrupa güvenliğini sağlayan en önemli kurum olan NATO'nun tartışılmaya başlanması ve üye ülkeler arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla savunma zaafa uğramaktadır.

Soğuk Savaş dönemi dayanışma ve işbirliği de zayıflamaktadır. Bunun en anlamlı örneğini, Kosova sorununda, NATO çerçevesinde Türk uçaklarının harekâta katılmak için İtalya'nın Avianno üssüne gitmeleri esnasında Yunanistan hükümetinin uçakların hava sahasını kullanmalarına izni vermemesi oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Türk uçakları Bulgar hava sahasını kullanmak zorunda kalmıştır. Bulgarlar da yasalarına aykırı olduğunu söyleyip yasayı değiştirmek için bir aylık süre istemiş ve bir ay sonra yasa değişmiş ve Türk savaş uçakları Bulgar hava sahasını kullanabilmiştir. Yunanistan, Soğuk Savaş döneminde Türk uçaklarına hava sahasını kapatma gibi bir davranışta bulunamazdı. Aslında Türkiye'ye karşı yapılan bu davranış her ne kadar Türk-Yunan ilişkilerinin tarihi sorunlar ve günümüzdeki uyuşmazlıklar nedeniyle iki ülke arasındaki sorunlarla ifade edilebilinirse de kolektif güvenlik anlayışının temelinde kolektif güven vardır ve bu kolektif güvenin parçası olan ülkeler birbirlerine güvenmekte samimi olmalıdırlar. Avrupalılar, Batı Avrupa Birliği (BAB) bünyesinde oluşturdukları Avrupa güvenlik yapılanmasında gerektiğinde NATO'nun olanaklarını kullanmak için NATO üyesi ülkelerden izin istemişlerdir. Türkiye ve ABD başta olmak üzere birçok NATO üyesi ülke, Avrupalıların bu isteğine olumsuz yanıt vermişlerdir. Zira Türkiye karar mekanizmasında bulunmadığı BAB'ın aldığı bir karar aleyhine de olsa uymak zorunda olacağı için NATO'nun olanaklarını otomatik olarak kul-

lanmasına karşı çıkmış ve veto hakkını kullanacağını bildirmiştir. BAB'a tam üye olmanın koşulu da AB'ye tam üye olmak olduğu için Türkiye BAB'a üye olamamıştır. Ancak Avrupalılar özellikle de Almanya ve Fransa, Avrupa güvenliğinin Avrupa Birliği içinde yürütülmesini isteyince Avrupa güveliği için organize olan BAB'ın önemi kaybolmuştur. Zaten AB'nin 7-9 Aralık 2000 tarihinde Fransa'nın Nice kentinde yapılan zirve toplantısında BAB'ın görevlerinin AB'ye devrine karar vermişlerdir. Böylece BAB içi boşaltılmış bir tabela örgütü haline gelmiştir.[3] BAB'ın bu şekilde fonksiyonunu kaybetmesi Türkiye'yi olduğu gibi ABD'yi de mutlu etmiştir. Avrupa güvenliği ile ilgili inisiyatif Avrupa Birliğine geçmiştir. Avrupa da böylece kendi güvenlik ve savunma politikasına sahip olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Türkiye ve ABD gerektiği takdirde Avrupalıların NATO'nun olanaklarını kullanmaları konusunda tavırlarını yumuşatmışlardır. 2 Aralık 2001'de Ankara'da AB'yi temsilen İngilizler ile NATO'nun imkânlarının kullanılması için Türk vetosunu kaldırma müzakereleri sonuç vermiştir. Varılan anlaşmada, Türkiye'nin çevresinde olacak müdahalelerde Türkiye de karar mekanizması içinde yer alacak ve Türk-Yunan uyuşmazlığında AB güçlerinin görev almaması koşulu ile Türkiye NATO'nun imkânlarını Avrupalıların kullanmasını veto etmeyecektir. Ankara Mutabakatı adı verilen bu anlaşmaya Yunanistan, Türkiye'ye taviz verildi diyerek itiraz etmiştir. Avrupa Birliği Dış politika ve Güvenlik yüksek temsilcisi Javier Solana'nın özel gayreti ile taraflar arasında bir anlaşmaya 19 Mayıs 2003 Brüksel Zirvesi'nde varılmıştır.

2000'li yıllardan itibaren yeni tehditler ve sorunlar ışığında Türkiye'nin Avrupa güvenliğine katkısı ne olur? Avrupalılar Soğuk Savaş sonrası özellikle Avrupa kıtasında genel bir savaş beklememektedir. Avrupa güvenliğini tehdit eden unsurlar arasında başta terörizm, göçler, yoksulluk ve gelir dağılımı bozukluğunun yol açacağı sorunlar, atmosferin kirlenmesi ve uluslararası çevre sorunları, kitle imha silahları, uyuşturucu madde kaçakçılığı ve yaygın kullanımı, başarısız devletler, etnik ve sınır kavgaları ve medeniyetler arası çatışma gelmektedir. Türkiye bu sorunların neresinde ve Avrupa güvenliğine nasıl bir katkı sağlar. Yukarıda not ettiğimiz istikrar bozucu ve güvenliği tehdit edici unsurların veya yol açtıkları sorunların çözümünde büyük ordulara gereksinim yoktur. Bu sorunların çözümünde jeopolitiğin de rolü sınırlıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki büyük bir orduya sahip olma ve Sovyetlere sınır komşusu olma özelliği bugünkü tehdit açısından aynı oranda geçerli değildir. Ancak bu tür bir mantıksal yaklaşım sadece Türkiye için değil bütün ülkeler için geçerlidir. Günümüzdeki sorunlar daha yeni ve daha değişik çözümler ve olanaklar gerektirmektedir. Soğuk Savaş sonrasına özgü sorunların oluşturduğu güvenlik tehditlerine karşı diğer Batılı ülkelerin ne kadar rolü olursa Türkiye'nin de o kadar rolü olur. Bazı Avrupalı ülkeler (İngiltere,

[3] Haydar Çakmak, *Avrupa Güvenliği*, (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2003), s. 237.

Fransa gibi) Türkiye'nin İmparatorluk ardılı bir ülke olması nedeniyle Osmanlının eski topraklarında bulunan ülkeler sorunla karşılaştıklarında Türkiye'yi yanlarında görmek istemektedirler. Özellikle de Balkanlarda Boşnaklar ve Arnavutlar. Yugoslavya'nın parçalanmasıyla ortaya çıkan Bosna- Hersek savaşında ve Kosova krizinde Türkiye çok önemli roller oynamıştır. Bu oynadığı rol Batılı bir ülke olmaktan ziyade Osmanlı İmparatorluğunun yerine kurulan bir ülke olmasıdır. Bir başka deyişle, Türkiye olmasıdır. Balkanlarda çıkan sorunlarda Türkiye'nin diğer Avrupalı müttefikleriyle aynı politikayı paylaşamama riski vardır. Zira Türkiye tarihsel ve kültürel nedenlerle Boşnak ve Arnavutların çıkarlarını savunmak zorundadır. Yunanistan, Rusya ve Fransa'nın Sırpları, Almanya ve Avusturya'nın Slovenya ve Hırvatları destekledikleri gibi. Avrupa'da sınır ve etnik sorunlar mevcuttur. Bu sorunların büyük çaplı genel bir krize dönüşmesi kısa ve orta vadede gözükmemektedir. Avrupa Birliği'ne üye olan eski Doğu Bloğu ülkeleri etnik ve sınır sorunlarını çözmeden Avrupa Birliği'ne üye olmaktadırlar. İçlerindeki azınlıklara hukuki ve insani haklarını vererek sorunun çözüldüğü inancı vardır. Sorun şimdilik çözülmüş görünmekte ancak etnik sorunun kültürel haklarını elde etmelerinden sonraki aşaması kendi kaderini kendisinin tayin etmesi aşamasıdır. Bu aşama Avrupa'yı tekrar büyük çatışmaların veya krizlerin kıtası haline getirebilir. Doğu Avrupa'nın eski üyeleri şimdi AB'nin üyeleridir. Bu ülkelerin tamamının birbirleriyle toprak ve etnik sorunu vardır. Polonya'nın Almanya ile, Macaristan'ın Romanya ile Yunanistan'ın Arnavutluk ve Makedonya ile. Dolayısıyla AB etnik ve sınır sorunlarını içine almaktadır. Bu sorunları Doğu Bloğu kendi içinde dondurmuştur. Ama artık bu sorunlar çözülmüş ve sorun olma riski vardır. Türkiye'nin batı güvenliğine ve uluslararası güvenliğe yapacağı en önemli katkı Batılıların İslami terör diye nitelendirdikleri uluslararası terör ile medeniyetler çatışması riskidir. Türkiye yirmi yılı aşkındır PKK terörü ile mücadele etmektedir. Bu mücadele Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve Türk polisinin terörizme karşı özel yetenek ve tecrübe kazanmasına neden olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri ve Türk polisi, NATO üyesi ülkeler içinde ABD'den sonra yetenek ve tecrübe konusunda ikinci sırada yer almaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri ve Türk polis teşkilatı yetenek ve tecrübe bakımından Avrupa da birinci sıradadır. Türkiye, askeri yeteneğinin dışında bir İslam ülkesi olması nedeniyle İslam dünyası ile Batılılar arsında arabuluculuk yapabilir.

Türkiye'nin uluslararası barış ve Avrupa güvenliğine yapacağı en önemli katkı jeopolitiğine ve kültürüne uygun olarak, Güney-Kuzey arasında beklenen "medeniyetler arası çatışma"nın çözümünde rol oynamaktır. Eğer medeniyetler arası bir çatışma olacaksa, bu çatışmayı önlemek için dünyada en pozitif katkıyı yapacak olan ülke Türkiye'dir. Medeniyetler çatışması ile aslında Müslüman halklarla Hıristiyan halklar arasında meydana gelecek bir çatışma kastedilmektedir. Batılıların bu bek-

lentilerinin nedeni aşağı yukarı her batılı ülkenin geçmişte veya günümüzde sömürdükleri bir Müslüman ülke olduğu için Müslüman halkların bir gün mutlaka intikam alacakları düşüncesine sahip olmalarıdır. Aksi takdirde kültürler nasıl savaşacak veya haçlı seferleri zihniyeti nasıl geri gelecek, hangi Müslüman ülke Batıya Hıristiyansınız diye savaş ilan edecek. Yahut hangi Hıristiyan ülke bir Müslüman ülkeye siz Müslümansınız diye savaş ilan edecek. Türkiye doğu ile batı arasında sadece coğrafi olarak değil, kültür ve politik iletişim olarak, ülkesiyle, kültürüyle ve rejimi ile her iki dünyanın da buluşma noktası olabilecek çeşitliliğe ve farklılığa sahiptir. Türkiye'nin Batıya benzemeyen tarafları Doğuya, Doğuya benzemeyen tarafları da Batıya benzemektedir. Bu farklılıkta Türkiye'nin zenginliğini ve iki dünya arasında dostluğu kurma, barışı sağlama rolü oynayabilir. Başka bir ifade ile medeniyetler arası bir platform oluşturulabilir.

2004 yılında çok tartışılan bir konuda Amerikalıların ortaya attığı "Büyük Ortadoğu Projesi"dir. Bu projenin amacı Ortadoğu'ya demokrasi, insan hakları, kadın hakları, hukuk devleti gibi batılı değerleri getirmektir. Ancak bu projenin gerçekleşme şansı çok zayıftır. Zira çoğu ABD ve Avrupalı ülkelerin yakın dostu olan Ortadoğu'daki rejimler ve onların başlarındaki kişilerin ve iktidarların düşmesi gerekir ki demokrasi ve insan hakları gelsin. Bu değişiklik de savaşsız olamayacağına göre çok zordur. Bunun iki örneği Afganistan ve Irak'tır. Afganistan yedi yıldır, Irak da altı yıldır hala direnmektedir. Zaten Avrupalılar Amerikalıların bu projesine gerçekleşme şansı çok zayıf olduğu için pek sıcak bakmamaktadırlar. Ancak önemli bir değişiklik olur da gerçekleşme şansı ortaya çıkarsa Türkiye'nin de böyle bir değişiklikte rolü mutlaka olacaktır.

Sonuç olarak, günümüze kadar Avrupa'nın güvenliği batının güvenliği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Türkiye'de bu bağlamda geçmişte batı güvenliğine önemli katkılar sağlamıştır. Bugün Avrupalılar güvenliklerini AB'nin üyesi ülkeleri ile yapmak istemektedirler. Eğer Türkiye AB üyesi olursa diğer üyeler gibi Avrupa güvenliğindeki yerini alacaktır. Eğer Türkiye AB üyesi olmazsa ABD ile NATO çerçevesi içinde veya bir başka çerçevede kolektif bir güvenlik içinde kendi güvenliği için bulunmaya devam edecektir. Türkiye'nin Avrupa güvenliğinin dışında kalması hem Avrupalılar için hem de Türkiye için olumsuz sonuçları olabilir. Uluslararası barış ve güvenlik önemli bir katkısını kaybeder.

SONUÇ

Avrupa güvenliğinin temel unsuru olan insan bir başka deyişle nüfus sorunu, Avrupalı yetkililerin uykularını kaçırmaktadır. Avrupa'nın nüfusu ile ilgili en son çalışmayı Avrupa Konseyi yapmıştır. Bu çalışmaya göre 1995'de 728 milyon olan AB nüfusu % 22 eksiği ile 2050 yılında 564 milyona inme ihtimali vardır. 2000 yılında Avrupa nüfusunun % 14,7'i 65 yaş üstüdür. 2050 yılında bu rakamın % 25-33 arası olacağı tahmin edilmek-

tedir. Bu son rakam Avrupa'nın çalışan nüfus ve ülke savunmasında kullanacağı insan sıkıntısının AB'nin ekonomik ve ülke güvenliğini sağlamada ne kadar risk alacağının kanıtıdır. AB'nin bugünkü nüfus pozisyonunu korumak için 2050 yılına kadar her yıl 1,8 milyon göçmen alması gerekir. Eğer kötü tahmin gerçekleşirse AB'nin her yıl 25 milyon göçmene ihtiyacı olacaktır.[4] Dolayısıyla AB'nin Avrupa'nın güvenliği ile ilgili sadece topa tüfeğe değil yan unsurları da önemle ele alıp çözüm üretmesi gerekmektedir.

Yukarıda not ettiğimiz uluslararası güvenliği tehdit eden unsurların büyük bir bölümü Avrupa güvenliğini ya doğrudan tehdit ediyor ya da olumsuz etkiliyor. Avrupa Birliği'nin sorumluluğu gereği mutlaka küresel tehditlere karşı da önlem alması gerekmektedir.

AB'nin, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan ABD-AB uyuşmazlığını kesinlikle bir sonuca bağlaması gerekir. İki müttefikin ciddi fikir ayrılığı daha da derinleşmeden çözüme kavuşması gerekmektedir. Aksi takdirde Avrupa güvenliği ve uluslararası güvenliğin ciddi sorunlarla karşılaşma riski vardır. Avrupalı ülkeler daha rahat ve daha özgür davranmak için ABD'nin Avrupa'yı terk etmesi gerektiğine inanmaktadır. Kısa vadede bu düşünce doğru olabilir. Ancak 50 yıl sonrası için bu düşüncenin doğruluğunun tartışılması gerekir. Dolayısıyla Avrupalıların daha fazla düşünmesinde yarar vardır. NATO'nun Varşova Paktı gibi dağılması gerektiğine inanan ülkeler ve birtakım politik gruplar bulunmaktadır. NATO'nun görevini tamamladığı ve işlevsiz kaldığı, dolayısıyla Varşova Paktı gibi dağılması gerektiği söylenmektedir. Gerek Avrupa'da gerekse dünyada kolektif güvenliği organize edecek bir yapılanmaya ihtiyaç vardır. NATO da kendisini kanıtlamış bir güvenlik örgütü olarak bu görevi yürütmektedir. Öyleyse yeni bir örgütlenmeye ihtiyaç yoktur.

AB, kendi güveliğini kendisi sağlayacaksa önce kendi içindeki güvenlikle ilgili fikir ayrılıklarını çözmesi gerekir. Zira İngiltere ve kendisine yakın ülkeler Fransa ve Almanya gibi düşünmemektedir. Dış politika ve güvenlikle ilgili kararlar bilindiği gibi AB'de oybirliği ile alınmaktadır. Güvenlikle ilgili bir kararın çıkması için bütün üyelerin desteklemesi gerekmektedir. AB üyesi ülkeler Soğuk Savaş sonrasının rahatlığı içinde güvenlik ve savunmasını politik bütünleşme, doğu Avrupalı ülkelerin batıya entegrasyonu ve sosyal adalet konularının arkasına atmıştır. Savunma ve güvenliğe eskisi kadar kaynak ve zaman ayırmamaktadırlar. Bu tutumun da AB'yi ekonomik dev politik ve askerî cüce konumuna sokma riski vardır. ABD, Rusya Federasyonu, Çin ve Hindistan'ın küresel güç olma yolundaki çabaları AB'nin ikinci plana itilmesine neden olabilir. Hindistan 2003 yılında 3,5 milyar, Çin ise 2,5 milyar dolar ile silah ithalatında birinci ve ikinci olmuşlardır. Rusya Federasyonu ise yine

[4] *Le Soire*, 07/04/2005.

2003'te 7 milyar dolar ile silah ihracında birinci olmuştur. AB küresel bir güç olmak istiyorsa büyük düşünüp büyük hareket etmek zorundadır, orta çağ zihniyeti ile AB'yi bir Hıristiyan birliğine dönüştürmenin ne Avrupa'ya ne de dünyaya hiçbir katkısı olamaz. Çin, Hindistan, Japonya, Kore vb. ülkelerde Konfüçyüs felsefesine dayalı Budist bir birliktelik oluşturulursa dünyayı orta çağ zihniyeti ile dinler kampına bölmenin dünya barışı için son derece tehlikeli sonuçları olacaktır. Ayrıca kendilerini dünyanın diğer bölgelerinden ayıran Batı medeniyetinin, Batı özgürlüğü ve çağdaşlık gibi kendilerini ayrıcalıklı yapan değerlerden söz ederek böbürlenmesi mümkün değildir. Türkiye, AB için büyük bir şanstır. Avrupa'nın değerlerini (Demokrasi, Pazar Ekonomisi, İnsan Hakları vb.) kabul eden ve yaşam tarzı olarak seçmiş Müslüman bir ülke olarak AB'yi küresel bir güç yapacak ve dünya barışına hizmet edecek bir fırsattır. Türkiye gibi bir ülke olmasaydı Batılıların böyle bir ülke yaratması gerekecekti.

KAYNAKÇA

Bağcı, Hüseyin, *Türkiye ve AGSK: Beklentiler, Endişeler*, İdris Bal (Der.), "21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası", (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001).

Çakmak, Haydar, *Avrupa Güvenliği*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003).

Çakmak, Haydar, *AB- Türkiye İlişkileri*, (Ankara: Platin Yayınları, 2005).

Decaux, Emmanuel, La conference sur la securite et la cooperation en Europe, puf. 1992 Paris.

Dedeoğlu, Beril, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji,* (İstanbul: Derin Yayınları, 2003).

Deforges, P.M, Les Institutions Europeens Armand 1995 Paris.

Howorth, J., "Euroean Integration And Defense : The Ultimate Chalenge?" *Chaillot Paper*, Instute For Security Studies, Paris, November 2000.

Karaosmanoğlu, Ali, *Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve NATO İlişkilerinin Geleceği*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2001).

Karaosmanoğlu, Ali, *NATO Stratejisindeki Değişim ve Gelişmeler*, (Ankara: ASAM, 2004).

Lee, Stephen, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789–1980,* (Ankara: Dost Kitapevi, 2002).

Özdağ, Ümit, "Türkiye-AB İlişkileri Sempozyumu", Ankara Ticaret Odası ve Türk Ocakları, Ankara, 16–17 Mart 2001.

Robert, Jacques, L'Esprist de Defanse, Economica, 1987. Paris.

Rothschild, Emma, What is Security. Deadolus, Summer. 1995. USA.

Yinanç, Refet, *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye,* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2002).

Zorgbibe, Charles, *Histoire de la construction europeenne* puf, (Paris:1993).

Zorgbibe, Charles, Les Organisations internationales. Puf 1994 Paris. Le Soir – Belçika

4.3.

KARADENİZ'İN GÜVENLİĞİ VE TÜRKİYE

Gökhan KOÇER

GİRİŞ

Bu çalışmanın sonlandırıldığı günlerde, bir haber dikkat çekiciydi: "*ABD Trabzon'u isteyebilir.*"[1] Habere göre, Kırgızistan'ın, ülkesindeki Amerikan askeri üssünü kapatma kararı almasından sonra, ABD, bölgede üs arayışına girişmiş ve bu amaçla da, Merkez Kuvvetler Komutanı Orgeneral David Petraeus Orta Asya turuna çıkmıştı. Özellikle, Afganistan'daki operasyonlarda ikmal yolu olarak kullanacağı yeni güzergâhı belirleme ve üs kurulması konusunda temaslarda bulunmak üzere Özbekistan'a giden Petraeus, Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'la, askeri içerikli kargoların Özbekistan üzerinden Afganistan'a transit geçişinin sağlanması konusunu görüşmüştü. Rus strateji uzmanlarına göre ise, Tacikistan ve Özbekistan gibi ülkelerde şansını deneyecek olan ABD, çözüm bulamazsa, Türkiye'den Trabzon'u isteyebilirdi. ABD'nin Ankara Büyükelçiliği, bu iddiaya karşılık "Trabzon'da üs kurma niyetimiz yoktu ve olmayacak." biçiminde bir açıklamada bulundu.[2] Türk Genelkurmay Başkanlığı da konuya ilişkin olarak, böyle bir talep olmadığını açıkladı.[3]

---

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi. Bu çalışmaya katkılarından dolayı, Dz. Ütğm. Özgür Çağlayan, Elif Sarı, Alper Tolga Bulut ve Vahit Günay'a teşekkür ederim. G.K.

1 "ABD Trabzon'u İsteyebilir", http:/www.hurriyet.com.tr/dunya/11023032_p.asp, 19.02.2009

2 "ABD Trabzon'u İsteyebilir", http:/www.hurriyet.com.tr/dunya/11023032_p.asp, 19.02.2009. Söz konusu haberin ayrıntısında şu bilgi de yer alıyor: "Ağustos 2008'de patlak veren Gürcistan-Rusya çekişmesi sırasında Gürcistan'ın ne duruma düştüğünü gören bölge ülkelerinin ABD'ye kapılarını açmaları beklenmiyor. Aynı uzmanlar 'ABD'nin yapacağı tek şey kalacak gibi. O da Türkiye'den Trabzon'u istemek. Trabzon'da bir Amerikan üssü, bugünlerde ABD için İncirlik üssünden bile daha önemli' diyor. … [Ü]ssün en geç 180 gün içinde boşaltılması öngörülüyor. … Amerikan hava üssü 2001 yılında kurulmuştu. NATO birlikleri Bişkek'teki üssü, Afganistan operasyonlarında kullanıyordu. Üs, Afganistan'daki operasyonlarla ilgili olarak her ay yaklaşık 15 bin Amerikan askeri ile 500 ton kargonun taşınmasında, ayrıca Amerikan uçaklarının yakıt ikmali yapmasında kullanılıyordu. ABD'nin daha önce Özbekistan'da bulunan üssü ise Andican olaylarından sonra 2005 yılında kapatılmıştı." "ABD Trabzon'u İsteyebilir", http:/www.hurriyet.com.tr/dunya/11023032_p.asp , 19.02.2009.

3 http://www.iha.com.tr/haber/Guncel/57630-H-11/Tsk-us-kurma-talebi-yok, 20.02.2009.

Spekülatif bile olsa, bir Karadeniz şehri olan Trabzon'dan üs talep edilmesi, Karadeniz'in önemini anlamak açısından önemli bir veridir. 2008 yazında, Gürcistan ile Rusya arasında yaşanan sınırlı savaş sürecinde, Gürcistan'ın Poti ve Batum limanlarının sahip oldukları stratejik konum da, bu anlamda Karadeniz'in önemini bir kez daha teyit etmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, etkisini Karadeniz Bölgesi'nde de göstermiştir. Bölgede yeni devletlerin ortaya çıkması ve haritaların değişmesi, jeopolitik ve jeostratejik dengeleri de değiştirmiştir. Bu değişim sürecinde Karadeniz, hem önemi artan, hem de uluslararası aktörlerin artan ilgilerine mahzar bir coğrafya olmuştur. Karadeniz, artık uluslararası güvenlik gündeminin önemli maddelerinden biri durumundadır. Öyle ki, Karadeniz'den on bin kilometre uzakta, dünyanın bir numaralı üniversitesinde, Harvard Üniversitesi'nde (ABD), John F. Kennedy Scholl of Government tarafından, 2001 yılından beri Karadeniz'in güvenliği konusunda bir program (Black Sea Security Program) düzenlenmektedir.[4]

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, yeniden yapılanan uluslararası sistemde, Karadeniz de, bu süreci yaşamaktadır. Son derece girift bir nitelik kazanan, ABD'den Rusya Federasyonu'na bir devletin dış politikasında yer tutan, NATO'dan AB'ye birçok uluslararası örgütün üzerine politika ürettiği bir coğrafya haline gelen Karadeniz, Türkiye'nin de ulusal güvenlik politikasında ve dış politikasında önemli yer tutmaktadır.[5] Çok boyutlu ve çok farklı biçimde ele alınması mümkün ve zorunlu konu olarak Karadeniz, geniş kapsamlı çalışmalar gerektirmektedir. Karadeniz, Soğuk Savaş sonrasında Türk dış politikasının, göreceli en başarılı olduğu alandır. Bu çalışmada, Karadeniz'in uluslararası boyutuna değinilecek olmakla birlikte, esas olarak, Karadeniz'in hem bir deniz olarak, hem de bölge olarak Türkiye'nin güvenliği için taşıdığı anlam ve önem değerlendirilecektir. Bu bağlamda da, Türkiye'nin Karadeniz'de güvenlik sağlama çabaları, özellikle de öncülük yaptığı bölgesel ve uluslararası yapılanmalar incelenecektir.

---

4 Söz konusu program hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.harvard-bssp.org/bssp/news

5 Bununla birlikte, kimin ne kadar bu önemin farkında olduğu da ayrı bir tartışma konusudur. Daha önceki bir çalışmamızda belirttiğimiz gibi, T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın web sayfasında, Dış Politika başlığı altında yer alan Bölgeler alt başlığında Karadeniz yer almamaktadır. Bir başka alt başlık olan Uluslararası Kuruluşlarla İlişkiler başlığı altında, Karadeniz'le ilgili olarak Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) bulunmaktadır. Buna karşılık, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın web sayfası açılırken Karadeniz Marşı çalmaktadır: "Karadeniz, Karadeniz, gelen düşman değil biziz!..." Bkz. Gökhan Koçer, "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 1 (Kış 2007), s. 196.

Karadeniz'i Tanımlamak

Avrasya'nın en önemli iç denizi olan Karadeniz,[6] Türkiye'nin kuzeyinde ve Avrupa'nın güneydoğusunda yer almaktadır. Karadeniz'in, Boğazlar'la Akdeniz'e, Kerç Boğazı'yla Azak Denizi'ne, Ren-Tuna Kanalı'yla Kuzey Denizi'ne, Main-Tuna Kanalı'yla Baltık Denizi'ne ve Volga-Don Kanalı'yla da Hazar Denizi'ne bağlantısı vardır. Ayrıca, İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz dolayısıyla Atlantik Okyanusu'na bağlanmaktadır.

Karadeniz Bölgesi'ne ilişkin -dar ve geniş kapsamlı olmak üzere- çeşitli tanımlamalar olmakla birlikte, bu konuda bir görüş birliği olduğunu söylemek zordur. Dar tanımlama, yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna olmak üzere altı ülkeyi içermektedir. Buna karşılık, Geniş Karadeniz, bu altı ülkenin yanında Moldova, Ermenistan ve Azerbaycan'ı da kapsamaktadır. Aydın'a göre ise, coğrafi bir alan olmaktan daha çok siyasal bir oluşum olan Karadeniz bölgesi, kıyıdaş ülkelerin yanı sıra Güneydoğu Avrupa'dan Hazar kıyılarına kadar, bölgedeki siyasal gelişmeleri etkileyebilen ve bu gelişmelerden etkilenen ülkeleri (Arnavutluk, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Karadağ, Makedonya, Moldova, Romanya, Rusya, Sırbistan, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan) kapsamaktadır.[7] Karadeniz, havza kavramıyla da tanımlanmaktadır. Karadeniz Havzası'yla kastedilen ülkeler şunlardır: Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Beyaz Rusya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Gürcistan, Hırvatistan, Karadağ, Macaristan, Makedonya, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Türkiye, Ukrayna.[8] Ayrıca, Karadeniz bölgesini, Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir parçası ve doğu sınırı olarak betimleyen görüşler de vardır.[9]

Karadeniz, çağdaş jeopolitik teorilere göre, önemli bir bölge konumundadır. Zira Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi'ne göre, "Merkez Bölgesi"ne en kolay ulaşımı sağlayacak konumda olan Karadeniz,

---

6 Türkler, anavatanları Orta Asya'dan itibaren, coğrafyayı anlamlandırır ve adlandırırken, renkleri, yönleri ifade etmek için kullanmışlardır. Bu anlamda, mavi ve yeşil Doğu'yu, ak (beyaz) Batı'yı, kara (siyah) Kuzey'i ve kızıl (al) Güney'i ifade etmekte, Merkez için ise, sarı ve altın kullanılmaktadır. Dağ, deniz, şehir, vadi, çöl ve nehir isimlerinin başında yer alan renkler de, aynı zamanda bir yönü simgelemektedir. Örneğin, Akdeniz Batı Denizi, Karadeniz Kuzey Denizi, Yeşilırmak Doğu Irmak, Ak Hunlar Batı Hunları, Kızıl Deniz Güney Denizi anlamına gelmektedir. Osmanlı döneminde de, Karadeniz'e Bahr-i Siyah, Akdeniz'e ise Bahr-i Sefid denilirdi. Bkz. http://www.dzkk.tsk.mil.tr/TURKCE/BunlariBiliyormuydunuz/AkdenizVeKaradeniz.asp

7 Mustafa Aydın, "Europe's Next Shore: The Black Sea Region after EU Enlargement", *ISS Occasional Papers*, Sayı: 53, Paris, Haziran 2004, s. 5.

8 Mustafa Aydın, "Europe's Next Shore…", s. 5.

9 Ersan Bocutoğlu ve Gökhan Koçer, "Politico-Economic Conflicts in the Black Sea Region in the Post-Cold War Era", *OSCE Yearbook 2006*, s. 111'den Ronald D. Asmus, *Developing a New Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region*, İstanbul, 2004, s. 2 (http://www.tesev.org.tr/etkinlik/ist_paper2.pdf).

Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi'ne göre de Avrupa'yı Ortadoğu ve Asya'ya bağlamaktadır. Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi'ne göre ise, Karadeniz'e hâkim olan güç, bölgeyi kontrol edecek coğrafi konuma sahip olur. Schaklian'ın Hava Hâkimiyet Teorisi'ne göre de, Karadeniz, "Merkez Bölgesi"ne ve "Dünya Adası"na hâkim olacak bir coğrafi konumdadır.[10]

Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" teorisinde/tezinde savunduğu biçimiyle, kültür ve uygarlığın, insanlar ve ülkeler arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli faktör olduğu düşünülmese bile, Müslüman dünyası ile Ortodoks dünyasını birbirinden ayıran çizginin Karadeniz'den geçtiği ve bu bağlamda jeostratejik açıdan bir fay hattı oluşturduğu söylenebilir.[11] Mackinder'in jeopolitik kalpgahında merkezi bir yerde bulunan Karadeniz, birçok etnik ve siyasal sorunlarıyla birlikte, Avrupa tarihinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır.[12]

Karadeniz'in Artan Önemi ve Türkiye: Güvenlik Açısından Bir Değerlendirme

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Karadeniz'in öneminin artmasının birinci ve en önemli nedeni, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Varşova Paktı'nın ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıdır. Bu üç olayın yarattığı milat sonrasında, AB'nin ve NATO'nun, Karadeniz'i -ve Güney Kafkasya'yı- kapsayacak biçimde batıdan doğuya doğru genişlemesiyle, Batı'nın sınırları Karadeniz'e ulaşmıştır. Soğuk Savaş döneminde Karadeniz (Türkiye kıyıları hariç) ve Hazar (İran kıyıları hariç), Sovyetler Birliği'nin nüfuzundaki denizler iken, bugün Karadeniz, Avrupa denizi, Hazar, Avrasya denizi haline dönüşmüştür denilebilir. Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olan Rusya ise, Karadeniz'de Kuzeybatı Kafkasya, Hazar'da ise Kuzeydoğu Kafkasya kıyılarına sıkışmıştır.[13]

İkinci neden, Karadeniz ülkelerinin yaklaşık son iki yüzyıldır Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin egemenlik ve nüfuz alanında kalması nedeniyle, Rusya'nın, gelecek yıllarda ekonomik, askeri ve siyasal alanlarda tekrar toparlanmasıyla eski nüfuz alanına dönmek isteyebileceği konusundaki olasılıktır. Bu olasılık, bu coğrafyada yer alan ülkelerin, NATO ve AB üyeliğini, gelecekteki siyasal, askeri ve ekonomik güvenliklerinin en önemli güvencesi olarak görmelerine neden olmaktadır. Öte yandan, Karadeniz'in, AB'nin genişlemesiyle ortaya çıkacak sonuçlar açısından da büyük öneme sahip olduğu söylenebilir. AB'nin genişleme sürecinin ulaştığı nokta itibariyle, artık Karadeniz'in Avrupalı kimliğine sahip oldu-

---

[10] *Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye*, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1995, s. 2.

[11] Emel G. Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı: 10 (Yaz 2006), s. 152.

[12] Mustafa Aydın, "Europe's Next Shore…", s. 5.

[13] Hasan Kanbolat, "Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği", s. 26-27 ve Hasan Kanbolat, "Türkiye, Karadeniz'de Yeni...", s. 76-77.

ğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Son olarak Romanya ve Bulgaristan'ın üyeliklerinin gerçekleşmesiyle, AB, artık bir Karadeniz gücü olmuştur.[14]

Üçüncü neden, ABD'nin terörle mücadele stratejisinde Karadeniz'in sahip olduğu özel konumdur. Özellikle 11 Eylül 2001'de ABD, 3 Kasım 2003'te İspanya ve 7 Temmuz 2005'te İngiltere'de gerçekleştirilen terörist saldırılarından sonra, Kuzey Amerika ve Avrupa'nın güvenliğini tehdit eden unsurların kaynağının Büyük Ortadoğu bölgesinden kaynaklandığının düşünülmesiyle, Karadeniz bölgesinde bulunan ülkelerin bu tehdide karşı mücadelede önemli rol oynayabilecekleri değerlendirilmektedir.[15] Bu bağlamda, ABD'nin, Büyük Ortadoğu Projesi'nde somutlaşan yeni stratejisi anlam kazanmaktadır: "*Karadeniz bölgesi, yüzyıllar boyunca Ortadoğu'ya girişin kapısı olmuştur. … On dokuzuncu yüzyıldaki her Avrupalı güç, kim Karadeniz'i kontrol ederse, … Ortadoğu'yu kontrol edebileceğini anlamıştır. Bu kapsamda eğer Ortadoğu'da demokratikleşme sürecinin başarıya ulaşması isteniyorsa, Karadeniz Bölgesi'nde demokratik,* [müreffeh] *ve güvenli bir yapı kurulması önkoşuldur.*"[16]

Dördüncü neden, ABD'nin, genel olarak Beyaz Rusya ile Rusya'nın askeri hareketlerini kontrol altında tutmak, özel olarak da İran'a karşı olası bir askeri harekât için Karadeniz'i, askeri üs, radar istasyonları ve casus uçaklarıyla izleme merkezi olarak düşünmesidir.[17]

Beşinci neden, Karadeniz'in, doğal olarak Rusya için jeopolitik önceliği olan bir bölge olmasıdır. Ancak, Soğuk Savaş sonrasında, Rusya, büyük bir jeopolitik kayba uğramıştır. Rusya, ulusal sınırları içinde olmayan, başka ülkelerdeki sorunları destekleyerek, bir başka deyişle "dondurulmuş istikrarsızlık" ortamı yaratarak ve bundan yararlanarak, bölgeyi kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Bu anlamda, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ sorununda Ermenistan'ı ve Moldova'da Dinyester'i, egemen devletlere karşı desteklemektedir. 2008 yazında bağımsızlıklarını ilan eden Abhazya ve Güney Osetya da Gürcistan'a karşı desteklenmişlerdir.

Altıncı neden, Soğuk Savaş sonrasında, uluslararası ortamda "tehdit" oluşturan unsurların farklılaşması ve sayılarının artmış olması, güvenliğin içeriğini değiştirmiş ve hacmini genişletmiştir. Bu süreçte, kimi unsurlar tehdit olma niteliğini yitirirken, yeni tehdit unsurları da ortaya çıkmıştır.

---

[14] Hasan Kanbolat, "Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği", s. 27 ve Hasan Kanbolat, "Türkiye, Karadeniz'de Yeni…", s. 77.

[15] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki …", s. 153.

[16] Akın Alkan, *Karadeniz Güvenliği*, s. 20'den Bruce Jackson, "The Future of Democracy in the Black Sea Region", 08 March 2005, The Project on Transitional Democracies, http://www.projecttransitionaldemocracy. org/document.php?docid=981 &regionid=24, 21.03.2005.

[17] Hasan Kanbolat, "Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği", s. 27 ve Hasan Kanbolat, "Türkiye, Karadeniz'de Yeni…", s. 78-80.

Çevre sorunları, insan hakları, kitlesel göçler, mikro milliyetçilik, etnik çatışmalar, köktendincilik, uluslararası terörizm, ekonomik sorunlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, bulaşıcı hastalıklar, insan ticareti gibi olgular, uluslararası güvenliğin göreceli yeni sorunlardır ve bunlar Karadeniz bölgesi için de geçerlidir.

Son bir neden ise, Karadeniz Bölgesi ve Hazar Bölgesi'nin, jeopolitik önemleri yanında, zengin enerji kaynaklarına da sahip olmalarıdır. Dünyadaki petrol rezervlerinin % 65'ine, doğal gaz rezervlerinin % 40'ına sahip olan ve giderek istikrarsızlaşan Ortadoğu'ya alternatif olabilecek enerji kaynakları arayışıdır. Bu arayış, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında yoğunlaşmıştır. Ayrıca buna bağlı olarak, Karadeniz, ABD'nin Ortadoğu'ya ve Orta Asya'ya ulaşımı açısından stratejik bir konumdadır. Nitekim daha önce "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak literatüre giren coğrafya, artık "Karadeniz Güvenlik Koridoru" olarak adlandırılmaktadır.[18] Bu bağlamda, enerji arz güvenliği de, son yıllarda büyük önem kazanmıştır. Özellikle Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan doğalgaz krizinin ardından, gözler Karadeniz'e çevrilmiştir. Gerek tanker taşımacılığının güzergâhı, gerekse de boru hatları, yeni "Doğu-Batı Enerji Koridoru" üzerindedir, yani Karadeniz'dedir. Bu nedenle, Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması için Karadeniz ön plana çıkmaktadır.[19] Bütün bu nedenler, Karadeniz'i ister istemez giderek Batı ile Doğu arasındaki nüfuz mücadelesinin merkezi durumuna getirmektedir.[20]

Bütün bu gelişmeler bağlamında denilebilir ki, "*Karadeniz artık sadece Türkiye, Rusya, Romanya ve Bulgaristan gibi geleneksel kıyıdaş ülkelerin veya maziye mal olan Soğuk Savaş düzeninin ortaya çıkardığı bağımsız devletlerin stratejilerindeki hassas bir düğüm değildir. ... Doğu Akdeniz devletlerinin, yeni ve hayatiyet kazanmış bir Rusya'nın, geniş Güney Kafkasya'nın, Büyük Ortadoğu'nun ve kuşkusuz Avrupa'nın gelişen siyaset ve stratejilerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.*"[21]

Soğuk Savaş sonrasında, Karadeniz'in siyasal coğrafyası köklü bir değişim göstermiş, haritalar değişmiştir. Bu değişime paralel olarak, bölgede yeni jeopolitik ve jeostratejik dengelerin oluştuğu gözlenmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bölgede oluşan güç boşluğu, bir yandan bölge dışı devletlerin, bölge üzerinde etkinlik kazanması açısından fırsat oluşturmuş,

---

18 Hasan Kanbolat, "Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği", s. 28 ve Hasan Kanbolat, "Türkiye, Karadeniz'de Yeni…", s. 80.

19 Karadeniz'in enerji arzı açısından taşıdığı önem ve Türkiye açısından bir değerlendirme için bkz. Necdet Pamir, "Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, No. 83 (Mart 2007), ss. 14-24 ve Necdet Pamir, "Karadeniz: Enerji Güvenliğine ve Kaynakların Çeşitlendirilmesine Açılan Kapı", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 1 (2007), ss. 243-265.

20 Hasan Kanbolat, "Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği", s. 28 ve Hasan Kanbolat, "Türkiye, Karadeniz'de Yeni…", s. 80.

21 Teo Japaridze, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Geleceği: Uygun Bir Yol Haritası", *Stratejik Analiz*, Sayı: 73 (Mayıs 2006), s. 44.

diğer yandan da bölgenin güvenlik sorununu ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan etnik çatışmalar, bölgeyi eski komünist coğrafya içerisinde, Balkanlar'dan sonra en yoğun çatışmaların yaşandığı yer haline getirmiştir.[22]

Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın dağılmasıyla, Karadeniz ve Hazar bölgesindeki ülkeler, Rusya'dan uzaklaşarak Batı'ya yönelmişlerdir. Bu coğrafyadaki ülkelerin önemli bir kısmı, Rusya'nın nüfuz alanından çıkmış ve başta NATO ve/veya AB olmak üzere, birçok Batılı/Avrupa merkezli örgütün üyesi olmuşlardır. Bu ülkelerin Batı'ya yakınlaşma politikaları nedeniyle, gelecek on yıllarda Karadeniz'i, Avrupa-Atlantik dünyasının bir parçası ve NATO ve/veya AB üyesi ülkelerin çoğunlukta olduğu bir coğrafyaya dönüştürebileceklerdir. Halen kimlik arayışındaki bu ülkelerin Doğu'dan Batı'ya doğru süren eden bu jeopolitik kayış süreci, Karadeniz'in Doğu ile Batı arasındaki tarihsel sıkışmışlığını da yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Doğu-Batı kutuplaşması, Karadeniz'in yakın geleceğini belirleyecek en önemli unsur olabilecektir.[23]

Geçmiş yıllarda bölgeyi pek önemsemeyen Batı, son yıllarda, Geniş Karadeniz Bölgesi'nin öneminin farkına varmaya başlamıştır. Çeşitli unsurlar, ABD'nin ve Avrupa'nın/AB'nin bu bölgeye ilgisinin artmasına ve yeni ve daha tutarlı bir strateji geliştirmesine neden olmuşlardır.[24] Karadeniz ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin oluşturduğu coğrafyanın bir "bölge" olarak ortaya çıkması ve 1990'lı yılların başından itibaren jeopolitik öneminin artması, birden çok aşamada gerçekleşmiştir.[25]

On beşinci yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile Rus Çarlığı arasında bir egemenlik ve çatışma coğrafyası haline gelen Karadeniz, yirminci yüzyılda, göreceli bir sükunete sahip olmuştur. Bu sükunet, Soğuk Savaş sonrasında bozulmuş ve bölge dışı aktörlerin de dahil olmasıyla, bölgedeki "güç mücadelesi" çok taraflı bir nitelik kazanmıştır. Bugün, hem işbirliği, hem de rekabet açısından "uluslararasılaşmış" bir Karadeniz söz konusudur. Zira Karadeniz artık, hem uluslararası sistemin büyük aktörlerinin ilgi alanlarından, hem de bünyesinde meydana gelen değişiklikler nedeniyle uluslararası sistemi etkileyen unsurlardan biri durumundadır. Bir tanımlamaya göre ise, Karadeniz, bizatihi bir "bölgesel güç"tür.[26]

---

[22] Emel G. Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki ...", s. 150.

[23] Hasan Kanbolat, "Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği", Stratejik Analiz, No. 72 (Nisan 2006), s. 26 ve Hasan Kanbolat, "Türkiye, Karadeniz'de Yeni Ufuklara Yelken Açmak İstiyor", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 1 (2007), s. 76.

[24] Ersan Bocutoğlu ve Gökhan Koçer, "Politico-Economic Conflicts ...", s. 114'den Ronald D. Asmus, *Developing a New Euro-Atlantic Strategy* ..., s. 1.

[25] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki ...", s. 153.

[26] Bilge Buttanrı, *Bölgesel Güç Karadeniz*, (İstanbul: IQ Yayınları, 2004).

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında, Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin Türkiye'nin dış ticaretindeki payının artması, Azerbaycan petrolü başta olmak üzere, Hazar Denizi enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınmasında Karadeniz'in önemli bir geçiş yolu olması, Balkanlar'daki ve Kafkasya'daki çatışmaların bölge ülkelerinin istikrarını tehdit etmesi gibi olaylar, Karadeniz'in, uluslararası ortamda ve Türkiye açısından öneminin, Soğuk Savaş sonrası dönemde de süreceğini göstermiştir. Karadeniz, Türkiye açısından, hem ulusal politikalar uygulayacağı, hem de gerçekleştireceği işbirliğiyle, Soğuk Savaş sonrası değişen dengeler içerisinde, Boğazlar'ın güvenliği sağlaması açısından da önem taşımaktadır.[27]

Son zamanlarda, Karadeniz'in Türkiye için önemi, hem deniz olarak, hem de bölgesel anlamda arttığı gibi, giderek de karmaşık hale gelmektedir. Konunun tek bir boyutu yoktur. Türkiye'nin, ulusal güvenliği alanında, iç güvenliği ile dış güvenliği arasındaki sınırlar kalkmakta ve aralarındaki geçirgenlik artmaktadır. Öte yandan, ulusal güvenlik ile uluslararası güvenlik konuları hem bütünleşmiş, hem de aralarındaki ilişki iyice girift hale gelmiştir. Durum böyle olunca, konuyla ilgili olarak, bugüne kadar yapılanlardan çok farklı değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, tartışmaya açık olmakla birlikte, Osman Metin Öztürk'ün görüşleri, bu anlamda dikkat çekicidir. Öztürk, Türkiye'nin, Karadeniz'deki mevcut savunma, güvenlik ve istihbarat yapılanmasını gözden geçirmesi gerektiğini savunmaktadır. Karadeniz'in, çok ciddi gelişmelere ve değişime açık, öneminin de her geçen gün artan bir coğrafya olduğuna dikkat çeken Öztürk, Türkiye'nin, Doğu-Batı dengesinin dokunulmazlığına sığınarak savunma, güvenlik ve istihbarat yapılanması açısından bu bölgeyi ihmal ettiğini iddia etmiştir. Başta enerji olmak üzere, Karadeniz, hemen her konuda dünyaya açılmakta olduğunu ve mücadele alanı olarak görüldüğünü söyleyen Öztürk'e göre, bu değişim, en uzun kıyı şeridine sahip olması ve bu kıyı şeridinin doğudan batıya bir bütün olarak Karadeniz'i kontrol etmesi nedeniyle kaçınılmaz olarak en çok Türkiye'yi etkileyecektir. Bu nedenle de, Karadeniz'deki mevcut savunma, güvenlik ve istihbarat yapılanmasının gözden geçirilmesi ve MİT Müsteşarlığı'nın bölgedeki yapılanmasını gözden geçirerek yetki, personel, kaynak ve teçhizat yönünden güçlendirmesi gereklidir. Öztürk'e göre, TSK, Ege Ordusu'na benzer bir oluşuma giderek, kıyı şeridinin orta kesiminde (muhtemelen Giresun) kolordu seviyesinde bir yapılanmaya gitmeli ve Akdeniz için Marmaris'te kurduğu Akdeniz Donanması'na ev sahipliği yapan deniz üssünün bir benzerini de, Karadeniz Donanması için Karadeniz kıyılarında kurmalı, bu deniz üssü için de Giresun kıyılarını düşünmelidir. Ayrıca, Ordu ile Giresun arasında inşa edilmesi öngörülen havaalanı, hem sivil hem askeri olarak düşünülmeli, Karadeniz kıyılarının hemen gerisinde

[27] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki ...", s. 156.

yükselen dağların hemen arkasında da (örneğin Giresun'un Alucra İlçesinde ve benzeri bir-iki yerde) yedek havaalanları yapılmalıdır.[28]

Türkiye'nin Karadeniz'de Güvenlik Sağlama Çabaları: Bölgesel Yapılanmalar

Karadeniz Bölgesi'nin göreceli güvenli olmasında, uluslararası örgütlerin bölgeye ilişkin politikaları, bölgesel örgütlenmeler, bölgesel girişimler ve bu girişimler sayesinde kıyıdaş ülkeler arasında gerçekleştirilen işbirlikleri etkili olmuştur.[29] Büyük çoğunluğu Soğuk Savaş sonrasının ürünleri olan bu oluşumların bazılarının kuruluşuna Türkiye ön ayak olmuştur. Zira Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında, özellikle Karadeniz merkezli bölgesel yapılanmaları, bölge ve dolayısıyla ulusal güvenliğini sağlamak açısından önemli bir araç olarak görmüştür ve görmeyi de sürdürmektedir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ)

Soğuk Savaş sonrasında, Karadeniz merkezli olarak gerçekleştirilen ilk ve en önemli yapılanma, önderliğini Türkiye'nin yaptığı ve 1992'de kurulan KEİÖ'dür.[30] Karadeniz'e kıyıdaş olan ülkeler arasında ekonomik bağların güçlendirilerek orta ve uzun vadede bölge güvenliğine hizmet edebilecek bir işbirliğinin Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulması fikri, ilk kez Büyükelçi Şükrü Elekdağ tarafından, 1990'ın başında ortaya atılmıştır. Büyükelçi Elekdağ, projenin temel amacının "*Karadeniz ülkeleri arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilebilmesi için uygun koşulların oluşturulması ve kurumsal düzenlemelerin yapılması*" olduğunu belirtmişti.[31] Elekdağ'a göre Türkiye, Avrupalı ve Ortadoğulu olduğu kadar, Balkanlı, Karadenizli, Kafkasyalı, Asyalı ve Akdenizli bir ülkedir. Soğuk Savaş sonrasının koşulları, Türkiye'ye jeopolitiğinin tüm bu özelliklerini geliştirebilme olanağı tanımaktaydı. Karadeniz'de işbirliğini geliştirmek, Türkiye'nin jeopolitik önemine yeni bir boyut katacaktı.[32]

---

[28] http://www.lpghaber.com/Turkiye-nin-Karadeniz-de-Guvenlik-Ve-Istihbarat-Yapilanmasi--haberi-160730.html

[29] Bu anlamda genel bir değerlendirme için bkz. Esra Hatipoğlu, "The New Great Game in the South Caucasus and Central Asia: The Interests of Global Powers and the Role Of Regional Organizations", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2006, 6 (2006), ss. 85-127.

[30] KEİÖ, Türkiye'nin girişimiyle 25 Haziran 1992'de gerçekleştirilen İstanbul Zirvesi'nde yayımlanan deklarasyonla kurulmuştur. Üyeleri Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan ve Karadağ, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan'dır. 2003'de, Makedonya ile Sırbistan-Karadağ da örgüte davet edilmiştir. Bu çerçevede, Sırbistan-Karadağ, KEİÖ'nün tam üyesi olmuş, Sırbistan-Karadağ'ın ayrılmasından sonra Sırbistan KEİÖ üyeliğini korurken, Karadağ gözlemcilik başvurusunda bulunmuştur.

[31] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki …", ss. 156-157'den Ömer Faruk Gençkaya, "The Black Sea Economic Cooperation Project: A Regional Challenge to European Integration", *International Social Science Journal*, Cilt: 45, Sayı: 4, 1993, s. 550.

[32] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki …", s. 157.

Ancak bugüne kadar, KEİÖ'nün, kendisinden beklenenleri yerine getirdiğini söylemek zordur. Bunun belki de en önemli nedeni, başta Türkiye olmak üzere, KEİÖ üyesi ülkelerin, deyim yerindeyse, akıllarının ve gönüllerinin başka yerde olmasıdır. Bu nedenle, KEİÖ için çok da içtenlikle bir enerji harcadıkları söylenemez. Ancak, KEİÖ'nün ticari ve ekonomik işlevlerinden farklı boyutları da vardır. Örgüt'ün daha etkin hale getirilerek, bölge ülkeleri arasındaki ticaretin arttırılması ve bölgesel ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi, bölgesel güvenlik ve istikrara da katkı sağlayacaktır.[33] KEİÖ'nün temel amacı, her ne kadar bölgesindeki devletlerde sürdürülebilir kalkınma için gerekli istikrarlı ekonomik ortamın yaratılmasıyla sınırlı görülse de, bölge ülkeleri arasında ekonomik işbirliği alanında başlayacak diyalogun, zamanla siyasal platforma yayılması ve bölge barışı ve güvenliğinin sağlanması da amaçlanmıştır.[34] KEİÖ'nün kuruluş deklarasyonunun çeşitli maddelerinde belirtildiği üzere, ekonomik işbirliği, bölgede barış ve güvenliğin tesis edilmesinin bir numaralı yolu olarak görülmektedir. Katılımcı üyelerin niyeti, deklarasyonun 5. maddesinde belirtildiği üzere, AGİT ilkelerinden yola çıkılarak, tüm Avrupa'yı içine alan bir ortak ekonomik bölgenin kurulmasına katkıda bulunmaktır.[35]

Bölge ülkeleri arasında, ekonomik işbirliğinin ve siyasal diyalogun sağlanması yönünde oluşturulmuş bir platform olarak KEİÖ, Türkiye-Yunanistan, Ermenistan-Azerbaycan ve Ukrayna-Rusya gibi ülkelerin temsilcilerinin ABD ya da AB'nin baskısı olmadan bir araya geldiği bir zemin olmuştur. KEİÖ zirve toplantılarında ve çalışma gruplarında pek çok kez bir araya gelen ülke temsilcileri, aralarındaki hassas siyasal ve güvenlik sorunlarına gayri resmi çerçevede değinme olanağı bulmuşlardır. Kuruluşundan itibaren bölgede ekonomik ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi yönünde hedef belirlemiş olan KEİÖ'nün, bölgedeki çatışmaları ve gerginlikleri engelleme veya sınırlandırma yetkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, geçen süre içerisinde bölgede, uluslararası alana paralel olarak, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı göç, terörizm gibi yeni sorun alanlarının ortaya çıkmasıyla, KEİÖ, gelişmiş örgütlenmesi aracılığıyla bu sorunlara müdahale konusunda bölge ülkeleri arasındaki diyalogu geliştirmeye yönelmiştir.[36]

---

[33] Karadeniz'in güvenliğinde KEİ'nin oynayabileceği rol konusunda bir değerlendirme için bkz. Ersan Bocutoğlu ve Gökhan Koçer, *Romanian Journal of International and Regional Studies*, Vol. II, No.1-2 (2006), ss. 28-37.

[34] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki …", s. 150. KEİÖ bölgesinde işbirliği ve güvenlik arasındaki ilişkiyi değerlendiren bir çalışma olarak bkz. Erhan Büyükakıncı, "Security Issues and Patterns of Cooperation in the Black Sea Region", *The Turkish Yearbook*, Cilt: 35, 2004, ss. 17-41.

[35] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki …", s. 163. Bu durum, Haziran 2004'de, yayımlanan "KEİÖ Dışişleri Bakanlarının KEİÖ'nün Bölgedeki Güvenlik ve İstikrara Katkısına İlişkin Bildirisi"nde de ifade edilmiştir.

[36] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki …", s. 171'den Ioannis Stribis, "The Evolving Security Concern in the Black Sea Economic Cooperation", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 3, Sayı: 3, Eylül 2003, ss. 130-162.

KEİÖ'nün ekonomik bir örgüt olarak ortaya çıkmış olmasına karşın, gelişmiş kurumsal yapısıyla bölgedeki düşük yoğunluklu güvenlik sorunlarının çözülmesinde rol oynayabilecek konuma gelmesi bundan sonrası için hedef oluşturmalıdır. KEİÖ Şartı'nın imzalanmasından hemen sonra yayınlanan Yalta Zirvesi Deklarasyonu'nda, KEİÖ ülkeleri "ekonomik işbirliğinde sağlanan ilerlemenin bölge ülkelerinin yararına olacak şekilde istikrar ve güveni arttıracağını" belirterek, KEİÖ'nün bölgede istikrar ve güveni sağlama konusundaki rolüne atıf yapmışlardır.[37] KEİÖ Şartı'nın dördüncü maddesinde, işbirliği alanları içerisine 1992'deki İstanbul Deklarasyonu'nda bulunmayan "örgütlü suçlar ve uyuşturucu, silah ve radyoaktif madde kaçakçılığı, her türlü terör hareketi ve yasadışı göçle mücadele" eklenmiştir. KEİÖ, Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı çerçevesinde, paktın düşük yoğunluklu güvenlik meselelerini içeren amaçlarının gerçekleştirilmesi yönünde destek vereceğini ifade etmiştir. 11 Eylül terörist saldırılarından sonra da KEİÖ, teröre karşı mücadele konusunda aktif rol oynayacağını ortaya koyarak, güvenliğin ekonomik işbirliği yoluyla sağlanması yönündeki yaklaşımını aşarak güvenlik meselelerine işbirliği alanları arasında yer vermeye başlamıştır.

Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR)[38]

Karadeniz coğrafyasındaki en önemli askeri örgütlenme olan BLACKSEAFOR da, Türkiye'nin öncülük ettiği bir oluşumdur. Türkiye ile birlikte Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasında 2001'de kurulan BLACKSEAFOR, askeri imkânları ve yetenekleri ile katkıları birbirinden farklı, siyasal geçmişleri de birbirine pek benzemeyen kıyıdaş ülkeleri ortak bir hedef etrafında toplayan ve pek benzeri olmayan bir koalisyon niteliğinde olmasına karşın, üye ülkeler arasında bölgesel barışın ve güvenliğin geliştirilmesine büyük katkılar sağlamaktadır.

Karadeniz'de deniz güvenliği alanındaki ilk işbirliği mekanizmasını oluşturan BLACKSEAFOR'un amacı, kıyıdaş ülkelerin deniz kuvvetleri arasında işbirliği ve birlikte çalışabilirliğin geliştirilmesi suretiyle, Karadeniz'de dostluk, iyi ilişkiler ve karşılıklı anlayışın daha da güçlendirilmesine katkıda bulunmaktır. Gerek duyulduğunda göreve çağrılması öngörülen

---

[37] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki ...", s. 172'den "BSEC, Yalta Summit Declaration, 5 June 1998", *Handbook of Documents*, Cilt: 4, İstanbul, KEİ, 2000, s. 19, Para. 1.

[38] BLACKSEAFOR'un açılımı Black Sea Force'dur (Karadeniz Gücü). 1990'lı yılların başından itibaren bölgede ortaya çıkan siyasal ve ekonomik alandaki gelişmeler doğrultusunda, Karadeniz'de fiilen görev yapacak çokuluslu bir deniz gücü oluşturma fikri, 1994–1995 yıllarında ortaya atılmıştır. Bu fikir, daha sonra, 1998'de Varna'da, İkinci Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanları Toplantısı'nda Türk Deniz Kuvvetleri tarafından önerilmiştir. Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın koordinatörlüğünde, Dışişleri Bakanlığı ile Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın yaptıkları yoğun çalışmalar sonucu, BLACKSEAFOR anlaşması, Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler arasında, 2 Nisan 2001'de, İstanbul'da imzalanmıştır. BLACKSEAFOR hakkında bkz. http://www.blackseafor.org

BLACKSEAFOR çerçevesinde, üye ülkelerin deniz kuvvetlerinin katılımıyla denizde arama-kurtarma operasyonları, insani yardım, çevre koruma operasyonları, mayın temizleme faaliyetleri, iyi niyet ziyaretleri ve üye ülkeler tarafından kararlaştırılacak diğer görevlerin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. BLACKSEAFOR'un komutası, kıyıdaş ülkeler arasında altı aylık dönemlerle paylaşılmaktadır. BLACKSEAFOR'un görev yönergesi, 7 Temmuz 2004'te değiştirilerek, organize suçlar ve terörist tehditler de görev kapsamı içine alınmıştır.[39] Görev yönergesinin değiştirilmesinin ve hemen ardından tatbikat yapılmasının perde arkasında, NATO unsurlarının Karadeniz'e girmesinin önlenmesi vardır. Zira Türkiye, NATO üyesi olmasına karşın, yeni NATO üyeleri Romanya ve Bulgaristan'ın, NATO'nun Akdeniz'de gerçekleştirdiği Etkin Çaba Harekâtı'nın (*Operation Active Endeavour*) Karadeniz'e yayılması yönündeki girişimlerinden rahatsızdı. Romanya ve Bulgaristan ise, Karadeniz'de Rusya ve Ukrayna'nın gücünü dengelemek için NATO deniz unsurlarının devriye hizmetinde bulunmasını istiyordu. Fakat, Montrö Boğazlar Sözleşmesi konusunda duyarlı olan Türkiye, sözleşmenin zedelenmesine neden olabilecek bu girişime sıcak bakmamış ve Karadeniz'in güvenliğinin kıyıdaş ülkelerce sağlanması fikrini paylaşan Rusya'yla işbirliği yaparak, BLACKSEAFOR'un görev yönergesini değiştirmek yoluyla organize suçlar ve terörist tehditleri de görev kapsamına almıştır.[40]

Halihazırda BLACKSEAFOR'un yeni güvenlik ortamına uyum sağlaması ve görev tanımının terörizm ve kitle imha silahlarıyla mücadeleyi de kapsayacak biçimde genişletilmesi amacıyla bir dönüşüm sürecinden geçmesi üzerinde çalışılmaktadır. BLACKSEAFOR'UN askeri faaliyet ve aktivasyonlarına paralel olarak siyasal istişare toplantıları da sürmektedir. Siyasal diyalog süreci, Dışişleri Bakanları Özel Temsilcileri ve Yüksek Düzeyli Uzmanlar Grubu toplantılarını kapsamaktadır. 2004 yılı başından beri devam eden BLACKSEAFOR Siyasal İstişare Grubu ve BLACKSEAFOR Komutanlar toplantılarıyla elde edilen işbirliği, BLACKSEAFOR'un, kıyıdaş ülkeler arasında yasa dışı deniz trafiği ve asimetrik risklerle mücadelede kullanılabilecek uygun bir araç olduğu anlayışını daha da güçlendirmiştir. Bu kapsamda BLACKSEAFOR'un, terörizm, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı ile kitle imha silahlarının yayılmasına karşı deniz harekâtlarında olarak kullanımı için başlatılan çalışmalar sürmektedir. 2004'den beri, dışişleri bakan yardımcıları ve/veya müsteşarlar düzeyinde yapılan Yüksek Düzeyli Temsilciler Toplantı-

[39] "Terörizmle Mücadele Operasyonu" isimli ilk tatbikat, 5–27 Ağustos 2004'te gerçekleştirilmiştir.

[40] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki …", s. 168'den Serkan Demirtaş, "Karadeniz NATO'ya Kapalı" *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 2004, s. 8. Yüksek Düzeyli Uzmanlar Grubu'nun çalışmalarının bir sonucu olarak, 15 Aralık 2005'de, Tiflis'te yapılan Dışişleri Bakanları Özel Temsilcileri Toplantısı'nda, "Legal Aspects Regarding BLACKSEAFOR Operations" başlıklı ve BLACKSEAFOR'un terörizm ve kitle imha silahlarının yayılmasıyla mücadelede kullanımının yasal çerçevesini oluşturan bir belge onaylanmıştır.

ları'nda da, tüm Karadeniz kıyıdaş ülkeleri, bu çabaları destekleme konusundaki kararlılıklarını ifade etmişlerdir. İşbirliği yaparak güvenlik ortamının iyileştirilmesi çabası, kıyıdaş ülkeler arasında var olan ve olabilecek görüş farklılıklarının, barışçı yollarla çözülmesine zemin hazırlayacak danışma ve görüşme fırsatları da yaratmaktadır. Bu anlamda, BLACKSEAFOR'un, Türkiye'nin ulusal güvenliğinin yanı sıra, bölgesel ve uluslararası barış ve güvenliğin geliştirilmesine de katkıda bulunan bir girişim olduğunu kabul etmek gerekir.[41]

Karadeniz Uyum Harekâtı'dır (KUH)[42]

Karadeniz'de güvenliği sağlama konusunda en son geliştirilen yapı, KUH'dur. KUH, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1373, 1540 ve 1566 sayılı kararlarıyla uyumlu olarak 1 Mart 2004'de, Türkiye tarafından başlatılmıştır. KUH'u yürüten Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı, Denizcilik Müsteşarlığı, Türk Boğazları Gemi Trafik Hizmetleri Müdürlüğü, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve ilgili diğer devlet kurumlarıyla yakın işbirliği içerisinde çalışmaktadır.

Türk karasularında, Karadeniz'in uluslararası sularında ve bu bölgelerin üzerindeki hava sahasında yürütülen KUH, Karadeniz'deki tüm kıyıdaş ülkelerin katılımına açık olmakla birlikte, başlangıcından 2006 yılı sonuna kadar "millî" nitelik taşımıştır. Harekât, bu dönemde, Türk Deniz Kuvvetleri'ne ait firkateynler, hücumbotlar, denizaltılar, helikopterler ve deniz karakol uçakları vasıtasıyla yürütülmüştür. Bu niteliğiyle de, KEİ ve BLACKSEAFOR'dan farklı olmuştur. Bununla birlikte KUH, Etkin Çaba Harekâtı'nın amaç ve hedefleriyle uyumludur ve bu harekât ile bilgi paylaşımına dayanan işbirliği içindedir. Karadeniz Uyum Harekâtı, NATO'nun Akdeniz'de devam eden Etkin Çaba Harekâtı'nın amaçları ve hedefleriyle uyumlu ve onunla bilgi paylaşımına dayanan bir işbirliği içindedir.

Öte yandan, Karadeniz'deki diğer kıyıdaş ülkelerin KUH'a katılımını sağlamak amacıyla görüşme ve danışmalar sürdürülmektedir. Bu anlamda, Rusya Federasyonu, 27 Aralık 2006'da harekâta katılmıştır. Ayrıca, 17 Ocak 2007'de Türkiye ve Ukrayna Deniz Kuvvetleri Komutanları'nın Ankara'da imzaladıkları ortak protokolle, Ukrayna'nın da resmî katılım süreci tamamlanma aşamasına gelmiştir.

KUH'un görevi, Karadeniz'de belirsiz aralıklarla karakol faaliyetleri icra ederek, yasa dışı faaliyetlere karıştıklarından şüphe duyulan ticaret ge-

---

[41] http://www.tsk.mil.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_17_Karadenizin_Deniz_Guvenligi/Karadenizin_ Deniz_Guvenligi.htm

[42] KUH hakkında bkz. http://www.tsk.mil.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_17_Karadenizin_Deniz_Guvenligi/Karadenizin_Deniz_Guvenligi.htm ve http://www.dzkk.tsk.tr/turkce/DzKKUluslarArasiGorevler.asp?strAnaFrame=DzKKUluslarArasiGorevler&strIFrame=DzKKUluslararasiFaaliyetler

milerini tespit etmek ve izlemektir. Şüpheli ve dikkati çeken gemiler, Sahil Güvenlik Komutanlığı tarafından Türk karasularında ve limanlarında ziyaret edilmekte ve aranmaktadır. Tespit edilen şüpheli ve dikkati çeken gemilere ilişkin bilgiler NATO makamlarına aktarılmaktadır. Şüpheli bir gemi tespit edildiğinde, varış limanına kadar takip edilmekte, arama yapılması gerektiğinde, alıkonularak yasal işlem başlatılmak üzere ilgili makamlara devredilmektedir. Bu çerçevede, KUH unsurlarınca, Batı, Orta ve Doğu Karadeniz'de periyodik olarak keşif-gözetleme/karakol ve izleme faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda, bugüne kadar binlerce gemi tespit edilmiş ve kimlikleri belirlenmiştir. Türkiye, bu harekâtın yasa dışı faaliyetlere karşı caydırıcılık sağladığını ve Karadeniz'de gün geçtikçe artan ticari deniz trafiğinin daha emniyetli ve güvenli bir biçimde sürdürülmesine katkıda bulunduğuna inanmaktadır.

Türkiye açısından, yakın çevresinde emniyet ve güvenliğin sağlanması, sonuçta barış ve istikrarın getirilerinden birlikte yararlanılmasını mümkün kılabilecek, ortak bir sorumluluktur. İşbirliği yapmak suretiyle, güvenlik ortamının iyileştirilmesi çabası, kıyıdaş ülkeler arasında olabilecek görüş farklılıklarının, barışçı yollarla çözülmesine zemin hazırlayacak kapsamlı danışma ve görüşme fırsatları da yaratmaktadır. Bu çerçevede, Karadeniz'de BLACKSEAFOR tarafından temsil edilen güvenlik işbirliğinin, ortak bölgesel çıkarların yanı sıra, küresel barış ve güvenliğin geliştirilmesine de katkıda bulunan bir girişim olduğu değerlendirilmektedir.[43] BLACKSEAFOR'un daha etkili bir örgüte dönüştürülmesi ve yılda iki kez aktive edilen bir faaliyet olmaktan çıkarılıp, sürekli bir statüye kavuşturulması ve bir sonraki adım olarak da, tüm kıyıdaş ülkelerin katılımıyla Karadeniz Uyum Harekâtı'nın (KUH), BLACKSEAFOR kapsamında gerçekleştirilen sürekli bir harekât haline getirilmesi yararlı olacaktır.[44]

Türkiye Açısından Karadeniz'in Güvenliği ve Uluslararası Yapılanmalar

Türkiye, Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması ve korunması konusunda, kendi inisiyatifiyle geliştirdiği ve öncülük ettiği bölgesel yapılanmalardan başka, mevcut kimi uluslararası örgütlerin de önemli rol oynayabileceğine ve katkıda bulunabileceklerine inanmaktadır. Bu örgütlenmelerin bazıları Soğuk Savaş öncesinde, bazıları ise sonrasında oluşturulmuşlardır. Bunların hiçbiri, özel olarak Karadeniz zemininde oluşturulmamışsa da,

---

43 http://www.tsk.mil.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_17_Karadenizin_Deniz_Guvenligi/Karadenizin_Deniz_Guvenligi.htm

44 Akın Alkan, *Karadeniz Güvenliği*, s. 185.

Karadeniz'i de kapsamaları nedeniyle, bölgesel güvenliğin sağlaması açısından önemli rol oynayabilme potansiyelleri vardır.[45]

Karadeniz Bölgesi'nde güvenlik sağlama amacına yönelik en eski örgütlenmelerden birisi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'dır (AGİT). 1975'de, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olarak kurulan ve bugün Kanada'dan Rusya Federasyonu'na uzanan bir alanda, 55 katılımcı ülkeyle Avrasya-Atlantik coğrafyasındaki en geniş bölgesel güvenlik örgütü olma özelliğini taşıyan AGİT, güvenlik kavramına kapsamlı bir yaklaşıma sahiptir. AGİT'in temelini oluşturan işbirliğine dayalı güvenlik kavramı, özellikle 11 Eylül sonrasında yeni bir anlam ve önem kazanmış ve bu anlamda AGİT, terörizm, örgütlü suç, silah, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi güvenlikle bağlantı diğer tehditlerle mücadeleyi de içerecek biçimde faaliyet sahasını genişletmiştir. AGİT'in önleyici diplomasi alanındaki araçlarını, erken uyarı ve çatışmaların önlenmesi, kriz yönetimi ve bunlarda başarısız olunduğu taktirde, çatışma sonrası rehabilitasyon oluşturmaktadır. Bu çerçevede, AGİT, Balkanlar, Orta ve Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'daki alan misyonları yoluyla görevlerini yerine getirmektedir.[46]

1990 tarihli Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA), Avrupa topraklarında konvansiyonel kuvvetlerde güvenli ve istikrarlı bir denge yaratmak ve geniş çaplı taarruz imkan ve kabiliyetini bertaraf etme amacına yöneliktir. AKKA, NATO ve eski Varşova Paktı ülkeleri arasında, bloklar bazında konvansiyonel kuvvetlerde sayısal eşitliğin sağlanmasına yönelik olarak, Atlantik'ten Urallar'a kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan AKKA, bu çerçevede, taraf ülkelerin, her yıl, kara, hava ve hava savunma kuvvetlerinin kuruluş yapısı ve personel miktarı ile bağımsız tabur, tugay/alay, tümen ve eşiti seviyedeki birliklerine ait silah/araç mevcutlarını içeren bilgi değişimi verilerini karşılıklı olarak değişmeleri öngörmektedir. Türkiye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da anlaşmaya taraf olmayan ülkelerle komşu olduğundan, bu bölgenin bir kısmı anlaşmada açıkça noktaları belirtmek suretiyle uygulama alanı dışı bırakılmıştır.

Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK), Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri, Rusya ve SSCB'den ayrılan yeni cumhuriyetlerle irtibatı devam ettirmek, onları siyasal reformlarla ve yeni Avrupa yapılarına entegre etmek amacıyla, 1991'de kurulmuştur. Türk Cumhuriyetleri'nin de KAİK içerisinde yer alması, Türkiye'nin NATO'daki önemini ve itibarını arttırmaktadır. KAİK toplantılarında, siyasal ve güvenlik konuları yanında, savunma planlama sorunları, askeri ve stratejik konular, kuvvet ve komuta yapısı, askeri

---

[45] Burada, özellikle Soğuk Savaş sonrasında bölgeye ilişkin özel politikalar üreten ve bölgeyle özel ilişkiler geliştiren iki önemli uluslararası örgüt olan NATO ve AB, başlı başına değerlendirilecek hacimde olmaları nedeniyle çalışma dışında bırakılmışlardır.

[46] AGİT konusunda bkz. www.osce.org

tatbikatlar, sivil-asker ilişkilerine demokratik yaklaşımlar, hava trafik yönetiminde sivil-asker işbirliği, bilim ve teknoloji, çevre gibi oldukça geniş bir alana yayılan konular ele alınmaktadır.

Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP), AB'nin uzun vadede, ekonomik ve siyasal bir güç olabilmek için, dış politika, güvenlik ve savunma konusunda da etkin rol oynamak istemesinin bir sonucudur. Bu anlamda AB, özellikle, güvenlik ve savunma alanındaki bağımsızlığına yönelik adımları, 1993 yılında Brüksel Zirvesi ile atmaya başlamıştır. AB, NATO'nun bir bütün olarak katılmayacağı ve AB önderliğinde gerçekleştirilecek kriz yönetimi, barışı koruma ve barışı destekleme harekâtını esas alan ve AB'nin bu alandaki yeteneklerinin arttırılmasını amaçlayan AGSP'yi geliştirmiştir. Bu çerçevede de, kriz yönetimi ve çatışmayı önlemeye ilişkin tutarlı bir Avrupa yaklaşımının geliştirmesi, kriz yönetimi açısından sivil ve asker kurumlar arasında sinerji yaratılması, Petersberg Görevleri'nin tamamının yerine getirilmesi gerekliliği saptanmıştır. AB'nin sorumluluklarını yerine getirebilmesi için AGSP kapsamında siyasal ve askeri bir yapı oluşturulmuştur. Bu yapı, Siyasal ve Güvenlik Komitesi, Avrupa Birliği Askeri Komitesi, Avrupa Birliği Askeri Personeli'dir. Bu aşamaların nihai sonucu olarak, 60 bin kişilik bir Avrupa Acil Müdahale Gücü kurulması kararı alınmıştır. AB, AGSP yapısı içinde Acil Müdahale Gücü'nün karar alma yapısını, NATO'dan bağımsız tutmakta, ancak gerektiğinde, NATO'nun istihbarat, haberleşme, lojistik olanaklarından yararlanabilmektedir. Bu yaklaşım, AGSP ile NATO arasında ya da AB ile ABD arasında, Avrupa'nın güvenliğinin tesisi konusunda bir yol ayrımını işaret etmektedir. AGSP, giderek NATO'dan bağımsız bir Avrupa Ordusu'na dönüşmektedir. Acil Müdahale Gücü'nün, yalnızca AB sınırları içinde ve ilgili alanlar (Balkanlar ve Karadeniz) için yapılandırılması planlanmıştır.[47]

Barış İçin Ortaklık Girişimi (BİO) BİO, Orta Avrupa, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'da Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını kazanan ülkeler ile NATO arasında siyasal diyalog kurmak ve bu ülkelerin Batı'ya entegrasyonlarını sağlamak amacıyla, 1994'te kurulan bir girişimdir. BİO projesiyle, NATO ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında, ortak planlama, eğitim ve tatbikatlar aracılığıyla barışı koruma yeteneklerinin güçlendirilmesi ve böylece söz konusu ülkelerin askeri kuvvetlerinin, NATO kuvvetleri ile birlikte çalışabilirliğinin arttırılması hedeflenmiştir. BİO, zaman içerisinde Avrupa-Atlantik Güvenlik Mimarisi'nin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. NATO'nun geçirdiği dönüşümle birlikte yeni bir boyut kazanana BİO'nun üyesi ül-

[47] NATO, AB'nin otonom bir savunma sistemi kurmasına olumlu yaklaşmamıştır. Belirli harekâtlardaki Avrupa otonomisinin NATO kararlarına bağlı kılınmasında ısrar eden ABD, İngiltere ve Türkiye gibi ülkeler, NATO'nun gerçekleştirebileceği işlevleri, ayrıca AB içerisinde gerçekleştirmeye kalkmanın gereksiz bir girişim olduğunu savunmuşlardır.

keler, ister barışı koruma misyonları olsun, isterse terörizm ve kitle ima silahlarının yayılması gibi ortak güvenliğe yönelik yeni tehditler olsun, her alanda NATO'nun yeni sorunlar karşısındaki tepkilerini yönlendirmek ve bunların uygulanmasına yardımcı olmakta önemli roller oynamaktadırlar. NATO'nun, ortaklık mekanizmaları vasıtasıyla sağladığı öneri ve yardımlar da, bu ülkelere reform çalışmalarında yardımcı olmaktadır. Türkiye, BİO faaliyetleri kapsamında, ağırlıklı olarak Balkan ülkeleri, Karadeniz ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri ile ilgilenmektedir. Türkiye, bu ülkelerle, BİO faaliyetleri kapsamında karşılıklı eğitim işbirliği anlaşması yapmakta, özellikle de Karadeniz'de BİO tatbikatları planlayıp icra ederek Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin aktif katılımını sağlamaya çalışmaktadır.

Dolaylı da olsa, Karadeniz Bölgesi'nde güvenliğe katkıda bulunan bir yapılanma da Bölgesel Silahların Kontrolü Doğrulama ve Uygulama Yardım Merkezi'dir (RACVIAC). RACVIAC, Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı (GAİP) bünyesinde oluşturulmuştur. GAİP, AB öncülüğünde, Kosova Krizi sonrasında, Balkan ülkelerinin kalıcı bir istikrara kavuşturulması, yeniden imar edilmesi ve kalkındırılması, güvenlik endişelerinin giderilmesi, demokratikleşmeleri, Avrupa sistemine yakınlaştırılması ve entegrasyonu amacıyla, 1999'da kurulmuştu. GAİP çerçevesindeki etkinliklerin yürütülmesi için, "demokratikleşme ve insan hakları", "ekonomik yapılanma, gelişim ve işbirliği" ve "güvenlik" olmak üzere üç farklı alanda masalar oluşturulmuştu. Güvenlik masasının bir projesi olan RACVIAC, Zagreb/Hırvatistan'da kurulmuş ve Ekim 2000'de faaliyetlerine başlamıştır. RACVIAC'ın başlıca amaçları, mevcut silahların kontrolü anlaşmalarının tam anlamıyla uygulanması amacıyla bölge ülkelerine eğitim desteği sağlanması; silahların kontrolü ve GGAÖ anlaşmalarının uygulama standartlarının geliştirilmesini sağlamak için işbirliği ve diyalogun ilerletilmesi, bölge ülkelerinin, gelecekte akdedilebilecek çok taraflı silahların kontrolü anlaşmalarına katılım ve söz konusu anlaşmaların uygulanması konularında hazırlanmasıdır. 1991'den bu yana, Balkanlar'da GGAÖ'ye yönelik iki taraflı rejimleri başlatan ülke konumunda olan Türkiye, Güney Doğu Avrupa'da da benzer düzenlemeler yapılmasına önem atfetmektedir. Bu nedenle, Türkiye, RACVIAC'a ilk andan itibaren personel katkısında bulunmaktadır.[48]

Kitle İmha Silahlarının Yayılmasına Karşı Güvenlik İnisiyatifi (PSI) de, Karadeniz Bölgesi'nde güvenlik sağlamaya katkıda bulunan ve Türkiye'nin de içinde yer aldığı bir başka yapılanmadır. Kitle imha silahlarının önlenmesine yönelik yaklaşım çerçevesinde, 2003'de, ABD Başkanı George Bush tarafından başlatılan bir süreçtir. PSI, kitle imha silahlarının yayılmasına karşı uluslararası toplum tarafından bugüne kadar geliştirilmiş bulunan anlaşmaları ve rejimleri de içeren, mevcut sistemin üzerine inşa

[48] RACVIAC hakkında bilgi için bkz. www.racviac.org

edilmiş bir girişimdir. Türkiye, bir yandan PSI faaliyetlerini yakından takip ederken, diğer yandan, önümüzdeki yıllarda, özellikle kendisine komşu ülkelerdeki PSI faaliyetlerine hangi tür yeteneklerle katkı sağlayabileceğinin değerlendirilmesini de yapmaktadır. PSI çerçevesinde, Türkiye, 24-26 Mayıs 2006 tarihlerinde, kara, deniz ve hava unsurlarını içeren, Anadolu Güneşi-2006 tatbikatına ev sahipliği yapmıştır. Bu tatbikatta, hiçbir ülkeyi hedef almayan, ateşli silah kullanımı içermeyen, kitle imha silahları, bunları fırlatma araçları ve diğer ilgili malzemenin yayılmasının önlenmesi konusunda ilgili makamlar arasındaki koordinasyonu güçlendirme ve üçüncü ülkelerle bu alanda işbirliğini pekiştirmek amaçlanmıştır.

Karadeniz'de Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler İnisiyatifi (GGAÖ), Karadeniz'de, deniz işbirliği alanında başarıyla sürdürülen bir diğer girişimdir. 1 Ocak 2003'de yürürlüğe giren GGAÖ inisiyatifi, dünyada deniz alanında mevcut yegane güven ve güvenlik artırıcı rejim olması nedeniyle ayrıca önemlidir. Karadeniz'e kıyıdaş altı ülke arasında işbirliği ve güveni geliştirmek amacıyla, Ukrayna'nın inisiyatifiyle başlatılan girişime en büyük destek Türkiye tarafından verilmiştir. GGAÖ, genel olarak, denizlerde işbirliği gerçekleştirilebilecek alanları (seyir hidrografi, konferanslar, acil yardımlar, vb.) geliştirmeyi, karşılıklı temasları arttırmayı (üslere davet, personel değişimi, kültürel ve sportif faaliyetler, vb.), önemli faaliyetlere ilişkin ön bildirimde bulunmayı, Karadeniz'de mevcut kuvvetler (400 ton üzeri gemiler ve denizaltılar) hakkında her yıl bilgi değişimini ve her yıl bir ülkede Deniz Güven Tatbikatı (Confidence Annual Naval Exercise-CANE) yapılmasını amaçlamaktadır.[49] GGAÖ rejiminin uygulanmasında önemli bir sorunla karşılaşılmamakta ve uygulama alanı arttıkça, kıyıdaş ülkeler arasında güven ortamı pekişmektedir.

SONUÇ

Karadeniz'e kıyıdaş bir ülke olan Türkiye, -dar ya da geniş anlamda- Karadeniz Bölgesi'nin bir parçasıdır. Soğuk Savaş sonrasında yaşanan bölgesel ve küresel gelişmeler, Karadeniz'i uluslararası aktörlerin nüfuz mücadelesinin önemli coğrafyalarından birisi durumuna getirmiştir. Kafkasya ve Orta Asya'nın Batı'ya açılan kapısı olan ve uluslararası enerji taşımacılığının güzergâhını oluşturan Karadeniz, uluslararası güç mücadelesinin yeni arenalarından biridir. Karadeniz'in, gittikçe bir NATO -ve göre-

[49] Bugüne kadar, 2004'de, Bulgaristan koordinatörlüğünde CANE tatbikatı gerçekleştirilmiş ve Varna Deniz Üssü ziyaret edilmiş; 2005'de, Gürcistan tarafından gerçekleştirilmesi gereken ikinci CANE tatbikatı, Gürcistan'ın mali ve teknik yetersizlikleri nedeniyle, bu ülkeyle varılan mutabakat sonucunda, Türkiye tarafından üstlenilmiş ve gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, söz konusu tatbikatla irtibatlı olarak, Karadeniz Ereğli Deniz Üssü ziyarete açılmıştır.

celi AB- denizine dönüşmesi ve Rusya Federasyonu'nun Akdeniz'e açılmak için Karadeniz'de güçlenmeye çalışması,[50] bunun göstergeleridir.

Karadeniz'in bir güvenlik sorunu olmasında, küresel aktörlerin önemli etkisinin olduğu da bir gerçektir. Bu konuda en göze çarpan ülke ABD'dir. Polonya, Romanya ve Bulgaristan ekseninde askeri bir hat kurmakta olan ABD, Ortadoğu'ya yönelik amaçlarını gerçekleştirmede bu coğrafyadaki limanlardan yararlanmaktadır. Karadeniz kıyısında, Köstence'de (Romanya) ve Burgaz'da (Bulgaristan) üsler kurması, bunun en önemli göstergesidir. ABD, Batı için endişe kaynağı olan uyuşturucu, silah, insan kaçakçılığı, yasadışı göç, terörizm ve olası nükleer yayılma gibi tehditlerin kapsamlı biçimde, ancak Karadeniz bölgesinin de NATO'ya dahil edilmesiyle ele alınabileceğine inanmaktadır. Bu nedenle, Karadeniz'de, Türkiye'nin önderliğinde oluşturulan BLACKSEAFOR örneğinde olduğu gibi "Karadeniz'de güvenliğin Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerle sağlanması anlayışı", başta ABD olmak üzere, bölgeye kıyısı olmayan ülkeleri dışarıda bırakması nedeniyle eleştirilmektedir.[51]

Buna karşılık, ABD'nin, bölgeye yönelik politikasının hiç de "masum" olmadığını, Karadeniz'de bir güvenlik sorunu varsa, onun da özellikle ABD'nin bölgeye "girme" yönündeki politikasından kaynaklandığını savunan görüşler de oldukça fazladır.[52] Buna karşılık, Karadeniz'in, Türkiye ile ABD arasında yeni bir stratejik işbirliği alanı olabileceğini, hatta olması gerektiğini savunan görüşler de vardır.[53] Türkiye ise, bu konudaki politikasını temelde Montrö Boğazlar Sözleşmesi çerçevesinde ele almaktadır.[54] Türk dış politikasında bölgeye yönelik temel görüş, Karadeniz bölgesinin ekonomik ve siyasal bir bütün olarak dünya sistemine entegre olmasının yolunun Batı kurumları ve değerleriyle uyum içerisinde olmasından geçtiğidir.[55]

---

[50] Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Hasan Kanbolat, "Türkiye Karadeniz'e Rusya Federasyonu Akdeniz'e", *Stratejik Analiz*, Sayı: 90, Ekim 2007, ss. 6-7. Genel olarak Soğuk Savaş sonrasında Rusya'nın Karadeniz politikası konusunda bir değerlendirme için bkz. Oktay F. Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Karadeniz Politikası", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı: 1, 2007, ss. 173-190.

[51] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki …", ss. 169–170.

[52] Bu anlamda örneğin bkz. Sinan Oğan, "Küresel Mücadelenin Yeni Rekabet Alanı: Karadeniz", *2023*, Sayı: 61, 15 Mayıs 2006, ss. 4-16, Özcan Yeniçeri, "Karadeniz'de ABD Satrancı ve Türkiye'nin Pozisyonu", *2023*, Sayı: 61, 15 Mayıs 2006, ss. 18-23, Anıl Çeçen, "Karadeniz'de Atlantik Emperyalizmi", *2023*, Sayı: 61, 15 Mayıs 2006, ss. 24–28 ve Celalettin Yavuz, "Karadeniz Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi", *2023*, Sayı: 61, 15 Mayıs 2006, ss. 30–42.

[53] Bu anlamda bir görüş için bkz. Özdem Sanberk, "Karadeniz'in Dönüşümü, Türkiye ve ABD: Yeni Bir Stratejik İşbirliği Alanı Mı?", *Stratejik Analiz*, Sayı: 85, Mayıs 2007, ss. 41–51.

[54] Bu konuda bkz. Necmettin Akten, Jale Nur Ece, Nilüfer Oral ve Hasan Kanbolat, "Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği Çerçevesinde 71. Yıldönümünde Montrö Boğazlar Sözleşmesi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı: 1, 200), ss. 103–139 ve Başak Bükülmez, "Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejilerinin Önündeki Engel: Montrö", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, Haziran 2007, ss. 193–218.

[55] Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki …", ss. 169–170. Hâlihazırda, KEİ ülkelerinden Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan, Batı güvenlik şemsiyesinin en güçlü ayağı

Son yıllarda, Karadeniz Bölgesi'ne yönelik niyet ve emellerin bertaraf edilemeyeceği anlaşıldığından, Türkiye'nin yeni bir yaklaşıma gereksinim duyduğu giderek daha fazla belli olmaktadır. Bölgeye NATO'nun nüfuz etmeye başlaması ve Türkiye'nin mesafeli yaklaşımı, en eski NATO üyelerinden birisi olan Türkiye'yi sıkıntıya sokmuştur. Üstelik Avrupa ülkelerinin de, ABD'nin bölgeye ilişkin politikasına ilgi göstermeye başlamaları, AB ile müzakere masasında olan Türkiye'yi yeniden muhasebe yapma zorunda bırakmıştır. Ankara'nın Moskova ile giderek derinleşen siyasal ilişkileri de göz önüne alındığında, ne denli çok boyutlu bir denklemin içinde olunduğu daha da belirginlik kazanmaktadır. "Genişletilmiş Avrupa" konseptinin yaşama geçirilmesi, uzun vadede, bölgenin iki büyük ülkesinin, hem Türkiye'nin hem de Rusya Federasyonu'nun çıkarına olacaktır. İstikrarlı, ekonomik olarak Avrupa'ya eklemlenme yolunda olan ve enerji kaynaklarının güvenli geçişine olanak veren Karadeniz Bölgesi, hem bölgedeki çatışma alanlarının pasifize edilmesine yol açacak, hem de bölgenin stratejik kimlik sorununu çözmüş olacaktır.[56]

Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'ne ilişkin politikası, çok boyutlu bir sorun olduğundan dış politika karar verme mekanizmaları arasında iyi işleyen bir koordinasyon gerektirmektedir. Dışişleri Bakanlığı içindeki karar verme yapılanmasının, NATO, Çok Taraflı Örgütler, Rusya ve Kafkasya dairelerini de içine alan bütünsel bir yaklaşım içinde koordine edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bunun yanında, sorunun deniz ve sahil güvenliği boyutları nedeniyle, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ile anılan koordinasyon mekanizmasının uyumlu çalışması gerekmektedir.[57]

Gerek KEİÖ'nün, gerekse de BLACKSEAFOR'un kuruluşuna öncülük etmiş olması, Türkiye'nin, Karadeniz'de ne kadar etkili olabildiğinin ve olabileceğinin göstergesidir. 11 Eylül sonrasından beri, NATO tarafından Doğu Akdeniz'de yürütülen Etkin Çaba Harekâtı'nın bir yansımasını Karadeniz'de oluşturulmasını kabul etmeyip, yerine KUH'u ikame eden ve üstelik buna Rusya Federasyonu'nu da dâhil etmesi ise, Türkiye'nin iradesinin küçümsenmeyecek düzeyde olduğunu göstermiştir.

Türkiye, dış politikasındaki bölgesel ve uluslararası bazı sorunları çözmek için Karadeniz merkezli yapılanmaları kullanabilir. Türkiye, Karadeniz'i kullanma konusunda yeterli cesareti ve başarıyı gösteremezse, bu coğrafyada olup bitenlere seyirci durumuna düşeceği gibi, kendi inisiyatifi dışında gelişen yeni oluşumları da kabul etmek zorunda kalacaktır.

---

olarak görülen NATO içerisinde yer almaktadırlar. Diğer ülkeler ise, BİO kapsamında Avrupa-Atlantik güvenlik sistemine bağlanmışlardır. Ayrıca, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan, AB'nin tam üyesidirler. Türkiye ise Ekim 2005'te tam üyelik sürecinde müzakerelere başlamıştır. Emel Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki ...", s. 170.

[56] Suat Kınıklıoğlu, "Karadeniz'de Bölgesel Arayışlar ve Zihinsel Altyapıları", *Stratejik Analiz*, Sayı: 73, Mayıs 2006, s. 56.

[57] Suat Kınıklıoğlu, "Karadeniz'de Bölgesel Arayışlar ...", s. 55.

KEİ, BLACKSEAFOR ve KUH, Türkiye'nin Karadeniz'de, dolayısıyla da uluslararası ortamda etkili bir aktör olmasını sağlayacak araçlar olarak değerlendirilmelidirler. Bu bağlamda, sözü edilen yapılanmalar, daha verimli ve etkili duruma getirilmelidirler. Ayrıca, bu yapılanmaların AB ve NATO'yla ilişkilerinin geliştirilmeleri, Karadeniz'in güvenliğini sağlama konusunda yararlanılabilecek bir unsur oluşturacaktır. Zira, hem AB, hem de NATO, yeni üyeleri sayesinde Karadeniz' kıyıdaş olmuşlardır. Bir yazarın belirttiği gibi, bu durum, bölge ülkelerinin Karadeniz'i daha çok sahiplenmelerini sağlayabilecek, sahiplendikçe de Karadeniz ülkeleri arasında gizli güvensizlik zamanla yerini güvene bırakabilecektir.[58]

[58] Akın Alkan, *Karadeniz Güvenliği*, s. 185.

KAYNAKÇA

"ABD Trabzon'u İsteyebilir", http:/www.hurriyet.com.tr/dunya/11023032_p.asp, 19.02.2009.

Akten, Necmettin, Jale Nur Ece, Nilüfer Oral ve Hasan Kanbolat, "Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği Çerçevesinde 71. Yıldönümünde Montrö Boğazlar Sözleşmesi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı: 1, 2007.

Alkan, Akın, *21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Karadeniz Güvenliği*, Ankara, Nobel Yayınları, 2006.

Aydın, Mustafa, "Europe's Next Shore: The Black Sea Region after EU Enlargement", *IIS Occcasional Papers*, Sayı: 53, Paris, Haziran 2004.

Bocutoğlu, Ersan ve Gökhan Koçer, "Politico-Economic Conflicts in the Black Sea Region in the Post-Cold War Era", *OSCE Yearbook 2006*.

Bocutoğlu, Ersan ve Gökhan Koçer, "The Black Sea Security: Is There Any Role For BSEC", *Romanian Journal of International and Regional Studies*, Cilt 2, Sayı: 1-2, 2006.

Buttanrı, Bilge, *Bölgesel Güç Karadeniz*, İstanbul, IQ Yayınları, 2004.

Bükülmez, Başak, "Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejilerinin Önündeki Engel: Montrö", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 5, Haziran 2007.

Büyükakıncı, Erhan, "Security Issues and Patterns of Cooperation in the Black Sea Region", *The Turkish Yearbook*, Cilt: 35 (2004).

Çeçen, Anıl, "Karadeniz'de Atlantik Emperyalizmi", *2023*, Sayı: 61, 15 Mayıs 2006.

Hatipoğlu, Esra, "The New Great Game in the South Caucasus and Central Asia: The Interests of Global Powers and the Role Of Regional Organizations", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2006, 6 (2006).

http://www.blackseafor.org

http://www.dzkk.tsk.mil.tr

http://www.dzkk.tsk.mil.tr/TURKCE/BunlariBiliyormuydunuz/AkdenizVeKaradeniz.asp

http://www.dzkk.tsk.tr/turkce/DzKKUluslarArasiGorevler.asp?strAnaFrame=DzKKUluslarArasiGorevler&strIFrame=DzKKUluslararasiFaaliyetler

http://www.harvard-bssp.org/bssp/news

http://www.iha.com.tr/haber/Guncel/57630-H-11/Tsk-us-kurma-talebi-yok, 20.02.2009.

http://www.mfa.gov.tr

http://www.tsk.mil.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_17_Karadenizin_Deniz_Guvenligi/Karadenizin_Deniz_Guvenligi.htm

Japaridze, Teo, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Geleceği: Uygun Bir Yol Haritası", *Stratejik Analiz*, Sayı: 73, Mayıs 2006.

Kanbolat, "Türkiye, Karadeniz'de Yeni Ufuklara Yelken Açmak İstiyor", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı: 1, 2007.

Kanbolat, Hasan, "Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği", *Stratejik Analiz*, Sayı: 72, Nisan 2006.

Kanbolat, Hasan, "Türkiye Karadeniz'e Rusya Federasyonu Akdeniz'e", *Stratejik Analiz*, Sayı: 90, Ekim 2007.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1995.

Kınıklıoğlu, Suat, "Karadeniz'de Bölgesel Arayışlar ve Zihinsel Altyapıları", *Stratejik Analiz*, Sayı: 73, Mayıs 2006.

Koçer, Gökhan, "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 1, Kış 2007.

Oğan, Sinan, "Küresel Mücadelenin Yeni Rekabet Alanı: Karadeniz", *2023*, Sayı: 61, 15 Mayıs 2006.

Oktay, Emel G., "Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı: 10, Yaz 2006.

Pamir, Necdet, "Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Sayı: 83, Mart 2007.

Pamir, Necdet, "Karadeniz: Enerji Güvenliğine ve Kaynakların Çeşitlendirilmesine Açılan Kapı", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2007.

Sanberk, Özdem, "Karadeniz'in Dönüşümü, Türkiye ve ABD: Yeni Bir Stratejik İşbirliği Alanı Mı?", *Stratejik Analiz*, Sayı: 85, Mayıs 2007.

Tanrısever, Oktay F., "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Karadeniz Politikası", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2007.

www.osce.org

www.racviac.org

Yavuz, Celalettin, "Karadeniz Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi", *2023*, Sayı: 61, 15 Mayıs 2006.

Yeniçeri, Özcan, "Karadeniz'de ABD Satrancı ve Türkiye'nin Pozisyonu", *2023*, Sayı: 61, 15 Mayıs 2006.

FOTOĞRAFLAR

boşsayfa

KONFERANS

boşsayfa

USAK Başkanı – Doç. Dr. Sedat Laçiner

Birinci Oturum – Türk Batı İlişkileri

Birinci Oturum – Prof. Dr. İbrahim Canbolat

Birinci Oturum – Doç. Dr. Sedat Laçiner

İkinci Oturum – Türk Dış Politikasında Doğu

Soldan Sağa: Doç. Dr. Kamer Kasım, Prof. Dr. Haydar Çakmak, Doç. Dr. Selçuk Çolakoğlu

Doç. Dr. Selçuk Çolakoğlu

Em. Tümgeneral Armağan Kuloğlu

Üçüncü Oturum – Türkiye Orta Doğu

Prof. Dr. Beril Dedeoğlu

Dördüncü Oturum – Türk Dış Politikasında Temel Sorunlar

Dr. Arzu Celalifer Ekinci

Beşinci Oturum – Türk Dış Politikasında Güvenlik ve Terör

Kars Kafkas Üniversitesi Konferans Salonu

Konferansı İlgiyle Takip Eden Bir İzleyici Kitlesi Vardı

Konferans Yoğun Tartışmalarla Geçti

Kars Üniversitesi'nde Öğle Yemeği

Aralarda Katılımcılarımız Dinlenirken Bir Yandan da Fikir Alışverişinde Bulundular

SOSYAL FAALİYETLER

Kars ve Çevresi

boşsayfa

Fethiye Cami

Kars Çayı

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Kampüs İçinden Bir Kare

Kars

Ağrı Dağı

boşsayafa

Nahçıvan Gezisi

boşsayfa

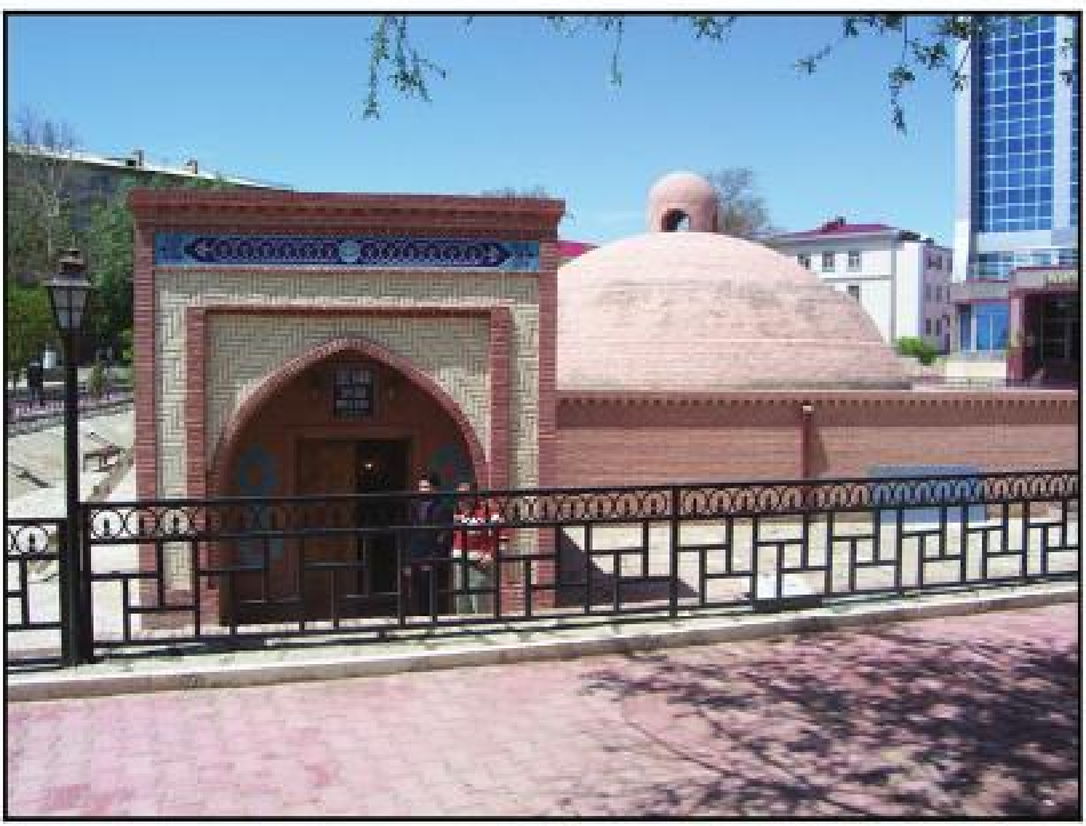

Açık Hava Müzesi

Hocalarımız Dinlenirken

Şark Hamamı

Dede Korkut

Azeri Şair Hüseyin Cavid'in Kabri

ULUSLARARASI III. TÜRK DIŞ POLİTİKASI SEMPOZYUMU
3-4 Mayıs 2007 / KARS

3 Mayıs 2007 / Perşembe

10.00-10.30	**Sempozyum Açılış** (*Saygı duruşu ve İstiklal Marşı*)
	Açılış Konuşmaları: ***Kafkas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Abamüslüm GÜVEN*** ***USAK Başkanı Doç. Dr. Sedat LAÇİNER*** ***Kars Valisi Mehmet Ufuk ERDEN***
10.30-12.00	**BİRİNCİ OTURUM: TÜRK-BATI İLİŞKİLERİ** **Oturum Başkanı:** Prof. Dr. Abamüslüm GÜVEN, *Kafkas Üniversitesi Rektörü*
	Türk Dış Politikasının Avrupa ile İlişkileri Çerçevesinde Geleceği *Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT, Uludağ Üniversitesi*
	ABD'nin Soğuk Savaş Sonrası Politikası ve Türk-Amerikan İlişkileri *Prof. Dr. Tayyar ARI, Uludağ Üniversitesi*
	Türk Batı İlişkilerinin Geleceği *Doç. Dr. Sedat LAÇİNER, USAK*
13.30-15.00	**İKİNCİ OTURUM: TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DOĞU** **Oturum Başkanı:** Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK, *Gazi Üniversitesi*
	İNİŞ-ÇIKIŞLARIYLA TÜRKİYE'NİN TÜRK DÜNYASI POLİTİKASI *Yrd. Doç. Dr. Mehmet S. EROL, Gazi Üniversitesi*

Türkiye'nin Doğu Politikası Çerçevesinde Kuzeydoğu Asya Ülkeleriyle İlişkileri
Yrd. Doç. Dr. Selçuk ÇOLAKOĞLU, Adnan Menderes Üniversitesi

Türk Dış Politikasında Kafkasya
Doç. Dr. Kamer KASIM, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Kazakistan'da Siyasi Geçiş Süreci
Yrd. Doç. Dr. Turgut DEMİRTEPE, USAK

15.30-17.00 **ÜÇÜNCÜ OTURUM: TÜRKİYE-ORTADOĞU**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Tayyar ARI, *Uludağ Üniversitesi*

Soğuk Savaş Döneminden Günümüze Ortadoğu'daki Gelişmeler Ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri
Em. Tümg. Armağan KULOĞLU

Büyük Devletler ve Ortadoğu
Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi

Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye İran İlişkilerinin Önemi
Arzu CELALİFER, USAK

Irak Türkmenleri ve Kerkük
Ahmet MURATLI, Irak Türkmen Cephesi Türkiye Temsilcisi

17.00-18.30 **DÖRDÜNCÜ OTURUM:**
TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA TEMEL SORUNLAR
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bayram KODAMAN, *Süleyman Demirel Üniversitesi*

Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasında Temel Sorun Alanları
Emekli Büyükelçi Uluç ÖZÜLKER

"Büyük Ermenistan": Terör, Soykırım ve Başkalarının Topraklarına Sahiplenme "İdeolojisi"
Prof. Dr Yagub MAHMUDOV, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Kıbrıs Sorununun Avrupalılaşma Süreci ve Muhtemel Çözüm Önerileri
Fatma YILMAZ, USAK

Karadeniz Güvenliği ve Türkiye
Doç. Dr. Gökhan KOÇER, Karadeniz Teknik Üniversitesi

4 Mayıs 2007 / Cuma

10.00-12.0 **BEŞİNCİ OTURUM: TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA GÜVENLİK VE TERÖR**
Oturum Başkanı: Em. Tümg. Armağan KULOĞLU

Güvenlik Bağlamında Uluslararası Politikada Yaşanan Son Gelişmeler ve Türkiye'nin Tehdit Algılamaları
Prof. Dr. Beril DEDEOĞLU, Galatasaray Üniversitesi

AB Güvenliğinde Türkiye'nin Rolü
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK, Gazi Üniversitesi

13.30-15.30 **ALTINCI OTURUM: TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Beril DEDEOĞLU, *Galatasaray Üniversitesi*

Güney Kafkas Bölgesinde Güvenlik Eğilimleri ve Onların Avro Atlantik Sahasına Etkisi
Dr. Nika Chitadze, Gürcistan Uluslararası ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi

Regionalism in Iran's Foreign Policy and the Case of Central Asia and Caucasus
Mustafa Zahrani, Barış ve İnsanlığın Güvenliği Enstitüsü, İran

Ermenistan'ın Dış Siyaseti
Prof. Dr. Hacali NECEFOĞLU, Kafkas Üniversitesi

19. Yüzyılın Başında Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'a Göçürülmeleri
Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

16.00-17.30 **YEDİNCİ OTURUM: TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GELECEĞİ**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT, *Uludağ Üniversitesi*

Türkiye'nin AB Üyeliği Perspektifinde Avrupa Kamuoyları
Prof. Dr. Ercüment TEZCAN, USAK

Türk Dış Politikasında Değişim ve Süreklilik
Doç. Dr. Şaban H. ÇALIŞ, Selçuk Üniversitesi

Türk Dış Politikasında Vizyon-Program-Etkinlik
Doç. Dr. Gülden AYMAN, Marmara Üniversitesi

DİZİN